

MEDDELELSER NR. 109

Thor B. Arlov

Svalbard 1596–1650 i historiografisk lys

NORSK POLARINSTITUTT
OSLO 1988

ISBN 82-90307-50-0
Trykt juli 1988

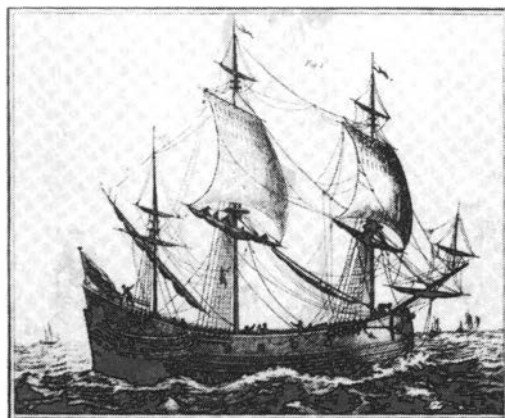
Norsk Polarinstitut
Rolfstangveien 12, Snarøya,
1330 Oslo Lufthavn

MEDDELELSER NR. 109

Thor B. Arlov

Svalbard 1596–1650 i historiografisk lys

NORSK POLARINSTITUTT
OSLO 1988

Navnekart over Svalbard.

Innhold

Forord	
Del 1: Introduksjon: Møte med Svalbard	6
1.1 Landet	6
1.2 Hvalfangsten	8
1.3 Overvintringsfangst	9
1.4 Gjensyn med Svalbard	9
Del 2: Problemer, mål og metode	12
2.1 Noen problemer i Svalbards historie	12
2.1.1 Innledning	12
2.1.2 Oppdagelsen av Svalbard	12
2.1.3 Retten til Svalbard	12
2.1.4 Hvalfangstens omfang og utvikling	13
2.1.5 Smeerenburg	13
2.1.6 Svalbardsstatus 1596—1650	13
2.2 Arbeidets mål	14
2.2.1 Hvorfor historiografi?	14
2.2.2 Mål for undersøkelsen	15
2.2.3 Historiske tradisjoner	16
2.3 Metode	17
2.3.1 Historiografisk tilnæringsmåte	17
2.3.2 Metode for analyse	19
2.3.3 Utvalgsdrøfting — klassikerne	19
Del 3; De enkelte verk	23
3.1 Pionerene	23
3.1.1 Innledning	23
3.1.2 Hessel Gerritsz	23
3.1.3 Friderich Martens	28
3.1.4 C. G. Zorgdrager	32
3.2 Vitenskap og historie	38
3.2.1 Innledning	38
3.2.2 William Scoresby	38
3.2.3 B.M. Keilhau	46
3.2.4 Samuel Muller	49
3.3 Det 20. århundre: Nasjonalistene	57
3.3.1 Innledning	57
3.3.2 Martin Conway	57
3.3.3 Arnold Ræstad	63
3.3.4 A. F. Šidlovskij	69
3.3.5 F. C. Wieder	71
3.4 Nyere historieverk	76
3.4.1 Innledning	76
3.4.2 V. Ju. Vize	76
3.4.3 M. I. Belov	80
3.4.4 Sune Dalgård	83
3.4.5 Adolf Hoel	89
3.4.6 S. V. Obručev	94
Del 4: Hovedtrekk og utvikling	99
4.1 Oppdagelsen av Svalbard: Tre tradisjoner	99
4.1.1 Innledning	99
4.1.2 Svalbardi fundinn: Viking-hypotesen	100
4.1.3 Russere på Svalbard: Pomor-hypotesen	101
4.1.4 Barentsz reise i 1596	102
4.2 Striden om Svalbard	103
4.2.1 Innledning	103
4.2.2 Konfliktmodellen	103

4.2.3	Harmonimodellen	105
4.2.4	Delingen av Svalbard	105
4.2.5	Svalbards folkerettslige stilling 1596—1650	107
4.3	Hvalfangsten	110
4.3.1	Omfang og utbytte	110
4.3.2	Smeerenburg	111
4.3.3	Fjordfangst og isfangst	111
4.4	Historie og nasjonalisme	113
4.4.1	Innledning	113
4.4.2	Nasjonalisme i historieskrivningen	114
4.4.3	Nasjonale tradisjoner	116
4.5	Hovedlinjer og utviklingstrekk	118
4.5.1	Innledning	118
4.5.2	Kilder og kildebruk	118
4.5.3	Stridsemner og hovedsynspunkter	119
4.5.4	En «objektiv» Svalbard-historie?	120
Del 5: Svalbards historie idag		122
5.1	Hva kan vi vite om Svalbards tidlige historie?	122
5.1.1	Innledning	122
5.1.2	Kildene	122
5.1.3	Myter og tradisjoner	123
5.1.4	Forskningsstatus	125
5.2	Retten til Svalbard	129
5.2.1	Den geografiske oppfatning av nordområdene	129
5.2.2	Mare Clausum — Mare Liberum	130
5.2.3	Suverenitetskravet 1596—1650	132
5.3	Hvalfangsten — utbredelse og teknologi	135
5.3.1	Hvor foregikk fangsten?	135
5.3.2	Hvalfangstens teknologi	137
5.3.3	Hvordan hvalfangsten ved Svalbard foregikk	137
5.4	Svalbard 1596—1650 — og videre	139
5.4.1	Hvem oppdaget Svalbard?	139
5.4.2	No Man's Land	141
5.4.3	Norge og Svalbard	142
5.5	Avslutning	146
Litteratur		147
Trykte kilder og oppslagsverk		149
Summary in English		150

Illustrasjonene er hentet fra C. G. Zorgdrager: *Bloyende Opkomst der Aloude en Hedendaggsche Groenlandsche Visschery* (Amsterdam 1720) og B. Aagaard: *Den gamle hvalfangst* (Oslo 1933) (omslagsbilde). Kartene er hentet fra F. C. Wieder: *The Dutch discovery and mapping of Spitsbergen* (Amsterdam 1919).

Forord

Denne utgaven av *Svalbard 1596—1650 i historiografisk lys* er identisk med min hovedoppgave i historie, levert ved Universitetet i Trondheim våren 1986. Gjennom forskningsarbeidet på det NAVF-støttede prosjektet *Svalbards historie 1596—1814* ved Historisk institutt i Trondheim, har jeg kommet over materiale som kan stille enkelte sider av boken i nytt lys. Likevel har jeg valgt å ikke foreta endringer i manuskriptet på dette tidspunkt, siden det ville medføre uforholdsmessig mye arbeid og forsinke utgivelsen ved Polarinstituttet.

Noter er plassert etter hvert kapittel, unntatt i Del 3, hvor de finnes etter hvert underkapittel. Notene til introduksjonen, Del 1, er plassert etter kapittel 1.4.

Mye av den litteraturen som er benyttet i arbeidet, er vanskelig tilgjengelig og er enten lånt fra forskjellige biblioteker eller lest på stedet. Dette har gjort det vanskelig å gjennomgå det samlede materiale i sin helhet. Det har derfor vært umulig å dobbeltsjekke notene i den grad som kunne ha vært ønskelig.

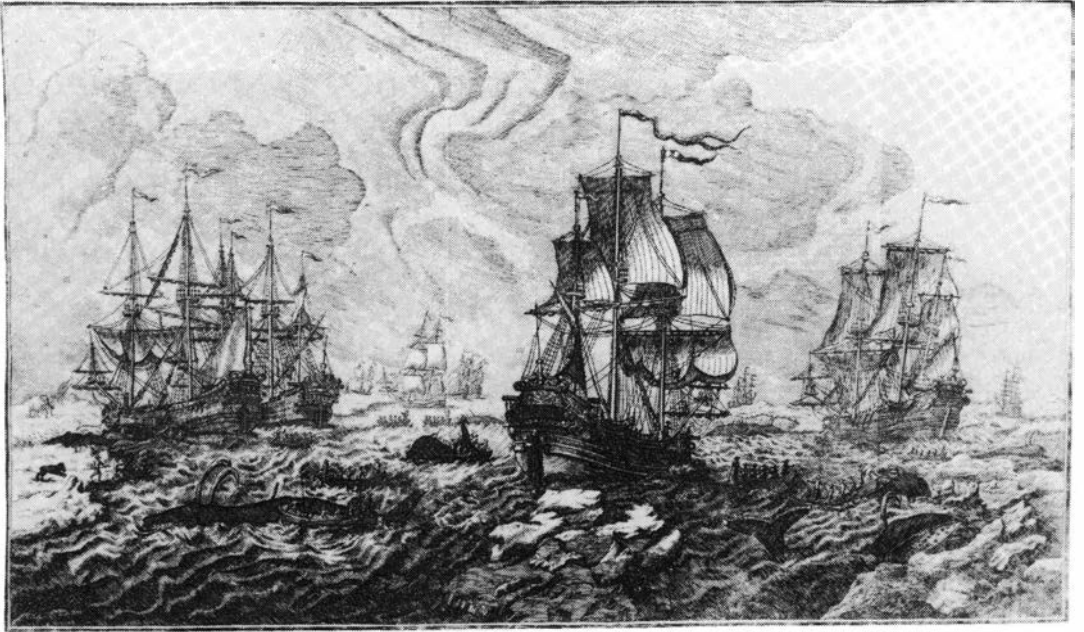
Transkripsjon av russiske navn og titler er gjort i henhold til internasjonal fonetisk standard. Nederlandske navneformer er stort sett beholdt i sin opprinnelige form.

Oversettelser fra russisk, fransk og nederlandsk er jeg selv ansvarlig for. Engelsk og tysk tekst er vanligvis ikke oversatt.

Geografiske navn på Svalbard følger retningslinjene i «Place-Names of Svalbard», *Norsk Polarinstitutt Skrifter 80*. Spitsbergen betegner den største av øyene i Svalbard-gruppen når ikke annet blir presisert.

Trondheim, 1.10.1986

TBA

Introduksjon: Møte med Svalbard

1.1 Landet

Den 17. juni i året 1596 skrev den hollandske sjøfarer og los Willem Barentsz følgende historiske linjer i sin dagbok:¹

Den 17. (juni). Det var stille helt til middag, men så, da vi hadde nådd den 80. breddegrad & 10 minutter, lettet vi, siden det var litt vind, for å gå utenom isen, passerte på 6 legna, hadde vind fra vest helt til kvelden, hadde dyp på 90 favner. Gikk videre enda en kvartmil med sydøstlig vind, gikk syd-sydvest 4 legna. Da fikk vi se land og gikk igjen vest-sydvest, landet strekker seg fra vest- kvart nordvest til øst- kvart sydøst gode 8 eller 9 legna, landet er høyt og helt dekket av snø, og fra nordvest-pynten strekker dette landet seg helt til et annet punkt.

Under sitt tredje tokt i Nordishavet på leting etter nordøstpassasjen til Kina hadde Barentsz og hans folk oppdaget Svalbard. Vi kan ikke med sikkerhet vite at han var den første som så denne øygruppen under Nordpolen, men håndfaste bevis for tidligere oppdagelse — hverken av norske vikinger eller russiske pomorer — er ennå ikke funnet. Barentsz nådde Bjørnøya tidlig i juni 1596, deretter seilte han nordover til iskanten på 80 grader, 40 minutter nord. 17. juni så han altså land, og den 21. satte han opp en stake med Generalstatenes våpen på en av de to øyene Klovningen eller Fuglesangen. Deretter seilte de to hollandske skipene sørover langs Spitsbergens vestkyst. Vi kan følge ruten på et bemerkelsesverdig godt kart som ble publisert to år senere i Amsterdam. Da var allerede Barentsz omkommet etter en hasardiøs og høyst ufrivillig overvintning på Novaja Zemlja.

Hva slags land var det så Barentsz og hans folk hadde oppdaget? Han trodde nok det var en del av Grønland, for ekspedisjonens kronikør Gerrit de Veer skriver i sin beretning fra 1598:²

Her må det også bemerkes at selvom det i dette landet, som vi mener er Grønland under den 80. breddegrad eller mer, gror blader og gress, og der er dyr som spiser gress (..), så gror det på Nova Zembla, på 76 grader nord, hverken blader eller gress, og heller ikke er der dyr som spiser gress og blader (..); og likevel ligger dette landet fulle 4 grader fra Nordpolen, slik det førstnevnte Grønland gjør.

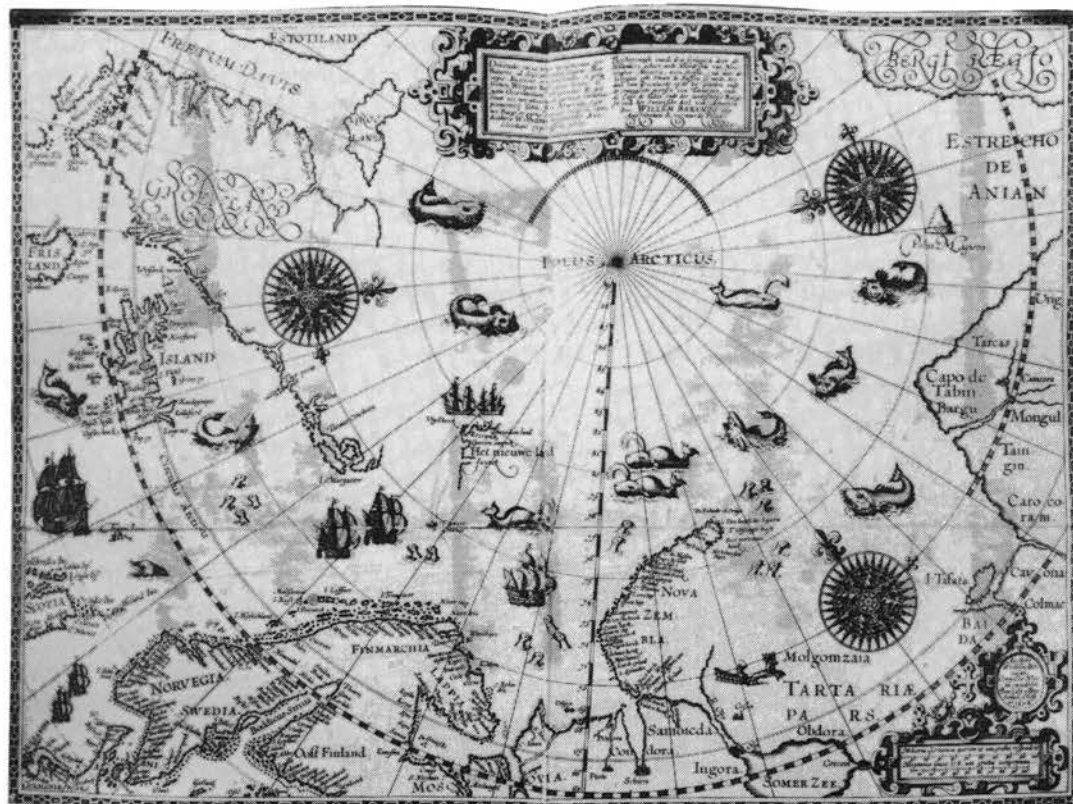
Barentsz visste at det var nytt land han hadde kommet til: På kartet er landet kalt «Het nieuwe land». Vi vet fra dagboken og flere andre kilder at folkene raskt begynte å bruke navnet «Spitsbergen».

Det er forsåvidt beskrivende nok: Nordvesthjørnet av Spitsbergen er preget av steile, alpine fjell og breer som går like ut i havet — den som ikke selv har sett landet, kan forestille seg en kombinasjon av Trolltindane og Svartisen. Dype fjorder skjærer inn i landet, hvor innlandsisen ligger som en glasur opp til ca. 900 meter over havet. Enkelte steder rager fjell og nunataker opp til 16—1700 meter. Inne på hovedøya Spitsbergen er terrenget fredeligere med flattryggede tertiærfjell — enorme hauger av stein og erodert fjell. Dalene er videre og lengre enn på vestkysten. Østpå er klimaet hardere: Dyre- og plantelivet er sparsomt, snøen og isen ligger lenge.

Det vi idag kaller Svalbard, er den gruppen av øyer som ligger mellom 74 og 81 grader nordlig bredde, 10 og 35 grader østlig lengde. Spitsbergen er den største av øyene med et flateinnhold på ca. 39.000 kvadratkilometer; deretter følger Nordaustlandet (14.000 km²), Edgeøya, Barentsøya og Prins Karls Forland. Lengst i sør finner vi Bjørnøya, i øst Kong Karls Land og i nordøst den isdekte Kvitøya.³

Omtrent to tredjedeler av Svalbard er dekket av is året rundt. Likevel er ikke landet så kaldt som man gjerne forestiller seg Arktis. I vintermånedene er gjennomsnittet 11—12 kuldegrader, og om sommeren er det 4—5 varmegrader på vestkysten. Kanskje var det enda varmere på Barentsz tid. Det er dette relativt milde klima som har gitt muligheter for fangst på hval og pelsdyr.

Engang svømte tusenvis av godlynt grønlandshval i det isfrie havet ved Svalbard. Slik er det ikke lenger, men fremdeles er det liv i sjøen og på land. Ringsel, storkobbe og grønlandssel finnes i store mengder, hvalross- og isbjørnstammen er iferd med å bygge seg opp igjen etter 300 års hard beskatning. Barentsz ekspedisjon kan meget vel ha fått den tvilsomme ære av å drepe de første

isbjørn og hvalross på Svalbard: Bjørnøya har sitt navn fra en kamp med isbjørn under ekspedisjonen, og nordpå drepte folkene både hvalross og bjørn. På land beiter idag 12—15.000 fredssæle svalbardrein, men også de var truet av utryddelse en gang. Polarreven har gode dager om sommeren i de rike fuglefjellene. Omkring 30 arter hekker jevnlig på Svalbard i sommermånedene. Barentsz folk så for eksempel kvitkinngås helt nord på Spitsbergen.

10—15 % av Svalbard er vegetasjonsdekket, og særlig langs kysten kan det enkelte steder være frodig. Plantene er unnselige, tilpasset som de er til det arktiske klima. Men skjorbuksurten og fjellsyren, for eksempel, har reddet mang en overvintrende fangstmann fra en smertefull død. De nederlandske sjøfolkene som overvintret med suksess i 1633, sanket den C-vitaminrike skjorbuksurten på sommeren og overlevde av den grunn.

1.2 Hvalfangsten

Det var ikke nederlenderne som startet fangsten på Svalbard.⁴ Willem Barentsz var som nevnt på jakt etter en nordlig sjøvei til Kina — eller «Cathay», som de kalte det forjettede landet. Engelskmannen Stephen Bennet var på Bjørnøya i flere sesonger fra 1603. I 1606 drepte folkene hans 6—700 hvalross der på 6 timer og kokte olje av spekket. Året etter dro Henry Hudson enda lenger nord — alt tyder på at han hadde Barentsz kart med seg. I Kongsfjorden observerte ekspedisjonen mengder av hval, og i årene fremover drev flere engelske skip regulær hvalfangst ved Svalbard. Fra 1611 av leser vi om landstasjoner med spekkovner for utkoking av hvaloljen.

Britene fikk ikke være lenge alene om den lukrative fangsten. Nederlendere, franskmenn og etterhvert også nordmenn og dansker kom snart til. Det ble kamp om feltene, tildels voldsom. De engelske skipene ble raskt underlegne i antall, og fra 1614-sesongen av synes Svalbard i realiteten å være delt mellom engelskmenn og nederlendere; andre nasjoner ble bare unntaksvis tolerert. Danmark-Norge hørte til disse. Christian IV gjorde tidlig krav på overhøyhet over Svalbard, med den begrunnelse at landet var en del av det gamle norske skattland Grønland. Noe endelig gjennomslag for sitt krav synes han ikke å ha fått, men det er et faktum at danske og norske hvalfangere fikk fangste i fred for såvel engelskmenn som nederlendere. På utenrikspolitisk hold fortsatte spørsmålet om suvereniteten å være aktuelt ennå noen tiår, og det er blitt hevdet med styrke at den danske kongen kongen aldri oppga kravet, selv etter at det var blitt klart at Svalbard ikke var landfast med Grønland.

Da hvalfangsten tok til ved Svalbard i begynnelsen av 1600-tallet, var det først vestkysten av Spitsbergen skipene søkte til. Når isen gikk opp i fjordene i mai—juni, kunne fangstfolkene lett jakte og drepe den store grønlandshvalen som beitet i iskanten. Stasjoner ble anlagt på land der tranoljen ble kokt ut av spekket. Den mest kjente av disse stasjonene var Smeerenburg på Amsterdamøya, hvor det nederlandske Noordsche Compagnie holdt til i en årrekke. Danskene hadde også en stasjon her, men den ble senere flyttet til Kobbefjorden på Danskøya. Britene holdt til lenger sør og på østkysten, franskmenn og andre etablerte seg hvor de fant ledige havner.

Da det etterhvert ble trangere på fangstfeltene, dro skipene også til de fjernereliggende strøk av øygruppen. På den måten tilegnet hvalfangerne seg utstrakt geografisk kjennskap til Svalbard, og før århundrets slutt var kysten i store deler kjent og kartlagt. På dette tidspunkt var imidlertid den landbaserte fangsten på retur. Årsakene er flere, og har tildels sammenheng med hverandre: Klima synes å ha forverret seg etter ca. 1650, slik at isforholdene ble vanskelige. Dels beitet hvalen lenger til havs, og dels tok Davisstredet over som primært fangstfelt. Antagelig har også markedsforholdene for hvalprodukter endret seg. Følgelig ble spørsmålet om hvem som hadde retten til øygruppen mindre brennbart. I praksis hadde enhver tilgang til utnyttelsen av naturressursene, og flere hundre skip drev da også fangst i isen omkring Svalbard. Bare nederlenderne skal i 1684 ha hatt 240 skip på feltene. Til tross for varierende priser på hvalolje og barder var fangsten antagelig til tider svært lønnsom.

1.3 Overvintringsfangst

Spørsmålet om når den første overvintringsfangsten på Svalbard tok til, er omdiskutert. Russerne har lenge hevdet at Kvitsjø-pomorer drev slik fangst allerede før Barentsz kom til øygruppen. I vestlig litteratur dateres gjerne den russiske helårsfangsten til 1700-tallet og første halvdel av 1800-tallet. Fra denne perioden finnes det en rekke kulturminner som vitner om utstrakt aktivitet over hele øygruppen. De russiske pomorene drev ikke fangst på hval, kanskje med unntak av kvitfisk (beluga), men konsentrerte seg om pelsdyr (rev, rein og bjørn), sel og hvalross. De samlet også egg og dun. Fangstlagene ble helst satt ut i august og hentet neste sommer. I den første tiden ble fangstfolkene rustet ut av klostre — Solovetsk-klosteret i Kvitsjøen var berømt for slike utrustninger. Også private kjøpmenn og kompanier sendte pomorer på fangst til Svalbard. Omkring midten av 1800-tallet synes disse overvintringsekspedisjonene å ha tatt slutt. Norske fangstfolk, som allerede i et halvt hundreår hadde drevet sommerfangst på øygruppen, begynte nå regulær overvintringsfangst. Tromsø og Hammerfest vokste frem som ishavsbyer og spesialister på denne aktiviteten. Til tider har Svalbard hatt stor økonomisk betydning for landsdelen generelt og disse byene spesielt.

1.4 Gjensyn med Svalbard

På 1800-tallet startet også den systematiske vitenskapelige utforskningen av Svalbard, og flere land sendte ekspedisjoner oppover. Ikke minst var svenske forskere aktive, og navn som De Geer, Torell og Nordenskiöld er velkjente på Svalbard. Det var på bakgrunn av den vitenskapelige utforskningen og mulighetene for å starte næringsvirksomhet på Svalbard at den svensk-norske regjering i 1870-årene tok initiativ til å legge Svalbard inn under norsk eller svensk overhøyhet. Det kom ikke noe konkret ut av disse forsiktige sonderingene før etter unionsoppløsningen, da den norske regjering inviterte til internasjonale konferanser i Kristiania med sikte på å ordne territorialspørsmålet. Dette spørsmålet var blitt mer presserende etter at forskjellige lands selskaper hadde satt igang kull- og mineralutvinning på Svalbard, og det hersket et kaos med hensyn til rettigheter og utmålsgrenser. Konferansene ble avbrutt av krigsutbruddet.

Under Versailles-konferansen ble spørsmålet om Svalbards fremtidige status reist av den norske sendemann til Paris, grev Wedel, som lyktes i å få saken på dagsorden. 9. februar 1920 ble Svalbardtraktaten undertegnet, og Norge var tilkjent suvereniteten over øygruppen — med visse innskrenkninger som skulle sikre de underskrivende nasjoners likeberettigede adgang til fri næringsdrift. Etter 300 år med usikkerhet om rettsspørsmålet var dermed Norges overhøyhet uomtvistelig sikret. Svalbard ble formelt overtatt av norske myndigheter 14. august 1925.

Historien om oppdagelsen og tilegnelsen av Svalbard er spennende. Her tørner nasjonale interesser sammen, såvel på fangstfeltene under Nordpolen som i rettsalene og diplomatiet. Her er avstanden mellom økonomisk suksess og ruin forsvinnende liten, her er det rivalisering og kamp, store forhåpninger og brustne illusjoner. Slik blir ihvertfall historien ofte fremstilt.

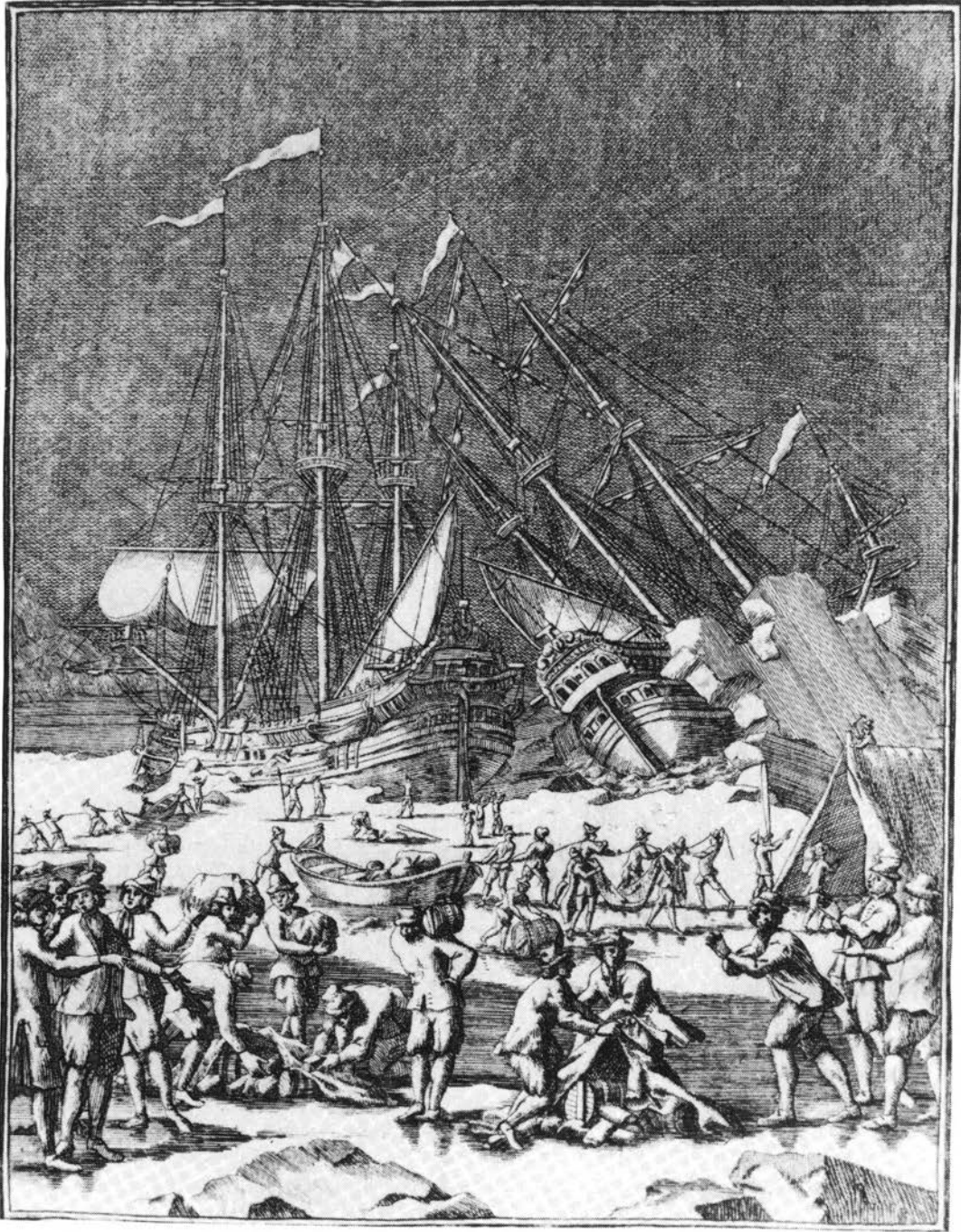
Slik som arktiske strøk alltid har øvet en sterk tiltrekning på eventyrere og oppdagere, har Svalbards historie virket som en magnet på forfattere helt siden oppdagelsen i 1596. Det er ikke få som har beskjefte seg med hvalfangsten, enten resultatet er kommet i litterær eller historisk form. På den annen side er det ikke så mange som kan regnes til Svalbard-litteraturens «klassikere». Videre i fremstillingen skal vi møte noen av de mest betydelige.

Noter

1 Min oversettelse fra H. Gerritsz: *Histoire du Pays nommé Spitsberge*, Amsterdam 1613, 9.

2 Her sitert fra F. C. Wieder: *The Dutch discovery and mapping of Spitsbergen*, Amsterdam 1919.

- 3 Geografiske data som ikke er samlet inn under egne besøk på Svalbard, er i hovedsak hentet fra V. Hisdal: «The Geography of Svalbard, A short survey», *Polarhåndbok nr. 2*, Norsk Polarinstitut, Oslo 1976, passim.
- 4 I den videre fremstilling vil det bli gitt fylldige referanser til historiske arbeider om Svalbard. I denne innledningen blir bare allmenne trekk ved Svalbards historie fremhevet.

Problemer, mål og metode

2.1 *Noen problemer i Svalbards historie*

2.1.1 *Innledning*

Allerede i tittelen har vi avgrenset den perioden av Svalbards historie vi vil undersøke til det halve hundreåret mellom Barentsz oppdagelse av landet i 1596 og omtrent 1650. I noen tilfelle vil det bli nødvendig å gå både forut for og etter disse årstallene, men i det alt vesentlige vil undersøkelsen dreie seg om det som skjedde i perioden. Avgrensningen er naturligvis nødvendig av hensyn til omfanget, men det kan også anføres gode argumenter for å konsentrere seg om dette tidsspennet: 1596 er på mange måter et startpunkt i Svalbards økonomiske og politiske historie. Fra å være et øde og ubenyttet land utviklet Svalbard seg i løpet av ganske få år til å bli det viktigste sentrum for europeisk hvalfangst.¹ Barentsz ekspedisjon var i seg selv ingen direkte årsak til denne aktiviteten, men den gjorde Vest-Europa oppmerksom på at det fantes et land oppunder 80 grader nord med rike ressurser. Hans besøk på øygruppen er dessuten det første som er ugjendrivelig dokumentert i kildene, og som ingen senere har bestridt. Det synes også å herske allmenn enighet om at den landbaserte hvalfangsten på Svalbard kulminerte omkring midten av det 17. århundre. Etter den tid drev hvalfangerne sin jakt i isen og til havs, og vi må anta at striden om fangstfeltene langs kysten ble bilagt, eller ihvertfall var uaktuell. Det skulle gå 200 år før Svalbard igjen ble et aktuelt tema i internasjonal politikk.

Innenfor den periode vi har valgt oss finnes det en rekke spørsmål som kunne fortjene behandling. Vi må konsentrere oss om noen få problemer, men de er til gjengjeld helt sentrale i Svalbards eldste historie, og er blant dem som er blitt heftigst diskutert av historikere og historieskrivere. Nedenfor presenterer vi disse hovedproblemene nærmere.

2.1.2 *Oppdagelsen av Svalbard*

Som nevnt er det først Barentsz oppdagelse av Svalbard i 1596 som har fullgod kildedekning. Ikke i noe historieverk har vi sett at dette er blitt betvilt. Det forhindrer imidlertid ikke at hypoteser om tidligere besøk er blitt fremsatt. Særlig to alternative oppfatninger har gjort seg gjeldende og har nedfelt seg i litteraturen.² Den første kan vi kalle «viking-hypotesen», og bygger på en kort og enkeltstående innførsel i islandske årbøker for året 1194, der det står: «Svalbards fundr.» Man har også tatt kursforskrifter i Landnámabók fra omkring 1230 til inntekt for hypotesen om at nordiske vikinger tidlig besøkte Svalbard. Her står det nemlig at «fra Langanes på nordsida av Island er det fire dagers hav til Svalbard nord i havsbotn».³ Denne oppfatningen har naturlig nok gjort seg gjeldende først og fremst blant norske historieskrivere. Også den andre hypotesen er klart nasjonalt forankret, nemlig den sovjetrussiske oppfatningen at russiske Kvitsjø-pomorere drev fangst på Svalbard lenge før Barentsz kom dit. Vi finner ikke noen nøyaktig tidsangivelse — anslagene varierer fra det mest optimistiske, 12—1300-tallet, til det mer nøkterne, 14—1500-tallet.⁴ Spørsmålet om hvem som først oppdaget Svalbard må vi altså kunne skille ut som et hovedproblem, selv om vi da må bevege oss forut for «vår» periode. Spørsmålet har ikke bare nasjonal interesse, men er også faglig interessant.

2.1.3 *Retten til Svalbard*

I klar sammenheng med oppdagelsesproblemet, men ikke nødvendigvis avhengig av det, kan vi skille ut spørsmålet om retten til Svalbard. Med dette forstår vi den strid som oppsto mellom de

involverte nasjonene om adgangen til territoriet og ressursutnyttelsen i begynnelsen av 1600-tallet. Vi kjenner til at det var tildels alvorlige konflikter mellom hvalfangerne på feltet, og striden fikk politiske og diplomatiske etterspill. Historikerne tillegger dette spørsmålet varierende vekt, men det synes klart at rettssspørsmålet var en realitet. Diskusjonen hadde også en klar parallell i spørsmålet om hva som var gjeldende folkerett i perioden, og vi finner forbindelseslinjer til for eksempel handelsrivaliseringen i Asia mellom England og Nederland, og til striden om herredømmet over Østersjøen, der særlig Danmark og Nederland var involvert. Spørsmålet var altså ikke bare hvem som hadde suvereniteten over Svalbard, men også om det i det hele tatt var mulig å kreve overhøyhet over et slikt område, og i så fall på hvilket grunnlag. I vår sammenheng kan vi formulere problemet slik: Hvem krevde overhøyhet over Svalbard, hva besto rettskravene i og hvordan ble de begrunnet?

2.1.4 *Hvalfangstens omfang og utvikling*

I litteraturen hersker det svært ulike oppfatninger om hvor stort omfang hvalfangsten ved Svalbard virkelig hadde i første halvdel av 1600-tallet. Sviktende kildegrunnlag må bære noe av skylden for dette, men kvaliteten av analysene varierer også sterkt. En fremherskende oppfatning synes å være at Svalbard nærmest fra første stund av var et sted for sydende aktivitet og at fangsten bragte enorme rikdommer til de deltakende nasjoner. Nyere forskning tyder imidlertid på at bildet må nyanseres. Det er derfor viktig å stille spørsmål om hvor omfattende denne fangsten egentlig var. Vi vet, takket være bedre oppgaver på 1700-tallet, at hvalfangsten utviklet seg enormt omkring midten av 1600-tallet. Spørsmålet blir imidlertid om man kan tidfeste og kvantifisere denne utviklingen mer nøyaktig, og — like viktig — om man kan finne årsakene.

2.1.5 *Smeerenburg*

Helt sentralt i historien om hvalfangsten på Svalbard står den berømte nederlandske fangststasjonen Smeerenburg. Dette har dels sammenheng med at stasjonen var kjerneområdet for den dominerende nederlandske fangsten. Men oppfatningen av Smeerenburgs historie har også betydning for forståelsen av hvalfangstens utvikling generelt. Så lenge Smeerenburg besto, ble fangsten drevet i fjordene, og det gjennomgående mønster var at spekket ble kokt til tran på land. På et eller annet tidspunkt, antagelig midt på 1600-tallet, ble imidlertid fjordfangsten forlatt til fordel for fangst til havs og i isen. Denne teknologiske endringen gjorde en betydelig opptrapping av hvalfangsten mulig — det ble rett og slett plass til flere. Samtidig mistet landterritoriet sin betydning, og en viktig kilde til konflikter forsvant. Endelig har Smeerenburgs skjebne sammenheng med organiseringen av den nederlandske fangsten som inntil 1642 var begrenset gjennom kompanioktrojer. Stasjonens historie griper altså inn i en rekke forhold som angår Svalbards historie i perioden. På samme tid gir litteraturen dramatisk forskjellige opplysninger om Smeerenburg, og det blir derfor et hovedspørsmål hvor stor Smeerenburg egentlig var, hvilken betydning den hadde og når den ble lagt ned. Man må også se dette problemet i forbindelse med det forrige, nemlig når utviklingen mot hav- og isfangst fant sted.

2.1.6 *Svalbards status 1596—1650*

Som en slags overordnet og strukturerende problemstilling kan vi sette spørsmålet om Svalbards status i perioden. Med «status» forstår vi i denne sammenheng både den politiske og folkerettslige stilling øygruppen hadde på forskjellige tidspunkt gjennom perioden, og den rolle konfliktene på feltet spilte. Vi kan følgelig anlegge minst to synsvinkler på problemet: For det første kan vi stille spørsmålet om Svalbards betydning i internasjonal politikk og økonomi. Dette kan vi kalle et sentralt perspektiv. For det andre kan vi se Svalbards tidligste historie i et lokalt perspektiv, nemlig hvordan tilegnelsen av dette nyoppdagede landområdet fant sted, og under hvilke omstendigheter

ressursutnyttelsen skjedde. Vi må særlig være opptatt av å vurdere hvilken rolle konfliktene spilte, om de var fremherskende, eller om perioden sett under ett var preget av «fredelig sameksistens» og harmoni. Var det kamp eller samarbeid som var dagens orden, eller kanskje begge deler?

Hvert av de problemene vi har trukket frem ovenfor kunne være emne for selvstendige undersøkelser, og er da også tildels blitt det. Vår oppgave blir i første rekke å se hvordan enkelte sentrale historieskriverer har behandlet dem, og hvilke oppfatninger de gir til kjenne. Det er emnet for den historiografiske undersøkelsen som følger. Nedenfor blir det gjort nærmere rede for arbeidets mål og metoden som anvendes.

Noter 2.1

- 1 Som vi skal se senere, hevder sovjetrussiske forskere at russiske pomorer utnyttet Svalbard alt på 14- og 1500-tallet. Håndfaste bevis for en slik aktivitet synes imidlertid ikke å foreligge ennå.
- 2 Vi tar her ikke med den forholdsvis luftige og dårlig belagte hypotesen om en steinalderbosetning på Svalbard. Om denne se f.eks. H. Christiansson og P. Simonsen: *Stone Age Finds from Spitsbergen, Acta Borealia, B. Humaniora 11*, Tromsø Museum 1970, 87.
- 3 Her sitert fra P. K. Reymert: *Svalbards historie, Ottar 110—112*, Tromsø 1979. Setningen er sitert utallige steder i norsk Svalbardlitteratur og er inngående behandlet av bl.a. J. Kr. Tornøe: «Lysstreif over Noregsveldets historie». *Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser. Meddel. 56*, Oslo 1944, 54—61.
- 4 Opplysningen om russisk besøk så tidlig som i det 11. århundre finnes bl.a. i et lite seriøst og sterkt nasjonalistisk verk av M. Stavnicer: *Russkie na Špicbergene* (Russerne på Spitsbergen), Moskva—Leningrad 1946. Jfr. A. Heintz: *Russian opinion about the discovery of Spitsbergen, Norsk Polarinstitutt Årbok 1964*, Oslo (NP) 1966, 99.

2.2 Arbeidets mål

2.2.1 Hvorfor historiografi?

Ovenfor har vi trukket frem noen viktige spørsmål i Svalbards eldste historie og antydte problemstillinger for arbeidet. Vi har satt oss som mål å se problemene i historiografisk lys. Vår oppgave består dermed i å se hvordan problemene er blitt forsøkt løst, ikke å løse dem selv. Da melder det spørsmål seg øyeblikkelig om dette er noen fruktbar innfallsvinkel. Det synes å herske forskjellige synspunkter på historiografiens fruktbarhet generelt. En fremstående historiker som G. R. Elton har betvilt nytten av å studere historiografi. Hans hovedinnvendinger går på at det er eksepsjonelt vanskelig å drive historiografiske studier og feltet er utilstrekkelig utforsket, samtidig som det fjerner interessen for det virkelige historiske problem. Han sier i en spissformulering:¹

All those booklets and pamphlets which treat historical problems by collecting extracts from historians writing about them give off a clear light only when a match is put to them.

Så pessimistisk er det neppe grunn til å være. I Norden var det tvert imot i 1970-årene en voksende interesse for historiografi som et middel til forståelse av historikernes arbeid, fagets utvikling og historieskrivningens forhold til miljø og samfunn. Særlig sterk var kanskje interessen i våre naboland Sverige og Danmark, der den historiografiske debatt i stor grad knyttet seg til synet på Lauritz Weibulls og Erik Arups forfatterskap.² I Norge står Ottar Dahls bok *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre* sentralt blant historiografiske arbeider.³ Felles for mange av de nordiske historikerne som skrev om historiografi, var at de i særlig grad var opptatt av skjellsettende forandringer i historieforskning og -oppfatning. Flere knyttet an til Thomas Kuhns paradigmatteori.⁴ Mange historikere synes å mene at historiografi både er en fruktbar og legitim innfallsvinkel til historieforskningen og et supplement til den. Dette er naturligvis også vårt standpunkt.

Hva kan vi så vente å oppnå med en historiografisk undersøkelse over Svalbard i perioden 1596—1650? La oss se på noen av de muligheter historiografien har i vår sammenheng. For det

første kan vi forsøke å etablere forskningsstatus på området. En samlende oversikt over forskningen i Svalbards eldste historie mangler, eller er i det minste ufullstendig.⁵ Dette har naturligvis sammenheng med at ganske få faghistorikere har beskjeftiget seg med Svalbard, og at det således ikke finnes noen kontinuerlig forskningstradisjon. En historiografisk undersøkelse vil for det andre kunne være et bidrag til den generelle vitenskapshistorie, knyttet til utforskningen av Arktis generelt, men også til viktige sider ved europeisk økonomisk og politisk historie på 1600-tallet spesielt. Det må her bemerkes at arktisk forskning har en lang tverrfaglig tradisjon.⁶ Historiografien bør for det tredje kunne fastslå om de enkelte verk kan plasseres i bestemte tradisjoner eller retninger, og om det skjer endringer i disse. Tidfesting av slike endringer må være viktig, likeledes å undersøke hva som eventuelt forårsaker skiftene i oppfatningene. I sammenheng med dette vil vi særlig legge vekt på de nasjonale tradisjoner i historieskrivningen. Når vi tar i betraktning Svalbards spesielle folkerettslige stilling idag, og den debatt som gikk forut for Norges suverenitetsovertagelse i 1925, er det overmåte interessant å undersøke om det finnes tradisjoner og oppfatninger som kan grupperes nasjonsvis. I dette inngår en leting etter nasjonalistiske, patriotiske tendenser i historieskrivningen, og en undersøkelse av kontinuitetstrekk ved de enkelte nasjoners fremstillinger. Vi må lete etter utviklingstrekk såvel innenfor temavalg som tolkningsskjema. Dermed blir historiografien et bidrag både til vitenskapshistorie og -teori. For det fjerde vil vi kunne avdekke en del av de myter som hersker om Svalbards historie, siden vi ser historieskrivningen over et lengre tidsrom. En konsekvens av historikerens manglende interesse for Svalbard har nemlig vært at feltet har ligget åpent for amatører og populærforfattere som i liten grad har vært underkastet vitenskapelig kritikk og etterprøving. Det må være et viktig mål å klarlegge opphavet til disse mytene og tradisjonene, og samtidig se hvilket gjennomslag de har fått i litteraturen. Endelig, som det femte, bør en historiografisk undersøkelse kunne si noe om forskningsresultatene, det vil si metodiske og realhistoriske elementer i fremstillingene. Spesiell interesse vil gjennombrudd i forskningen ha, etableringen av nye fakta på grunnlag av et «nytt» eller hittil ubenyttet kildemateriale. Dette vil igjen spille inn på vurderingen av forskningsstatus og på forståelsen av eventuelle endringer i tradisjonelle oppfatninger. Det vil også være en konsekvens at det synet at historiografien må beskjeftige seg med virkelige historiske problemer.

Det sier seg selv at historiografi har liten verdi med mindre den er kritisk-analytisk overfor sitt emne. Skal en slik undersøkelse være fruktbar, må den gå utover en rent bibliografisk referering av historikerens standpunkt til problemene. Dette kommer vi tilbake til under presentasjonen av metoden.

2.2.2 Mål for undersøkelsen

En overordnet oppgave for en historiografisk undersøkelse må være å ordne og strukturere de verk som behandles, avgjøre deres innbyrdes forhold og plassere dem i en større sammenheng. Siden vi ikke beskjeftiger oss med bare én historikers forfatterskap eller undersøker den samlede litteratur innenfor et kortere tidsspenn, vil det være et mål å etablere lengre utviklingslinjer i Svalbards historiografi. Vi må altså forsøke å identifisere hovedsyn og grunnleggende oppfatninger hos de enkelte forfatterne om de problemene vi har presentert, og se hvordan disse oppfatningene utvikler seg i perioden. Den store spredningen i vårt kildemateriale, både geografisk og kronologisk, vil antagelig gjøre det vanskelig å bruke de samme mål på alle forfattere. Likevel vil vi ha som mål å klarlegge alle forhold i fremstillingene som har relevans for våre hovedproblemer.

Et forhold vi må klarlegge i alle bøkene, er hvorvidt det dreier seg om en beskrivelse eller en analyse. Vi benytter her Eltons kategorier for historiefremstillinger.⁷ Det er neppe mulig å finne eksempler på fremstillinger som ikke inneholder både deskriptive og analytiske trekk. Likevel er det et mål å få fastslått graden av analyse i verkene, forfatterens problematisering og forklaring av spørsmål i Svalbards historie. I sammenheng med dette kan det være nyttig å få klarlagt om verket er en detaljundersøkelse eller en syntese. Denne tematiske inndelingen burde være forholdsvis uproblematisk. Likevel er det viktig, som et mål i seg selv og for sammenligningens skyld, å fastslå hvil-

ket tematisk og kronologisk omfang et verk har, og i hvilket perspektiv problemene behandles. Vi er selvfølgelig mest opptatt av å se hvilken plass behandlingen av «våre» hovedspørsmål har i den samlede fremstilling. Dette kan igjen gi en indikasjon på hvilken betydning de enkelte forfattere tillegger problemene.

Forfatternes kildeutvalg og -utnyttelse er selvfølgelig forhold som må undersøkes. Et naturlig kriterium å bruke er å fastslå i hvilken grad fremstillingene bygger på primært kildemateriale, og hvilken plass sekundærkilder, tradisjoner og overleveringer av forskjellig art har. Dette er grunnleggende i enhver kildekritikk. Opphavssituasjonen må også avdekkes så langt det lar seg gjøre. Ethvert historieverk har naturligvis sin unike opphavssituasjon som må klarlegges, men vi kan også finne mer allmenne omstendigheter som kan tenkes å ha influert en gruppe fremstillinger. Politiske eller samfunnsmessige forhold har spesiell interesse. Et nærliggende eksempel i vår sammenheng er den debatt om Svalbards fremtidige status som gikk forut for Svalbardtraktaten av 1920: Hvilken innvirkning har denne diskusjonen hatt på fremstillingene om Svalbards historie? Vi støtter oss her til det syn at politiske, sosiale og kulturelle forhold spiller inn på historieskrivningen.⁸ Dette synet må vel sies å ha generell tilslutning idag, selv om man strides om betydningen av samfunnets innflytelse. Vår oppgave er å kartlegge fellestrekk og særegenheter i opphavssituasjonen for de verk vi behandler.

Endelig har vi et mål for undersøkelsen som må sies å være betydelig mer komplisert, nemlig å knytte de enkelte verk til bestemte tradisjoner eller retninger. For det første vil det bli nødvendig å bestemme kriteriene for hva som kan kalles tradisjon. Dernest må vi avgjøre i hvilken grad det er mulig å identifisere forfatternes verk med slike tradisjoner. Vi vil hevde at en slik klassifisering har mer for seg enn en tilsvarende undersøkelse av forfatternes grunnleggende «historiesyn», slik det ofte blir forsøkt i historiografiske arbeider. Dette har sammenheng med at vi behandler bare enkeltverk over en periode på over 350 år. Skal vi kunne si noe fornuftig om en forfatters historiesyn, vil det være nødvendig å se på hans samlede produksjon, eller ihvertfall en lengre serie arbeider. Endringer i historiesyn faller gjerne sammen med større kulturelle og ideologiske bevegelser over flere hundreår. Vi må derfor regne med store forskjeller i historiesyn mellom de eldste og de yngste historikerne vi behandler, uten at vi kan tillegge det i seg selv avgjørende betydning. Vi er først og fremst interessert i hva de enkelte forfattere sier om de helt konkrete problemer i Svalbards historie vi har valgt ut, ikke i deres generelle historieoppfatning. Vi underslår selvfølgelig ikke at tradisjon er et problematisk begrep. Nedenfor kommer vi nærmere inn på dette.

For å oppsummere er altså vår oppgave å undersøke og beskrive verkene i vårt litteraturutvalg etter forskjellige kriterier, slik at det blir mulig å etablere strukturer og utviklingslinjer i 350 års historieskrivning om Svalbard.

2.2.3 Historiske tradisjoner

Det er antagelig vanskelig å enes om hva som skal til før man kan kalle et antall historiefremstillinger en tradisjon. Samtidig føler vel de fleste et behov for et ordnende element, en overbygning på noe man oppfatter som et sammenfall av oppfatninger, idéer og metoder, ikke minst når disse endrer seg. For historiefagets del er det historiografen som skal levere en slik overbygning, men det synes ikke som det finnes faste regler for hvordan det skal gjøres. Birgitta Odén sier det slik:⁹

Det finns tydligen ingen konsensus bland historiker om vilka faktorer som er relevanta och vad som i själva verket skal förklaras i ett historiografisk förändringsforlopp.

Mange historiografer har grepet til Thomas Kuhns paradigmebegrep for å forklare fagutvikling i historieforskningen, slik Odén gjør i den artikkelen som er sitert ovenfor. Med den store spredning i tid og rom vi har i vårt litteraturutvalg, den manglende kontinuitet i forskningen og det faktum at vi bare behandler ett verk av hver forfatter, blir det uhensiktsmessig å anvende en slik modell. Like-

vel må vi kunne vente å finne sammenfall i emnevalg, problembehandling, tolkninger og fremstilling, kanskje knyttet til spesielle perioder, forskningsmiljøer eller land. For å karakterisere slike linjer i historieskrivningen vil vi bruke begrepet tradisjon. Vi snakker da om holdninger og standpunkt til spørsmål i Svalbards historie som har festet seg hos flere forfattere. Av særlig interesse er nasjonale tradisjoner, det vil si spørsmålet om det er mulig å henføre slike gjennomgående oppfatninger til et spesielt land, fortrinnsvis forfatternes eget. Vi må da forsøke å kvalifisere tradisjonen nærmere, stille spørsmål om tradisjonen er et utslag av nasjonalisme eller patriotisme, et uttrykk for en offisiell linje eller politikk med hensyn til Svalbard, om tradisjonen er med på å legitimere nasjonale krav eller interesser, og så videre. Sagt på en annen måte: Finnes det for eksempel en spesiell norsk versjon av Svalbards historie, og hva består den i såfall i? Disse spørsmål blir behandlet i Del 4.

Det må også være interessant å se tradisjonene, slik de kommer frem i standardverkene, i lys av nyere historiske undersøkelser. I Del 5 vil vi derfor forsøke å etablere forskningsstatus idag og vurdere verkene i forhold til den. Vi vil i den siste delen også ha som et mål å trekke noen historiske linjer fra perioden 1596—1650 og frem til vårt eget århundre.

Noter 2.2

- 1 G. R. Elton: *The Practice of History*, London 1967, 154. Det er særlig bruken av historiografiske arbeider i undervisning han går til felts mot.
- 2 Fyldige referanser til denne debatten i Sverige finnes i B. Odén: Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning, *Scandia* bd. 41, hft. 1. Lund 1975, 5-29. En tilsvarende oversikt for Danmark finnes f.eks. i J. Schoubye: Historie, videnskab og historiografi, *Historisk Tidsskrift (dansk)*, bd. 80, 14. rk., bd. 1, Kbh. 1980, 355—404.
- 3 O. Dahl: *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Oslo 1959.
- 4 F.eks. Odén og Schoubye, jfr. anf. verker, men ikke Dahl.
- 5 Spredte arbeider finnes riktignok. Sir Martin Conway gir i sin bok *No Man's Land* (Cambridge 1906) en bibliografisk oversikt med kommentarer. Det eneste rent historiografiske arbeid jeg har kommet over, gjelder russisk litteratur om Svalbard. Se A. Heintz: «Russian opinion about the discovery of Svalbard», *Norsk Polarinstittutt Årbok 1964*, Oslo 1966.
- 6 Dette gjelder ikke minst norske forfattere som har arbeidet med Svalbards historie: Anders Orvin («The Place-names of Svalbard») og Adolf Hoel var geologer, Nansen var naturvitenskapsmann, Ræstad jurist o.s.v.
- 7 Elton, op.cit., 118—19, 127 ff. (Eltons begreper er hhv. «descriptive» og «analysis»). I tillegg bruker han en tredje kategori, «narrative». Den rene fortelling — Elton nevner kroniker som eksempel — er imidlertid ikke representert i vårt utvalg av litteratur.
- 8 Jfr. Dahl, op.cit., 1-2. Dahl er i sitt eget arbeid imidlertid mer opptatt av de indre forholds betydning, det han kaller vekselvirkning i forskningsprosessen.
- 9 Odén, op.cit., 7.

2.3 Metode

2.3.1 Historiografisk tilnæringsmåte

Begrepet historiografi blir brukt både for å betegne selve historieskrivningen gjennom tidene, og som et samlebegrep for studiet av denne historieskrivningen. Historiografi kan følgelig ses som en disiplin av historieforskningen og som en gren av vitenskapshistorien eller metoden. I vår sammenheng er det den andre hovedbetydning av begrepet som kommer til anvendelse, nemlig studiet av hva historikerne har skrevet om Svalbard. Dermed blir de enkelte historieverk *våre* primærkilder i forskningsprosessen, og i mangel av særegne historiografiske metoderegler må vi benytte de grunnregler som er akseptert for historieforskning generelt.¹ Den metoden vi skal skissere nedenfor kan karakteriseres som en historiografisk tilnæringsmåte, og vi vil her gjøre rede for de prinsipper vi skal følge i undersøkelsen av historieskrivningen om Svalbard.

Som nevnt ovenfor vil vi arbeide med historieskrivere over et tidsrom på 350 år, historikere fra flere land og forskningsmiljøer. Bortsett fra det felles emne — Svalbard — er det ved første øyekast lite som forener forfatterne. Vi har altså behov for et overordnet perspektiv i behandlingen av verkene. Det er allerede sagt at vi vil lete etter strukturer og gjennomgående linjer i litteraturen, og tilsvarende brudd og diskontinuitet. I tilslutning til Ottar Dahl vil vi ha som grunnleggende standpunkt at de enkelte historikere skal studeres i et samtidig perspektiv, og deres verk i forhold til den forskningssituasjon som eksisterte på deres egen tid.² Vi vil i mindre grad ta de nyeste forskningsresultater med i lesningen av eldre verk, selv om disse skulle stå i strid med forfatterens oppfatninger. Noe annet vil etter vår mening være «urettferdig» overfor historieskriverne. Vi gjør også Dahls målsetting til vår egen når han skriver:³

Hovedsynspunktet her kan ikke være hvem av forskerne som har rett eller urett, men hvordan brytningen eller samspillet mellom forskjellige oppfatninger i tidens løp fører frem mot nye konstellasjoner.

På den annen side må det være interessant å få satt de eldre fremstillingene i perspektiv. Vi vil derfor, i Del 5, vurdere deres opplysninger om Svalbards historie i lys av andre og nyere forskningsresultater.

Vår tilnærming til litteraturen vil være selektiv. Vi undersøker ikke det enkelte verk i sin fulle bredde, men konsentrerer oss om den periode og de hovedproblemer vi har plukket ut på forhånd, og undersøker så forfatterens behandling av dem. Vi vil altså legge hovedvekt på de avsnitt i verket som har relevans for vårt utvalg av problemstillinger. Det Dahl kaller «gjennomgangsproblemer» behøver følgelig ikke være det sentrale emne for det enkelte verk.⁴ Naturlig nok blir heller ikke alle problemer behandlet av alle forfattere, med de komplikasjoner dette innebærer for sammenligningen. Vi vil foreta en kritisk lesning av verkene, og anvender i størst mulig grad de samme kriterier for vurderingen av dem (se ovenfor, 2.2). Foruten de hovedproblemene vi har valgt ut, vil vi under lesningen legge vekt på fem forhold:

For det første vil vi, i tråd med den kildekritiske metode, undersøke verkets opphavssituasjon. Vi vil forsøke å plassere verket i en samtidig sammenheng, ikke bare i forhold til den eksisterende forskningsstatus, men også overfor ytre omstendigheter som kan tenkes å ha hatt innflytelse på fremstillingen. I særlig grad vil politiske forhold være av betydning.⁵ I tilknytning til verkets tilblivelses-historie vil vi også se på forfatterens avstand til emnet, det vil si hans erfaringsbakgrunn med hensyn til Svalbard.

For det andre vil vi forsøke å si noe om verkets betydning i samtid og ettertid, hvilken innflytelse det hadde på senere fremstillinger. Et brukbart begrep i denne forbindelse er det Odén kaller «modelleffekt».⁶ I den grad det er mulig å konstatere vil vi også vurdere verkets nasjonale autoritet, det vil si som uttrykk for generelt aksepterte holdninger og oppfatninger i et land.

For det tredje vil vi undersøke de enkelte forfatteres kildegrunnlag, herunder tilfang, utvalg og kritikk av kildene. I dette ligger også en vurdering av forfatterens vitneforhold eller ståsted i tid og rom i forhold til emnet de behandler. Dette må gjøres fordi noen av forfatterne selv er førstehåndsvitner til begivenhetene de fremstiller. Vi må i så fall undersøke om dette har hatt noen merkbar innvirkning på fremstillingen.

For det fjerde vil vi analysere fremstillingene etter kildekritiske og allmenne litteraturkritiske prinsipper. Vi vil lete etter strukturerende elementer i form av «røde tråder» og bærende idé, tendenser, sympatier/antipatier og så videre.

Endelig, som det femte, vil vi se på problembehandlingens plass i det helhetlige verk. Vi tenker her både på den fysiske plass som våre historiske problemer tildeles i den samlede fremstilling, og hvilken vekt som blir lagt på analyse. Vi må altså fastslå hva som er bokens hovedtema.

Ser vi denne tilnæringsmåten i forbindelse med vanlig kildekritisk metode, skulle det gå klart frem at vi utnytter våre kilder først og fremst som levninger.⁷ Når det gjelder kildenes berettende innhold, det vi kan kalle realhistoriske elementer, vil vi komme tilbake til dette i Del 4, i den sam-

lende analyse av historiografien og i Del 5. Før vi går over til å presentere den analysemetode vi vil benytte i undersøkelsen av verkene, vil vi presisere at vi ordner vårt kildemateriale kronologisk etter utgivelsesår. Dette synes mest naturlig i en oversiktsoppgave av denne type, selv om vi er oppmerksomme på at kriterier som tema og nasjonalitet også ville ha vært mulige i organiseringen.

2.3.2 *Metode for analyse*

Ovenfor, 2.2, har vi trukket frem endel kategorier og overordnede synsvinkler som vil bli forsøkt anvendt på det samlede kildematerialet. Vårt utgangspunkt er at Svalbards historiografi kan behandles som et sett av strukturer. Med strukturer menes her felles problemvalg, felles kildegrunnlag, felles metode, sammenfallende tolkninger og gjennomgående holdninger og oppfatninger. Selve emnet — Svalbards historie — er gitt i utgangspunktet og er det grunnleggende kriterium for litteraturutvelgelsen. I analysen av disse strukturene bruker vi to metodiske innfallsvinkler: klassifisering/identifisering og tradisjon/retning. Den endelige analysen kan først finne sted når vi har foretatt den første kritiske lesning og behandling av fremstillingene, og er altså et forsøk på ordning av materialet og avdekking av hovedtrekk. Men også under lesningen vil vi foreta en foreløpig analyse. Vi vil hele tiden relatere dette til de fem hovedproblemer vi formulerte i innledningen til Del 2 (se ovenfor, 2.1). De strukturer vi eventuelt finner vil følgelig bare ha gyldighet innenfor avgrensede problemområder. Til gjengjeld hører problemene til de helt sentrale i Svalbards eldste historie.

I 2.2.2 har vi gjort nærmere rede for hvilke ordningskriterier vi vil bruke. Vi vil undersøke verkene etter deres analytiske og deskriptive innhold, deres kildegrunnlag og -utnyttelse, opphavssituasjon, perspektiv og omfang, og deres forhold til større tradisjoner i forskningen. Det vil være interessant å se hvordan verkene grupperer seg i forhold til de enkelte problemer, for eksempel oppdagelsen av Svalbard eller synet på Smeerenburg. Det sier seg selv at ikke alle holdninger og oppfatninger kommer eksplisitt til uttrykk gjennom fremstillingen. Først må vi altså identifisere holdningene hos den aktuelle forfatter. Dette gjør vi ved å analysere argumentasjon og tendens i verkene. I argumentasjonsanalysen forsøker vi å avdekke hvilke argumenter forfatteren anfører for eller mot forklaringer på hovedspørsmålene, hvilken vekt han tillegger de forskjellige argumentene, med hvilken styrke de fremføres (herunder frekvens) og, der det kan fastslås, saklighetsnivå og relevans. Denne analysen vil innebære både kvalitativ og kvantitativ vurdering, og må naturligvis bli noe skjønsmessig. Det samme gjelder tendensanalyse som i enda større grad beskjeftiger seg med implisitte holdninger. I letingen etter tendensiositet vil vi i første rekke legge vekt på trekk av nasjonalisme og patriotisme, det vil si i hvilken grad forfatteren favoriserer sin egen nasjons rolle i Svalbards eldste historie. Vurderingen er i stor grad kvalitativ, men vi må lete etter kvantitative indikasjoner på tendens, for eksempel i forfatterens kildevalg og prioritering i presentasjonen. I den endelige analysen må vi vurdere hvorvidt tendensiositeten er så systematisk at hele verket kan karakteriseres som nasjonalistisk, og vi må eventuelt ta stilling til forfatterens motiver for å gi en slik fremstilling. Her vil ventelig opphavssituasjonen være vesentlig for forståelsen.

Det er ikke noe mål i seg selv å tvinge historiefremstillinger som i utgangspunktet er forskjellige inn under et overordnet tradisjonsbegrep. Likevel må det være viktig å lete etter hovedtrekk og utviklingslinjer som kan sette 350 års historiskrivning inn i en større sammenheng. En ordning av materialet etter de kriterier og med de metoder vi har skissert ovenfor, vil forhåpentlig bidra til dette.

2.3.3 *Utvalgsdrøfting — klassikerne*

Et siste metodisk problem gjenstår, nemlig utvalg av litteratur. Litteraturen om Svalbard er mer omfattende enn man kanskje skulle forvente for et ihvertfall geografisk så perifert område. Da Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (senere Norsk Polarinstitutt) ga ut det klassiske verket «The Place-Names of Svalbard» i 1942, gjennomgikk redaksjonen over 500 bøker og artikler og mer enn 350 kart.⁸ Ornitologen Herman L. Løvenskjold bringer i sin «Aviafauna Svalbardensis»

en bibliografi på snaue 700 titler som i hovedsak er spesialarbeider om Svalbard.⁹ I tillegg kommer en rekke litterære arbeider, en mengde dokumentarstoff og vitenskapelig litteratur som omhandler Svalbard i en eller annen form. Noen samlet Svalbard-bibliografi finnes ikke, dessverre.¹⁰ Det burde imidlertid ikke by på særlige problemer å registrere et tusentalls titler med relevans for Svalbard.

For historikerne har naturligvis bare en mindre del av dette interesse. Likevel kommer den som vil studere Svalbards historie, snart til å møte problemet med utvalg av litteratur. Når man leser om Svalbards historie vil man imidlertid raskt oppdage at enkelte forfatternavn går igjen i fremstillingen: Scoresby, Muller, Conway, Ræstad o.s.v. Og går man til noen av disse forfattere igjen, vil man finne hyppige henvisninger til de øvrige. Dette er Svalbard-litteraturens desiderte «klassikere», standardverker man knapt kommer utenom hvis man vil orientere seg i emnet. Det betyr ikke at man utelukkende kan bygge på en håndfull arbeider når Svalbards historie skal skrives, selv om enkelte synes å tro det. Men man vil ihvertfall få et godt og temmelig nyansert inntrykk av forskningsstatus på området.

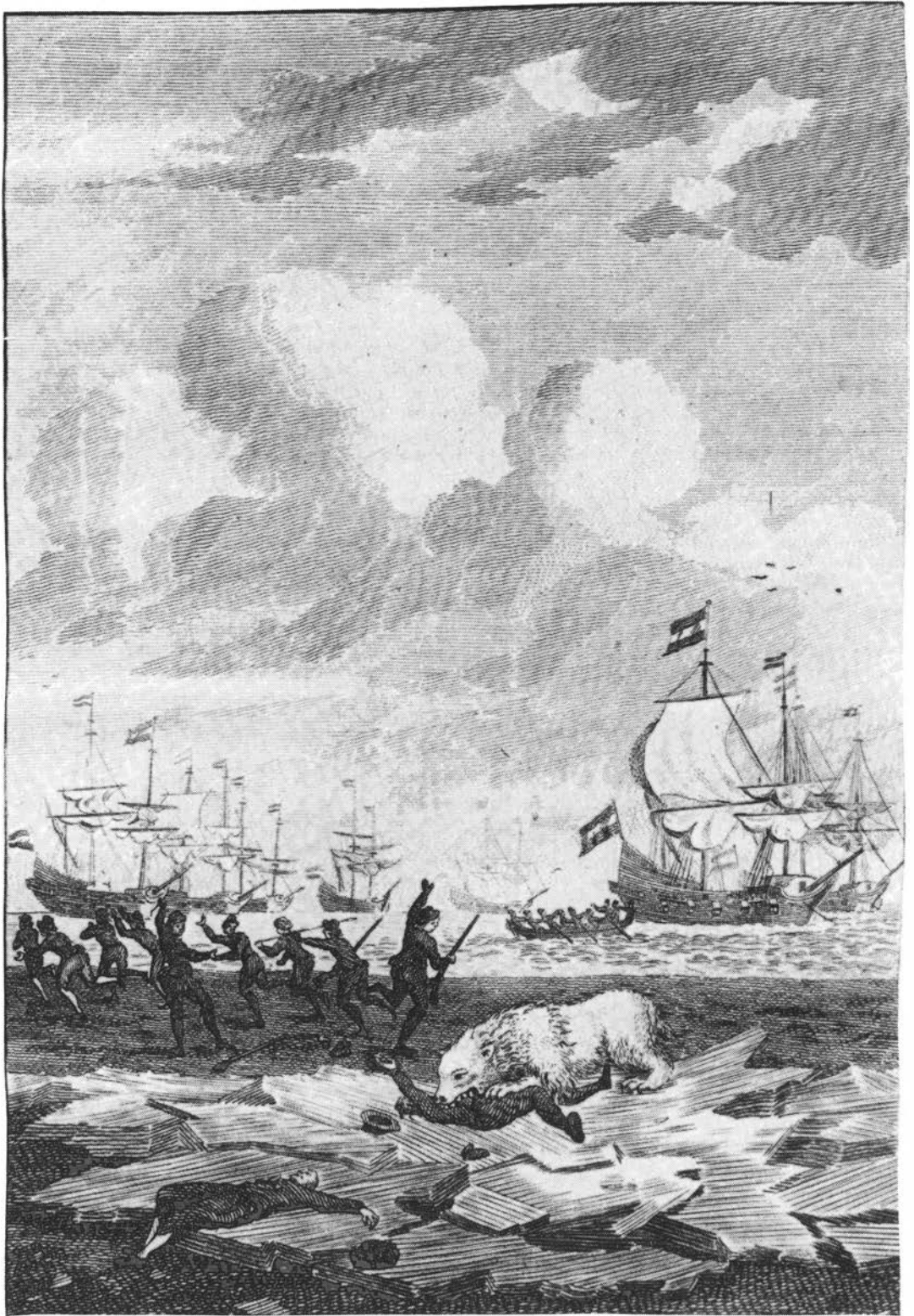
Det er nemlig slik at disse standardverkene danner basis for en lang rekke tildels meget populære fremstillinger av Svalbards historie. Dette innebærer at konkrete feil hos opphavet vil gå igjen hos kopistene og etterlignerne. Men det betyr også at man kan få et rimelig representativt inntrykk av Svalbards historiografi ved å konsentrere seg om hovedverkene. For å få et representativt utvalg må vi ta flere hensyn: Verkene må ha relevans for vår problemstilling, det vil si omhandle et eller helst flere av de hovedproblemer vi har valgt ut. Verkene må samlet gi et bilde av historieskrivningen om Svalbard i de 350 år vi behandler, og hovedvekten bør legges på nyere tid. Forfatterne må representere de viktigste nasjoner som var involvert i den første utnyttelsen av Svalbard, det vil si Nederland, England og Danmark-Norge. Siden vi har satt opp spørsmålet om Svalbards oppdagelse som et hovedproblem, må også en fjerde nasjon være representert, nemlig Russland eller Sovjetunionen. Russisk litteratur er dessuten av interesse ettersom den er forholdsvis lite kjent og utnyttet i Vesten. Endelig må det være et krav at de verk vi plukker ut er sentrale arbeider i Svalbards historiografi. Med dette mener vi «standardverker», bøker som i ettertid er blitt flittig brukt som referanse. Dermed blir det ikke plass for bøker som er direkte etterligninger eller i stor grad henter sine opplysninger fra noen få hovedverk.¹¹ Vi tar heller ikke med de aller nyeste forskningsarbeider, som vel knapt har rukket å oppnå status som «klassikere».¹² Tyske og franske arbeider vil ikke bli vurdert, både av hensyn til omfanget, og fordi hovedtyngden av disse landenes aktivitet på Svalbard faller utenfor den periode vi behandler. Et unntak er her Martens berømte reisebeskrivelse.¹³ Ut fra disse kriterier har vi valgt ut følgende verker:

- H. Gerritsz: *Histoire du Pays nommé Spitsberghe* (1613)
- F. Martens: *Spitzbergische oder Groenlandische Reise* (1675)
- C. Zorgdrager: *Groenlandsche visschery* (1720)
- W. Scoresby: *Account of the Arctic Regions* (1820)
- B. Keilhau: *Reise til . . . Spitsbergen* (1831)
- S. Muller: *Geschiedenis der Noordsche Compagnie* (1874)
- M. Conway: *No Man's Land* (1906)
- F. Šidlovskij: *Špicbergen v ruskoj istorii* (1912)
- A. Ræstad: *Norges høihetsret over Spitsbergen* (1912)
- F. Wieder: *Dutch Discovery and Mapping of Spitsbergen* (1919)
- V. Vize: *Morja sovetskoj Arktiki* (1948)
- M. Belov: *Arktičeskoe moreplavanie* (1956)
- S. Dalgård; *Dansk-norsk hvalfangst 1615—1660* (1962)
- A. Hoel: *Svalbards historie* (1966)
- S. Obručev: *Russkie pomory na Špicbergene* (1966)

De aller fleste av representativitetskravene skulle være ivaretatt gjennom dette utvalget. Kravet om at verkene skal være sentrale er etter vår mening oppfylt. Det må riktignok tas forbehold om de russiske verkene, der tilgangen til litteratur har vært en viss begrensning. Relevanskriteriet blir også i varierende grad ivaretatt, noe vi kommer tilbake til under behandlingen av de enkelte verk. Neste hoveddel er viet den kritiske lesningen av disse verkene.

Noter 2.3

- 1 Jfr. sitatet av Odén ovenfor, 2.2.3. Det synes ikke å være noen alminnelig enighet om hva som skal forklares i historiografisk sammenheng.
- 2 O. Dahl, *Norsk historieforskning . . .*, 2.
- 3 Ibid., 3.
- 4 Ibid., 2. Dahl snakker om «dominerende orienteringer og gjennomgangsproblemer».
- 5 Dahl erkjenner betydningen av slike ytre forhold på historieforskningen, men tar i mindre grad hensyn til dem i vurderingen av historikernes forskningsarbeider. Jfr. Dahl, op.cit., 1.
- 6 Odén, op.cit., passim. Det virker som om Odén bruker begrepene modelleffekt og paradigmatisk effekt synonymt med hverandre, jfr. ibid., 11.
- 7 Jeg bruker her Langholms definisjon av levning og utnyttelse som levning. Se S. Langholm: *Historisk rekonstruksjon og begrunnelse*, Oslo 1967, 21–28.
- 8 A. K. Orvin: «The placenames of Svalbard», *Norsk Polarinstitutt Skrifter 80*, Oslo 1942. Se forordet.
- 9 H. L. Løvenskjold: «Avifauna Svalbardensis», *Norsk Polarinstitutt Skrifter 129*, Oslo 1964.
- 10 Den beste bibliografi er etter min mening Conways. Se hans *No Man's Land*, Cambridge 1906.
- 11 Vi tenker her på kortere, populære fremstillinger av Svalbards historie, slik som for eksempel Helge Ingstads *Landet med de kalde kyster* og B. Aagaards *Den gamle hvalfangst*. Se litteraturlisten.
- 12 De tre mest sentrale nyere arbeider er G. Jackson: *The British Whaling Trade*, London 1978; C. de Jong: *Geschiedenis van de oude Nederlandse Walvisvangst*, Pretoria 1972; L. Hacquebord: *Smeerenburg — het verblijf van Nederlandse walvisvaarders op de westkust van Spitsbergen in de 17e eeuw*, Amsterdam 1984. Nyere forskning vil dog i noen grad bli tatt med for å korrigerer feiloppfatninger. Se Del 5.
- 13 De verk det kunne bli tale om er i første rekke M. Lindeman: *Die arktische Fischerei der deutschen Seestädte*, Gotha 1869; C. Ronciere: *La France Arctique ou les baleiniers basques au Spitzberg*, Pau 1905. Se forøvrig nedenfor, 5.1.3.

De enkelte verk

3.1 *Pionerene*

3.1.1 *Innledning*

De tre første verkene vi skal undersøke faller innenfor et drøyt hundreår etter oppdagelsen av Svalbard. Perioden er rik på litteratur, også om Arktis, noe som vel har sammenheng med den intensive sjøfarten i området og utnyttelsen av havets ressurser — fisk, sel og hval. Men det må også ha sammenheng med at et voksende, vitebegjærlig publikum skapte stor etterspørsel etter bøker fra disse og andre fjerne strøk av verden. Reiseskildringer av alle slag var meget populære, og for eksempel i Nederland var det forlag som spesialiserte seg på denne type bøker. I England samlet Hakluyt, Purchas og senere Churchill beretninger om eksotiske reiser.¹ Vi har også flere beretninger om engelske og nederlandske overvintringer på Svalbard i 1630—35, som etter opplagene å dømme må ha vært populær lesning.² Også didaktisk litteratur, belærende og instruktive skrifter av forskjellig slag, var etterspurt. Europa var på vei inn i det som er blitt kalt opplysningstiden.

Bøkene til Gerritsz, Martens og Zorgdrager er innbyrdes ganske forskjellige, men de har alle trekk fra didaktisk litteratur. Felles for dem er også at de er blitt Svalbard-litteraturens desiderte klassikere, og de er viktige kildekrifter for nær sagt alle senere historikere som har arbeidet med emnet. De to siste kjente Svalbard og hvalfangsten gjennom egne besøk, mens vi må anta at Gerritsz hadde god kontakt med de oppdagere og hvalfangere som vendte tilbake fra Ishavet.

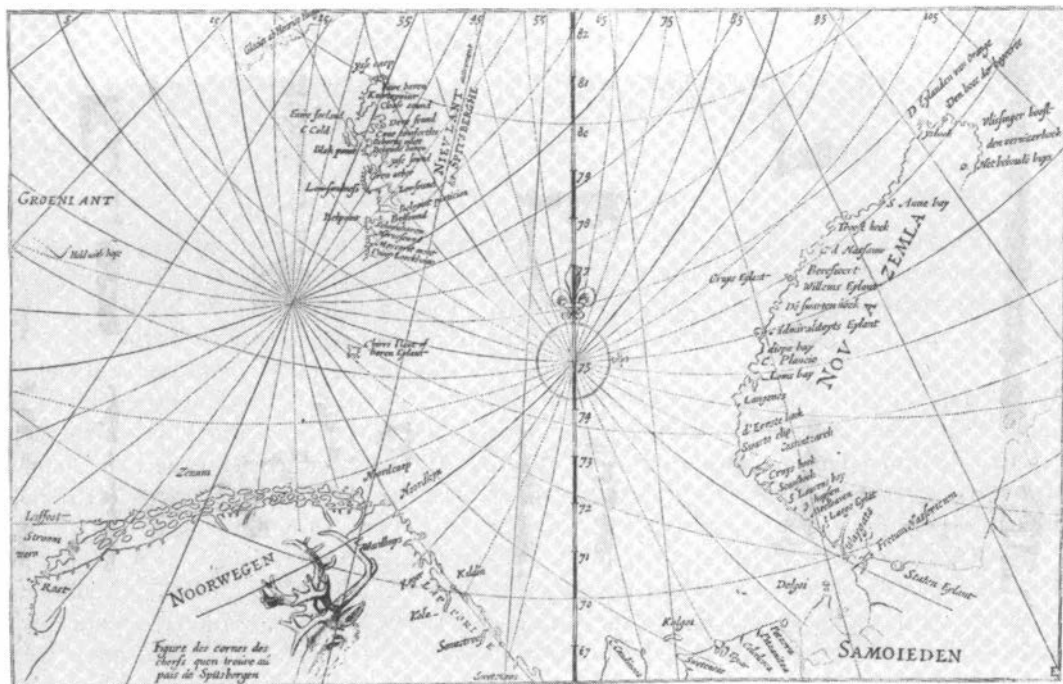
3.1.2 *Hessel Gerritsz*

Den første historiske beskrivelse av Svalbard kom så tidlig som i 1613, bare 17 år etter Barentsz oppdagelse. Det var Hessel Gerritszoon van Assums *Histoire du Pays nommé Spitsberghe*. Den lille boken vakte stor oppsikt i samtiden, etter det vi kan forstå, og den er blitt en av de mest benyttede kilder til Svalbards tidligste historie. Dette skyldes kanskje i mindre grad selve fremstillingen, som inneholder lite sensasjonelt. Men omstendighetene omkring utgivelsen er så spesielle — og tildels vanskelige å rekonstruere — at vi må vie opphavssituasjonen en del oppmerksomhet.

Forfatteren ble født i Alkmaar i Holland i 1581. Han begynte som betjent hos den berømte kartmakeren Willem Jansz Blaeu, og fikk senere sin egen bok- og karthandel i Amsterdam. Han hadde den flotte tittel «mathematicus en Kaartenmaaker», men var ikke bare karttegner — «plaetsnyder»; han samlet og utga også reisebeskrivelser fra hele verden. Gerritsz fikk oktroj av Generalstatene på utgivelser både i 1615 og 1618, og ble offisiell kartograf for Det østindiske kompani i Amsterdam i 1617, en stilling han hadde til sin død i 1632.³ Hans betydning i eldre historiografi kan knapt overvurderes, Samuel Muller skriver ihvertfall i innledningen til en faksimileutgave av *Detectio Freti Hudsoni* . . . fra 1878:⁴

One can scarcely take up any volume, written in the seventeenth century about the northern passage, without finding the visible traces that the pamphlet written by Hessel Gerritsz was the head-fountain and often supplied the only spring of information.

Som nevnt er tilblivelsen av Gerritsz Svalbard-historie noe uoversiktlig. I 1612 utga han en samling reisebeskrivelser under fellestittelen *Beschryvinge van der Samoyeden Landt in Tartarien*. Denne synes å ha kommet i to opptrykk, og samme år ga han ut en latinutgave med flere av de samme reisebeskrivelsene i ny bearbeidelse. Denne boken er for korthets skyld kjent som *Detectio Freti Hudsoni*.⁵ I 1613 kom så denne latinutgaven i ny bearbeidelse, hvor blant annet også Mays beskrivelse fra Barentsz-toktet var tatt med. Utgaven var forsynt med to bilag: Først en kort artikkel — også den på latin — der forfatteren tar skarp avstand fra engelskmennenes oppreden ved Svalbard i

1613, da både nederlendere og biskayere ble fordrevet. Denne fordømmelsen er signert «G», som vi trygt kan anta er Gerritsz selv. Det andre bilaget er skrevet av datidens mest berømte geograf Peter Plancius, og bærer den omstendelige tittel «Refutatio rationum, quibus Angli Dominationem Piscatoris ad Insulam Spitsbergensem sive Novam Terrem præterendere & defendere conantur». Dette er en fyldigere redegjørelse for de uhyrligheter forfatteren mener ble begått av det engelske Muscovy Company under kong James beskyttelse. Denne utgaven ble dårlig mottatt av Generalstatene, som må ha fryktet represalier fra England. Det synes også som om Gerritsz har fått en reprimande fra de nederlandske rederne, som på dette tidspunkt nok følte seg underlegne overfor Muscovy Company.⁶

Gerritsz må ha tatt kritikken til etterretning. Senere i 1613 kom boken i ny bearbeidelse, denne gangen i fransk oversettelse. Årsaken til dette synes klar nok: Også i Frankrike var det utbredt bitterhet overfor engelskmennenes behandling av utenlandske hvalfangere den sesongen, og Gerritsz (og Plancius) må ha funnet et lydhørt publikum. I denne utgaven blir angrepene fra *Detectio Freti Hudsoni* gjentatt, men der er også en fremstilling av Svalbards historie, natur og geografi, og hele boken fikk tittelen *Histoire du Pays nommé Spitzberghe. Comme il a esté decouvert, sa situation & de ses Animals*. Det er denne utgaven vi behandler nedenfor.⁷

Med hensyn til Gerritsz kilder er det ikke mye vi vet. I egenskap av geograf og forlegger av kart og reiseskildringer, har han utvilsomt hatt tilgang til direkte informasjon fra sjøfolk og hvalfangere som vendte tilbake fra Ishavet. Vi må også regne med som sikkert at han har hatt Barentsz egen logg til disposisjon, siden det uten tvil er den han siterer i lengre utdrag i *Histoire* Når det gjelder trykte kilder kan vi kanskje gå ut fra at han har kjent til Hakluyts verk, som var spredt over store deler av Europa. Hans sitater fra Willoughbys logg kan tyde på det, men om det er han selv eller Plancius som har disponert informasjonen, vet vi ikke (se nedenfor). Kildesituasjonen er altså uklar, noe vi vel må vente for så gamle bøker.

Gerritsz understreker allerede i innledningen at Svalbard var uopdaget land helt inntil nyere tid. Det er trolig at dette er et svar på en engelsk påstand om at Willoughby så landet allerede i 1553, for det virker sannsynlig at britene fremførte dette argumentet så tidlig som i 1613, samme år som

de foretok en okkupasjon av Svalbard.⁸ Gerritsz skriver ihvertfall at landet ligger mellom Grønland, «som tilhører Norges krone» (lequel apertient à la Courone de Norvèges), og Novaja Zemlja.⁹ Spitsbergen ble oppdaget av de to sjøfarerne Willem Barentsz (Guillaume Bernard) og Jan Corneliusz Rijp (Jean Corneille du Rijp), slår han fast.¹⁰ Deretter beskriver han Barentsz reise, med sitater fra sjøfarerens egen loggbok, som ifølge Naber er den eneste bevarte avskrift.¹¹ Barentsz reise har vi referert i Del 1, og vi behøver neppe å gjenta den, men det er verd å merke seg at Gerritsz også nevner Hudsons reise, som han dog feilaktig daterer til 1608.¹² Det var denne reisen som dannet opptakten til Muscovy Companys hvalfangst, som kompaniet forsøkte å holde for seg selv. Gerritsz går så over til å beskrive toktet i 1613, sannsynligvis bygget på førstehåndsberetninger fra van Muyden eller noen av de andre hollenderne som deltok. Han legger vekt på at såvel nederlenderne som biskayere kom ubevæpnet til feltet, mens engelskmennene hadde orlogsfartøy i farvannet.¹³

De fleste av fartøyene nådde sine fangstfelt, med sine mannskaper, og ankret opp, da engelskmennene kom til og jaget dem bort, den ene etter den andre.

På dette punkt skyter Gerritsz inn en beskrivelse av havnene langs kysten, og viser her til det nå tapte kartet til John Daniels fra 1612. Dette kartet, og Gerritsz eget, er blitt inngående drøftet av både Conway og Wieder, som vi skal se senere.¹⁴ Her rekker det å anføre at Gerritsz benytter både engelske og hollandske stedsnavn. Han forteller så i detalj om begivenhetene i 1613, hvordan britene jaget nederlenderne og franskmenn, hvordan de tok prise i fangsten og tvang en båt fra Bordeaux til å fange hval for seg.¹⁵ Selv om Muscovy Company blir fremstilt som de rene sjørøvere — noe som antagelig ikke er langt fra sannheten i dette tilfelle — er fremstillingen på dette punkt preget av nøkternhet og med presise dateringer. Dette tyder igjen på at Gerritsz har hatt førsteklasses informasjon til rådighet, muligens de nederlandske skipsdagbøkene. Det levnes imidlertid liten tvil om hvilket parti han tar — han mener britene gjør seg skyldige i regulære overgrep. Sesongen var økonomisk meget god for britene, mener han, og ga det engelske kompaniet «une Richesse incroyable» — en utrolig rikdom.¹⁶

Til slutt i fremstillingen kommer så protesten mot engelskmennene i form av et skrift med tittelen «Grunngitte svar mot engelskmennenes påstander og pretensjoner om overhøyhet over fiskerierne ved øya Spitsbergen eller det Nye Land».¹⁷ Dette stykket er altså antagelig helt eller delvis skrevet av Plancius, men vi må gå ut fra at det også står for Gerritsz regning. For enkelthets skyld fortsetter vi derfor å anføre Gerritsz som forfatter.

Det første som blir tilbakevist er påstanden om at Willoughby skal ha oppdaget Spitsbergen (eller Svalbard) allerede i 1553. Feilaktigheten av dette fremgår av Willoughbys egne opptegetninger, mener Gerritsz, for engelskmannen skriver at han var på 72 grader nord. Her bygger Gerritsz åpenbart på Hakluyts utgave av Willoughbys loggbok i *Principall Voyages*.¹⁸ Nå mente nok både Gerritsz og Plancius at Willoughbys øy eksisterte, — den sistnevnte avmerker et slikt land på sin berømte globus.¹⁹ Men dette landet ligger like langt fra Spitsbergen som England fra Nederland, og Gerritsz sper på med et retorisk spørsmål:²⁰

Av hvilken grunn denne engelskmennenes påstand også er uten noe grunnlag; envidere, skulle det blotte glimt av et land gi noen en legitim rett til dets besittelse(?)

Gerritsz viser også til at engelske sjøkart selv motsier påstanden om Willoughbys oppdagelse. Han mener derfor trygt å kunne fastslå hvem som egentlig oppdaget Svalbard:²¹

Så det synes manifest og ugjenkallelig at øya Spitsbergen forble ukjent for alle og enhver inntil Admiral Jan Hendriksz Heemskerck, Willem Barentsz og Jan Cornelisz Rijp, (...) fant og oppdaget den den 19. juni, i året 1596.

Det er derfor innlysende «for alle intelligente», skriver han, med hvilken urett britene kaller landet Grønland, for Spitsbergen og Grønland ligger like langt fra hverandre som Norge og Skottland, og er adskilt av et stort hav.²² Denne passus er interessant, fordi selv om Spitsbergen nokså gjen-

nomført blir benevnt som en øy, tyder denne formuleringen på at forfatteren ikke utelukker at de to landområdene hang sammen på et vis. Faktum er jo at Barentsz selv mente Spitsbergen var landfast med Grønland i nord, og at man ikke fastslo at Svalbard var en øygruppe før mye senere. Gerritsz argumentasjon på dette punkt går altså mer i retning av å tilbakevise Englands krav på overhøyhet enn å komme med ufunderte påstander om den faktiske geografiske situasjon. Hans hovedinnvending, når han nå har tilbakevist britenes påstand om Willoughbys oppdagelse, bygger på at dette landet ligger så fjernt fra England at det ikke med noen rimelighet kan være tale om engelsk overhøyhet. «For hvorfor», spør han retorisk, «tilhører ikke Færøyene, Island, Frisland og Grønland (den engelske) kongen?» Disse landene ligger jo nærmere Storbritannia enn Spitsbergen, og flere øyer og fastland tilhører ikke noen.²³

På grunnlag av dette setter så Gerritsz inn sitt siste støy, og det går på folkerettslige betraktninger. Han viser til at franskekongen ikke hindrer andre i å fiske ved Terra Nova og Nova Francia (Newfoundland-bankene), til tross for at dette landet ble oppdaget av franskmennene i 1504. Gerritsz skriver:²⁴

Ikke desto mindre er beseilingen av havet og fiskeriene (ifølge alle folks universelle rett) felles for alle og fritt tillatt.

Etter denne kraftsalven har Gerritsz (og Plancius) antagelig hatt behov for å avslutte i noe ydmykere ordelag, og henstiller derfor til den engelske konge, som skal være «klok og en trofast forsvarer av retten» og visstnok gudfryktig, om å pålegge sine undersåtter ikke å skade eller forstyrre nederlandske hvalfangere i deres virksomhet. Noe mer pågående ber de om at kongen erstatter og kompenserer for den skade som ble påført nederlenderne.²⁵

Det som er av historiografisk interesse i *Histoire du Pays nommé Spitsberghe*, er først og fremst den grundige dokumentasjonen av konfliktene i 1613 og av historien omkring oppdagelsen. Alle senere nederlandske historikere, og også de fleste utenlandske, har i stor utstrekning bygget på Gerritsz i sine fremstillinger. Boken nyter derfor fortjent statusen som en desidert «klassiker», og den har uten tvil påvirket historikere som Muller, Wieder og Conway. Siden Barentsz egen logg fra toktet i 1596–97 antagelig er gått tapt, blir Gerritsz avskrift en primærkilde til oppdagelsen av Svalbard. Det er også viktig å merke seg at Gerritsz og hans medforfatter Plancius for første gang anfører folkerettslige argumenter for den frie utnyttelse av Svalbards ressurser. Dette må åpenbart vurderes på bakgrunn av den faktiske situasjon som hersket: Nederlenderne og franskmenn var i klart mindretall inntil 1613 og det engelske Muscovy Company forsøkte med makt å beholde hvalfangsten for seg selv. Nederlenderne hadde derfor all mulig grunn til å hevde «havenes frihet», og det er naturligvis ikke tilfeldig at Gerritsz bok kom ut på fransk; i Frankrike ville kampen mot britene finne forståelse og støtte. Da situasjonen lokalt på Svalbard forandret seg, og også maktforholdene statene imellom i Europa, endret den nederlandske holdning seg i retning av å hevde særrettigheter for seg i området. Denne utviklingen ligger imidlertid utenfor Gerritsz perspektiv, og vi skal få rik anledning til å vende tilbake til disse spørsmålene.

Foreløpig må vi altså kunne konkludere med at *Histoire . . .* er et sentralt verk som også må antas å gi uttrykk for den generelle nederlandske holdning til tilegnelsen av Svalbard — om enn ikke på offisielt, politisk hold (Generalstatene). Boken er klart et partsinnlegg i en pågående debatt som igjen hadde sitt utspring i en faktisk lokal konflikt. Dette preger fremstillingen, men vi kan ikke se at der er vesentlige feil eller manipulering av «fakta». Derimot er boken «tendensiøs», idet den har en klar brodd mot engelskmennene. Tendensen består altså i utvelgelsen av data, og i noen grad i fremstillingen av dem, en ensidighet i behandlingen av de enkelte nasjonale flåtenes opptreden i 1613-sesongen. Det står for eksempel ikke noe om at Muscovy Company kan ha oppfattet det som en provokasjon når fremmede skip opptrådte på det de oppfattet som «sine» felt. Likevel er det grunn til å understreke at denne tendensen bare kan spores i tillegget, protesten, ikke i den generelle historisk-geografiske delen. For dette må Gerritsz og Plancius dele ansvaret.

Naber har karakterisert *Histoire . . .*, og da først og fremst tillegget, som et «leilighetsskrift, ja

et kampskrift» (gelegenheidsgeschrift, ja een strijdschrift).²⁶ Muller har pekt på at Gerritsz også sto midt oppe i en pågående debatt i Nederland om hva som var den beste nordøstpassasje til Kina, og dermed også var i konflikt med mange betydelige geografer og mektige kjøpmenn.²⁷ Dette gjør det lettere å forstå den skarpe tonene deler av *Histoire . . .* er holdt i, men det fratar ikke Hessel Gerritsz æren for å ha prestert et enestående, ja, faktisk det første bidrag til Svalbards eldste historie. I tråd med tidens mote var dette historie i vid forstand, der historiske opplysninger er flettet sammen med topografi, beskrivelse av dyr og planter, med kart og illustrasjoner.²⁸

Noter 3.1.1—3.1.2

- 1 R. Hakluyt: *Principall Voyages and Travels*, 1598; S. Purchas: *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes*, 1625; J. Churchill: *A Collection of Voyages and Travels*, 1704—32. Se litteraturlisten.
- 2 E. Pellham: *Gods Power and Providence . . .*, 1631; J. S. van der Brugge: *Journal of Dagh-Register . . .*, 1635. Se litteraturlisten.
- 3 P. C. Mothuysen & P. J. Blok (red.): *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek 3*, Leiden 1914.
- 4 S. Muller (red.): *Detectio Freti Hudsoni or Hessel Gerritsz's collection of tracts by himself, Massa and De Quir on the N.E. and W. Passage, Siberia and Australia*, Amsterdam 1878, XXVI.
- 5 Den fulle tittelen er: *Descriptio ac delineato Geographica Detectionis Freti sive, Transitus ad Occasum supra terras Americas, in Chinam atq; Iaponem ducturi*.
- 6 Muller, *ibid.*, XXV—XXVI.
- 7 Det finnes iflg. Naber kun 2 originale eksemplarer. Jeg har benyttet en faksimile utgitt av F. Muller, Amsterdam 1878, som finnes i Norsk Polarinstituttets bibliotek, samt mikrofilm av en original (?) i UB Oslo. Her er ikke Gerritsz egen kommentar med. Det er den derimot i S.P. l'Honoré-Nabers utmerkede utgave av samme bok i *Werken uitgegeven door de Linschoten Vereniging*, XXIII, Gravenhage 1924. Tittelbladene er noe forskjellige, noe som kan tyde på at Muller og Naber har benyttet to forskjellige utgaver. Andre forskjeller har jeg imidlertid ikke oppdaget, bortsett fra Gerritsz kommentar. Endelig har jeg sammenlignet teksten med Basil H. Soulsbys engelske oversettelse i *Works issued by the Hakluyt Society, 2nd Series*, XI, London 1902 (1904), red. W.M. Conway. Sitatene nedenfor har jeg selv oversatt til norsk. I notene er det vist til Nabers utgave, med sidetallene fra originalen (dvs. faksimilene) i parentes. Senere i fremstillingen blir det vist til originalpagineringen.
- 8 Spørsmålet blir behandlet nedenfor, 5.2.3.
- 9 H. Gerritsz: *Histoire du Pays nommé Spitsberghe*, utg. av S.P. l'Honoré-Naber, 79 (3).
- 10 *Ibid.*, 80 (3).
- 11 *Ibid.*, 80—85 (5—10). Jfr. Naber, *op.cit.*, innledningen.
- 12 I Conways utgave av *Histoire . . .* i Hakluyt (se ovenfor), 19, note 2, blir det korrigert til 1607.
- 13 Gerritsz., *op.cit.*, 86—87 (11—12).
- 14 Naber mener at f.eks. Conway ikke har forstått Gerritsz fransk når han hevder at dennes kart over Svalbard er en direkte kopi av Daniels. Jfr. *ibid.*, 87—88, note 1.
- 15 *Ibid.*, 95—100 (20—27).
- 16 *Ibid.*, (mikrofilm) 26.
- 17 *Ibid.*, 100—103 (27—30). Tittelen på fransk er «Repliques fondées à l'encontre des Propositions & Prétentions des Anglois, d'Avoir le Commendement sur la Pêcherie de l'Isle Spitsberge ou Terre Noeufve».
- 18 Dette er ihvertfall Nabers oppfatning. Jfr. *ibid.*, 72, note 1.
- 19 Senere forskning er kommet til at Willoughbys øyer er fiktive, men de dukker opp på bl.a. Hondius kart fra 1612. Jfr. *ibid.*, 101, note 1. Dette kommer vi forøvrig tilbake til under behandlingen av F. C. Wieder.
- 20 *Ibid.*, 101 (28).
- 21 *Ibid.*, 102 (29).
- 22 *Ibid.*
- 23 *Ibid.*
- 24 *Ibid.*, 102—03 (29—30).
- 25 *Ibid.*, 103 (30).
- 26 Naber, *ibid.*, innledningen.
- 27 S. Muller, *op.cit.*, innledningen til faksimileutgaven 1878, XXV.
- 28 Gerritsz egen tegning av en hvalross med unge, visstnok tegnet etter eksemplarer bragt med til Nederland, er antagelig den første noenlunde korrekte gjengivelse av dette dyret.

3.1.3 *Friderich Martens*

På Gregorii dag, den 23. april, i 1675 ble det gitt ut en bok i Hamburg som skulle få en sentral plass i Svalbard-litteraturen. Det var *Spitzbergische oder Groenlandische Reise Beschreibung gethan im Jahr 1671*.¹ Forfatteren var Friderich Martens, en lege fra Hamburg som også syslet med naturvitenskapene. Hans biografi er dunkel, men vi vet at han i 1671 fulgte med som skipslege («Barbierer») både til Svalbard og til Spania, og at han publiserte naturvitenskapelige beskrivelser fra begge disse reisene. Ikke bare er boken den første naturvitenskapelige beskrivelse av Svalbard, den er også et ganske enestående førstehånds vitnesbyrd fra hvalfangsten der. Martens er derfor blitt en kilde som er flittig benyttet av senere forfattere og som det ville være umulig å forbigå i en fremstilling av Svalbards historiske litteratur.

Nå må det med en gang understrekes at *Spitzbergische oder Groenlandische Reise Beschreibung* først og fremst er en beskrivelse av Svalbards geografi, dyre- og planteliv og ikke minst hvalfangsten. Bokens tema ligger derfor noe på siden av våre problemstillinger. Likevel er den verdifull i vår historiografiske sammenheng, fordi den gir oss kjennskap til den geografiske utbredelsen av hvalfangsten omkring midten av 1600-tallet, teknologi og ikke minst omfanget av aktiviteten på det tidspunkt. Og, som vi skal se, den kan gi oss et inntrykk av Svalbards status og forholdet mellom de enkelte lands hvalfangere. Boken faller i fire deler: Første del er korte dagboksopptegetninger om posisjon, vær og vind, fangst og andre korte meddelelser. Andre del er en geografisk beskrivelse av Svalbard. Tredje del omhandler plantelivet, og siste del beskriver dyrelivet, særlig hval og hvalfangst. Til slutt i boken finnes en rekke praktfulle illustrasjoner som Martens, hvis vi skal tro hva han skriver på tittelbladet, selv har tegnet.

Som tilfellet er med Gerritsz, er det vanskelig å klarlegge hvilke kilder Martens har hatt til disposisjon. De viktigste kildene er utvilsomt muntlige beretninger fra de hvalfangerne han tilbragte sesongen sammen med. Han hevder selv i forordet at han under forberedelsene til trykking av manuskriptet har utvidet boken, «(. . .) nicht aus andern Büchern/ sondern alles aus eigener Erfahrung».² På den annen side virker det rimelig at han har hatt kjennskap til samtidens geografiske litteratur og kartverk, men dette kan vi altså ikke fastslå med sikkerhet. Noen referanser gir Martens ikke, dessverre.

Martens seilte fra Elben i en hvalfanger med det treffende navn «Jonas im Walfisch» den 15. april 1671. Båten var fra Hamburg og skipperen var en frieslander ved navn Peter Petersen. Etter knappe to uker i sjøen passerte de vest av «Johan Maien Eiland» (Jan Mayen) og så daglig mange skip som krysset i drivisen. Den 7. mai så de Spitsbergen, nærmere bestemt sydenden av «Nordvordland», et sted Martens kaller «behaltene Hafen».³ I noen uker må de ha krysset i drivisen utenfor vestkysten av Spitsbergen. Martens noterer flere steder at han observerte andre hvalfangere i isen, noen ganger så mange som 20–30, og for det meste hollendere og hamburgere.⁴ Først henimot midten av juni seilte de østover mot Spitsbergen igjen, noe som tyder på at fangsten i denne tiden foregikk i havet mellom Jan Mayen og Svalbard i begynnelsen av sesongen, for så å bli forflyttet østover og nordover utover sommeren. Den 18. juni så de igjen land; først Forlandet, deretter nordover forbi «die 7 Eisbergen» (Sjubreane), «Hamburger/Magdalenen/Englisch und Dänisch Hafen (oder Bay)» og deretter inn i «Südhafen oder Bai».⁵ Det Martens kaller «Südhafen» må enten være dagens Danskegattet mellom Amsterdamøya og Danskøya, eller mer sannsynlig hele Smeerenburgfjorden.⁶ Dette sundet er urent farvann, og «Jonas im Walfisch» seilte inn sammen med tre andre hamburgere og fire hollendere. Det var ikke populært å seile først i slikt farvann, skriver Martens:⁷

(. . .) wann mehr als ein Schiff beyeinander siegeln/ so wil der eine vor den andern der erste nicht seyn/ und geschicht darumb/ weil sie nicht wissen können/ wie es inwendig dess Hafens aussiehet vom Eise.

Vi ser altså at det kunne være isproblemer i fjordene omkring 1670.

Fra Smeerenburgfjorden seilte de nordøstover gjennom «Nordhafen» (Svenskegattet).⁸ Han nevner stedsnavn som «Vogelsanck» (Fuglesangen) og «gespaltene Klippe» (Klovningen). Deretter

(...) wie ferne aber das Land sich streckt nach Norden [over 81 grader N] ist noch zur Zeit unbekandt. Es scheint wol also/ weil das Eiss hier feste stehet/ (...) dass nicht gar ferne dahinden Land seyn muss.

Kanskje kan dette tolkes som en referanse til oppfatningen av at Grønland strakk seg nord og øst for Svalbard. Dette spørsmålet kommer vi tilbake til.¹³

Isen har nok vært et stadig problem for hvalfangerne. Flere ganger skriver Martens at de måtte snu på grunn av is, han nevner båter som ble skrudd ned og forliste, og skriver at flere båter lå inneperret i Mosselbukta og Sorgfjorden («Beren-Hafen»). Fra hans beskrivelse er det også klart at hvalfangerne på denne tiden søkte hvalen på nordkysten av Spitsbergen og østover mot Nordaustlandet, og at de fulgte hvalens trekk langs iskanten fra Jan Mayen-området mot Svalbard i løpet av en sesong. I midten av juli var «Jonas im Walfisch» tilbake i Smeerenburgfjorden, hvor 30 skip lå for anker. 22. juli lettet de og dro hjemover. Martens var tilbake i Elben den siste dagen i august, etter fire og en halv måned i sjøen.

Som vi har sett, behandler ikke Martens Svalbards historie generelt eller suverenitetsspørsmål spesielt i sin reisebeskrivelse. En annen sak er at boken selv er historie, og at det gis spredte historiske opplysninger.¹⁴ Men *Spitzbergische oder Groenlandische Reise Beschreibung* er interessant for oss likevel på to måter: For det første fordi den gir oss innsikt i hvalfangernes geografiske kunnskap om Svalbard og hvordan fangsten foregikk på denne tiden, og for det andre fordi den forteller noe om forholdene mellom hvalfangerne på feltet. La oss se på det siste først.

Det er bemerkelsesverdig at en kunnskapsrik og interessert observatør som Martens overhodet ikke nevner konflikter mellom hvalfangerne. Siden forfatteren jo nedtegner begivenhetene fra dag til dag, er det nærmest utenkelig at sammenstøt med andre nasjoner eller konkurrerende hvalfangere ikke skulle ha blitt nevnt. Det eneste som kan smake av rivalisering, er konkurransen med hollendere om en hval som vi har nevnt ovenfor, og den innebar jo ikke annet enn en smule ergrelse for hamburgernes del. Det ligger nær å tro at fangsten i 1670-årene foregikk forholdsvis fredelig. I allefall må vi ha lov til å anta at Martens ikke har observert noen konflikter. Tvert imot skriver han at det var vanlig at skipperne på de enkelte skutene praiet hverandre i åpen sjø og forhørte seg om fangsten. Når de hadde full last, heiste de et spesielt flagg, får vi vite.¹⁵ I en situasjon med konflikt og hardhendt rivalisering, er det vanskelig å tenke seg at hvalfangerne meddelte hverandre fangstresultatet. Martens nevner også at sjøfolk som forliste ble plukket opp av andre hvalfangere. I et tilfelle tok «Jonas im Walfisch» opp en viss Cornelius Seman og 8 av hans folk, som hadde mistet skipet i isen.¹⁶ Ihvertfall lå hollendere og tyskere sammen for anker i Smeerenburgfjorden, og som vi har sett fulgtes de ad i sjøen. Alt i alt får man inntrykk av ganske gemyttlige tilstander, som står i skarp kontrast til de regulære slagsmålene før 1620 og i 1630 og 40-årene som nevnes av senere forfattere.

Dersom dette er et korrekt inntrykk, må vi antagelig søke årsakene i fangstens egen utvikling. På Martens tid er det helt tydelig at fjordfangsten delvis er blitt erstattet av fangst i isen. Landstasjonene var forlatt.¹⁷ Hvalen ble flenset ved skutensiden og spekket lagt på fat. Bare franskmennene kokte tran ombord — «(...) und wird auff solche Arth mannig Schiff in Spitsbergen verbrandt».¹⁸ Det var følgelig liten grunn til å kjempe om de beste havnene nå som fangsten foregikk over et større område. Dessuten var fangsten fri for alle i Nederland etter 1642, engelskmennene hadde i realiteten oppgitt monopolen ved midten av århundret og den dansk-norske kongen la ikke hindringer i veien for andre nasjoner på denne tiden. Monopolstrid og rivalisering over territoriale rettigheter synes altså ikke å ha vært aktuelt når Martens skriver. Om dette faktisk innebærer at striden om Svalbard var avsluttet i annen halvdel av det 17. århundre, og om øygruppen dermed var blitt «terra nullius», kan vi imidlertid ikke fastslå på bakgrunn av Martens beskrivelse alene. Det spørsmålet skal vi vende tilbake til senere.¹⁹ Så langt kan vi nøye oss med å konkludere med at Martens fremstilling ikke tyder på at Svalbard var noe konfliktområde i 1671.

Det andre vi vil trekke frem er fangstteknologi og geografisk utforskning, slik det beskrives av Martens. Som vi allerede har sett foregikk fangsten i isen, med alle de farer det innebar for skip og

mannskap. Martens var i land både i Smeerenburg («Schmerenborg») og i «Harlinger Kokherey» — det nåværende Virgohamna. Dette var de to viktigste landstasjonene for hollenderne, og Martens skriver:²⁰

Vor diesem haben die Holländer den Trahn in Spitsbergen gebrant/ in Schmerenborg/ und bey der Harlinger Kocherey/ da noch zum Beweis allerhand Geretschaft/ und was zur Brennerey gehörig verhanden (. . .).

Dette betyr ikke at teknikken med å koke tranen på Svalbard helt var forlatt. Som sagt kokte franskmennene ombord i skipene, men Martens skriver også at noen kokte tran på land for derved å få større produksjon med hjem. Han skriver at man reduserer spekket med 20 % ved å koke ut tranen, hvilket altså betyr at skipene kunne øke lastekvantumet tilsvarende mye når de kokte på land.²¹ Hvor utbredt dette var, vet vi ikke. Helt vanlig var det nok ikke, om vi tolker Martens rett. Men det forklarer at man finner rester etter spekkovner så langt nord og øst som Hinlopenstredet. Martens skriver også flere steder at fangstfolkene også jaktet på sel, hvalross og bjørn. Et sted skriver han at når det var lite hval, kunne skipene gjøre god fangst på sel og hvalross. Mindre båter («Gallioter») kunne «(. . .) ihre Ladung davon gemacht haben».²² Det ble også drevet fangst på finnhval («Finnfisch») og Kvitfisk, selv om de var vanskeligere å fange og ga mindre spekk. Dette tyder på at hvalfangerne hadde et mer variert produksjonsgrunnlag enn det man har regnet med, og at man ihvertfall supplerte fangsten på grønlandshval med andre byttedyr.

Det er også interessant å se at navnebruken mange steder har holdt seg fra 1620-årene og frem til Martens tid. Således finner vi «Hamburger Bay», «Magdalenen Bay», «Englische Bay» og så videre hos Martens. Om dette også betyr at nasjonene som ga navn til stedene — for eksempel dansker i «Dänische Hafen oder Bay» — var representert ved Svalbard i 1671, er vel mer tvilsomt. Martens nevner konkret bare hollendere og franskmenn, foruten tyskere. Han skriver imidlertid at de tre mest kjente havnene var «behaltenen Hafen» (Trygghamna eller også Isfjorden), «Süd- und Nord Bay», og i Isfjorden-området vet vi at briter holdt til.²³ To andre angivelser hos Martens er verd å registrere: For det første sier han klart at man ikke kjente til om Spitsbergen (dvs. Nordaustlandet) strakte seg lenger nordover enn Sjuøyane. Han sier eksplisitt at han ikke visste om båter som gikk lenger nord og øst. Det andre er at han ikke vet om Hinlopenstredet («Weyegat») virkelig er et strede, altså går gjennom landet. Et annet sted bruker han likevel navnet «Straht von Hinde- lopen», som jo tyder på at det virkelig dreide seg om et strede. «De Straet van Hinloopen» er kjent fra Blaeus kart fra 1662, hvor stredet imidlertid ikke er avtegnet i sin helhet.²⁴ En forklaring kan være at Martens har kjent til hollandske kart, men at det i 1671 ikke var fastslått med sikkerhet at Hinlopenstredet delte Spitsbergen fra øyene i øst.

Helt til slutt vil vi peke på navnebruken hos Martens når det gjelder selve Svalbard. Allerede tittelen antyder jo at ihvertfall tyskerne brukte «Grønland» og «Spitsbergen» om hverandre. For det første står den tyske formen «Spitzbergen» på tittelbladet, mens Martens temmelig konsekvent benytter den hollandske skrivemåten «Spitsbergen» i den øvrige teksten. Med den usikre rettskrivning som eksisterte på 1600-tallet, kan vi likevel ikke trekke noen slutninger av dette forholdet. Mer interessant er det å se på navnet «Grønland» eller «Groenland». Dette er åpenbart en alternativ, men dog sekundær benevnelse for Martens; i de fleste tilfelle bruker han «Spitsbergen» som betegnelse på Svalbard. Men i de tilfelle han nevner det egentlige Grønland, bruker han betegnelsen «Alt-Groenland».²⁵ Adjektivisk bruker han de to navnene om hverandre, for eksempel «groenlandische Schiffe», men «spitsbergischer Walfisch».²⁶ Vi kan ikke slutte noe sikkert om Martens oppfattelse av sammenhengen mellom det egentlige Grønland og Svalbard ut fra dette, hverken i juridisk-politisk eller geografisk forstand. Men vi kan trygt gå ut fra at «Groenland» var en alternativ benevnelse for Svalbard i Hamburg omkring 1670, om enn ikke den formen som ble foretrukket av hvalfangerne selv.

Martens fremstår som en nøktern observatør, og boken er preget av nøkternhet og etterrettelighet, ihvertfall med hensyn til faktiske opplysninger om landet og fangsten. Som sagt er det vanske-

lig å avgjøre kildesituasjonen, og det er vel i egenskap av førstehåndsberetning boken har sin største betydning. I ettertid er Martens opplysninger om Smeerenburg blitt lagt til grunn for teoriene om overgang fra landbasert hvalfangst til fangst i åpen sjø etter ca. 1650, og han er en hovedkilde til forståelsen av fangstteknologien. På dette området har Martens åpenbart påvirket for eksempel Zorgdrager, Muller, Conway og andre. Fra vår synsvinkel er boken også en indikasjon på at kampen om adgang til fangstfeltene ved Svalbard langt på vei er over i annen halvdel av det 17. århundre.

Noter 3.1.3

- 1 F. Martens: *Spitsbergische oder Groenlandische Reise Beschreibung gethan im Jahr 1671*, Hamburg 1675. Her er brukt en faksimile-utgave, red. Wilhem Junk, Berlin 1923.
- 2 Ibid., «An den Leser», 1, og forordet.
- 3 Martens, op.cit., 1–3. Dette må være Trygghavna på nordsiden av Isfjorden, jfr. «Place-Names of Svalbard» (PNS).
- 4 Martens, op.cit., 4–6.
- 5 Ibid., 7–8. Jfr. PNS under disse navnene.
- 6 Ibid., Tafel C. Etter alt å dømme har Martens derfor seilt inn Danskegattet fra vest, noe hans egen tegning synes å bevise.
- 7 Ibid., 8.
- 8 Åpenbart sundet mellom Fugleøya og Norskøyane, jfr. PNS.
- 9 Martens, ibid., 9, 24. Jfr. PNS under disse navnene.
- 10 Ibid., 10–11.
- 11 Ibid., 11, 24, 33. Jfr. PNS. Dette står i kontrast til både Wieder og Conway, som hevder at hollendere kjente til stredet. Se nedenfor, kap. 3.3.
- 12 Ibid., 17.
13. Se nedenfor, 5.2.1.
- 14 Ibid., forordet, II. Her nevner Martens f.eks. at hvalfangsten fra Hamburg hadde foregått i 30 år, i begynnelsen med bare et par skip.
- 15 Ibid., 3.
- 16 Ibid., 6–7. Det er ikke usannsynlig at nettopp Cornelius (Cornelis?) var nederlender.
- 17 Spørsmålet om teknologiutvikling blir behandlet mer inngående nedenfor, 5.1.3. og 5.3.2.
- 18 Martens, ibid., 123.
- 19 Se nedenfor, Del 4 og 5.
- 20 Martens, ibid., 123.
- 21 Ibid., 124.
- 22 Ibid., 76.
- 23 Ibid., 18.
- 24 Ibid., 24. Jfr. Conway: *No Man's Land*, 360.
- 25 Ibid., 34.
- 26 Ibid., 34, 106, 119.

3.1.4 Cornelius Gisbert Zorgdrager

Vi konkluderte med at Martens reisebeskrivelse fra 1675 hadde stor historiografisk verdi i egenskap av førstehåndsberetning og som kilde til forståelsen av samtidig fangstteknologi. Det samme kan forsåvidt sies om den klassikeren vi skal ta for oss nå, nemlig Zorgdraggers *Bloeyende Opkomst der Aloude en Hedendaagsche Groenlandsche Visschery* fra 1720.¹ Likevel spenner denne langt videre: Ikke bare er det faktiske omfanget tre ganger så stort (332 sider i førsteutgaven), men forfatteren beskjeftiger seg med nesten hele det nordvestlige Arktis, fra Island via Novaja Zemlja og Svalbard til Grønland og Davisstredet. Fra vårt synspunkt er også boken spesielt interessant fordi den bringer viktige historiske og geografiske opplysninger i større grad enn Martens fremstilling. Og kanskje enda mer enn Martens er Zorgdrager blitt en kilde for senere historikere og forfattere helt opp til våre dager.²

Opphavssituasjonen for boken er dessverre noe dunkel. Vi vet ikke stort mer om forfatteren enn det han selv opplyser i fremstillingen. Vi har ingen grunn til å tvile på at Zorgdrager virkelig har

seilt som «commandeur» på flere nederlandske hvalfangere i 1690-årene, kanskje også før og siden.³ Muligens kan han ha vært i 40–50-årene da boken ble gitt ut. Hva forfatterens motiver kan ha vært for å skrive, utover kanskje det å bli berømt og tjene penger, er det også vanskelig å si noe om. Selv hevder han at han først og fremst ønsker å undervise vordende styrmenn og kapteiner i hvalfangstens edle kunst.⁴ Et slikt motiv virker tilforlatelig nok i en tid da didaktisk litteratur og reisebeskrivelser var på moten i Europa (se ovenfor 3.1.1). Sikkert er det ihvertfall at boken fikk stor utbredelse: Allerede i 1723 kom den i tysk oversettelse, i 1725 i engelsk.⁵ Trolig er Bernard de Restes *Histoire des Pêches* fra 1801 en fransk bearbeidet oversettelse av Zorgdrager.⁶ Det kom også flere hollandske og tyske utgaver, helt sikkert i 1727 (hollandsk 2. utgave), 1750 og 1752 (tyske utgaver). Nå vet vi ingenting om opplagstall, men tar vi forekomsten idag i biblioteker og antikvarier som en indikasjon, har boken vært trykt i et anselig antall eksemplarer.⁷

Zorgdragers bok er utgitt ved en Abraham Moubach, som også foresto den første tyske oversettelsen i 1723. I forordet til denne utgaven sier Moubach at han har «utvidet verket med historiske notiser» og «forbedret» det.⁸ Sammenholdt med originalutgaven fra 1720 har vi likevel ikke funnet annet enn mindre språklige endringer, og da helst flere adjektiver. Det er selvfølgelig umulig å vite hvilke redaksjonelle endringer Moubach kan ha foretatt i 1720-utgaven, som er den vi har holdt oss til.⁹

Zorgdrager var naturligvis ikke et førstehåndsvitne til den perioden vi i første rekke er opptatt av, dvs. før 1650, men han behandler den eldste historien i sin fremstilling. Vi må derfor spørre hvilke kilder han har hatt til disposisjon. Lykkeligvis gir forfatteren selv opplysninger om dette. For det første har han benyttet seg av tradisjonsstoff, muntlige overleveringer fra folk som har deltatt i Svalbard-fangsten selv, eller som har eldre slektninger med hvalfangsterfaring. Således gjør Zorgdrager et poeng av at han ikke bare skriver om Svalbard «av egen erfaring», men også på grunnlag av¹⁰

(...) flere andre historier/ og spesielt av de muntlige opplysninger fra forskjellige gamle kommandører/ styrmenn/ harpunerer og matroser/ som igjen har fått dette fra andre (...).

Også skriftlige og trykte kilder har forfatteren hatt tilgang til. Han nevner i forordet at han har brukt dagbøker, historier og årbøker.¹¹ Han regner opp en rekke forfattere som har skrevet om området, for eksempel Ramusius, de Bry, Hakluyt, Purchas og Thevenot.¹² Det er imidlertid vanskelig å avgjøre hvilke andre forfattere Zorgdrager virkelig har benyttet som kilder til sin egen fremstilling, all den stund han sjelden gir referanser. Opplysninger om f.eks. den engelske hvalfangsten kan tyde på at han ihvertfall har lest Purchas og/eller Hakluyt. Helt sikkert er det at han har kjent Leonins reisebeskrivelse fra Svalbard som ble utgitt i Isaac de la Peyreres *Relation du Groenland*, uten at han blir kreditert for opplysningene.¹³ Hva som kanskje er mer interessant er at han åpenbart har «lånt» fra Martens uten å oppgi denne som kilde. Dette går klart frem av hans beskrivelse av nordvestkysten, hvor selv formuleringene faller sammen med Martens. Zorgdrager beskriver for eksempel — akkurat som Martens — fjellene i Magdalenafjorden som en halvsirkel, der breen mellom dem ligner «et tre med mange grener».¹⁴ Flere andre steder kan man finne slående likheter med Martens beskrivelse som neppe kan skyldes tilfeldigheter. Zorgdrager nevner riktignok Martens i forordet.¹⁵

Så langt om kildene. Vi må nøye oss med å fastslå at han må ha hatt en forholdsvis rik tilgang på informasjon. Dette får størst betydning når det gjelder hans fremstilling av den eldre historien; med hensyn til den samtidige fangstteknikk, geografi og så videre, må vi gå ut fra at forfatterens egen erfaring slår sterkere gjennom i fremstillingen. Bare detaljundersøkelser kan avsløre kildegrunnlaget i de enkelte tilfeller.

Egne kapitler av boken er viet Spitsbergen, dets historie, natur og hvalfangsten der. Zorgdrager slår med en gang fast når Svalbard ble oppdaget, av hvem og hvorfor:¹⁶

3. Arlov: Svalbard

De første oppdagere av Spitsbergen var Willem Barentsz./ og Jan Cornelisz./ under ledelse av den tapre sjøhelt Jacob Heemskerck/ alle nederlendere/ og utsendt for det formål/ å søke en vei gjennom Ishavet til Kina. Slik ble i året 1596 dette helt nordligste mellom Grønland og Novaja Zemlja beliggende landområde eller øy oppdaget.

Vi skal merke oss den siste setningen, for Zorgdrager tar lenger ned forbehold om at Spitsbergen kan være en halvøy, siden landet lengst nord fremdeles er uutforsket.¹⁷ Dog, særlig i tvil kan han neppe ha vært, for på kartet som følger med er Svalbard klart inntegnet som en øygruppe, og selv østkysten av Nordaustlandet er forbausende godt trukket opp.¹⁸ Zorgdrager synes ganske konsekvent å bruke navnet Spitsbergen om hele øygruppen. På et oversiktskart over Arktis lengst fremme i boken er Grønlands østkyst trukket videre forbi Svalbard i nord. Denne fiktive kysten, som ligger nord for iskanten i et normalår, blir kalt «Ny-Grønland» (Nieu-Groenland), i motsetning til «Gamle-Grønland» (Oud-Groenland) som betegner den sørlige delen av det kjente Grønland. Gamle-Grønland var det nordmennene som besatte før, skriver han, og Ny-Grønland «ble oppdaget av nordmennene, danskene og engelskmennene».¹⁹ I den tyske 1723-utgaven av Zorgdrager står det i innledningen:²⁰

Gegen Norden breitet [Grønland] sich nach Spitzbergen aus/ wälches die Dänen ehemals mit zu Grönland rechneten (. . .).

Denne setningen står imidlertid ikke i originalutgaven, og vi må derfor anta at Moubach har føyd den til i sin oversettelse. Likevel bruker Zorgdrager betegnelsen «Groenlandsvaarders» om hvalfangstene, og det virker som om han bruker navnet Grønland uspesifisert om landområdene nord i Ishavet.

Lenger ut i boken følger en topografisk beskrivelse av vest- og nordvestkysten. Denne følger nesten slavisk Martens beskrivelse, og vi kan gå lett forbi den her. Mer interessant er opplysningene om nord- og østkysten som følger i et senere kapittel.²¹ Disse viser at den geografiske utforskningen, og etter all sannsynlighet også hvalfangsten, hadde presset langt østover i slutten av 1600-tallet. Og ikke bare til Hinlopenstredet; Zorgdrager nevner «Noord-Oosterland», «Brandewyns Bay» (Brennevinsfj. på Nordaustlandet) og «de 7 Eylanden» (Sjuøyane).²² Han påstår at han selv har vært «i de fleste av disse havnene». Siden han ikke gir noen nærmere beskrivelse av stedene, for ikke å «kjede leserne», som han skriver, kan han forsåvidt like godt ha hentet navnene fra et av de mange kart som fantes på hans tid, eller for den saks skyld fra Martens.²³ Det som er viktig å merke seg i denne forbindelse er likevel at hvalfangerne på Zorgdragertid tydeligvis ikke har drevet lengre øst- og nordover enn de gjorde i 1670-årene, da Martens besøkte Svalbard.

I begynnelsen av Svalbard-fangsten, skriver Zorgdrager, ble mye hval fanget ved Jan Mayen og Spitsbergen.²⁴ Nå starter gjerne fangsten ved «Gamle-Grønland» tidlig i sesongen, og så følger hvalfangerne sitt bytte østover mot Jan Mayen og Svalbard. Det viktigste byttedyret er grønlandshvalen; Zorgdrager kaller den «Eylandsche Walvisch».²⁵ Spitsbergen er den «fornemste plass» for Vestisfangsten, skriver han.²⁶ Det er uklart om han med dette mener kystområdene ved Svalbard eller et større havområde omkring. Dersom det første er tilfelle, strider det mot den gjengse oppfatning at Svalbard tapte sin betydning etter midten av 1600-tallet. Fra Zorgdragertid er selve fangsten er det imidlertid klart at den ved århundredskiftet foregikk til havs og i isen, og tranen ble sjelden kokt ut ved landstasjonene.²⁷ Han beskriver også hvordan hvalen har forlatt fjordene, og finner årsaken ikke i overbeskatning, men snarere i hvalens klokskap: hvalen lærte sine fiender å kjenne.²⁸ I året 1697, skriver han, lå det ikke mindre enn 192 hvalfangere med ialt 1888 hval i «Schoone Haven» (Recherchefj.), og ventet på konvoy sørover på grunn av krigen med Frankrike.²⁹ Det er mulig dette er eksepsjonelt, men det er også trolig at Svalbard fremdeles var et viktig støttepunkt for hvalfangsten ca. 1700, ikke minst på grunn av sine gode havner og kort vei til fangstfeltene. Zorgdrager legger flere steder vekt på hvor godt egnet dette «vakre og gunstige beliggende land» er for hvalfangst.³⁰

La oss så se hvordan Zorgdrager beskriver den tidligste fangsten ved Svalbard og konflikten mellom nasjonenes hvalfangere. Om begynnelsen skriver han:³¹

Denne store/ fiskerike og dertil svært berømte øy/ ble/ som sagt/ i året 1596 oppdaget av hollenderne/ og i det følgende av engelskmennene/ deretter i året 1608 beseilt av engelskmennene/ og anno 1612 av nederlenderne; i det følgende videre besøkt av franskmennene og andre (. . .).

Britene startet med hvalrossfangst, senere gikk de over til å fange hval. Denne aktiviteten forsøkte de å holde for seg selv, og prøvde å «forhindre hollendernes adkomst». ³² Det kom til konflikt i 1613 og kamp i 1617. I det siste tilfellet «trakk engelskmennene det korteste [strå]», og hollenderne tok prise i et engelsk skip. Dette ble imidlertid ikke tatt nådig opp av hollandske myndigheter (antagelig Staaten van Holland), og skipet ble frigitt og kapteinen sendt hjem med en presang! ³³ Zorgdrager forteller videre at de samme «stridigheter» (geschillen) også fant sted i den østindiske handel. ³⁴ Det er verd å merke seg at han tillegger denne konflikten liten betydning, ja, toner den ned og viser hvordan den ble løst i minnelighet: ³⁵

Såvel Kongen/ som Generalstatene så dog helst/ slik det sømmer seg gode naboer/ at sådanne stridigheter ble løst med det gode og ikke ved våpen (. . .)

Og i neste avsnitt:

For å komme til saken/ så kan vi av dette trygt slutte/ at det i fiskeriets første begynnelse ikke sto slemt til/ slik det er blitt oss bekjent fra flere andre historier/ og særlig fra muntlige beretninger av forskjellige gamle kommandører/ styrmenn/ harpunerer og matroser/ som igjen har dette fra andre.

Dette kan vanskelig tolkes annerledes enn at Zorgdrager vurderer fortellingene om kamp og strid mellom engelskmenn og hollendere som overdrevne og lite troverdige. Slike fantasifulle beretninger kan vi lett forestille oss florerte blant sjøfolkene.

Ved fyrstenes mellomkomst ble altså problemene i starten løst, mener forfatteren. Da «bemeldte stridigheter var fjernet», ble landet og fangsten åpne for alle folk, og feltene ble, «med så stor sindighet som mulig, delt mellom dem». ³⁶ Denne delingen av Svalbard daterer Zorgdrager til 1618 og beskriver den slik: Engelskmennene begjærte en førsterett siden de var de første på feltet, og valgte de sydlige «vakreste og fornemste» havnene Hornsund, Bellsund og Trygghamna, Engelskbukta, Magdalenafjorden og «Engelsche Bay» (Sørgattet). Nederlenderne tok da Amsterdamøya og havnene der (Danskegattet og Smeerenburgfj.), mens danskene, «som kom noe senere», fikk Danskøya med Kobbefjorden. Hamburgerne okkuperte Hamburgerbukta sør for Magdalenafjorden. Franskmennene, «eller mer biskayerne», kom også sent og måtte ta til takke med nordkysten, Biskayerhuken. ³⁷ Ifølge Zorgdrager ble altså delingen foretatt i all minnelighet, og valg av fangstplass skjedde i den rekkefølge nasjonenes hvalfangere kom til Svalbard. Hvalfangerne begynte deretter å sette opp sine trankjeler og pakkhus overalt langs kysten. Forfatteren beskriver hvordan han på sine reiser så en rekke ovnsfundamenter og ruiner på hele Svalbard, fra Edgeøya og Hopen i øst, via Hornsund og Bellsund i sør, til Forlandet og Krossfjorden i vest og til Smeerenburgområdet, nordkysten og Nordaustlandet. Av dette slutter han at det må ha vært et «svært stort fiskeri». ³⁸ Siden han ikke gjør noe forsøk på å datere feltene, er det imidlertid umulig å si noe om utbredelsen av fangsten ca. 1650.

Til slutt skal vi se på Zorgdragets fremstilling av Smeerenburgs utvikling. Ut fra det som allerede er nevnt om delingen av Svalbard, må vi anta at nederlenderne var etablert på Amsterdamøya omkring 1618—20. Zorgdrager oppgir at Smeerenburg ble grunnlagt samtidig med Batavia, det vil si i 1618. ³⁹ Smeerenburg må ha vært en lukrativ stasjon: Forfatteren nevner at fangsten tidvis var så stor at ekstraskip måtte sendes opp for å hente tranen. ⁴⁰ Mer blomstrende blir han i språket når han fremstiller Smeerenburg som en livlig liten by, med tuskhandlere og bakere som blåste i horn når brødet kom duftende fra ovnene! På et tidspunkt — Zorgdrager sier ikke når — lignet stedet nesten Batavia, nederlendernes handelssentrum i Indonesia, og man kunne få kjøpt billige varer i Smeerenburg. ⁴¹ Men hvalen forlot fjordene, og etterhvert ble Smeerenburg forlatt. Fangsten fortsatte imidlertid med uforminsket styrke etter Noordsche Compagnies oppløsning i 1641—42. Heller

ikke dette tidfester Zorgdrager. Han anfører imidlertid fraværet av hval i fjordene som en av årsakene til at kompaniet ble oppløst og fangsten fri for alle.⁴³ Vi må derfor anta at virksomheten opphørte i Smeerenburg tidlig i 1640-årene. Det er også verd å merke seg at Zorgdrager mener engelskmenn og dansker sluttet med hvalfangst etter 1641, og at bare nederlendere, franskmenn og tyskere fra Hamburg og Bremen fortsatte fangsten ved Svalbard.⁴⁴

Et gjennomgående trekk ved Zorgdragers fremstilling er detaljrikdommen, som var vanlig i tidens opplysningsskrifter, men som gjerne fører til gjentakelser. Som historisk kilde har boken utvilsomt sin største verdi når den behandler fangsten på forfatterens egen tid. Hans teorier om hvalens biologi og økologi er — tidstypisk nok — av forholdsvis luftig og antropomorfistisk slag, men teknologien må vi gå ut fra at han kjente av egen erfaring. Fangsten på Zorgdragers tid synes å være temmelig lik den Martens beskrev 50 år tidligere. Hans historiske opplysninger om den tidligste periode må vi antagelig behandle med stor varsomhet: Zorgdragers kilder er, trass i det store omfang, usikre. Likevel er det muntlige tradisjonsstoff han bringer videre av interesse, ikke minst når det gjelder forholdet mellom hvalfangerne på feltet og vurderingen av Smeerenburgs utvikling, som begge deler er viktige problemer i vår periode. Vi har sett at Zorgdrager følger ulik kurs med hensyn til disse spørsmålene. Når det gjelder konfliktene mellom engelskmenn på den ene side og nederlendere og franskmenn på den andre, legger han lite vekt på fortellinger og muntlige overleveringer. Tvert imot toner han ned konfliktenes betydning, reduserer dem til isolerte hendelser og legger vekt på at de ble løst ved fyrstenes gode vilje og aktive innblanding. Suverenitetsspørsmålet berøres ikke. Årsakene til Zorgdragers holdning på dette punkt, som skiller seg ut fra andre historieskriveres, er vanskelig å klarlegge. Den mest nærliggende forklaring er kanskje at han faktisk gir den mest korrekte fremstilling, nemlig at konfliktene var få og av liten betydning i det lange løp. Mot dette kan det innvendes at Zorgdrager ikke nevner en del andre konflikter, for eksempel Gabriel Kruses orlogstokt i 1615, Ulfeldts sammenstøt med nederlenderne i 1637 og 1638, konfliktene med franskmennene i 1630-årene og så videre.⁴⁵ Disse og andre konflikter fikk et diplomatisk etterspill og ble vel neppe egentlig løst før ut i 1640-årene en gang. Hans fremstilling av delingen av fangstfeltene på Svalbard kan også karakteriseres som «idylliserende» eller ihvertfall «harmoniserende». Likevel er det klart at Zorgdrager ser utviklingen i et hundreårsperspektiv, og da blir konfliktene mindre fremtredende, eller endog ubetydelige.⁴⁶ Vi kan også anføre et argument som muligens kan ha spilt inn på Zorgdragers vurdering, nemlig det gode forhold mellom England og Nederlandene etter 1688, da også den økonomiske rivaliseringen tok en pause. Det mest sannsynlige er likevel at den periode da forfatteren selv deltok i hvalfangsten og skrev sin bok, ikke så alvorlige konflikter mellom nederlendere og briter, og at dette har preget Zorgdragers syn på den tidligere epoken. Vi finner heller ikke utfall mot franskmennene, til tross for at franske orlogsfartøyer og pirater var en tilbakevendende plage ved Svalbard i 1690-årene, da veritable slag ble utkjempet.⁴⁷ Det forteller kanhende noe om toleranse og overbærenhet hos forfatteren, i opplysningstidens sanne ånd.

Når det gjelder utviklingen av fangsten, og særlig Smeerenburgs historie, er imidlertid Zorgdrager langt villigere til å lytte til fortellinger og overleveringer av forskjellig slag. Hans fremstilling av overgangen fra fjordfangst til kystfangst og fangst på havet og i isen virker troverdig og stemmer for det meste med det inntrykk vi har fra andre kilder. Zorgdrager legger kanskje større vekt enn andre, for eksempel Martens, på Svalbards betydning som utgangs- og støttepunkt for fangsten også etter ca. 1640. Hans omfattende stedsopplysninger tyder på at han selv på sine mange tokt har besøkt landet og fjordene, og i egenskap av kommandør på en hvalfanger skiller han seg neppe ut fra sine kolleger. Men beskrivelsen av Smeerenburg som et slags arktisk Batavia er av fantastisk karakter, og bygger ganske sikkert på tradisjonsstoff fra sjøfolkene. Poenget her er ikke at opplysningene er sterkt overdrevne og langt på vei direkte feilaktige, men Zorgdragers beskrivelse har dannet skole for senere historieskriveres.⁴⁸ Vi finner elementer av den hos såvidt nøkterne historikere som Conway og Nansen.⁴⁹ På dette punkt har han antagelig fått en lite fortjenstfull innflytelse i Svalbards historioграфи. Vurdert under ett er imidlertid *Bloeyende Opkomst der Aloude en Hedendaagsche Groenland-sche Visschery* en rik kilde for opplysninger om Svalbards historie og geografi og om hvalfangsten.

Noter 3.1.4

- 1 C. G. Zorgdrager: *Bloeyende Opkomst der Aloude en Hedendaagsche Groenlandsche Visschery*, Amsterdam 1720.
- 2 Ikke minst «The Place-Names of Svalbard» har hyppige referanser til Zorgdrager. Scoresby bygger en stor del av sine kalkulasjoner om fangstens omfang på Zorgdrager, det samme gjelder f.eks. Muller, Conway og Dalgård.
- 3 Conway (*No Man's Land*, 225) mener Zorgdrager seilte som kaptein til Svalbard for første gang i 1690 og ihvertfall frem til 1705. Han antyder også at Z. kan ha vært i Bellsund så tidlig som i 1670-årene.
- 4 Zorgdrager, op.cit., forordet; jfr. også 197.
- 5 Conway regner også med at Henry Elkings *View of the Greenland Trade and Whale-fishery*, London 1722 og 1725, er mer eller mindre identisk med Zorgdraggers verk. Jfr. Conway, op.cit., 308.
- 6 B. de Reste: *Histoire des Pêches, des Découvertes et des Etablissements des Hollandois dans les Mers du Nord I—III*, Paris 1801. UB i Oslo anfører her Zorgdrager som egentlig forfatter.
- 7 UB i Oslo har minst 3 utgaver, Norsk Polarinstittutt 4.
- 8 C. G. Zorgdrager: *Alte und Neue Grönlandische Fischerei und Wallfischfang*, Leipzig 1723, «Vorrede» (upag.).
- 9 Norsk Polarinstittutt har 2 hollandske utgaver fra 1720, hvorav den ene har et tillegg av åpenbart yngre dato i samme innbinding. Forøvrig synes utgavene identiske, noe som vises av at feilpaginering på s. 184—86 finnes i begge bøker. Jeg har holdt meg til den presumptivt eldste, og har i min oversettelse av sitatene sammenholdt teksten med den tyske utgaven fra 1723.
- 10 Zorgdrager, op.cit. (1720), 159. Jfr. 201.
- 11 Ibid., forordet (upag.).
- 12 Ibid.
- 13 Ibid., 25. Peyreres verk ble utgitt i Paris 1647. Conway har påpekt Zorgdraggers mange lån fra andre forfattere. Jfr. *No Man's Land*, 225.
- 14 Zorgdrager, op.cit. 70—71. Smnl. Martens: *Spitsbergische Reise-Beschreibung*, 21. Forfatterne kan naturligvis ha hatt en felles kilde.
- 15 Han sier sjelden ellers eksplisitt at Martens er kilden. Et hederlig unntak er på s. 100, ibid., der Z. henviser direkte til Martens om forekomsten av hval i Biscaya.
- 16 Ibid., 67.
- 17 Ibid., 66—67. Jfr. kartet, 67.
- 18 Jeg tar her forbehold om at forleggeren kan ha anbragt kartet i boken, f.eks. på grunnlag av eksisterende nederlandske kart.
- 19 Ibid., 23.
- 20 Zorgdrager (1723), innledningen, 24.
- 21 Zorgdrager (1720), del III, kap. 1, 161. Her finnes stedsnavn i nordøst som «Spitsberger Waigat» (Hinlopenstr.), «Beere Bay» (Sorgfj.) og «Lome Bay» (Lomfjorden). I sørøst nevner han «Disco» (på Edgeøya), «Halvemaans Eyland» (Halvmåneøya) og «Rykisse Eylanden» (Ryke Yseøyane).
- 22 Ibid.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid., 78.
- 25 Martens kalte arten «Spitsbergischer Wallfisch», som nevnt ovenfor, 3.1.3.
- 26 Ibid., 158.
- 27 Ibid., 199—200, 202—03, 210—12.
- 28 Ibid., 197—98.
- 29 Ibid., 178.
- 30 Se f.eks. ibid., 158, 200.
- 31 Ibid., 158.
- 32 Ibid.
- 33 Ibid., 159.
- 34 Zorgdrager bruker ordet «geschillen» på hollandsk; i den tyske utgaven er «Misshelligkeiten» brukt. Ordet kan iflg. ord-bøkene bety «uenighet, stridighet, misforståelse». Det er vanskelig å avgjøre hvilken valør forfatteren tillegger uttrykket her.
- 35 Ibid.
- 36 Ibid., 160.
- 37 Ibid.
- 38 Ibid., 178—80.
- 39 Ibid., 191. Batavia er dagens Djakarta.
- 40 Ibid., 180.
- 41 Ibid., 191.
- 42 Ibid., 197—99.
- 43 Ibid.
- 44 Ibid., 201—02.
- 45 Se nedenfor, 3.4.4.

46 Disse spørsmålene blir mer inngående drøftet i kapittel 4.3 og 5.2.

47 For eksempel det store slaget i Sorgfjorden i 1693 da tre franske krigsskip tok 13 nederlandske hvalfangere. Se Conway, op.cit., 217–23.

48 Arkeologiske data om Smeerenburg blir presentert nedenfor, 5.1.2.

49 Conway blir behandlet nedenfor. M.h.t. F. Nansen, se hans *En ferd til Spitsbergen*, Kra. 1920, 223.

3.2 Vitenskap og historie

3.2.1 Innledning

Den store aktiviteten ved Svalbard på 16- og 1700-tallet førte til betydelig interesse i Europa for dette høyarktiske området. De fleste sjøfartsnasjoner var engasjert i fangsten og tusener av mennesker var sysselsatt direkte eller indirekte i næringen. Vi kan lett forestille oss at hvalfangernes dramatiske beretninger fra Ishavet må ha hatt et stort og takknemlig publikum. Reiseskildringer som litterær genre vokste i popularitet i opplysningens tidsalder — både de mer fantasifulle «robinsonadene» og de nøkterne beskrivelsene. I Danmark-Norge ble det i annen halvdel av 1700-tallet gitt ut flere lærde skrifter om hvalfangsten ved Svalbard og Grønland.¹ I Amsterdam ble den kjente *Nieuwe Beschryving der Walvischvangst* utgitt i 1791.² En ekte Svalbard-robinsonade har vi i de utallige variantene av Pierre L. Le Roys *Relation des aventures arrivées a quatre matelots russe . . .*, som beskriver et ganske utrolig og høyst ufrivillig opphold ved Edgeøya fra 1743 til 1749.³ John Laing utga i 1815 en reiseskildring fra Svalbard hvor også hvalfangsten ble behandlet.⁴ Ved inngangen til det 19. århundre eksisterte det altså endel Svalbard-litteratur, først og fremst reiseskildringer og beskrivelser av hvalfangsten. Interessen for topografiske og økonomiske emner førte til utgivelsen av en rekke verker som bygger på kvantitativt materiale.

De tre forfatterne vi behandler i dette kapittelet representerer pionerene innenfor den mer vitenskapelige utforskningen av Svalbards historie. For første gang finner vi fremstillinger som i stor grad bygger på kildestudier og nitidig innsamling av materiale. Mens både Scoresby og Keilhau vel må kalles naturvitenskapsmenn, er Muller faghistoriker og forsåvidt et produkt av den kvalitetshevning i faget som skjedde i annen halvdel av 1800-tallet.

3.2.2 William Scoresby

William Scoresby verk *An Account of the Arctic Regions* fra 1820 representerer et slags gjennombrudd i Svalbards historiografi.⁵ Mens både Martens og Zorgdragers bøker er grundige og detaljrike behandlinger av hvalfangsten, mangler de likevel de analytiske trekk som kjennetegner vitenskapelig litteratur. Scoresby, derimot, forener den profesjonelle hvalfangeren med den skolerte naturvitenskapsmannen. Det går klart frem av hans biografi som vi kjenner godt.

Scoresby ble født i Cropton i Yorkshire 5. oktober 1789. 10 år gammel var han med sin far, William senior, på hvalfangst ved Svalbard for første gang, den første av 17 reiser til Arktis. I 1810 fikk han selv kommandoen over farens skip «Resolution» og gjorde flere vellykte hvalfangsttokt. Tre år senere overtok han «Esk», og med denne skuten gjennomførte Scoresby hydrografiske undersøkelser i Ishavet, kombinert med hvalfangst. Mellom 1806 og 1810 studerte han kjemi og fysikk ved universitetet i Edinburgh. Her ble han en nær venn av professor Robert Jameson som oppmuntret hans naturvitenskapelige studier og som oppfordret ham til å skrive sitt verk om Arktis.⁶ I 1819 ble han Fellow ved Royal Society i Edinburgh, fem år senere i London. På dette tidspunkt hadde Scoresby begynt å studere teologi, og i 1825 ble han ordinert til prest. Han tok sin prestegjerning meget alvorlig, men oppga aldri sin naturvitenskapelige interesse. Han publiserte over 60 avhandlinger og artikler om naturhistorie, meteorologi, jordmagnetisme og andre emner. *An Account of the Arctic Regions* er hans naturvitenskapelige hovedverk, og den er blitt karakterisert som «grunn-

steinen i arktisk forskning». Det synes å være de naturvitenskapelige ambisjoner hos forfatteren som har drevet frem verket, inspirert av miljøet omkring Royal Society. Vi finner ingen ytre, politiske eller samfunnsmessige forhold som kan tenkes å ha motivert boken.

Scoresby døde i Torquay 21. mars 1857, et år etter at han foretok sin siste vitenskapelige reise, denne gang til Australia for å studere jordmagnetismen.⁷

Den betydning Scoresbys verk har fått for senere Svalbard-historikere er udiskutabel. Likevel går kanskje Sigurd Risting noe langt når han skriver i sin hvalfangsthistorie at *An Account of the Arctic Regions* er «(...) det eneste uttømmende kildeskift som findes om dette».⁸ Scoresby er nok en hovedkilde til historien om Svalbard-fangsten slik den foregikk i det 19. århundre og til den første vitenskapelige utforskningen av Arktis. Men når det gjelder vårt tema, den tidligste fangsten, bygger han selv på andre kilder, og da fortrinnsvis på sekundærmateriale. Det «nye» med Scoresby er at han underkaster dette materialet en kritisk analyse. La oss se på Scoresbys hovedkilder til Svalbards eldste historie.

Med sin tilknytning til universitetet og ikke minst Royal Society må Scoresby ha hatt tilgang til et enormt bibliotek og dermed det meste av den aktuelle trykte litteraturen. Notene forteller oss hvilke verk forfatteren har brukt, men er neppe en fullstendig oversikt over benyttet materiale.⁹ Likevel kan vi se at reiseskildringer og forskjellige samlinger av slike blir mye brukt av Scoresby. De viktigste — fremdeles når det gjelder perioden 1596—1650 — er Purchas *Pilgrimes* (1625), J. T. de Brys *India Orientalis* (1619), Churchills *Collection of Voyages* (1704—32) og J. R. Forsters *Voyages in the North*.¹⁰ Når det gjelder den eldste hvalfangsten har han også bygget på Zorgdrager i stor grad, men neppe på noen original utgave. Han refererer i stedet til de Jongs *Nieuwe Beschryving der Walvisvangst*, som etter innholdet å dømme må være en bearbeidet utgave av Zorgdrager.¹¹ Også Martens må Scoresby ha benyttet i en uoriginal utgave, antagelig en engelsk oversettelse fra 1694.¹² Videre har han hentet mye materiale fra Henry Elkings *View of the Greenland Trade* fra 1725.¹³ Kvantitativt materiale om fangsten har han hentet fra Oddys *European Commerce*, Macphersons *Annals of Commerce* og Andersons *Origin of Commerce* (1764).¹⁴ Dette materialet omfatter stort sett en senere periode, noe som også gjelder opplysningene Scoresby henter fra diverse tidsskrifter.¹⁵ Endelig har han brukt gamle engelske lover og forordninger, altså primærmateriale, for å illustrere utviklingen i britisk hvalfangst. For vår periode må vi likevel konkludere med at Scoresby for det meste bygger på sekundære og «tertiære» kilder.¹⁶ Et viktig fremskritt i historiografisk sammenheng er det at forfatteren opererer med et notesystem, om enn mangelfullt.

An Account of the Arctic Regions er et stort verk: De to bindene omfatter omtrent 1200 sider, ikke mindre enn 22 flotte kart og plansjer og en rekke tabeller og oversikter. Heldigvis for oss er det som omfatter Svalbards eldste historie samlet i et par oversiktlige kapitler, og verket har et utmerket stikkordsregister. I det følgende vil vi konsentrere vår oppmerksomhet om kapitlene I og II i første bind, som inneholder en fremstilling av den geografiske utforskning av Arktis og blant annet en beskrivelse av Svalbard. I bind II finner vi i de tre første kapitlene en kronologisk historie om hvalfangsten i nord, et «comparative view» av de enkelte nasjoners fangst og en beskrivelse av fangsteknologi og den utviklingen hvalfangsten har gjennomgått.

Bakgrunnen for Svalbards oppdagelse finner Scoresby, som sine forgjengere Gerritsz og Zorgdrager, i ønsket om å finne en nordøstpassasje til India og Kina. Han refererer kort Barentsz og Rijps tokt i 1596, da Bjørnøya ble oppdaget og nordvestkysten av Spitsbergen første gang ble sett den 17. juni.¹⁷ Her angir han de Bry som kilde, og vi kan derfor gå ut fra at det er Hessel Gerritsz versjon av toktet, basert på Barentsz egen logg. Scoresby har brukt som autoritet. Like kort er omtalen av Henry Hudsons tokt til Svalbard i 1607 og 1608 — Hudson kom så langt nord som 81 grader, mener han.¹⁸ Når han i neste kapittel forteller om Svalbard, nevner han at det navn Barentsz ga landet — Spitsbergen — senere ble endret av britene til «Newland» eller «King James' Newland», deretter til «Greenland», fordi man trodde landet var en fortsettelse av det egentlige Grønland. Hudson «gjenoppdaget» landet i 1607, og starten på den britiske hvalfangsten der daterer Scoresby til 1611.¹⁹ Siden Scoresby ikke tar for seg den første geografiske utforskningen av Svalbard

i særlig grad, kan vi nøye oss med å notere at han mener Hopen ble oppdaget av en båt fra Muscovy Company i 1613.²⁰ Det er også morsomt at Scoresby, som Zоргdrager før ham, har bitt seg merke i Martens beskrivelse av Magdalenafjorden og refererer den, men oppgir i motsetning til sin forgjenger kilden.²¹

Forfatteren tidfester den første vellykte overvintringen på Svalbard til 1630—31, nemlig Pellhams overvintring i Bellsund. Forut for denne gikk en mislykket, også den engelsk, som Scoresby imidlertid ikke daterer. Han viser også til de to nederlandske overvintringene i Smeerenburg i 1633—35, hvorav bare en var vellykket.²² Scoresby bringer opplysninger om russiske fangstfolk, men kjenner ikke til russiske overvintringer så tidlig på 1600-tallet. Han skriver at russerne var «(. . .) the next to attempt this adventurous exploit».²³ Han nevner deretter den 6 år lange, ufrivillige russiske overvintringen 1743—49, som han uten tvil har fått kjennskap om gjennom Le Roys beretning.²⁴ Det går imidlertid ikke klart frem om han mener nettopp denne overvintringen var den første fra russernes side. Et annet sted skriver han at den første russiske overvintring nord for Forlandet fant sted på Kvadehuken i 1770—71.²⁵ Den mer kontinuerlige russiske fangst på Svalbard daterer han upresist til «modern times».²⁶ Nå kunne man avskrive Scoresbys manglende opplysninger om tidlig russisk tilstedeværelse med at han sannsynligvis har vært dårlig informert, hadde det ikke vært for at forfatteren faktisk har foretatt undersøkelser om dette spørsmålet. Han viser til at han har sendt forespørsler til Arkhangelsk om russisk fangst og mottatt svar derfra, og han refererer opplysninger fra en oberst Beaufoy som også har innhentet informasjon i Arkhangelsk om russiske fangstfolk.²⁷ Vi må altså konkludere med at Scoresby ikke regner med russere på Svalbard før på 1700-tallet.

Scoresby risser opp historien om den første hvalfangsten i Arktis og polemiserer mot ikke navngitte autoriteter som hevder at først kom baskere og biskayere i 1575, dernest briter og så hollendere og andre nasjoner. Tvert imot, mener Scoresby, kan europeisk hvalfangst spores tilbake til det 9. århundre, og han nevner Ottars beretning hos Orosius.²⁸ Han mener at også islendingene var tidligere ute i Ishavet enn baskerne, og viser her til Kongsspeilet som kilde.²⁹ Engelskmennene var imidlertid de første som fanget hval ved Svalbard i 1611. Scoresby skriver:³⁰

However doubtful it may have appeared at one time, whether the English or the Dutch were the first discoverers of Spitzbergen, the claim of the English to the discovery and first practice of the whale-fishery on the coasts of these islands, stands undisputed.

Når engelskmennene tok opp denne fangsten var det ikke, skriver han, et resultat av den tidligere oppdagelse av Svalbard, men snarere en følge av «the enterprising character» hos kjøpmennene, og en naturlig oppfølging av Arkhangelsk-farten og hvalrossfangsten ved Bjørnøya. Av dette slutter Scoresby at oppdagelsen i seg selv var uviktig i forhold til den fangsten som allerede foregikk i det omliggende hav, og hvor britene dominerte. Det var denne fangsten til havs som i løpet av kort tid viste seg mest lukrativ, og Scoresby viser til at båter fra Hull var så tidlig ute som i 1598 ved Nordkapp.³¹ Dette må vi tolke som en understreking av briterne rolle i utviklingen av den tidlige hvalfangsten. Scoresby underslår dog ikke at det var et baskisk båtlag som drepte den første hval for Muscovy Company ved Spitsbergen i 1611.³²

Allerede året etter kom tre utlendinger til — to nederlendere og en spanjol. Britene tvang konkurrentene bort under trusel om å ta prise i båt og last og rettfærdiggjorde dette med at de som oppdagere av hvalfangsten der hadde rett til utkommet alene, skriver Scoresby.³³ Neste sesong bragte alvorligere konflikter: Britene rustet ut 7 væpnede fartøyer, der var 10—12 båter fra Nederland, Frankrike og Spania, og fire engelske «interlopers» — fribyttere. Kompaniets konkurrenter ble angrepet etterhvert som de ble oppdaget, «(. . .) in the way they had reason to anticipate», og fordrevet.³⁴ Muscovy Company profitterte likevel ikke på dette, forsikrer Scoresby, for de neglisjerte sin egen fangst. Og selv om nederlenderne protesterte kraftig mot behandlingen, så ga ikke desto mindre engelskmennene assistanse til et nederlandsk båtlag som hadde kommet bort fra moderskipet i tåken. Han skriver også, med de Bry som kilde, at nederlenderne tiltok seg samme rettigheter

overfor en spanjol, som ble fordrevet.³⁵ Vi får altså inntrykk av at Scoresby ønsker å tone ned konflikten denne sesongen, muligens som et svar mot nederlendernes protest slik den fremstilles hos Gerritsz.

Nederlenderne var betydelig bedre rustet til 1614-sesongen: Noordsche Compagnie var dannet, og stilt overfor nederlendernes tallmessige overlegenhet, måtte britene la dem fange i fred. Forfatteren nevner at kong James etter sesongen sendte en protest til Generalstatene, både mot innblandingen i hvalfangsten og i den østindiske handel, men kommenterer ikke dette nærmere.³⁶ Derimot kommenterer han det dansk-norske orlogstoktet under Kruse i 1615. Han skriver at hensikten med toktet var å kreve toll av engelskmennene, på grunnlag av en forment titulær rett til hvalfangsten. Scoresby karakteriserer kravet som et «absurd claim», og viser til at britene nektet å etterkomme det under henvisning til Willoughbys oppdagelse av Svalbard — et ikke mindre absurd argument, kan vi jo tilføye.³⁷

Forfatteren mener den nederlandske tallmessige overlegenhet forhindret åpne konflikter i de følgende sesonger, men allerede i 1617 blusset striden opp igjen da engelskmennene tok prise i spekklasten hos en nederlander. Året etter hevnet nederlenderne seg ved å brenne og plyndre to engelske båter i Forlandssundet.³⁸ Det er interessant å følge Scoresbys fremstilling av disse hendelsene: Mens han for 1617-hendelsene understreker at kaptein Edge behandlet sin nederlandske kollega «courteously», og viser til at «prisen» var av liten verdi for britene, skriver han at nederlenderne i 1618 drepte flere engelskmenn, skjøt ned riggen, «plyndret» dem for våpen og ammunisjon og brente lasten.³⁹ Det er tydelig at Scoresby ikke finner nederlendernes adferd særlig «sportsmanlike».

Forfatteren er helt på linje med Zorgdrager når han beskriver hvordan de to lands regjeringer så på konflikten «with a happy degree of moderation». Likevel, sier han, synes det ikke som om myndighetene tok noen forholdsregler mot en gjentakelse.⁴⁰ Tvert imot mener han problemene ble løst lokalt ved at de avstedkom en «konferanse» mellom de rivaliserende nasjoners kapteiner, hvor engelskmennene hevdet en eksklusiv rett til fangsten, og hollendere og dansker krevde tilsvarende rettigheter.⁴¹ Britene argumenterte med Willoughbys påståtte oppdagelse i 1553, som Scoresby avviser med støtte i de Bry.⁴² Nederlenderne protesterte med rette under henvisning til Barentsz oppdagelse, mens danskene mente det var «tilstrekkelig» å vise til at Spitsbergen hørte til Grønland, «which was at an earlier period possessed by them».⁴³ Deretter beskriver Scoresby delingen av Svalbard i 1618, en fremstilling som helt og holdent følger Zorgdrager, og som vi derfor ikke trenger gjenta. Han konkluderer:⁴⁴

These arrangements having been adopted, the fishery was consequently carried on with greater harmony.

Nederlenderne hadde størst suksess i 1620-årene, mens det engelske kompaniets fangst stagnererte. Ved de nederlandske stasjonene ble det satt opp både fort og bolighus, hevder han.⁴⁵ I Nederland var det imidlertid økende motstand mot Noordsche Compagnies monopol. Problemene ble forsøkt løst ved at frieslenderne ble innlemmet i kompaniet i 1634, men få år etter gikk fangsten ved Svalbard tilbake og lønnsomheten ble dårlig. Dette presset frem en oppheving av monopolet i 1642, og dette fikk øyeblikkelige resultater: I løpet av få år ble antall skip tidoblet og flåten besto snart av mellom 200 og 300 hvalfangere, med et mannskap på 12—18.000 mann!⁴⁶ Her bygger Scoresby på de Witt, som angir tidoblingen, og regner så ut at 300 båter med dobbelt mannskap må ha betydd 18.000 sjøfolk. Dette tallet finner han ikke urimelig, siden Aitzema regner med at nederlenderne sysselsatte opptil 12.000 mann i denne perioden.⁴⁷ Det kan virke som om Scoresbys anslag er altfor høyt for årene før 1650, og hans tall er da også senere blitt bestridt av andre historikere. Dette skal vi komme tilbake til (se nedenfor kapittel 4.3 og 5.1.2).

Som Zorgdrager har Scoresby vidstrakte forestillinger om Smeerenburg og dens betydning. Han mener nederlenderne tok «very great expences» for å bygge opp faste anlegg her, slik at stedet antok karakter av «a respectable village».⁴⁸ Et annet sted refererer han noe fritt Zorgdragres entusiastiske

beskrivelse av et arktisk Batavia med bakere og handelsmenn, brennevin og tobakk, hundrevis av båter og tusenvis av sjøfolk.⁴⁹ Ut fra det han tidligere har sagt om utviklingen av nederlandsk hvalfangst etter 1642, må vi kunne tidfeste denne Smeerenburgs blomstringstid til ca. 1650. Han setter da også mangelen på hval i nærheten av landstasjonene i forbindelse med en senere periode, 1660—70, da 4—500 tyske og nederlandske hvalfangere årlig skal ha seilt til Svalbard. På dette tidspunkt startet fangsten ved kysten og senere i isen.⁵⁰ Scoresby er imidlertid klar i det viktige spørsmålet. Lenger ut i boken sier han at hvalen ble sjeldnere i fjordene mellom 1630 og 1640, men at landstasjonene fortsatt var i bruk så lenge hvalen kunne slepes fra feltet og inn til land. Han kjenner også Martens beskrivelse av Smeerenburg i 1671, da forfallet alt var kommet langt.⁵¹ Scoresby er altså ikke entydig i sin periodisering, men det ligger nær å tro at han mener Smeerenburg gradvis tapte sin betydning mellom ca. 1650 og 1670, og at mangelen på hval i fjordene var en av årsakene. Den andre hovedårsak til overgangen til kyst- og hvalfangst mener Scoresby å finne i at systemet med faste stasjoner og bygninger var kostbart og «ekstravagant». Dette var også en årsak til at Noordsche Compagnie ble oppløst.⁵² Han formulerer seg, kanskje med god grunn, rundt når han oppsummerer utviklingen:⁵³

The progress of the retreat of the whales from the bays, first to the sea-coast, from thence to the banks at a distance from land, then to the borders of the ice, and finally, to the (. . .) ice, appears to have been fully accomplished about the year 1700, or from that to 1720.

Nærmere kommer vi neppe Scoresbys oppfatninger om disse spørsmålene.

Scoresby vurderer de enkelte lands hvalfangst i et kapittel han har kalt «Comparative view». Det mest interessante materialet angår riktignok en senere periode enn den vi er opptatt av, og for hvalfangsten før 1650 finner vi stort sett gjentakelser av det vi allerede har vært inne på. Vi vil i første rekke konsentrere oss om det som angår forholdet mellom de enkelte nasjoner. Her tildeler Scoresby engelsk hvalfangst den største betydning; om lag halvparten av hele kapittelet er viet England.⁵⁴ Motiveringen for dette er ifølge forfatteren britisk fangsts «(. . .) greater antiquity, and its present superiority over that of other nations».⁵⁵ Det er vel ikke unaturlig at en engelsk forfatter skjeler spesielt til sitt eget lands innsats, og forfordelingen er ikke markert for tiden før 1650. En mer alvorlig favorisering er det når han hevder at engelskmennene frem til 1618 alene hadde utforsket landet på vestkysten og nordover til 80 grader, samt østkysten nord til 79 grader. Han henviser her til Purchas og kommenterer:⁵⁶

Thus it appears that the English, and not the Dutch, as is often believed, were the explorers and surveyors of the whole, or greater part of Spitzbergen, and the adjacent islands (. . .).

Nederlendernes utforskning blir innskrenket til Barentsz oppdagelser på vestkysten. Dette synspunktet, som i beste fall bygger på spinkelt kildegrunnlag, er Scoresby nesten alene om blant de forfattere vi behandler.⁵⁷ Den samme favoriseringen gjør seg ikke gjeldende i vurderingen av britisk hvalfangst i forhold til nederlandsk. Tvert imot viser Scoresby at Muscovy Company ikke klarte å hevde seg i konkurransen mot nederlenderne på 1600-tallet. Han forsøker å analysere årsakene til dette, og finner det tydelig at nederlendernes «spirit and energies» både var bedre styrt og bedre fulgt opp.⁵⁸ Han drøfter også forskjellige forklaringer som er gitt: lavere rente i Holland, sterk eksport som førte til positiv handelsbalanse, overveiende bruk av egne sjøfolk, billigere hvalfangstskuter og fordeling av risiko ved utrustningen blant underleverandører. Scoresby avviser med støtte i Elkings *View of the Greenland Trade* de fleste av disse forklaringene som enten feilaktige eller ikke enestående for Holland, og konkluderer med at det var på personellsiden det sviktet hos britene. Dette bevises av det faktum at situasjonen nå er omvendt: engelskmennene er like overlegne som nederlenderne var på 1600-tallet.⁵⁹ En viss arroganse kan vi spore hos Scoresby når han hevder at årsakene til Nederlands tilbakegang mot slutten av 1700-tallet skyldes introduksjonen av «French principles» og at nasjonen følgelig har «greatly degenerated in public spirit and commercial

talent».⁶⁰ Fra 1618 og frem mot midten av århundret mener dog forfatteren at nederlenderne var suverene på Svalbard; han kaller fjordfangsten den første æra i nederlandsk hvalfangst. I tiden 1618—41 var der neppe mer enn gjennomsnittlig 30 nederlandske skip ved Svalbard hvert år, men etter hevingen av kompanimonopolet ble tallet tidoblet i løpet av få år.⁶¹ Som en viktig forklaring på den nederlandske suksessen, nevner Scoresby myndighetenes aktive støtte i form av tollpolitikk og andre oppmuntringer.⁶²

Andre nasjoners hvalfangst vier forfatteren forholdsvis mindre plass. Han nevner at biskayerne var tidlig ute, og at de tok havner på nordkysten av Spitsbergen, men mener fangsten hadde lite omfang. En av årsakene mener han var at baskerne gjerne tjenestegjorde som eksperter på andre nasjoners hvalfangere.⁶³ Franske hvalfangere var tidvis tallrike ved Svalbard, men ifølge Scoresby fanget de gjerne til havs og kokte ut spekket hjemme eller ombord. På 1600-tallet mener han franskmennene «greatly neglected» hvalfangsten.⁶⁴ Danskene var først ved Svalbard i 1615, da de krevde avgift av engelskmennene, en avgift britene «very properly resisted». Scoresby viser til at britene argumenterte feilaktig med Willoughbys oppdagelse i 1553, og «more plausibly» med oppdagelsen av Svalbard-fangsten i 1610.⁶⁵ Han nevner kongelig dansk hvalfangst med to skip i 1620—23, og hevder at hvalfangsten deretter ble fri for enhver dansk borger. Et kompani ble opprettet i 1636, sier han, men dette ble snart oppløst.⁶⁶ Ifølge Scoresby startet hamburgerne hvalfangst umiddelbart etter danskene, men hans opplysninger om omfanget stammer fra perioden etter 1670, og bygger da på Zorgdrager.⁶⁷ Om norsk hvalfangst ved Svalbard heter det at den «seems never to have employed many vessels» og at den var sporadisk. Han tidfester den heller ikke.⁶⁸ Det synes altså som om Scoresby har detaljkunnskaper bare om britisk og nederlandsk fangst i perioden, og at han tillegger andre nasjoners innsats liten betydning.

Til slutt et par ord om Scoresbys navnebruk. Her synes han å følge Zorgdragets prinsipp, idet han kaller hovedøyene i Svalbard-gruppen «Spitzbergen», mens fangsten vekselvis kalles «Spitzbergen-» eller «Greenland-fishery». På et oversiktskart over Arktis blir Svalbard benevnt «East Greenland or Spitzbergen», og dette kartet har Scoresby selv tegnet. Det egentlige Grønland kalles på kartet «Old or West Greenland».⁶⁹ Han understreker, som vi har sett, at det ikke er noen landfast forbindelse mellom Svalbard og Grønland. Likevel synes det klart at «Greenland», uspesifisert, betegner hele området fra og med det egentlige Grønland til og med Svalbard, og han skiller «Greenland fishery», som foregår i dette området, fra «Davis' Strait fishery». Hvalfangerskutene kalles konsekvent «Greenland ships».⁷⁰

An Account of the Arctic Regions er et hovedverk i Svalbard-litteraturen, og også i eldre arktisk naturvitenskap. Som historiefremstilling er boken imidlertid av varierende kvalitet. Her må vi med en gang minne om at forfatteren i første rekke var naturvitenskapsmann, ikke historiker. Vi har sett at Scoresby i liten grad benytter originalt materiale, enn si primærkilder til den eldste historien. I fremstillingen av hvalfangsten 1611—50 bygger han i stor grad på eksisterende litteratur, og Zorgdrager — i forskjellige utgaver — er en hovedkilde. Dette betyr at mange av de spørsmålsteget vi har satt ved den 100 år eldre boken, også må settes ved Scoresby. Best illustreres dette ved beskrivelsen av Smeerenburg og vurderingen av utviklingen i nederlandsk hvalfangst i det siste tiår av vår periode. På den annen side finner vi trekk av årsaksanalyse som representerer noe nytt i Svalbard-litteraturen. Slik analyse finner vi for eksempel i Scoresbys vurdering av årsakene til nederlandsk suksess og engelsk tilbakegang i hvalfangstens første gullalder, og delvis i beskrivelsen av overgangen fra landbasert fangst til kyst- og havfangst. Mens Zorgdrager forklarer hvalens forsvinning fra fjordene med dens iboende klokskap, er Scoresby mer villig til å se strukturelle endringer i fangsten, lønnsomhet og ressursgrunnlag i sammenheng. Og en viktig fordel er det at Scoresby stort sett oppgir sine kilder i notene.

Noen gjennomført «nasjonalistisk» holdning finner vi ikke hos forfatteren, men som vi har sett, er det trekk av favorisering av Englands innsats og betydning. Et godt eksempel i så måte er vurderingen av den geografiske utforskning frem til 1618, da andre enn briter ikke blir levnet særlig ære. Vi kan nok også spore en viss arroganse overfor andre nasjoner, for eksempel når Danmarks

(eller rettere Danmark—Norges) suverenitetskrav blir avvist som «absurd». Dette må vi antagelig se i lys av Scoresbys erfaringsbakgrunn: Han skrev sitt verk i en tid da britisk hegemoni, også i hvalfangsten, var udiskutabelt. Vanskeligere å eksemplifisere, men likevel markert, er forfatterens holdning til de enkelte nasjoners adferd under de tidlige konfliktene: Scoresby lar det skinne gjennom at han mener engelskmennenes opptreden overfor konkurrentene var preget av «sportsmanship», om den nå ikke var juridisk berettiget. Han legger vekt på at de britiske kommandørene behandlet sine kolleger korrekt, de angrep aldri uten å gi motstanderen anledning til å trekke seg frivillig.⁷¹ Han tar ingen steder avstand fra den engelske opptreden. Samtidig går han i detaljer om nederlendernes angrep i Forlandssundet i 1618: De var 5 mot 2, de skjøt flere av briternes «best men», de «plyndret» skipene og brente lasten.⁷² Kort sagt, nederlenderne viste dårlig sportsånd, trass i sin effektivitet i hvalfangsten. Vi kan likevel ikke se at Scoresby på dette punkt fortier eller forfalsker viktig informasjon; det er mer tale om en holdning som kanskje er representativ for den tids selv-sikre og patriotiske briter. For øvrig blir ikke retts- og suverenitetsspørsmålene behandlet av Scoresby, og det ligger nær å tro at han oppfatter Svalbard som ingenmannsland — «terra nullius». Fraværet av politiske elementer i fremstillingen har sannsynligvis sammenheng med ambisjonene om å skape et gjennomført vitenskapelig verk. Tross sine mangler må vi kunne konkludere med at *An Account of the Arctic Regions* under ett representerer et fremskritt i Svalbards historiografi i retning av større vitenskapelighet.

Noter 3.2.1 og 3.2.2

- 1 A. H. Stibolt: Forsøg til Besvarelse af Selskabets Priis-Spørmaal om Hvalfiskerienes Hindring og Opkomst . . . *Det Kgl. Danske Landhuusholdnings Selskabs Skrifter 1*, Kbh. 1776; C. Pontoppidan: *Hval- og Robbefangsten udi Strat- Davis, ved Spitsbergen og under Eilandet Jan Mayen* . . . Kbh. 1785. Ingen av arbeidene inneholder nevneverdige historiske opplysninger om fangsten på 1600-tallet.
- 2 D. de Jong et al.: *Nieuwe Beschryving der Walvischvangst en Haaringvisshery*, Amsterdam 1791. Boken er et opptrykk av en anonym bok med tittel *De Walvischvangst*, Amsterdam-Harlingen 1784—86. De Jong, H. Kobel og M. Sallieth er bokens illustratører. Verket bygger tilsynelatende mye på Zorgdrager hva hvalfangsten angår.
- 3 P. L. Le Roy: *Rélation des aventures arrivées à quatre matelots russe, jettés par une tempête pres de l'Isle deserte d'Ost-Spitsbergen*, St. Petersburg 1766. Den originale beretningen, som ble nedtegnet av det russiske akademimedlemmet Le Roy, skal dog være autentisk nok.
- 4 John Laing: *An Account of a Voyage to Spitzbergen . . . with an account of the whale fishery*, London 1815.
- 5 William Scoresby: *An Account of the Arctic Regions, with a History and Description of the Northern Whale-fishery I—II*, Edinburgh 1820.
- 6 *An Account of the Arctic Regions* er dedisert til Jameson.
- 7 De biografiske opplysningene er hentet fra: *Encyclopedia Britannica, Micropædia VIII*, 989; Prof. Sir Alister Hardy: Introduksjon til faksimileutgaven av *Account* . . . 1969, Oxford 1968; Basil Lubbock: *The Arctic Whalers*, Glasgow 1937, 42—47.
- 8 S. Risting: *Av hvalfangstens historie*, Publ. nr. 2 fra komm. Chr. Christensen hvalfangermuseum i Sandefjord, Kra. 1922, 75.
- 9 Scoresby gir en oversikt over sine viktigste kilder i forordet, bd. I.
- 10 S. Purchas: *Purchas His Pilgrimes*, London 1625. Bind III inneholder reiser til Spitsbergen. J. Theodore de Bry: *India Orientalis*, Oppenheim 1619. Inneholder bl.a. Gerritsz *Histoire* . . . John Churchill: *A Collection of Voyages and Travels I—IV*, London 1704—32. Bind II inneholder bl.a. dagbøkene fra den nederlandske og den engelske (Pellham) overvintringen på Svalbard. Johan R. Forster: *Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden*, Frankfurt 1784. Engelsk overs. London 1786.
- 11 D. de Jong, op.cit. Iflg. Scoresby er Bernard de Restes *Histoire des Pêches* (Paris 1801) den franske oversettelse av denne boken. Scoresby siterer fra begge. Det synes klart at begge disse bøker bygger på Zorgdragers bok. Jfr. forrige kapittel.
- 12 I: *An Account of several late Voyages and Discoveries to the South and Northe*, London 1694 og 1711. Scoresby tror feilaktig at Martens reisebeskrivelse først ble utgitt på hollandsk. Jfr. Scoresby, op.cit., I, 100, n. 1.
- 13 H. Elking: *A View of the Greenland Trade and Whale-Fishery*, London 1725. Conway (*No Man's Land*, 308) tror dette er en engelsk oversettelse av Zorgdrager, men det er neppe riktig. Elking, viser Scoresby, vurderer blant annet årsakene til nedgangen for britisk hvalfangst på 1600-tallet, noe Zorgdrager ikke gjør. Jfr. f.eks. Scoresby, II, 107—08.
- 14 J. J. Oddy: *European Commerce* . . . , London 1805; D. Macpherson: *Annals of Commerce, Fisheries and Navigation* . . . , London, Edinburgh 1805. Denne inneholder deler av flg. verk: A. Anderson: *An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce*, London 1764.
- 15 F.eks. *Scots' Magazine* og *Gentleman's Magazine*.

- 16 Med tertiær kilde menes her sekundærfremstillinger i oversettelse eller bearbejdet utgave.
- 17 Scoresby, op.cit., I, 78—80.
- 18 Ibid., 82.
- 19 Ibid., 93.
- 20 Ibid., 151.
- 21 Ibid., 98.
- 22 Ibid., 138—39.
- 23 Ibid., 139.
- 24 P. L. Le Roy, op.cit. Boken kom i talløse utgaver og oversettelser.
- 25 Scoresby, I, 145—46.
- 26 Ibid., 140.
- 27 Ibid., jfr. notene. Colonel Beaufoys «Queries» er trykt i D. Thomson: *Annals of Philosophy*, IX, u.å., senere trykt som tillegg til D. Barrington: *North Pole*, London 1818. Jfr. Conway: *No Man's Land*, 238, n. 3. Jeg har ikke klart å fremskaffe dette materialet, men etter Scoresby å dømme, dreier Beaufoys spørsmål seg først og fremst om nyere russisk fangst i Ishavet.
- 28 Scoresby, II, 5—6.
- 29 Ibid., 11. Scoresby skriver at dette er et dansk verk. Han har, viser en note, benyttet Langebeks utgave.
- 30 Ibid., 18.
- 31 Ibid., 19—20.
- 32 Ibid., 20—21.
- 33 Ibid., 24.
- 34 Ibid., 26.
- 35 Ibid., 27—28.
- 36 Ibid., 30.
- 37 Ibid.
- 38 Ibid., 32—34.
- 39 Ibid.
- 40 Ibid., 35.
- 41 Ibid.
- 42 Ibid., 36. Scoresby henviser her til Plancius redegjørelse i Gerritsz *Histoire . . .*, trykt hos de Bry.
- 43 Ibid.
- 44 Ibid., 38.
- 45 Ibid., 42. Scoresby påstår at han har originale dokumenter som viser dette.
- 46 Ibid., 42—46, 52—54.
- 47 J. de Witt: *Het interest van Holland*, Amsterdam ukj. år; L. van Aitzema: *Saken van Staet en Oorlogh in en omtrent de Vereenigde Nederlanden 1621—69 I—VI*, Gravenhage 1669. Antagelig har Scoresby siteret de nevnte forfattere fra andre verk igjen, nemlig Macphersons *Annals of Commerce* og de Jongs *Beschryving der Walvisvangst*, jfr. ovenfor. Scoresbys referanse til J. de Witt er nok feilaktig. Boken han sikter til er trolig Pieter de la Court: *Interest van Holland ofte gronden van Hollands wellfare*, Amsterdam 1662.
- 48 Scoresby, op.cit., II, 52.
- 49 Ibid., 143—44. Scoresby angir de Jong som kilde, men denne igjen bygger åpenbart på Zorgdrager.
- 50 Ibid., 56.
- 51 Ibid., 178—80.
- 52 Ibid., 52.
- 53 Ibid., 180—81.
- 54 Dvs. 40 av 75 sider, når de britiske kolonier i Amerika regnes med.
- 55 Scoresby, op.cit., II, 98.
- 56 Ibid., 102, jfr. n. 1.
- 57 Som vi skal se, er hans landsmann Conway vennligere innstilt overfor nederlenderens innsats, og Wieder må anses som Scoresbys rake motsetning på dette punkt. På den annen side gir Muller ham rett i stor grad.
- 58 Ibid., 105.
- 59 Ibid., 105—09.
- 60 Ibid., 146.
- 61 Ibid., 141—45.
- 62 Ibid., 147—48.
- 63 Ibid., 162—63.
- 64 Ibid., 164—65.
- 65 Ibid., 166.
- 66 Ibid., 166—67. Det er mulig Scoresby her tenker på Det islandske kompani eller det bergenske Grønlandskompani, som imidlertid begge er eldre enn 1636. Jfr. S. Dalgård: *Dansk-norsk hvalfangst 1615—1660*, Kbn. 1962, 193—209.
- 67 Ibid., 168. Conway, op.cit., 187, mener at hamburgerne først deltok i 1642. Dalgård, op.cit., 220—26, mener fangsten startet noe senere, antagelig 1643.

68 Ibid., 171.

69 Scoresby, II, kart nr. 1.

70 Ibid., passim. Se f.eks. innholdsfortegnelsen og index.

71 Jfr. ovenfor om konfliktene i 1612—13 og 1617—18.

72 Jfr. noten ovenfor.

3.2.3 B. M. Keilhau

Baltazar Mathias Keilhau (1797—1858) var av den type vitenskapsmenn i forrige århundre som synes å ha fått tid til alt. Han var den første som tok bergeksamen i Norge. Det var i 1821, og to år senere tok han s.k. «praktisk bergeksamen». Allerede i studietiden foretok han reiser i Norge og publiserte artikler om landets geologi. Han studerte også i Freiberg og Berlin og reiste i Mellom- og Syd-Europa. I 1826 ble han utnevnt til lektor i bergvitenskap «med Forpligtelse til at foretage Reiser i Fædrelandets mindre undersøgte Egne». I pakt med denne forpliktelse reiste Keilhau i årene 1827—29 til Finnmark, og det var på den første av disse turene han fikk anledning til å følge med den tyske borgermester Herr von Löwenigh på en reise til Bjørnøya og Spitsbergen. Fra disse reisene publiserte han i 1831 den bemerkelsesverdige lille boken *Reise i Øst- og Vest-Finmarken, samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen i Aarene 1827 og 1828*, som blir behandlet nedenfor.¹

I 1834 ble Keilhau professor og arbeidet med det store geologiske verket *Gaea Norvegica*. Samtidig var han regjeringens konsulent i bergverkssaker og bidro bl.a. i arbeidet med lov om bergverksdriften. Keilhau nøt stor anerkjennelse også internasjonalt og er blitt kalt «banebryteren i norsk geologi».² Som så mange av hans samtidige vitenskapsmenn var Keilhau en fagmann på flere områder. I *Reise i Øst- og Vest-Finmarken* . . . gjør han nitidige observasjoner av folkeliv og kultur, språk, plante- og dyreliv. Han bringer også opplysninger om bosetning og næringsliv, og var en habil tegner. Avsnittene om Svalbard utgjør en drøy tredjedel av bokens knapt 250 sider. De historiske opplysninger er for det meste flettet inn i reiseskildringen, men der er også et eget «Bilage» som bringer «forskjellige Notitser angaaende Polar-Øerne nordenfor Finmarken». I dette tillegget skisserer Keilhau Svalbards historie.

Før vi ser på dette interessante tillegget, må det imidlertid understrekes at Keilhaus observasjoner i selve reiseskildringen er en viktig kilde for historikerne. Dette gjelder ikke minst hans besøk på Edgeøya (Russebukta), der han beskriver en nedlagt russisk fangststasjon fra 1820-årene.³ I tilknytning til beskrivelsen refererer Keilhau også Le Roys beretning (se ovenfor, 3.2.1).⁴ Boken inneholder mange interessante opplysninger om russisk overvintringsfangst på Svalbard, og vi skal benytte dette materialet senere (se nedenfor, 5.4.3).

Når det gjelder de skriftlige kilder Keilhau benytter, oppgir han en del oversiktsfremstillinger som nok ble regnet som autoriteter i samtiden: Pinkerton, Schneider og Forster.⁵ En oversikt over temperaturer på Svalbard viser at han også har benyttet Scoresby.⁶ Primært materiale synes han ikke å ha brukt når det gjelder den eldste perioden, selv om han som den første nordmann bruker sagaene til å kaste lys over Svalbards forhistorie. Han fletter også inn kvantitativt materiale i beskrivelsen av nyere norsk ishavsfangst, men det er et spørsmål om ikke dette er hentet fra Krafts topografisk-statistiske verk, som han vel må ha kjent.

Med hensyn til Svalbards oppdagelse, tar Keilhau utgangspunkt i gamle forestillinger om et land nord i Ishavet. Han skriver allerede i innledningen:⁷

Længe førend Spitsbergens Opdagelse af Hollændere og Englændere synes vore Forfædre enten virkeligen at have kjendt eller idetmindste at have haft sikre Formodninger om Tilværelse af Lande beliggende i hin egn (. . .).

Han refererer oldskriftenes navn som Svalbardi, Helluland, Grønlands obygdir etc. og viser til Samson fagres saga, som nevner landet Svalbardi som beliggende mellom «Jotunheim» i nordøst og Grønlands østkyst. Keilhau er imidlertid ikke villig til å godta sagaene ukritisk, og karakteriserer det de beretter som «nok saa fabelagtigt».⁸ Som erstatning eller supplement resonnerer han seg

derfor frem til at nordmennene må ha kjent til landet, «idetmindste gisningsviis». ⁹ Keilhau peker på at isbjørn av og til driver i land på Finnmarkskysten, og at fuglenes trekk til og fra Svalbard om sommeren må ha vært bevis godt nok for «saa skjønssomme Iagttagere, som vore Forfædre i slige Anliggender have været». ¹⁰

Som motiv for hollendernes og engelskmennenes beseiling av Svalbard etter 1596, nevner Keilhau håpet om å finne en nordøstpassasje til Kina. Han gjengir Barentsz reise og oppdagelsen av Spitsbergens nordkyst i korte trekk. Som kilde angir han Pinkertons «Collection of Voyages». ¹¹ I den videre skildringen av engelskmennenes første hvalfangst ved Spitsbergen bygger han også på oversiktsfremstillinger, nemlig tyskerne Schneider og Forster. ¹² Keilhaus fremstilling har her en refererende form og bringer ikke originale synspunkter. Han «arver» således en feil fra Schneider når han nevner engelsk hvalfangst ved Spitsbergen allerede i 1598. ¹³ Det er imidlertid riktig når han videre nevner at hollenderne første gang kom til Svalbard på fangst i 1612, der de ble vist bort fra feltene av de tallmessig overlegne engelskmennene. Keilhau refererer nøkternt stridighetene i 1613, da britene med grunnlag i sitt nyerhvervede kongelige monopol «forjog (. . .) Hollænderne, de Franske og Biscayerne, som havde indfundet seg i de forbudte Farvande». ¹⁴ Han nevner at engelskmennene dette året omdøpte Spitsbergen til «King James his new land», men tar forøvrig ikke stilling til rettmessigheten av denne annekasjonen. Det er også interessant å merke seg at Keilhau kun i to knappe setninger nevner de tre dansk-norske orlogsfartøy som seilte til Svalbard i 1614, uten å kommentere denne begivenheten. ¹⁵

Til samme Tid [1614] lod ogsaa Kongen af Danmark tre Krigsskibe seile derhen, hvilket var de første Danske, som man havde seet paa disse Brædder. De fordrede told af Englænderne, men den blev dem nægtet.

Med hensyn til konfliktene og rivaliseringen om fangstfeltene er Keilhau like kort. Han tar ikke opp striden i detalj, men nøyer seg med å konstatere at det i 1618 ble sluttet en overenskomst mellom engelskmenn og hollendere, «hvori Englænderne, efter deres formentlige Forret, valgte sig de bedste Steder (. . .)». ¹⁶ Han viser til at briternes fangst var dårlig etter 1620, og siterer Schneider når han sier at hollenderne etter dette «ganske bleve Mestere i Spitsbergen». ¹⁷

Deretter følger noen sider med historiske opplysninger om Bjørnøya, som imidlertid er referert direkte fra Forsters verk og følgelig har mindre interesse i denne sammenheng. Bare på ett punkt tillater Keilhau seg en kommentar, og det gjelder karakteristisk nok geologi: Han betviler riktigheten av at det skal ha vært funnet sølv på Bjørnøya. ¹⁸

Det ligger også utenfor vår ramme å undersøke Keilhaus beskrivelse av den nye norske ishavsfangsten som begynte fra Hammerfest i 1795. Likevel fortjener innledningen til dette avsnittet oppmerksomhet. Keilhau skriver: ¹⁹

At Bergen, der, som man veed, har deeltaget i den engang saa ivrigen drevne Hvalfangst i Grønlands-Havet, da har udsendt sine Skibe ikke blot til det egentlige Grønland, men ogsaa til Spitsbergen, lader seg vistnok formode (. . .).

Men, skriver Keilhau, det hører en annen epoke til. Med dette kan han ikke mene annet enn ishavsfangsten fra Bergen på 16- og/eller 1700-tallet, og det er da bemerkelsesverdig at han overhodet ikke nevner slik aktivitet i sin beskrivelse av Svalbards eldre historie. Hvilke kilder Keilhau har benyttet her, vet vi ikke, men vi har ovenfor antydnet at han kjente til Krafts beskrivelse som gir opplysninger om Bergens «Grønlands-farere». ²⁰

Når det gjelder Svalbards geografiske utforskning og kartografi, benytter Keilhau antagelig både nederlandske og engelske kilder. Det gjelder i det minste kartskissen over Svalbard bak i boken. Geografiske navn på kartet er av blandet engelsk-nederlandsk type, stedvis benyttes begge navn (f.eks. både Beeren-Eiland og Cherry Island om Bjørnøya). Selve kystlinjene er skissert slik vi finner dem på nederlandske kart av Giles & Rep-typen fra 1700-tallet. ²¹ Scoresby bygget også på disse kartene for østkystens del, og Keilhau igjen har åpenbart benyttet Scoresbys verk. ²²

Skal vi karakterisere Keilhaus arbeid, er det grunn til å legge vekt på at *Reise i Øst- og Vest-*

Finmarken ikke er et rent historisk verk. Boken føyer seg inn i en topografisk tradisjon der historiske emner blir behandlet med like stor — eller liten — grad av vitenskapelighet som andre tema. Man finner klare paralleller til Scoresbys *Account of the Arctic Regions*, ikke minst når det gjelder den vekt som legges på empirisk observasjon. De to verkene er da også nesten samtidige. Det som preger Keilhau fremstilling er først og fremst nøkternhet: Det han har opplevd ved egen observasjon, bringer han videre på en saklig måte, selv om han nok har sans for de romantiske sider ved naturopplevelsen. Når det gjelder forhold han selv ikke har førstehånds kjennskap til, bygger han på tidens autoriteter og refererer systematisk sine kilder. Dette gjelder for eksempel Svalbards eldre historie, hvor Keilhau ikke foregir å ha foretatt selvstendige kildeundersøkelser.

Man skal imidlertid ikke glemme at det var vanlig for den tids historieskrivere å bygge på det vi i dag ville kalle sekundærkilder — eldre, autoritative fremstillinger. Keilhau bok er altså ikke uvitenskapelig når det gjelder historie, sett med samtidens øyne. Tvert imot er boken antagelig det første norske forsøk på å skrive Svalbards historie, og må vurderes som sådan. Sett i et slikt lys er det verd å merke seg at Keilhau ikke er utpreget patriotisk i sin historieskrivning. Han tar riktignok utgangspunkt i at nordmenn må ha kjent til Svalbard i eldre tid, men bygger like mye på empirisk materiale (ilanddrevet isbjørn, fugletrekk) som på sagaenes beretninger, som han karakteriserer som «fabelagtige». Videre legger han liten vekt på den dansk-norske konges initiativ for å hevde den suverenitet han påberopte seg, og han skriver ikke om ishavsfangsten fra Bergen på 16- og 1700-tallet, selv om han kjenner til at en slik fangst har funnet sted. Derimot tillegger han den moderne (dvs. 1800-tallets) norske Svalbard-fangst større betydning, en aktivitet han hadde langt bedre kjennskap til gjennom sine reiser i Finnmark. Den samme nøkternhet gjør seg imidlertid gjeldende på det området.

Vi kan tenke oss flere årsaker til denne saklige nøkternheten. Den første, og mest åpenbare, ligger antagelig i Keilhau holdning til sitt eget fag — hans «moral» som vitenskapsmann. Hans oppgave var å observere og beskrive, ikke så mye å analysere og problematisere historien. Han har en skeptisk grunnholdning som også får utslag i historieskrivningen. Han forholder seg nøytral og «objektiv» til emnet. En annen grunn som ligger nær å tenke seg, ligger i de ytre politiske omstendigheter. På det tidspunkt da Keilhau foretok sin reise ble ikke Svalbard oppfattet som noe politisk problem: Øygruppens folkerettslige status sto ikke på den utenrikspolitiske dagsorden hverken i Danmark eller Norge, og knapt nok i andre land. Det synes ikke å ha knyttet seg nasjonale interesser til Svalbard i det hele tatt, utover det at norske fangstfolk hadde en viss aktivitet der. Det samme gjaldt, som vi husker, Scoresbys verk. Svalbard-spørsmålet ble ikke reist ved freden i Kiel, dessuten gikk det en generasjon før historikerne begynte å arbeide med problemene i denne traktaten.²³ Det eksisterte altså ingen politisk konflikt om Svalbard i samtiden som Keilhau måtte forholde seg til. I tilknytning til dette må det også bemerkes at Keilhau skrev sin bok før den nasjonalistiske strømning i norsk historieforskning slo gjennom ved midten av århundret. Følgelig var det ingen tradisjon, ingen «norsk historisk skole», som kunne virke inn på hans fremstilling i nasjonalistisk retning.²⁴ Derimot eksisterte det en topografisk, deskriptiv tradisjon som Keilhau følger opp med sin bok. Keilhau er blitt flittig benyttet som kilde av senere historikere. Ikke bare de norske, som grep fatt i hans formodning om at nordmenn måtte ha sett Svalbard på et tidlig tidspunkt, men også sovjetrussiske forskere som har funnet materiale om pomorene. Når det gjelder tolkninger av Svalbards historie i vår periode, 1596—1650, har han derimot hatt mindre historiografisk betydning.

Noter 3.2.3

1 B. M. Keilhau: *Reise i Øst- og Vest-Finmarken, samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen i Aarene 1827 og 1828*, Chra. 1831.

2 *Norsk biografisk leksikon VII*, 242—44.

3 Keilhau, op.cit., 151—58. Stasjonen er nå sterkt ødelagt, og Keilhau opptegnelser er sannsynligvis en av de få skriftlige kilder vi har fra dette etablissementet, som må ha vært et av russernes største på Svalbard.

- 4 Ibid. Keilhau hevder i opposisjon til Le Roy at pomorenes dramatiske overvintring må ha funnet sted på Halvmåneøya øst for Edgeøya.
- 5 J. Pinkerton: *A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages*, London 1808—14; Schneider: *Sammlung vereinigten Abhandlungen*, ukj. st. og år; J. R. Forster: *Geschichte der Entdeckungen und Schiffarten im Norden*, Frankfurt 1784.
- 6 Keilhau, 140—41.
- 7 Ibid., 225.
- 8 Ibid., 226.
- 9 Ibid.
- 10 Ibid.
- 11 Ibid., 227.
- 12 Jfr. ref. ovenfor.
- 13 Keilhau, *ibid.*, 227—28. Antagelig har Schneider forvekslet fangsten ved Nordkapp med Svalbard.
- 14 Ibid.
- 15 Ibid., 229.
- 16 Ibid.
- 17 Ibid.
- 18 Ibid., 231.
- 19 Ibid., 232.
- 20 Jens Kraft: *Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge, del IV: Det Vestenfeldske Norge*, Chra. 1830, 362—64.
- 21 Jfr. F. C. Wieder, *The Dutch discovery* . . . , 110.
- 22 Keilhau, *ibid.*, f.eks. 14—41. Her beregner Keilhau middeltemperatur på basis av Scoresbys observasjoner.
23. Dahl, *Norsk historieforskning* . . . , 34.
- 24 Dahl, *ibid.*, 36 f.

3.2.4 Samuel Muller

Selv om Scoresbys og i noen grad Keilhaus verk var gjennombrudd for vitenskapeligheten i Svalbard-litteraturen, kan vi knapt tale om moderne historievitenskap før Samuel Mullers bok *Geschiedenis der Noordsche Compagnie* kom ut i 1874.¹ For første gang fikk man et verk om Svalbards eldste historie som hovedsaklig bygget på studier av primært materiale, som øvde kritikk av kildene og som ikke uten videre godtok de gamle autoriteter. Med en viss rett må Muller kunne kalles den første faghistoriker vi behandler.

Forfatteren var da også profesjonell historiker. Han var født i Amsterdam i 1848, sønn av den berømte bibliograf og bokhandler Frederik Muller. Han studerte jus og fikk sin akademiske grad i 1872 på en avhandling om folkerettslige sider ved rivaliseringen mellom England og Nederland på 1600-tallet.² I 1874 ble han arkivar i Utrecht, 5 år senere riksarkivar i provinsen. Muller utga en rekke historiske arbeider og kildesamlinger.³ Ifølge et nederlandsk oppslagsverk gjorde han et «banebrytende arbeid» innenfor arkivvesen, middelaldervitenskap og kunsthistorie.⁴ Muller døde i Utrecht i 1922.

Som bakgrunn for Mullers verk er det naturlig å peke på den vitenskapelige utforskningen av Svalbard som skjøt fart på 1800-tallet.⁵ De mange ekspedisjonene bidro bokstavelig talt til å plasere Svalbard på kartet, og interessen for landet var stor i internasjonale vitenskapelige kretser. Det er rimelig å tenke seg at interessen også ble vakt i Nederland, som naturligvis kjente til sine tradisjoner på Svalbard. Det andre vi vil trekke frem er at Svalbard plutselig blir aktualisert i 1871—72 gjennom en henvendelse fra svensk-norske myndigheter til blant andre Nederland, hvor man ønsket å undersøke hvorvidt noen av landene ville motsette seg at Svalbard ble lagt inn under Norge eller Sverige.⁶ Vi må anta at spørsmålet om retten til øygruppen også ble diskutert i Nederland på denne tiden. Noen direkte sammenheng mellom disse forhold og Mullers bok kan vi ikke bevise. Men *Geschiedenis der Noordsche Compagnie* var faktisk den premierte besvarelse av Utrechts forening for kunst og vitenskaps prisoppgave «En historisk oversikt over hollendernes oppdagelser i Nordpolhavet og over deres etableringer enkelte steder, fortrinnsvis på Spitsbergen, samt over den nederlandske republikks internasjonale stridigheter med England, Danmark og Sverige over fart og fiske i nord». Om det nå var tilfeldig eller ei, så ble ihvertfall Mullers avhandling en aktuell bok i samtiden.

Såvidt vi vet er ikke boken oversatt til andre språk, og den må vel sies å ha forblitt ukjent for det store publikum, ikke minst av språklige årsaker. I formen er den heller ikke populær, men for senere historikere er den et absolutt standardverk. Conway, Ræstad og Dalgård bygger i stor grad på Mullers opplysninger. Dalgård har karakterisert verket slik:⁷

Det nyere hovedværk er så afgjort S. MULLER, *Geschiedenis der Noordsche Compagnie* (. . .). Muller's arbejde, der hviler på dyptgående kildestudier og en vågen kritik af materialet, er blevet udgangspunkt for al senere beskæftigelse med den Nederlandske hvalfangst ældste historie.

Mullers mest originale arbeid dreier seg om den nederlandske hvalfangsten, og her bygger han på tre hovedserier av arkivmateriale: «Resolutien» (register) fra Generalstatene, «Sentientien» (dommer) fra høyesterett i Holland (Hof van Holland) og en rekke som kalles «Noordsche togten» — innkomne brev og aktstykker i Generalstatene angående farten i nordområdene. Dette siste materialet kaller Muller selv «de mest utførlige byggesteiner» for verket.⁸ I tillegg har han benyttet en mengde annet arkivmateriale, slik det går frem av hans grundige noter. Når det gjelder andre landsfangst, i første rekke engelsk, bygger han på sekundært materiale, og da helst Purchas.⁹ Men også Scoresby og Zorgdrager siteres, og Muller viser ofte til klassikere som Gerritsz, Wassenaer og Aitzema.¹⁰ Generelt kan vi si at de fleste forhold blir belyst gjennom nederlandske arkivstykker der slike finnes, mens Muller i liten grad har benyttet utenlandske primærkilder.

Boken har ialt 435 sider, hvorav 80 er kildevedlegg. Av stor interesse for oss er det at konfliktene med England, Danmark-Norge og de andre konkurrentene er viet egne kapitler og behandlet under ett. Siden Mullers fremstilling griper så direkte inn i de fleste av våre hovedproblemer, og dessuten gir viktige realhistoriske opplysninger, har vi funnet det naturlig å vie hans bok stor plass.

Bakgrunnen for oppdagelsen av Svalbard i 1596 ser også Muller i ønsket om å finne en nordlig sjøvei til Kina og India. Han peker på at engelskmennene var pionerer i Ishavet, men viser også at nederlenderne fulgte raskt etter.¹¹ Det var kjøpmenn i Amsterdam som utrustet to skip for Heemskerck, Rijk og Barentsz i 1596, og som etter råd fra den berømte geograf Peter Plancius ville søke en nordøstlig passasje.¹² Muller beskriver dette toktet i detalj, og det er i denne forbindelse to ting som er verd å legge merke til. For det første foretar han en kritisk analyse av de to hovedkildene til Svalbards oppdagelse, henholdsvis De Veers beretning og den versjonen av Barentsz logg som finnes hos Gerritsz.¹³ Han argumenterer overbevisende for at Gerritsz fremstilling er den mest korrekte, blant annet på grunnlag av kursoppgavene. De Veer utelater enkelte dager i sin journal, mens Barentsz — slik hans logg gjengis hos Gerritsz — har nøyaktige optegnelser for hver dag av toktet. Av dette slutter Muller at De Veer gjorde sine optegnelser senere.¹⁴ Dermed kan han slå fast, med Gerritsz som autoritet, at Svalbard ble oppdaget 17. juni, ikke to dager senere, som De Veer skriver.¹⁵ Det andre hovedpoeng gjelder Rijps gjøremål etter at han skiltes fra Barentsz ved Bjørnøya 1. juli — seilte han da tilbake til Spitsbergen langs østkysten, og ble altså Svalbard omseilt allerede i 1596? Muller mener ja, og støtter seg her til Rijps egen skipsdagbok hvor det står at han seilte «à tour d'iceluy pays».¹⁶ Hans argumentasjon på dette punkt er imidlertid inkonsistent. Annensteds skriver han at Rijk tok feil av kursen da de første gang seilte fra Bjørnøya til Spitsbergen.¹⁷ Og Mullers egen fremstilling av Rijps andre forsøk indikerer at han slett ikke fant passasje i isen ved østkysten, men tvertimot seilte langs vestkysten opp til Nordvest-Spitsbergen igjen.¹⁸ Forfatterens standpunkt her er senere blitt meget omstridt.¹⁹

Gjennom det nederlandske Østindiske kompanis oktroj var andre utelukket fra handelsveiene via Kapp det gode håp og Magellan-stredet. Desto viktigere ble det for innenlandske konkurrenter å finne en nordlig sjøvei.²⁰ Hvalfangst var spesielt interessant for kjøpmenn utenfor Det østindiske kompani, som her hadde et satsingsområde for ledig kapital.²¹ Selv om forsøkene på å finne en nordøst- eller nordvestpassasje ikke ble oppgitt, rettet oppmerksomheten i Nederland seg raskt mot den hvalfangst britene startet i 1611. Allerede året etter var den første nederlandske hvalfanger under kommando av Van Muyden ved Svalbard, med engelsk styrmann. Selv om resultatet var dårlig, ble

to nye skip utrustet fra Amsterdam i 1613, og denne gang hadde man hyret 12 baskere med. Det var også franskmenn og to båter fra Zeeland ved Svalbard denne sesongen. Britene var dette året utrustet med et kongelig patent og hadde en flåte på 7 skip. Konkurrentene ble fordrevet etter tur, og bare ett av de nederlandske skipene slapp unna uten skade. Ifølge Muller hadde man i Nederland nå valget mellom å oppgi fangsten eller å ta forholdsregler mot britene.²² Allerede i januar 1614 slo Amsterdam-rederne seg sammen i et kompani og søkte om oktroj, under henvisning til engelskmennenes voldelige opptreden. Det var, viser Muller, ikke noe tradisjonelt monopol rederne søkte om, men et samarbeid; den som ville kunne innen en måned bli opptatt i kompaniet.²³ Generalstatene hadde allerede fraveket sitt erklærte frihandelsprinsipp gjennom oktrojeringen av Det østindiske kompani, og kunne derfor knapt nekte det nye «Noordsche Compagnie» en oktroj. Den ble innvilget for to år, under forutsetning av at andre interessenter fikk slutte seg til kompaniet. I 1617 ble zeelenderne opptatt i kompaniet, og i 1622 ble det såkalte «lille Noordsche Compagnie» slått sammen med det større. Først i 1636 kom de friesiske byene med.²⁴

Hovedformålet med opprettelsen av Noordsche Compagnie var altså å sikre nederlandsk hvalfangst overfor engelskmennene. Naturlig nok hevdet derfor nederlenderne havets frihet — «mare liberum» — som grunnlag for sin rett til fangsten ved Svalbard. Sålenge denne fangsten ble drevet med utgangspunkt i faste landstasjoner, var imidlertid mare liberum-prinsippet diskutabelt, hevder Muller. Nederlenderne «sikret» seg ved å vise til oppdagelsen av Svalbard i 1596. Kravet om havets frihet vek derfor mer i bakgrunnen etterhvert, og ble for eksempel ikke praktisert ved Jan Mayen, der nederlenderne krevde eksklusive rettigheter som oppdagere. I strid med Generalstatenes forutsetninger ble oktrojen brukt til å utelukke også utlendinger, mener Muller.²⁵ Overfor utlendinger var hele tiden forutsetningen at andre nasjoner ikke skulle hindres i sin fangst. Samtidig beskyttet man nederlandske hvalfangere mot overgrep ved å sende konvojskip til Svalbard. Orlogsfartøyene ble sjeldnere etter 1621, da konflikten med engelskmennene begynte å roe seg.²⁶

Hvordan vurderer så Muller denne konflikten? I 1613 hadde England krevd overhøyhet over Svalbard som de nå døpte «King James' Newland», og med kongelig sanksjon hadde Muscovy Company angrepet og fordrevet konkurrentene. Generalstatene protesterte med støtte i folkeretten, men med lite utbytte. Britene svarte med å påstå at Svalbard var oppdaget i 1553 av Willoughby. Nederlenderne mobiliserte da sin fremstående geograf Plancius og sendte en redegjørelse som skulle motbevise påstanden.²⁷ James I, som Muller kaller en «egenrådlig fyrste», valgte likevel å ignorere dette og lyttet istedet til Muscovy Company.²⁸ Muller ser derfor oktrojeringen av Noordsche Compagnie i 1614 som et direkte politisk mottrekk. 1614-sesongen forløp da også fredelig; de engelske og nederlandske kommandører, Joseph og Monier, kom sammen og avtalte en deling av Svalbard i fangstfelter for det året.²⁹ Etter sesongen forsøkte Generalstatene å bringe spørsmålet opp i forhandlinger, og den folkerettslærde Hugo Grotius ledet Nederlands delegasjon. Igjen ble vekten lagt på prinsippet om havets frihet, men forhandlingene brøt sammen.³⁰ Året etter hadde Muscovy Company fått økonomiske problemer. Styrkeforholdet var forrykket, men bare midlertidig. I 1616 og 1617 var den nederlandske hovedflåten ved Jan Mayen, og Muscovy Company benyttet seg av anledningen til å angripe en zeelender ved Svalbard i det siste året. Zeelendernes klager og krav om erstatning etter sesongen ble avvist, og de hevnet seg i 1618 ved å brenne et engelsk skip i Forland-sundet. Britene kunne lite gjøre, den nederlandske flåten var 23 skip sterk.³¹ Problemene i 1618 førte til nye, fruktesløse forhandlinger de neste par årene. Her ser imidlertid Muller en bevegelse i standpunktene; nederlenderne la stadig større vekt på oppdagelsen i 1596 og krevde rett til fangst på det grunnlag. Det er viktig å legge merke til hvordan Muller vurderer rettspørsmålet. Han skriver:³²

Det forekommer meg at begge parter hadde urett i denne ufruktbare diskusjonen: ingen av de to hadde (. . .) noen rett til Spitsbergen.

Han mener engelskmennene innså at Willoughbys oppdagelse ikke kunne bevises, men den ble likevel fremført som argument. Med større rett kunne de hevde at de hadde startet fangsten etter 1610,

og var etablert på Svalbard. Men de kunne ikke alene utnytte dette store område, der var plass for konkurrenter.³³ Da nederlenderne etablerte seg, skiftet britene taktikk.³⁴

For sikkerhets skyld påberopte de seg nå besittelsen av Spitsbergen ikke bare i kraft av Muscovy Companys etablering, men ga fortrinn for påstandene om en illusorisk eiendomsrett på havet og til fisket i kraft av hvalfangernes tilegnelse — rettigheter som allerede da av flere folkerettslærde ble bestridt med gode grunner.

Derfor kunne nederlenderne, sier Muller, argumentere med folkeretten. Dette var imidlertid ikke uproblematisk, for i Østindia inntok de selv engelskmennenes holdning. Følgelig måtte de gå tilbake til kravet om rettigheter på basis av Barentsz og Rijps oppdagelse i 1596.³⁵

Mullers vurdering synes altså å være at hele debatten om rettsspørsmålet var en skinn diskusjon med uholdbare argumenter på begge sider. Han understreker da også at dette spørsmålet bare var en bisak i forhold til det virkelige problem — handelsrivaliseringen.³⁶ Det kom heller ikke noe ut av de diplomatiske forhandlinger som fulgte i 1620-årene: Partene sto steilt på sine krav om erstatning, og et nederlandsk forslag om regulering av fangsten og deling av feltene strandet på engelsk motstand.³⁷ Noen forhandlingsavtale om deling av Svalbard kom man altså ikke frem til, og i praksis ble den delingen som Joseph og Monier foretok i 1614, stående gjennom lokal praksis. Sesongene 1623—24 synes å være de siste da engelskmennene gjorde noe forsøk på å hindre nederlandsk fangst, forsøk som ikke ble fulgt opp med maktbruk.³⁸ Endelig i 1625 ble det fra Generalstatenes side forsøkt å komme til en minnelig ordning med hensyn til erstatningskravene fra 1613 og 1617—18, samt om regulering av fangsten. Muller karakteriserer forhandlingsutspillet som «forstandig og liberalt», men forslaget vant ikke frem. 1625-sesongen forløp fredelig, og i 1627 anerkjente den engelske regjering stilltiende den ordning som var etablert lokalt på Svalbard.³⁹ I praksis var derfor konflikten med England løst etter 1625, dog uten at man var kommet til noen formell avklaring av rettsspørsmålet eller erstatningssakene.

Konflikten med Danmark var av mer langvarig karakter. Barentsz selv hadde antatt at Svalbard var en del av Grønland, og dette var en oppfatning som ble stående i mange år. Men Muller avviser bestemt at dette kunne være noe rettsgrunnlag for den danske kongen: Selv om nå landområdene hadde hengt sammen, var Svalbard ennå i 1596 uoppdaget land — det var ikke besøkt, langt mindre tatt i besittelse av dansker.⁴⁰ Muller mener derfor Danmarks og Englands rettskrav var av samme karakter. Nederlands holdning til Danmark i spørsmålet om Svalbard var imidlertid anderledes: Mens de overfor James I la vekt på havets frihet, viste de i starten en ekskluderende holdning overfor Danmark. Kun en pragmatisk holdning og fornuftig politikk, skriver Muller, myket opp Generalstatenes urettmessige påstander.⁴¹

Da Gabriel Kruse med tre orlogsfartøy i 1615 forsøkte å kreve toll av nederlandske hvalfangere ved Svalbard, ble han derfor resolutt avvist.⁴² Christian IV fulgte imidlertid opp med diplomatiske fremstøt: I et skriv til flere europeiske regjeringer, deriblant Generalstatene, nektet han — ifølge Muller med «fullkommen rett» — utlendingers fangst og fiske ved Nordkapp, Færøyene og Island. Med mindre rett krevde han også enerett ved Svalbard, ut fra påstanden om at dette land var en del av Norges gamle skattland Grønland. Muller karakteriserer kravet som «latterlig» i all sin arroganse.⁴³ Han mener Generalstatene forsto at det var en del av Norges gamle skattland Grønland. Muller karakteriserer kravet som «latterlig» i all sin arroganse.⁴³ Han mener Generalstatene forsto at det var mer tale om makt enn rett, men svarte likevel forsiktig. De påberopte seg som vanlig havets frihet, samtidig som de rustet ut orlogsfartøy til beskyttelse for Noordsche Compagnie i 1616. De fryktet åpenbart en dansk-engelsk allianse.⁴⁴ Noen slik allianse ble det ikke noe av, og da den danske konge selv sendte hvalfangere til Svalbard i 1620—22, nøt de godt av nederlendernes beskyttelse mot Muscovy Company.⁴⁵

Problemene oppsto i 1623 da den danske rederen Johan Braem innledet samarbeid med biskayere. De ble vist bort fra feltet da de ikke, ifølge Noordsche Compagnie, kunne forevise noe dansk kongelig pass. Muller mener her Noordsche Compagnie juridisk var i sin fulle rett til å vise franskmennene bort. I den tiårige striden som fulgte påberopte nederlenderne seg ikke havets frihet. Begge

land sto steilt på sine krav om suverene rettigheter.⁴⁶ Christian IV så naturligvis bortvisningen som en krenkelse av sin suverenitet og protesterte. Generalstatene på sin side ønsket ingen politisering av spørsmålet, men kompaniet motsatte seg noen form for minnelig ordning. Eneste utvei var en rettsak, som Generalstatene bidro til å få i stand. Danskekongen krevde at suverenitetsspørsmålet ikke skulle berøres, bare Braems erstatningskrav. Saken ble trenert i årevis i Hof van Holland. Muller finner det sannsynlig at Braem virkelig hadde solgt sine oktroj-rettigheter til en tredjepart, og at utredningen i 1623 derfor ikke var dansk.⁴⁷ Dom falt først i 1629, og gikk Braem imot. Christian klaget i 1630 og igjen i 1631, først og fremst over at hans «ubestridte suverenitetsrettigheter» likevel var behandlet av retten. Han viste blant annet til at Generalstatene selv i praksis hadde anerkjent hans suverenitet i svaret av 1623, der vitterlig nederlenderne ikke hadde bestridt en slik overhøyhet.⁴⁸ Den nederlandske regjering ga et diplomatisk svar, der kongens suverenitet over Grønland ikke ble avvist. Men lenger gikk man heller ikke. Den nederlandske politikk gikk ut på å gjøre spørsmålet til en sak mellom Braem og Noordsche Compagnie, og ellers ligge lavt overfor Christian.⁴⁹

Ifølge Muller endret nå danskene taktikk. Braem tok kontakt med biskayeren Jean Vrolicq, og utrustet to båter i 1631. De fant sin gamle plass i Smeerenburg okkupert av nederlenderne, og fortrakk til Kobbefjorden på Danskøya. Her ble de oppsøkt av den nederlandske kommandør Cornelis Ys. På grunn av dansk beskyttelse slapp imidlertid Vrolicq å bli jaget fra feltet.⁵⁰ Muller vurderer dette samarbeidet som et fordekt fransk forsøk på å vinne innpass, men mener samtidig at nederlenderne ingen rett hadde til å forvise Vrolicq fra et område som lå utenfor deres egen fangstplass.⁵¹ Kong Christian klaget flere ganger i 1631–32, ikke minst over det fortet nederlenderne hadde satt opp i Smeerenburg. Generalstatene fulgte sin vanlige taktikk og forhalte saken.⁵² Danskene synes å ha gitt opp samarbeidet med franskmennene etter dette, og Braem forsøkte i stedet å foreta utredninger sammen med nederlandske interesser utenfor Noordsche Compagnie. Dette ble imidlertid hindret ved en nederlandsk plakate av 11. mars 1633, trass i danskekongens protest.⁵³ Overfor en slik massiv motstand måtte Braem resignere, og Muller mener at «(. . .) dermed var spørsmålet ordnet i minnelighet».⁵⁴ Utover i 1630-årene blusset imidlertid konflikten opp igjen på diplomatisk nivå, og kongen sendte flere skarpe protester til Generalstatene med protest mot omfanget av den nederlandske fangsten. Generalstatene fortsatt sin forsiktige politikk, som dog ikke innebar noen innrømmelse av danske suverenitetskrav. I 1638 sendte derfor kongen Ulfeldt med 3 orlogsskip til Svalbard, hvor de blant annet oppbragte to nederlandske hvalfangere.⁵⁵ Saken ble tatt opp under forhandlingene i Stade i 1641, men noen regulering av fangsten ble det ikke snakk om. De nederlandske forhandlerne hevdet, noe for tidlig, at det ikke fantes noe oktrojert kompani lenger, og at fangsten ville bli frigitt i Nederland. Kongen synes da å ha gitt opp og tilsto nederlandske hvalfangere de samme friheter som danske. Suverenitetsspørsmålet ble ifølge Muller ikke berørt etter dette.⁵⁶

Etter 1642 var altså konflikten med Danmark over og hadde endt med fullstendig nederlag for de danske krav. Muller mener disse kravene i utgangspunktet var urimelige. Når Generalstatene førte en forsiktig politikk, trass i en uforsonlig holdning fra Noordsche Compagnie, hadde det sammenheng med ønsket om å unngå konfrontasjon, med de konsekvenser det kunne få for østersjøhandelen. Til slutt var det de faktiske maktforhold på Svalbard sammen med den utenrikspolitiske situasjon omkring 1640 som endte konflikten til fordel for Nederland.

Ifølge Muller var fransk hvalfangst før 1642 et intermeso som først og fremst knytter seg til den nevnte Jean Vrolicq. Han fikk fransk oktroj i 1630, men ble vist bort av Noordsche Compagnie og etablerte seg i Hamburgbukta sør for Magdalenafjorden. Hverken den nederlandske eller den franske regjering synes å ha engasjert seg særlig sterkt i konflikten, og etter 1639 mener Muller fransk hvalfangst midlertidig opphørte. Han understreker at nederlandske myndigheter ikke forsøkte å hindre fransk fangst som sådan, men motsatte seg konkurranse i det området hvor nederlenderne holdt til.⁵⁷

En langt alvorligere trusel mot Noordsche Compagnies hegemoni enn utlendingene var, kom fra ikke-oktrojerte nederlandske interesser. Da Noordsche Compagnie søkte om forlengelse av sin

oktroj i 1634, var det allerede stor motstand mot kompaniet i Nederland. Frieslenderne protesterte uten hell mot en forlengelse og delrepublikken ga selv oktroj til noen redere under henvisning til havets frihet.⁵⁸ Muller gir dem medhold i protesten og mener det demonstrerer usikkerheten omkring offentlig rett som eksisterte i De forente Nederlandene.⁵⁹ I 1635 og 1636 synes frieslenderne å ha fanget hval i åpen sjø mens de avventet resultatet av forhandlingene med kompaniet. De ble opptatt i Noordsche Compagnie i 1636, men samtidig begynte hollandske byer en selvstendig fangst ved Svalbard. Forhandlingene med det oktrojerte kompaniet brøt sammen på spørsmålet om kvoter, og konkurransen begynte å bli en alvorlig trusel. Den fangsten som foregikk til havs var fullkomment lovlig og stred ikke mot oktrojen, understreker Muller. Generalstatene synes å ha vaklet i sin politikk, og allerede i 1641 var det — som vi har sett — klart at oktrojen ikke ville bli forlenget utover 1642.⁶⁰ Muller mener at statene handlet «(. . .) ikke bare svært klokt, men også svært konsekvent» da de friga fangsten: Når engelsk og dansk konkurranse var ute av verden, var også motivet for å opprettholde kompaniet borte.⁶¹

Muller mener det neppe var mer enn 20 nederlandske skip på hvalfangst hvert år i 1620-årene, og hevder at Scoresbys anslag på 30 bygger på feil grunnlag.⁶² Han mener også at utrustningene sjelden var så mange, og tilbakeviser at hvalfangsten hvert år var så lønnsom som man tidligere har trodd. Han peker på hvor vanskelig det er å vurdere kompaniets egne oppgaver over hva som var godt resultat, men regner med at perioden 1619—24 var lønnsom. Deretter sank prisene, men lønnsomheten var fremdeles brukbar i årene 1625—36, for deretter å forverres henimot 1640.⁶³ Han imøtegår Zorgdragers påstand om gode fangster helt frem til 1632, og viser at der var like mange dårlige som gode sesongresultater. Dette førte blant annet til at flere kammer trakk seg ut av Noordsche Compagnie.⁶⁴ Totalt må likevel kompaniet ha tjent på virksomheten, konkluderer han, ellers ville de neppe ha søkt forlengelse av oktrojen. Men hvalfangsten var og ble et «loterij».⁶⁵

Muller gir Scoresby rett i at overgangen til kystfangst skjedde i løpet av perioden 1646—50. I årene etter 1642 var det for mange skip i fjordene til at fangsten kunne lønne seg, og hvalen ble også sjeldnere.⁶⁶ Han regner med at Smeerenburg var helt forlatt omkring 1650, og at praksisen med å ta med spekket ukokt tilbake til fastlandet startet allerede i 1630-årene blant kompaniets konkurranter. Nettopp dette var en av årsakene til den forverrede lønnsomheten i Noordsche Compagnie: Ved å koke ut spekket i Smeerenburg vant man riktignok 20 % i lastevolum, men virksomheten krevde store investeringer og betinget dobbelt mannskap på båtene.⁶⁷ I løpet av få år etter kompaniets oppløsning var det over 100 skip ved Svalbard, mener han.⁶⁸ Når det gjelder størrelsen på Smeerenburg distanserer Muller seg fra både Zorgdrager og Scoresby, og anslår antallet folk som holdt til der til ca. 1.000 i 1633.⁶⁹ Selv om han advarer mot overdrevne forestillinger om Smeerenburg og kaller dem «eventyr» (sprookjes), godtar han Zorgdragers fremstilling når det gjelder forekomsten av bakere og kjøpmenn, fort og kirke.⁷⁰

La oss til slutt trekke frem noen hovedlinjer i Mullers fremstilling. Det første som slår oss er den grundige dokumentasjonen og kildekritiske holdningen hos forfatteren. Et par steder synes riktignok kildekritikken å svikte: Vi har det nevnte eksempelet med Rijps omseiling av Spitsbergen i 1596, der Muller bygger hele sin hypotese på et enkelt utsagn fra Rijk selv, som endatil er flertydig. Et annet eksempel er beskrivelsen av Smeerenburg. Muller aksepterer her i prinsippet Zorgdragers fremstilling, selv om han mener samme forfatters anslag av innbyggertall er 18—20 ganger for høyt. Men sett under ett holder hans kritisk-analytiske metode mål, ikke minst når det gjelder vurderingen av fangstens omfang og lønnsomhet.

Et strukturerende element og selve drivkraften i fremstillingen synes å være Noordsche Compagnies forhold til omgivelsene, det vil si til nederlandske myndigheter på den ene side og uten- og innenlandske konkurranter på den annen. Det er ikke overraskende når man tar tittelen i betraktning. Men det sentrale er her den kritiske holdning Muller legger for dagen: Han understreker gang på gang den steile holdning og mangel på smidighet som finnes i kompaniet. Det synes å være monopoliseringen som er Mullers fremste ankepunkt. Opp mot disse tendensene setter han et ideal om havets og handelens frihet, og dette idealet finner han — om enn mangelfullt — uttrykt i General-

statenes politikk. Når myndighetene selv bryter med denne politikken, som i forholdet til Danmark, kritiserer han det. Når regjeringen derimot konsekvent hevder frihandelsprinsippet, som ved oppløsningen av kompaniet, finner han politikken «klok og forstandig». Det kan derfor ikke være tvil om at forfatterens sympatier går i retning av næringsliberalisme når det gjelder Svalbard. Dette er kanskje ikke så unaturlig når man tar i betraktning at Muller skrev sin bok i 1874, da liberalismen i økonomien blomstret. Men disse synspunktene blir også overført til den politiske sfære, nemlig i forbindelse med suverenitets spørsmålet. Muller avviser både de engelske og danske krav på overhøyhet over Svalbard. En suverenitet over et landområde kan ikke bygges på et generelt krav om overhøyhet på havet eller i nordområdene, mener han. Han er også skeptisk til et krav som baserer seg på oppdagelse alene. Det som skal til er etter Mullers mening etablering og aktiv besittelse, og rettighetene kan da bare knyttes til det bestemte området hvor aktiviteten foregår. I tråd med dette avviser han nederlendernes opptreden mot biskayerne i Kobbefjorden som urettmessig, og han kan ikke akseptere Englands krav om særfordeler over hele Svalbard. Hans hovedpoeng er at Svalbard var og ble herreløst land der alle måtte tillates fangst, såfremt den ikke kom i konflikt med andres. At monopoler er en uting, mener han bevises av den blomstring nederlandsk hvalfangst opplevde etter 1642.

Muller legger forholdsvis stor vekt på konfliktene, noe som har forskjellige årsaker. For det første stiller jo den prisoppgaven han besvarer gjennom sitt verk nettopp dette spørsmål. Dernest benytter han et kildemateriale som naturlig nok fokuserer på konfliktene, nemlig aktstykker og offentlige dokumenter. For det tredje behandler han stort sett perioden 1612—42, da vitterlig de fleste konfliktene fant sted. Vi må kunne si at Muller har et «sentralistisk» perspektiv på Svalbards eldste historie: lokale forhold blir behandlet i den grad de har betydning for beslutninger, forhandlinger og problemløsning sentralt. Han adskiller seg her fra for eksempel Zorgdrager og Scoresby som begge har en mer lokal synsvinkel på historien. Derimot er det vanskelig å finne nasjonalistiske trekk hos Muller. Vel sentrerer han fremstillingen om Nederland, men det skulle bare mangle ut fra oppgavens målsetting og kildematerialets art. Når han gir rosende omtale av Generalstatenes politikk og handlemåte, må det forklares på bakgrunn av den grunnholdning forfatteren selv synes å ha, slik vi har antydnet ovenfor. Han er like lite nådig overfor Noordsche Compagnies handlemåte og opptreden som han er overfor Muscovy Companys.

Vi må derfor konkludere med at *Geschiedenis der Noordsche Compagnie* er et foreløpig høydepunkt i Svalbards historiografi. Muller avliver en rekke seiglivede myter, og selv om han lar noen stå igjen til sine etterfølgere, er hans bok den første som med noen rett kan kalles historievitenskapelig.

Noter 3.2.4

1 S. Muller: *Geschiedenis der Noordsche Compagnie*, Utrecht 1874.

2 S. Muller: *Mare Clausum. Bijdrage tot de geschiedenis der rivaliteit van Engeland en Nederland in de zeventiende eeuw*, Amsterdam 1872.

3 En undersøkelse av British Museums bibliotek katalog viser ikke mindre enn 45 titler i perioden 1872—1920, hvorav et titall er selvstendige arbeider, de øvrige kildeutgaver og kataloger. Jfr. *British Museum General Catalogue of Printed Books to 1955, compact edition, vol. 18*, New York 1967.

4 *Grote Winkler Prins*, 7. utg., Amsterdam-Brussel 1966. Herfra er også biografiske opplysninger hentet.

5 Bl.a. Keilhau i 1827, den franske Recherche-ekspedisjonen 1838—40, svenske ekspedisjoner under blant andre Torell og Nordenskiöld i 1860-årene.

6 Jfr. T. Mathisen: *Svalbard i internasjonal politikk 1871—1925*, Oslo 1951, 23—31. Spørsmålet blir mer inngående drøftet nedenfor, 5.4.4.

7 S. Dalgård: *Dansk-norsk hvalfangst 1615—1660*, Kbh. 1962, 23.

8 Muller: *Geschiedenis der N.C.*, forordet, VIII.

9 S. Purchas: *Purchas his Pilgrimes*, London 1625.

10 Se ref. til disse bøker under de aktuelle forfattere. N. van Wassenaer: *Historisch Verhael aller gedenkwaardiger geschiedenis . . . Amsterdam 1625—29*, er en mye brukt kilde til samtidig nederlandsk historie. Jfr. Dalgård, op.cit., 21.

- 11 Muller: *Geschiedenis* . . . , 21–33.
- 12 *Ibid.*, 41–42.
- 13 Gerrit de Veer: *Waeractighe Beschrijvinghe van drie seylagien . . . na de Coninckrycken van Cathay ende China*, (Derde reis), Amsterdam 1598; Hessel Gerritsz: *Histoire du Pays nommé Spitsberghe*, Amsterdam 1613.
- 14 Muller, *op.cit.*, 43–46.
- 15 *Ibid.*
- 16 *Ibid.*, 46, jfr. n. 1. Rijps dagbok ble først oppdaget av J.K.J. De Jonge og trykt i hans *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie, 1595–1610*, Amsterdam 1862, 24.
- 17 *Ibid.*, 45, note. Rijk trodde de seilte NØ, mens Barentsz mente kursen var NV.
- 18 *Ibid.*, 45–46. Jfr. n. 1, 46.
- 19 Conway avviser det. Jfr. *No Man's Land*, 17–18. Wieder, derimot, støtter Muller. Jfr. *Dutch discovery* . . . , 4.
- 20 Muller, *op.cit.*, 47–49.
- 21 *Ibid.*, 50–52.
- 22 *Ibid.*, 72–74.
- 23 *Ibid.*, 74–76.
- 24 *Ibid.*, 78–79. Om Zeeland-interessene, det lille NC og frieslenderne, se også kap. IX, 311–52.
- 25 *Ibid.*, 87–88.
- 26 *Ibid.*, 99–101.
- 27 Det ligger nær å tro at denne redegjørelsen var den samme som Plancius gir i Gerritsz *Histoire* . . .
- 28 *Ibid.*, 199–205.
- 29 *Ibid.*, 206.
- 30 *Ibid.*, 207–08.
- 31 *Ibid.*, 209–14.
- 32 *Ibid.*, 220.
- 33 *Ibid.*, 220–21.
- 34 *Ibid.*, 221.
- 35 *Ibid.*
- 36 *Ibid.*
- 37 *Ibid.*, 222.
- 38 *Ibid.*, 226–27. Jfr. 139–40.
- 39 *Ibid.*, 234–35.
- 40 *Ibid.*, 236–37.
- 41 *Ibid.*, 237–38.
- 42 *Ibid.*, 238–39.
- 43 *Ibid.*, 240–41.
- 44 *Ibid.*, 241–42.
- 45 *Ibid.*, 245–46.
- 46 *Ibid.*, 247–49.
- 47 *Ibid.*, 250–52.
- 48 *Ibid.*, 255–56.
- 49 *Ibid.*, 256–57.
- 50 *Ibid.*, 259–60.
- 51 *Ibid.*
- 52 *Ibid.*, 261–63.
- 53 *Ibid.*, 265–66.
- 54 *Ibid.*, 269.
- 55 *Ibid.*, 271–74.
- 56 *Ibid.*, 280–84.
- 57 *Ibid.*, 291–302.
- 58 *Ibid.*, 337.
- 59 *Ibid.*
- 60 *Ibid.*, 339–49.
- 61 *Ibid.*, 351.
- 62 *Ibid.*, 109.
- 63 *Ibid.*, 121–31.
- 64 *Ibid.*, 123–24, 130–31.
- 65 *Ibid.*, 132.
- 66 *Ibid.*, 117.
- 67 *Ibid.*, 129, 148.
- 68 *Ibid.*, 117.
- 69 *Ibid.*, 147.
- 70 *Ibid.*, 133, 147.

3.3 Det 20. århundre: Nasjonalistene

3.3.1 Innledning

Som vi har sett var det allerede i siste halvdel av det 19. århundre kommet arbeider om Svalbards historie som i betydelig grad bygget på kildestudier og primært materiale. Mullers verk om Noordsche Compagnie må betegnes som et faglig høydepunkt. Den kvalitative forbedring henger naturligvis sammen med den generelle utvikling innenfor historievitenskapen, og de økte kravene til metodisk behandling av kildematerialet. Vi burde derfor kunne forvente at kildekritikk og vitenskapelighet preger verkene som fulgte i det 20. århundre.

I årene før 1. verdenskrig ble Svalbard aktualisert gjennom flere konferanser i Oslo og drøftelser statene imellom om øygruppens fremtidige status. Det var flere årsaker til at spørsmålet dukket opp med en slik styrke akkurat da, men den mest nærliggende er kanskje den industrielle aktivitet som nettopp var kommet igang og de uoversiktlige juridiske og politiske problemer som oppsto som følge av den.¹ De interesserte nasjoner engasjerte seg, i varierende grad, i spørsmålet om hvem som hadde historiske rettigheter til landet. Det er derfor ikke urimelig å tro at også historikerne mobiliserte — eller ble mobilisert — til støtte for de nasjonale interesser. Hvor bevisst dette forholdet mellom samfunn og historie var, er naturligvis et åpent spørsmål. Det er verker som er fremkommet på denne bakgrunn vi skal undersøke i dette avsnittet, og det er derfor betegnelsen «nasjonalister» er valgt om de aktuelle forfatterne.

3.3.2 Sir Martin Conway

En omtale av Svalbard-litteraturens klassikere kommer ikke utenom *No Man's Land* av Sir Martin Conway.² Knappt noen bok har oppnådd en slik status som autoritet når det gjelder Svalbards historie, noe som må ha sammenheng med den populære formen, den store utbredelsen og den gode oversikt boken gir. *No Man's Land* må sies å ha hatt stor betydning både for seriøse historikere som Ræstad og Dalgård (se nedenfor) og for den noe lettere garde av skribenter. Boken er til dags dato den eneste syntese over Svalbards eldre historie av noe omfang og kvalitet.

William Martin Conway ble født i Rochester i det engelske grevskapet Kent i 1856. Han var ikke av aristokratisk familie, men utdannelsen ved Trinity College i Cambridge tyder på at han må ha hatt velstående opphav. Conway var utdannet kunsthistoriker og underviste en tid ved Liverpool University før han ble «Slade Professor of Fine Arts» ved Cambridge i 1901. I 1917 ble han utnevnt til sjefsdirektør ved Imperial War Museum. Conway engasjerte seg i Svalbard-saker og uttalte seg til støtte for britiske interesser i forbindelse med diskusjonen om øygruppens status. Fra 1918 var han konservativt parlamentsmedlem for universitetene.³

Conway skrev bøker om bl.a. Durer og Van Eyck. Han ble adlet til baron i 1895 for undersøkelsen av et større fjellområde i Karakoram, Himalaya og førstegangsbestigningen av en 7.000 meters fjelltopp i 1892. Conway var kanskje typisk for det forrige århundres velstående engelske gentleman-turister. Han klatret i Alpene, i Nepal og i Sør-Amerika. Han utforsket Ildlandet, og i 1896 gikk han som førstemann tvers over Spitsbergen, besteg Hornsundtind og et par andre fjell på Svalbard og reiste med båt rundt landet.⁴ Vi må tro det var denne og en senere tur til Svalbard som vakte hans interesse for øygruppens historie og som 10 år senere resulterte i den boken vi undersøker her.

Tidspunktet for utgivelsen er også interessant ut fra det vi vet om Conways senere engasjement på Englands vegne under debatten om Svalbards status. Mathisen har pekt på at Conway i 1899 mente Norge — om noen — burde tilkjennes ansvaret for Svalbard, mens han i 1918 hevdet at England burde få overhøyheten.⁵

Conway bygger sin fremstilling på et meget omfattende kildemateriale, der standardverkene av Purchas, Gerritsz, Martens, Zorgdrager, Scoresby, Keilhau og ikke minst Muller går igjen. Stort sett gir han gode og korrekte kildehenvisninger, men det er åpenbart at han i enkelte tilfeller bruker

oversettelser i stedet for originalverker. Conway må også ha gjort omfattende kildestudier i primærmateriale, blant annet en rekke manuskriptkart som han behandler i et tillegg om Svalbards kartografi. Et annet tillegg inneholder en fullt brukbar bibliografisk oversikt som vitner om forfatterens gode litteraturorientering. Til belysning av engelsk hvalfangst benytter han arkivstykker fra *Calendar of State Papers, Domestic Series*, samt en del manuskripter i British Library. Når det gjelder de øvrige land bygger han imidlertid på sekundærkilder, og Zorgdrager og Muller blir hyppig sitert. Generelt har Conway en kritisk holdning til kildene, men det hindrer ham ikke i å referere — ofte uten kommentar — utsagn fra usikre kilder.

Allerede i valg av tittel antyder Conway et syn på Svalbards folkerettslige status: «No Man's Land». Han utelukker at det kan ha vært noen permanent bosetning på øygruppen og at det eksisterte noe folkerettslig krav på området før 1596. Dette innebærer likevel ikke at Barentsz nødvendigvis var den første som så øygruppen. Tvertimot sier han i introduksjonen:⁶

It is almost impossible to believe that, before 1596, no human being ever set eyes on Spitsbergen. Such bold navigators as discovered Iceland and Greenland are not unlikely to have ventured northward (. . .) to the Arctic archipelago.

Det avgjørende for Conway er at et eventuelt besøk i norrøn tid ikke har nedfelt seg i håndfaste bevis. Han har antagelig ikke hatt kjennskap til innførselen i islandske årbøker for året 1194 eller gamle kursforskrifter som nevner Svalbard.⁷ Derimot refererer han et par av legendene om et land nord i Ishavet, uten å spekulere over opphavet til overleveringene.

Foranledningen til oppdagelsen av Svalbard i 1596 finner Conway i omleggingen av handelsveiene i Europa som fulgte med ottomanenes erobring av Tyrkia og Portugals monopolisering av sjøveien østover. Det ble vesentlig for de nordeuropeiske handelsnasjonene å finne en alternativ sjøvei til India og Kina. Conway fremhever det konkurranseforholdet som eksisterte mellom England og Nederland også i Arktis, og viser hvordan begge land sendte ekspedisjoner ut for å finne Nordøstpassasjen.⁸ Her er han helt på linje med for eksempel Muller i analysen.

Conway gjør i detalj rede for hvordan Barentsz oppdagelse i 1596 fant sted, og bygger her sin fremstilling på utdraget av hans loggbok hos Hessel Gerritsz og på de Veers journal.⁹ Conway tar det som bevist at ekspedisjonen trodde det var en del av Grønland de så, ikke en øy.¹⁰ I hovedsak aksepterer han fremstillingene som korrekte, selv om han korrigerer enkelte posisjonsangivelser. Barentsz ekspedisjon mener han er «rightly regarded as one of the glories of Holland's heroic days».¹¹ Det kan ikke være tvil om at Conway regner Barentsz som Svalbards rette oppdager og at dette faktum alene kvalifiserer til bruken av for ham sterkt positivt ladede ord som «glory» og «heroic».

Conway peker videre på at nederlenderne ikke straks dro fordeler av Barentsz oppdagelse. Tvertimot var det britene som først utnyttet Svalbard økonomisk, i første omgang i form av hvalrossfangst ved Bjørnøya i 1604–07, deretter gjennom hvalfangst ved Spitsbergen. Conway mener dette har direkte sammenheng med konkurransen engelskmennene møtte i Arkhangelsk-handelen: Svalbard kunne kompensere for den svekkede lønnsomheten der.¹² Han er særlig opptatt av omstendighetene omkring Henry Hudsons reise til Svalbard i 1607. Conway understreker at Hudson selv aldri hevdet å ha vært førstemann på Svalbard. Det beste bevis for dette er at Hudson i sin dagbok gjorde flere henvisninger til Barentsz kart og navnene på det. Derimot kan Hudson ha trodd at han var lenger nord enn Barentsz kom.¹³ På tilbakereisen skal Hudson ha oppdaget Jan Mayen, og det mener Conway må være riktig. Likevel konkluderer han:¹⁴

Thus ended a voyage to which, as far as Spitsbergen at any rate is concerned, more historical importance has been attached than it deserved. No new land was discovered and no very high latitude attained.

Conway understreker hvor underlegne britene var sine nederlandske kolleger i navigering og ikke minst loggbokføring. Den største betydning av Hudsons reise lå ifølge Conway i rapportene om hval og hvalross i Spitsbergens fjorder.¹⁵ Det var uten tvil engelskmennene som startet hvalfangs-

ten på Svalbard. Jonas Poole, som ledet ekspedisjonen i 1611, hadde også i oppdrag å drive utforskning av landet etter sesongen. Han skulle «find whether [the land] be an Iland or a Mayne (. . .)». ¹⁶ I en note bemerker Conway at det i engelsk terminologi var vanlig å bruke «Greenland» om Svalbard til langt ut på 1700-tallet, selv om det etter hvert ble klart at Svalbard ikke var landfast med det egentlige Grønland. ¹⁷

Slik nederlenderne hadde tatt opp konkurransen i Kvitsjøområdet, slik fulgte de også britene til Svalbard og hvalfangsten der. Allerede året etter, i 1612, kom det første hollandske skip opp. I årene som fulgte fikk det engelske Muscovy Company stadig problemer med å forsvare sitt monopol såvel mot nederlendere, franskmenn og baskere, som mot britiske fribyttere. Conway legger betydelig vekt på denne kampen; rivalisering er liksom den motor som driver fremstillingen fremover. Han beskriver hendelsene i kronologisk rekkefølge og bryter sjelden dette mønsteret. Han er opptatt av «events» i de enkelte sesonger, og da fortrinnsvis sammenstøt mellom hvalfangerne og geografisk utforskning. Conways fremstilling av sesongen 1613 er forsåvidt typisk: Han gjør først rede for hvilke skriftlige kilder som finnes til hendelsene dette året, både nederlandske og engelske. Deretter rekonstruerer han i detalj hendelsesforløpet og viser hvordan den engelske flåten med makt forsøkte å fortrenge andre hvalfangere. ¹⁸ Conway er nøye med å balansere fremstillingen ved å jevnføre de forskjellige beretningene, og setter for eksempel Baffins rapport opp mot Hessel Gerritsz. ¹⁹ Han tar i liten grad stilling til rettmessigheten av britenes oppførsel, men vi kan ane at han har sympati for ofrene: Han finner det «naturlig» at biskayerne og nederlenderne var «disgusted» over behandlingen. ²⁰

Hendelsene denne sesongen fikk et etterspill i internasjonal politikk. Nederlenderne sendte sin folkrettslærde Hugo Grotius til England med protest, men Conway vier de diplomatiske komplikasjonene liten interesse. Det er interessant å merke seg hvordan han distanserer seg fra de politiske aspekter ved spørsmålet om rettighetshevdelse på Svalbard og heller legger vekten på hva som faktisk skjer lokalt. Antagelig uttrykker han en slik holdning i det følgende sitatet: ²¹

The controversy was thus formally begun which was destined to drag itself on for more than half a century and to obtain solution, not at the hands of diplomatists, but by process of events.

Conway ser som Muller dannelsen av det nederlandske Noordsche Compagnie som et direkte svar på Muscovy Companys opptreden i 1613, et defensivt tiltak. England tok tilbake initiativet ved å formelt annektere Spitsbergen, idet de — «wrongly though perhaps ignorantly» — hevdet sin rett som første oppdager. ²² I løpet av 1614-sesongen satte de opp James I's våpen på flere steder langs Spitsbergen-kysten. Den nederlandske flåten var noe sterkere enn den engelske dette året, og i Bellsund undertegnet admiralene for de respektive hvalfangstflåtene et «modus vivendi» som innebar en deling av Svalbard i engelske og hollandske fangstfelt. Conway understreker at avtalen bare gjaldt den sesongen, men viser til at nederlenderne senere hevdet at avtalen var permanent. ²³

Conway tar for seg det eksisterende kildematerialet og forsøker å rekonstruere både nederlandske og engelske oppdagervirksomhet. Fram til 1614 hadde engelskmennene nådd så langt nord og øst som Gråhukken, mener han. ²⁴ Nederlenderen Joris Carolus hevdet å ha vært på 83 grader nord samme år, men dette avviser Conway bestemt og argumenterer overbevisende for sitt standpunkt. ²⁵ Derimot må Carolus få æren av å ha oppdaget Edgeøya, en ære han aldri tilskrev seg. Edgeøya med Kvalpynten er tegnet inn som «Onbekende kust» på Carolus kart og føyd sammen med det Conway mener må være en del av Novaja Zemlja, kraftig feilplassert. Feilen har ifølge Conway oppstått ved at Carolus har sett Tusenøyane og Halvmåneøya og tatt dette for å være det «Matsyn» eller «Marfyn» som bl.a. finnes på Gerritsz kart fra 1612, og som altså ikke eksisterer. ²⁶ Conway ser oppdagelsesvirksomheten i klar sammenheng med de økonomiske interessene. Når vi finner overdrivelser i breddegrader har det sin bakgrunn i at oppdagerne primært var ute etter å sikre seg monopolrettigheter, mener han: ²⁷

Not the cold veracity of science, but the lax morality of competitive commerce, inspired the records of these expeditions.

Hverken internasjonale forhandlinger eller det «modus vivendi» som var inngått i 1615 løste konfliktene på Svalbard. Conway peker på at en avtale mellom Nederland og England ble vanskeligjort både av motstridende interesser i Østen og av britenes avtaler med Spania.²⁸ I 1615 blandet nok en makt seg inn i striden, nemlig Danmark-Norge. Dette året kom en eskadre på tre orlogsfartøy til Svalbard for å hevde Christian IV's suverenitets-pretensjoner. Conway hverken støtter eller avviser det dansk-norske krav:²⁹

Of course, if Spitsbergen had been part of Greenland, the rights of Denmark would have been incontestable.

Han viser til at britene ifølge Gerritsz betalte tributt til danskekongen for retten til å fangste ved Svalbard, og til at Svalbard i engelsk språkbruk ble kalt «Greenland». Conway mener at tributten må ha opphørt i 1614 og at dette var den direkte årsak til det danske toktet.³⁰

I 1616 startet nederlenderne sesongen ved Jan Mayen. Conway mener at dette delvis var motivert av frykt for en engelsk-dansk allianse, og følger her igjen Muller.³¹ Neste sesong finner vi imidlertid danskene sammen med nederlenderne i Smeerenburg, og det tolker han som nok et tegn på at nederlenderne forsøkte å forhindre en slik allianse. Fra 1617 av mener Conway Smeerenburg er etablert som nederlandsk hovedbase på Svalbard.³² Sesongen ble forøvrig langt fra fredfylt. Conway fremstiller begivenhetene i detalj med utgangspunkt i nederlandske og engelske kilder.³³ Når Conway hevder at konflikten med Danmark ble bilagt fra engelsk side samme år, er det imidlertid neppe korrekt.³⁴ Nederlenderne oppnådde heller ingen erstatning, skriver Conway, fordi Muscovy Company nær var ruinert etter at det hadde kjøpt opp innenlandske konkurrenter.³⁵

Nederlenderne tok en blodig hevn sesongen etterpå ved å plyndre og beskyte to engelske båter i Forlandsundet. Conway finner denne hendelsen urettmessig.³⁶

Whatever rights the Dutch may have had, or conceived themselves to have, on the Spitsbergen coasts in general, it is certain that they had no rights in the Foreland harbours.

Dette utsagnet fra Conway er interessant, fordi han tilsynelatende legger stor vekt på hevd som grunnlag for erhvervelse av «rettigheter». I dette tilfellet hadde britene opparbeidet hevd på et område gjennom å være de eneste brukere i en fireårsperiode, og dette veier etter Conways oppfatning tyngre enn et krav om suverenitet basert på første oppdagers rett, eller for den saks skyld den sterkeste rett. Det kan også være at Conway har 1614-avtalen i tankene, hvor nederlenderne indirekte anerkjente legitimiteten av de britiske krav. Aksjonen i 1618 var en krenkelse av denne avtalen.

Sammenstøtene i 1618 førte til langvarige forhandlinger på høyt nivå. Kong James I ga ikke opp sitt suverenitetskrav, men suspenderte det engelske monopolet i forhold til nederlenderne i 3 år fremover fra 1619, under forutsetning av at erstatning ble betalt. En slik erstatning ble aldri gitt, selv om kravet også dukket opp senere fra engelsk side. Conway peker på at England ikke hadde noen makt å sette bak kravet: Marinen var i en elendig forfatning. Dersom England hadde til hensikt å annektere Spitsbergen, skriver han, burde man ha støttet hvalfangerne med orlogsfartøyer.³⁷ Det er kanskje å tøyne Conways utsagn langt å hevde at han selv forsvare en maktpolitikk. På den annen side synes det å ligge implisitt i det han sier at det var nettopp det England burde ha gjort.

Før diplomatene hadde forhandlet seg ferdig var imidlertid 1619-sesongen igang, og i praksis ble den deling av fangstfeltene med nederlenderne i nord og britene i sør som var avtalt i 1614, opprettholdt. Dette året fanget igjen danskene sammen med britene i Sørgattet, og det mener Conway var en slags «concession to the King of Denmark's claim to sovereignty (. . .)».³⁸ Nederlandsk hvalfangst blomstret, engelsk var på retur som følge av både innen- og utenlandsk konkurranse. Conway viser at engelske forsøk på å hevde rettigheter i 1623 og 1624 ble avvist av nederlenderne.³⁹ Samme skjebne fikk Christian IV's protest til nederlenderne mot at danskenes anlegg i Smeerenburg ble ekspropriert. Conway bemerker, mer realpolitisk enn kynisk, at «(. . .) protests, not backed by force, had no effect in those days».⁴⁰

Kapittel 12 har Conway kalt «The final settlement of the Spitsbergen fishery». Han skisserer utviklingen slik: I løpet av 1620-årene konsoliderte nederlenderne sin posisjon som ledende hvalfangstnasjon. Muscovy Company beholdt sine havner langs vestkysten, men i realiteten måtte de konkurrere såvel med britiske fribyttere som med utenlandske hvalfangere. De nådde ikke frem med sine krav om erstatning eller regulering av fangsten, særlig ikke etter 1625, da England inngikk en allianse med Generalstatene.⁴¹ I realiteten var det derfor ingen rivalisering om rettigheter, ihvertfall ikke lokalt, hvor nederlenderne dikterte betingelsene. Franske og biskayiske hvalfangere ble vist bort fra nederlandsk område, til tross for offisiell støtte fra franske myndigheter.⁴² Conway hevder at nederlenderne tolererte eller ikke brød seg om danskenes fangst som foregikk fra Kobbefjorden, ikke langt fra Smeerenburg. Christian IV klaget flere ganger på vegne av danske hvalfangstinteresser over manglende regulering, og i 1638 ble en ny eskadre sendt til Svalbard. Resultatene var like beskjedne denne gang. Conway oppsummerer slik:⁴³

Finally the king agreed to the freedom of the fishing. Notning more was heard of Denmark's sovereign rights after this (1642), for the very good reason that the whales presently abandoned the coasts and bays of Spitsbergen, which thenceforward became valueless as a whaling base.

Konklusjonen er interessant av to grunner: For det første fordi Conway synes å mene at suverenitetsspørsmålet falt bort i og med overgangen fra kystfangst til fangst på åpent hav. Dernest fordi han mener denne overgangen skjedde umiddelbart eller ihvertfall kort tid etter 1642, da Noordsche Compagnies oktroj gikk ut og nederlandsk hvalfangst ble frigitt. Conway hevder at baskerne ved Svalbard drev pelagisk fangst og kokte spekket ombord allerede ganske tidlig, og at franskmennene forlot kystfangstteknikken engang i 1630-årene. Hvalen skydde fjordene, hvalfangerne fulgte etter, og dermed ble Smeerenburg liggende ugunstig til. Det kan virke som om Conway her bygger på Zorgdrager, som han refererer til i en note. Han nevner selv eksempler på at hval ble fanget i fjordene senere på 1600-tallet.⁴⁴

For Conway er likevel oppløsningen av Noordsche Compagnie i 1642 et vendepunkt i Svalbards historie. Vel skjøt hvalfangsten fart etter denne tid, men den var da ikke lenger «a Spitsbergen trade».⁴⁵ Landstasjonene ble forlatt, med unntak av de engelske. Det var ikke lenger kamp om de beste havnene, og spørsmål om suverenitet eller særrettigheter fikk ikke lenger noen relevans. Etter denne tid blir hvalfangernes besøk på Svalbard helt sporadiske, etter Conways mening. Om årsaken til det nederlandske hvalfangstkompanis oppløsning sier han at monopolet var «contrary to the spirit of the age», og peker på den sterke motstand som hersket i Nederland mot kompaniet.⁴⁶

La oss peke på noen hovedpunkter i Conways fremstilling. For det første avviser Conway at Svalbard noen gang kan ha hatt en urbefolkning, men han mener det er sannsynlig at Svalbard er blitt besøkt før 1596. Han nevner i denne forbindelse norrøne sjøfarere. All den stund slike besøk ikke er dokumentert, regner Conway likevel Willem Barentsz for å være Svalbards egentlige oppdager. Hva som er mer uklart er hvilke konsekvenser Conway mener oppdagelsen får for spørsmålet om overhøyhet. Han peker på at nederlenderne hverken formelt annekterte øygruppen eller tok den umiddelbart i bruk økonomisk. Dansk kongen gjorde suverenitetskrav gjeldende, mens britene gikk til det skritt formelt å annektere øygruppen. Det er vanskelig å si hvilken vekt Conway legger på den formelle annekshjonshandlingen. Under forberedelsene til Svalbard-traktaten i 1918 agiterte han sterkt for at England skulle hevde sine rettigheter på bakgrunn av James I's okkupasjon.⁴⁷ Det ville imidlertid være feil å lese dette senere, klart politiske standpunkt inn i *No Man's Land*. Tvert imot synes Conway å distansere seg fra britenes handlemåte. Han underslår for eksempel ikke at det var en hvalfanger fra Hull, Thomas Marmaduke, som rev ned Barentsz merkestolpe i 1612.⁴⁸ Som vi har sett fra kjennet har han også Hudsons reise i 1607 enhver betydning. På den annen side mener han åpenbart at England burde ha ytt sine hvalfangere sterkere støtte i kampen mot nederlenderne, og dermed understreket sitt annekshjonskrav. Hvordan henger dette sammen logisk? Det ligger i tittelen på boken at Conway oppfatter Svalbard som ingenmannsland. All den stund nederlenderne ikke gjorde formelt krav på overhøyhet over området, forandret ikke Barentsz opp-

dagelse i 1596 på øygruppens status. Dersom Svalbard hadde vært landfast med Grønland, ville Danmarks (dvs. Danmark-Norges) rettigheter være klare — det sier Conway eksplisitt. Danmark hadde imidlertid hverken en anerkjent folkerettslig basis, den nødvendige sjømilitære slagkraft eller tilstrekkelig opparbeidet hevd til å kunne få gjennomslag for sine krav. England var det land som først etablerte økonomisk virksomhet på Svalbard og opparbeidet hevd på enkelte områder i tilknytning til havnene. Det ser ut som om Conway legger betydelig vekt nettopp på hevd. Han mener således åpenbart at nederlenderne gikk over streken i 1618 da de angrep britene i Forlandsundet, hvor de hadde «no rights». Det er derfor logisk når Conway hevder at suverenitetsspørsmålet bortfaller med overgangen til pelagisk fangst. Svalbard vedblir å være ingenmannsland — rettigheter kan bare oppnås ved etablering på eller nær land og ved bruk av et område over tid. Ingen nasjon kan påberope seg overhøyhet over hele Svalbard, og havet omkring er fritt. Etablerte rettigheter må respekteres, mener Conway, og aksepterer derfor at de enkelte hvalfangernasjoner beskytter «sine» områder.

Det kan vanskelig hevdes at Conway forsøker å fremheve Englands innsats spesielt på bekostning av andre nasjoners. Dette bærer fremstillingen av stridighetene preg av, og det går også frem av hans beskrivelse av den geografiske utforskningen av øygruppen. Her trekker han særlig frem nederlenderne og berømmer deres overlegenhet i navigasjon og kartlegging. Skal man snakke om en tendens i *No Man's Land*, må det være Conways tilbøyelighet til å se Svalbards historie i første halvdel av 1600-tallet som er nesten rent engelsk-nederlandsk anliggende. Som vi tidligere har vært inne på, drives fremstillingen frem av spenningen i kampen og rivaliseringen mellom disse to landene. Det kan nok søkes flere forklaringer på dette. På den ene side er det klart at betoningen av rivaliseringen kan være et stilistisk håndgrep, et litterært virkemiddel. Det er nok dessuten en viss tradisjon for å anlegge en slik synsvinkel på historieskrivning, og Muller bruker samme virkemiddel. Det veier også tungt at Conway åpenbart mangler tilgang på adekvate opplysninger om f.eks. dansk-norsk, fransk og tysk hvalfangst. Boken forøvrig er preget av en empirisk holdning og sunn skepsis: Conway spekulerer sjelden der fakta ikke ligger på bordet. Til å være en populærfremstilling er *No Man's Land* solid dokumentert. Her spiller Conways trening som faghistoriker og museumsmann inn. Boken er intet polemisk innlegg i en debatt om Svalbards status, slik flere av de andre bøkene vi behandler er. Betoningen av kamp og konkurranse er derfor betinget av tradisjon og kildesituasjon.

Conway gir en rimelig balansert fremstilling der patriotisme eller nasjonalisme ikke dominerer. Hans vektlegging av forholdet England—Nederland er et perspektiv som «objektivt» sett er unyansert. Både fransk, tysk og baskisk hvalfangst på Svalbard var i perioder av større omfang enn den britiske, men er viet uforholdsmessig liten oppmerksomhet. Vi har også påvist normative utsagn hos forfatteren, men noen gjennomgående stillingstagen for den ene eller andre part kan det ikke være snakk om. Hva man derimot med rette kan hevde, er at fremstillingen bærer preg av forfatterens bakgrunn som engelsk sportsmann, akademiker og aristokrat. Dersom man skulle fremheve et enkelt trekk ved forfatterens verdistandpunkt, måtte det være den hellige, britiske sportsånden. Når nederlenderne benytter sin overlegenhet i antall til å ydmyke og plyndre engelske hvalfangere i et anerkjent britisk område, da er det dårlig sportsånd. Det er på den annen side «unfair» av britene å hevde at Nord-Spitsbergen ble oppdaget av dem.

Det siste trekk vi vil fremheve ved boken er det lokale perspektivet. Conway er gjennom hele fremstillingen opptatt av det som skjer på Svalbard, ikke i Europas hovedsteder. Den diplomatiske drakampen om øygruppen som Muller før ham og Ræstad etter ham var opptatt av, vier Conway liten oppmerksomhet. Hans holdning til de storpolitiske implikasjonene ligger et sted mellom flegma og kynisme: Hvalfangsten på Svalbard var bestemt av de stedlige realiteter, ikke av internasjonale avtaler. Og nasjonale forhold, fortrinnsvis i England, trekkes bare inn i den grad de belyser aktiviteten på Svalbard. Vi må se på dette som et valgt perspektiv fra Conways side, ikke en tendensiøsitet. En styrke ved *No Man's Land* er da også den form av syntese boken har fått, en form som knapt ville ha vært mulig uten et lokalt ståsted.

Noter 3.3.1 og 3.3.2

- 1 T. Mathisen: *Svalbard i internasjonal politikk 1871—1925*. Oslo 1951. Spørsmålet blir behandlet nedenfor, 5.4.4.
- 2 Sir Martin Conway: *No Man's Land. A history of Spitsbergen from its discovery in 1596 to the beginning of the scientific exploration of the country*, Cambridge 1906.
- 3 *Encyclopedia Britannica*, 1968.
- 4 Conway publiserte en bok etter ekspedisjonen, nemlig: *The first crossing of Spitsbergen*, London 1897.
- 5 Mathisen, op.cit., 50 note 2, 171, 174.
- 6 M. Conway: *No Man's Land*, 1.
- 7 Se under Ræstad og Hoel, og nedenfor, 5.4.2.
- 8 Conway, ibid., 5-10.
- 9 Ibid., 11 note 1. Det kan se ut som om Conway har benyttet oversettelsene av nevnte verk i Hakluyt Societys utgave fra 1867.
- 10 Ibid., 14.
- 11 Ibid., 18.
- 12 Ibid., 20.
- 13 Ibid., 22—29.
- 14 Ibid., 30.
- 15 Ibid.
- 16 Ibid., 43—44.
- 17 Ibid., 43 note 1.
- 18 Ibid., 51 f.
- 19 Ibid., 63.
- 20 Ibid.
- 21 Ibid., 64.
- 22 Ibid., 65.
- 23 Ibid., 67.
- 24 Ibid., 70—73.
- 25 Ifølge Conway kan heller ikke Carolus ha oppdaget Jan Mayen for første gang i 1614, for der var Hudson etter all sannsynlighet i 1607.
- 26 Ibid., 74—79.
- 27 Ibid., 80. Dette er et eksempel på Conways kildekritikk.
- 28 Ibid., 82.
- 29 Ibid., 82—83.
- 30 Ibid.
- 31 Ibid., 91—92.
- 32 Ibid., 95.
- 33 Ibid., 96—101. Det nederlandske materialet har han hentet fra Muller. Engelske kilder er delvis primære, dvs. State Papers, delvis fra Purchas.
- 34 Ibid., 105. Jfr. Dalgård, 47, 90 note.
- 35 Ibid.
- 36 Ibid., 111.
- 37 Ibid., 122.
- 38 Ibid., 127—28.
- 39 Ibid., 133—34, 138—39.
- 40 Ibid., 136.
- 41 Ibid., 141.
- 42 Conway, op.cit., 166—67.
- 43 Ibid., 168.
- 44 Ibid., 187.
- 45 Ibid., 191.
- 46 Ibid., 187.
- 47 T. Mathisen, op.cit., 171—74.
- 48 Conway, op.cit., 50.

3.3.3 Arnold Ræstad

Arnold Christopher Ræstad (1878—1945) var, ifølge sin biograf Edvard Hambro, «ikke bare en god nordmann, han var også en av de få virkelige europeere i Norge».¹ Det er ihvertfall sikkert at Ræstads internasjonale engasjement var omfattende. Etter å ha tatt en artium med beste karakter

og juridikum på tre år med ren laud, studerte han i utlandet. Fra 1906 og i fire år fremover arbeidet han i det nye norske utenriksdepartementet, deretter fikk han stipend for å skrive sin juridiske doktoravhandling *Kongens Strømme* som ble ferdig i 1913 og innbragte ham Nansen-prisen. Ræstad var spesielt interessert i folkerett og publiserte en rekke avhandlinger og artikler om Grønland, Spitsbergen, hvalfangst og territorialrett. Fra 1931 var han medlem i det vel ansatte «Institut du Droit International». Han ble utenriksminister en kort periode i Blehrs ministerium, og var en flittig benyttet konsulent i folkerettsspørsmål for norske myndigheter. Under fredsforhandlingene i Paris ble han innkalt som sakkyndig i Svalbards historie, og han var en aktiv støttespiller for den norske London-regjeringen under siste krig.²

I denne sammenheng er det Ræstads avhandling *Norges høihetsret over Spitsbergen i ældre tid* som interesserer oss.³ Boken kom ut i 1912, men materialet ble innsamlet under en reise i Europa i 1910, og Ræstad må ha arbeidet med boken parallelt med sin doktoravhandling.⁴ Omtrent halvparten av bokens snau 200 sider består da også av kildeavskrifter, delvis i utdrag. Forøvrig er boken forsynt med tallrike henvisninger som letter arbeidet for den kritiske leser. I forordet gjør Ræstad rede for sitt siktemål med avhandlingen, som er en folkerettshistorisk undersøkelse bygget på diplomatariske kilder. Han erklærer åpent at han i særlig grad er interessert i den dansk-norske konges forsøk på suverenitetshevdelse, under henvisning til at Svalbards historie allerede er undersøkt fra engelsk og nederlandsk side gjennom Mullers og Conways «monumentale arbeider». Han legger imidlertid ikke skjul på at han gjerne har villet kaste «noget lys ogsaa paa andre sider av dette polarlands historie».⁵ Kildemessig er altså Ræstads fremstilling godt belagt med primærmateriale fra de involverte land og autoritative sekundærkilder.

I likhet med Keilhau tar Ræstad utgangspunkt i de gamle forestillinger om Svalbards geografiske sammenheng med Grønland, og tar klart stilling til islandske årbøkers innførsel om «Svalbards fundr» fra 1194: «(. . .) landet er efter al sandsynlighed identisk med Spitsbergen».⁶ Med henvisninger til offisielle dansk-norske kilder argumenterer Ræstad for at Svalbard i samtiden ble oppfattet som en del av Grønland, selv etter at det ble klart at Spitsbergen var en øy. Det var på dette grunnlag at de norske konger hevdet overhøyhet, noe andre makter ifølge Ræstad ikke bestred:⁷

De indvendinger, andre magter gjorde mot rigtigheden av denne følgeslutning, var ikke bygget på en fornægtelse av Norges høihetsret over det egentlige Grønland. Indvendingerne hadde sit fælles utgangspunkt i den betragtning, at Spitsbergen, selv om det geografisk seet hørte til Grønland, var saa langt bortliggende fra den tidligere kjendte del av Grønland, at den norske høihetsret ikke uten videre kunde ansees for at omfatte ogsaa Spitsbergen.

Forestillingen ble overlevert til nyere tid, og da Spitsbergen ble gjenopdaget i 1596, var norsk høihetsrett «i principet (endnu) almindelig anerkjendt».⁸ Ifølge Ræstad var det bare England som i likhet med Danmark-Norge gjorde krav på overhøyhet basert på eiendomsrett etter første oppdagelse. England gjorde det med den (feilaktige) begrunnelse at Willoughby hadde oppdaget Spitsbergen på sin reise i 1553. Øvrige nasjoner påberopte seg folkeretten, nærmere bestemt læren om havenes frihet («Mare Liberum») som var utviklet av den nederlandske rettsfilosofen Hugo Grotius i 1609. Denne folkerettslige grunnsetning fikk allment gjennomslag utover på 1600-tallet, men de dansk-norske myndigheter fortsatte å hevde sin høihetsrett over Nordhavet med alle dets land og øyer, og følgelig også retten til å regulere adkomsten overfor andre nasjoner. Danmark-Norge gjorde altså gjeldende folkerettslige krav som på den ene side baserte seg på første oppdagers rett, og på den annen side et mer generelt krav om overhøyhet i Nordhavet. Dette var kjernen i den dansk-norske argumentasjon overfor utlandet, ifølge Ræstad.⁹ Den videre behandling i Ræstads verk viser hvordan disse hovedsynspunkter sto mot hverandre. Det er vesentlig for ham å vise at de dansk-norske konger konsekvent og kontinuerlig sto på sitt krav om utelukkende suverenitet, også ut på 1700-tallet.

Etter å ha klarlagt hovedmotsetningene mellom de interesserte nasjoner, går Ræstad over til å undersøke hvordan konfliktene ble forsøkt løst gjennom diplomatisk aktivitet. Han tar i egne avsnitt for seg forhandlingene med England og Nederland (Generalstatene), som han oppfatter som

hoveddrivalene. Han følger altså sitt erklærte program om å se konfliktene fra et sentralt synspunkt, snarere enn å undersøke den faktiske aktiviteten lokalt ved Svalbard. I analysen av forholdet til England tar Ræstad utgangspunkt i forhandlingene mellom Christian IV og James I i 1614–15. Den britiske forhandler foreslo at retten til å drive hvalfangst i Nordhavet og ved Norge skulle overdras til England mot vederlag og forbeholdes britiske og dansk-norske undersåtter. Samtidig foreslo man fra britisk side at Christian IV solgte sin påståtte høyhetsrett over Grønland til James. Christian avviste forslaget etter anbefaling fra Riksrådet. Ræstad forklarer forslaget om avståelse med de problemer britene hadde opplevd ved fangstfeltene i 1613–14, da de med makt hadde fordrevet nederlandske hvalfangere etter selv å ha tatt landet i besittelse for den engelske kongen. Ræstad mener at Christian må ha kjent til okkupasjonen, og støtter seg bl.a. til Hessel Gerritsz når han hevder at britene antagelig betalte avgift til danskekongen for retten til å fange hval ved Spitsbergen. Følgelig hadde Christian IV desto større grunn til å gjøre sine krav gjeldende overfor England, og det er som en oppfølging av dette kongen sendte Gabriel Kruse med tre orlogsfartøy til feltene i 1615 «for at haandheve den norske krones høihetsret over dette land».¹⁰ Toktet hadde, slår Ræstad med beklagelse fast, «ikke ganske den tilsigtede virkning».

Christian IV sendte et «rundskriv» i 1616 og ba de tilstillede makter om anerkjennelse av hans høyhetsrett over Grønland og Spitsbergen. James I avviste rettskravene og påberopte seg selv folkeretten som første oppdager. Ræstad peker på inkonsistensen i den britiske argumentasjonen, etter som James selv hadde foreslått å kjøpe høyhetsretten av Christian i 1614 og derved «in optima forma» innrømmet at en slik rett eksisterte. Ræstad finner kildedekning for at dette argumentet også ble ført i marken fra dansk side.¹¹ Forklaringen til den britiske holdningen søker han i ønsket om å beskytte Muscovy Companys monopol mot konkurransen fra nederlenderne. Han viser også hvordan britene i 1618 forsøkte å få istand en avtale med danskene om å utelukke alle andre fra feltene.¹² Dette året skjedde det imidlertid en endring i maktforholdet på Svalbard, idet nederlenderne ble tallmessig overlegne. Ræstad mener at dette er årsaken til at Christian ikke svarte på det engelske initiativ om felles opptreden. Istedet forsøkte kongen å forhindre en allianse av britiske og nederlandske interesser. I forbindelse med en vennskaps- og handelstraktat mellom England og Danmark-Norge i 1621 ble striden bilagt, idet man ble enige om å la de to nasjoners hvalfangere få drive i fred. Kravet om overhøyhet ble ikke frafalt fra noen av partene, og begge sider tolket avtalen dithen at de «tillot» den andre parten å drive fangst. Dette var altså en aksept av den situasjon som faktisk eksisterte. Overenskomsten tok imidlertid ikke hensyn til at nederlenderne hadde styrket sin posisjon på Svalbard. Ræstad betegner derfor 1621-avtalen som «forældet allerede i det øieblik, den blev sluttet».¹³ I praksis fikk den også lite å bety, mener han, idet engelsk hvalfangst forfalt etter 1621. Han konkluderer med at Englands krav på suverenitet de facto ble oppgitt etter 1623.¹⁴

Forholdet til Generalstatene var et annet, all den stund nederlenderne ikke, ifølge Ræstad, påberopte seg eiendomsretten til Spitsbergen. De kunne derimot med adskillig rett påberope seg den første oppdagelse og sedvane. De la da også vekt på prinsippet om havets frihet, som nettopp var formulert av hollenderen Grotius, og Generalstatene brukte disse argumenter i sitt svar på Christian IV's henvendelse i 1616. Ræstad påpeker riktignok at Nederland ikke eksplisitt bestred rettmessigheten av Christians suverenitetskrav, men de demonstrerte klart at de ikke ville akseptere en innskrenkning i sin fangst ved Svalbard. Forskjellen i de to standpunkter kan derfor virke subtil, og måtte vel i praksis ha liten betydning annet enn rent folkerettsteoretisk, som imidlertid er det Ræstad legger vekt på. Christian IV gjorde intet forsøk på å forby nederlandsk fart på Spitsbergen i 1621, da handelsavtalen med Nederland ble sluttet. Men kongen sikret seg — i en ikke ratifisert tilleggsressess — at hans jurisdiksjon måtte forbli ukrenket av de friheter nederlandsk skipsfart ble tilstått. Ræstad mener at denne bestemmelsen også omfattet Svalbard, tiltross for at det ikke uttrykkelig er nevnt. Han hevder derfor at Christian stilltiende anerkjente deres fangst, «i den utstrækning den de facto blev drevet».¹⁵

I 1623 oppsto det imidlertid problemer i forholdet. Nederlandske hvalfangere viste bort noen

biskayere som samarbeidet med det danske Grønlandske kompani. Christian IV mente, viser Ræstad, at hans overhøyhet var blitt krenket og protesterte.¹⁶ Han klaget også over at Noordsche Compagnie under den erstatningssaken som ble reist, hadde trukket hans suverenitet i tvil, og forbød at dette spørsmål ble reist. Kongens protester og gjentatte henvendelser førte ikke frem. Ræstad bemerker at «Generalstaterne fulgte sin sedvanlige taktik: de drøiede i det længste at svare (. . .)». ¹⁷ Det eneste lyspunkt Ræstad finner er en erklæring fra Generalstatene i 1631, der det heter at man aldri hadde hatt til hensikt å drøfte «(. . .) den høihet og rettighet, som Deres Majestæt skulde kunne ha eller paastaa at ha over Grønland (. . .)». ¹⁸

Den imøtekommenhet Ræstad mener å finne på offisielt hold i Nederland, hadde lite hold i de faktiske forhold lokalt på Svalbard. Det mektige Noordsche Compagnie hadde revet ned de anlegg danskene hadde på Amsterdamøya, og henvist dem til en annen havn (Kobbefjorden). De hadde også satt opp en befestning med kanon ovenfor sine egne anlegg, og nektet Braems franske samarbeidspartnere å drive fangst. I 1632 svarte likevel Generalstatene at de ville pålegge Noordsche Compagnie å ikke foreta seg noe som kunne krenke kongen, samtidig som de ba om at deres fangst måtte få fortsette uhindret. ¹⁹ Ræstad kommenterer brevet slik: ²⁰

Christian IV hadde grund til at være tilfreds med dette svar, som inneholdt en — ganske visst tilhyllet — anerkjendelse av hans høihetsrettigheter over Spitsbergen.

Årsakene til bileggelsen av stridighetene med nederlenderne finner Ræstad i denne anerkjennelsen, samt i det forhold at Braem endelig hadde oppgitt samarbeidet med franske hvalfangere, og dermed fjernet en viktig kilde til irritasjon. Dessuten gjorde utenrikske forhold det nødvendig å komme til en forsoning med den dansk-norske kongen. ²¹ Freden varte imidlertid ikke lenge, og det demonstrerer den avstand som hersket mellom sentrale politiske myndigheter og de lokale forhold. Årsakene til problemene var at danskene innledet samarbeid med nederlandske interesser utenfor det oktrojerte kompani, samtidig som kongene sendte orlogsfartøyer til Svalbard i 1638 og tok prise i to nederlandske hvalfangere. Nederlenderne fikk ingen oppreisning, men i 1641 ble striden bilagt. Christian IV gikk på sin side med på at den nederlandske fangsten skulle få drives uhindret, og nederlenderne opplyste at Noordsche Compagnies oktroj ikke ville bli forlenget. Ræstad finner to hovedårsaker til det han kaller «Christian IV's eftergivende holdning». ²² Den første ligger i utenrikspolitiske forhold — det var viktig å komme til forståelse med Nederland i lys av Sveriges ekspansjon. Den andre og underordnede årsak må søkes i det faktum at dansk-norsk hvalfangst på dette tidspunkt hadde et beskjedent og temmelig ubetydelig omfang. Han kommer derfor til den konklusjon at suverenitetsspørsmålet «hvilede efter 1641». ²³

Christian IV's rundskriv til statene i 1616 hadde også gått til Ludvig XIII, men ble antagelig ikke besvart, og suverenitetsspørsmålet ikke berørt i forhandlinger i de nærmeste år etterpå. ²⁴ Den største av de franske hvalfangst-entreprenørene, Jean Vrolicq, skaffet seg i 1629 et fransk privilegium fra kardinal Richelieu på hvalfangst nord for 60. breddegrad. Da Christian IV anmodet den franske kongen om å tilbakekalle Vrolicqs privilegium i 1633, mener Ræstad det har sammenheng både med forholdet til Generalstatene og med det dansk-norske krav på overhøyhet. ²⁵ I en verbalnote av 22. oktober 1634 og også i det påfølgende år gjentok Christian disse argumenter, og påpekte at nederlendere og briter drev fangst med hans særlige tillatelse, idet de anerkjente norsk suverenitet. Kongen fikk et svar Ræstad karakteriserer som «ikke ubetinget tilfredsstillende». ²⁶ I praksis betød Ludvigs svar at Frankrike påberopte seg en folkerettslig adgang til det frie hav. Christian IV lot danske orlogsfartøyer beslaglegge fangsten til franske hvalfangere. Den påfølgende franske protest ble ikke tatt til følge, trass i forhandlinger i 1637—38. Etter denne tid ble ikke Vrolicqs privilegium fornyet, og franske hvalfangere begynte fangst til havs. Dermed falt behovet for landstasjoner bort, og med det også grunnlaget for konflikt med dansk-norske myndigheter. ²⁷ Ræstad viser også at man fra dansk side var villig til å se gjennom fingrene med fransk Svalbard-fangst «paa de steder som icke ere nogen bevilgede». ²⁸ I 1662—63 forhandlet Hannibal Sehested frem en handelsavtale mel-

lom Danmark-Norge og Frankrike der også hvalfangsten i nordområdene ble berørt. Ræstad konkluderer:²⁹

Ved denne traktat stilledes Frankrike paa samme fot som Storbritannien og Nederlandene med hensyn til fangsten ved Spitsbergen og tilhold iland. Paa den annen side hadde den franske regjering under traktatforhandlingene git uttrykk for den forutsætning, at Spitsbergen tilhørte Danmark (Norge).

Ut fra kildeopplysninger mener Ræstad at franskmennene i 1640-årene må ha hatt 25—30 skip på fangst i området.³⁰

I likhet med franskekongen svarte heller ikke kongen av Spania på henvendelsen fra Christian IV i 1616. Hvalfangere fra spansk Biscaya og fra Spansk Nederland (Dunkerq) møtte så stor motstand fra de etablerte fangstnasjonene på Svalbard, at aktiviteten snart ble oppgitt. Spørsmålet om overhøyhet fikk dermed, ifølge Ræstad, ingen betydning for forholdet til disse landene.³¹ Annerledes var det med de tyske hansabyene. Hamburg dannet et grønlandskompani i 1643 med danske privilegier. Ræstad mener Christian IV's innvilgelse har sammenheng med det forlik som ble inngått med Hamburg samme år, etter en lengre periode med stridigheter. Det var imidlertid en forutsetning at ikke hamburgske hvalfangere skulle drive sin aktivitet til hinder for danske interesser.³² Av større interesse er avsnittet om dansk og norsk hvalfangst. Her går Ræstad i detalj gjennom de utredninger som ble foretatt fra danske og norske havner, fra 1617 og fremover. Han skriver for eksempel:³³

Samme vaar (21. april 1617) fikk Knut Urne (. . .) bevilling til at drive hvalfangst under Spitsbergen med nogle skibe. Dette er første gang der tales om norsk hvalfangst ved Spitsbergen. Mulig er det at Urnes kompagni kan ha drevet fangst ved Spitsbergen allerede i 1617 (. . .); skjönt der ikke i beretningerne for dette aar findes noget, som med sikkerhet kan henføres til norske hvalfangere.

Det er grunn til å merke seg Ræstads formuleringer. Hans «nogle skibe» er ifølge den bevilling som ble gitt, to båter.³⁴ At Ræstad ikke «med sikkerhet» kan dokumentere at disse skipene var på Svalbard, er en i beste fall velvillig tolkning. Ifølge Dalgård finnes det overhodet ikke andre kilder enn selve bevillingen.³⁵ Også i det følgende tar Ræstad utstedelsen av kongelige bevillinger flere steder som et uttrykk for at utredninger faktisk har funnet sted.³⁶ Han tar imidlertid forbehold overfor en bevilling til Johan Braem i 1624, som han mener det «kan være tvilsomt» ble benyttet.³⁷

I oppsummeringen slår Ræstad innledningsvis fast at Christian IV og hans etterfølgere «som norske konger gjorde krav paa høihetsret over Spitsbergen gjennom hele det 17. aarhundrede». Han påpeker at orlogsfartøyer ble sendt til Svalbard «gjentagne ganger», og sier at fangsten etterhvert ble ordnet ved hjelp av overenskomster med de impliserte stater.³⁸ På 1700-tallet dukket suverenitets-spørsmålet opp bare en gang i en disputt med Nederland om fiskerier i 1741. Dette tilfellet beviser dog, sier Ræstad, at «bevisstheten om en saadan høihetsret ikke [var] utdøet».³⁹ Når spørsmålet mister sin aktualitet etter midten av 1600-tallet, er grunnen ifølge Ræstad at den praktiske betydning forsvinner i og med avtalene som ble sluttet med de forskjellige makter. Gjennom dem ble adkomsten til Svalbard i praksis fri for alle impliserte. Når det gjelder pomorene, mener han at de neppe har vært på Spitsbergen før 1715, og hevder at Danmark-Norge ikke har visst om fangsten før ca. 1750.⁴⁰ Ræstad tillegger ikke russisk tilstedeværelse noen «almenpolitisk» betydning i samtiden.

Det er tre hovedårsaker Ræstad trekker frem for å forklare hvorfor spørsmålet om suverenitet blir mindre viktig. Den første er, som vi har sett ovenfor, inngåelsen av bilaterale avtaler. Ræstad legger stor vekt på dette. For det andre mener Ræstad at Svalbard taper sin betydning som fangstfelt: Pelagisk fangst og feltene ved Grønland blir viktigere allerede fra midten av 1600-tallet av. Endelig henvender den dansk-norske regjering i stigende grad sin oppmerksomhet mot det egentlige Grønland, både som misjonsfelt og som økonomisk område. Han konkluderer lakonisk:⁴¹

Det ene med det andet førte til, at spørsmålet om høihetsretten over Spitsbergen etterhaanden gik i glemmeboken hjemme i Norge og Danmark.

Likevel hevder Ræstad med styrke at kravet om suverenitet på langt nær var oppgitt ved inngangen til 1800-tallet, og han avviser bestemt at Spitsbergen ble «etter den almindelige europeiske opfatning» regnet som «terra nullius», selv om det kanskje var vanskelig å avgjøre «hvori eiendomsretten egentlig bestod». ⁴² Her skiller han seg skarpt fra for eksempel Conway.

Arnold Ræstads avhandling var ikke et «bestillingsverk» fra norske myndigheter. Likevel må det være riktig å si at boken «kom som bestilt» i den internasjonale diskusjon om Svalbards fremtidige status. Det er vel heller ikke usannsynlig at Ræstad, som den «gode nordmann» han var, kan ha hatt polemiske siktemål med boken. Den er uten tvil sterkt patriotisk i formen. Samtidig er det klart at *Norges høihetsret over Spitsbergen i ældre tid* er et vitenskapelig og gjennomdokumentert arbeid, etterrettelig i bruken av kilder. I vurderingen av boken må man imidlertid ta hensyn til dens erklærte målsetting, nemlig en folkerettslig undersøkelse. Klarest kommer forfatterens perspektiv frem i kildeutvelgelse og disposisjon av materialet. Ræstad bruker i stor utstrekning offisielt kilde-materiale, og da helst diplomatisk korrespondanse. For andre forhold enn de rent politiske støtter han seg til autoritative sekundærkilder som Conway, Muller, Edvard Holm osv. Derfor finner vi ingen analyse av økonomiske forhold, geografisk utforskning eller generell kulturhistorie. Fremstillingen bærer da også preg av å ha de europeiske hovedsteder som utsiktspunkt. Ræstads fremstilling svekkes av den mangelfulle, og i flere tilfelle helt fraværende, analyse av lokale forhold på Svalbard i den aktuelle periode. Ved ensidig å legge vekt på de dansk-norske kongers diplomatiske aktivitet, vil Ræstad lett skape det inntrykk at hvalfangsten i stor utstrekning ble styrt av myndighetene.

En kritikk bør likevel ses i forhold til det faktum at Ræstad var folkerettsjurist og ikke historiker. Et grunnleggende prinsipp i folkeretten er at suverene stater i utgangspunktet er likeverdige: en liten stats folkerettslige krav er i prinsippet like tungtveiende som en stormakts. Dette er Ræstads utgangspunkt, og det forklarer langt på vei hans disposisjon av fremstillingen.

Noter 3.3.3

- 1 *Norsk biografisk leksikon XII*, 123–24.
- 2 *Ibid.*, 121–24; Mathisen, op.cit., 191.
- 3 A. Ræstad: *Norges høihetsret over Spitsbergen i ældre tid*, Kra. 1912.
- 4 Ræstad, op.cit., forordet.
- 5 *Ibid.*
- 6 *Ibid.*, 2.
- 7 *Ibid.*, 4.
- 8 *Ibid.*, 6.
- 9 *Ibid.*, 5–6, 73–74.
- 10 *Ibid.*, 11–12.
- 11 *Ibid.*, 15.
- 12 *Ibid.*, 16–17.
- 13 *Ibid.*, 22.
- 14 *Ibid.*
- 15 *Ibid.*, 24.
- 16 *Ibid.*, 26.
- 17 *Ibid.*, 30. Her er han helt på linje med Muller.
- 18 *Ibid.*, 31.
- 19 *Ibid.*, 32–33.
- 20 *Ibid.*, 33.
- 21 *Ibid.*, 33–34.
- 22 *Ibid.*, 43.

- 23 Ibid.
 24 Ibid., 45.
 25 Ibid., 49.
 26 Ibid., 51.
 27 Ibid., 56.
 28 Ibid.
 29 Ibid., 59.
 30 Ibid., 54–55.
 31 Ibid., 60–61.
 32 Ibid., 63–66.
 33 Ibid., 69.
 34 *Norske Rigs-Registrarer IV*, 602.
 35 Sune Dalgård: *Dansk-norsk hvalfangst 1615–1650*, Kbh. 1962, 79, 92–93.
 36 Ræstad, op.cit., 69–70.
 37 Ibid.
 38 Ibid., 73–74.
 39 Ibid.
 40 Ibid.
 41 Ibid., 77.
 42 Ibid., 77–78.

3.3.4 A. F. Šidlovskij

Samme år som Arnold Ræstads bok kom ut (1912), ble det i tsarens St. Petersburg trykket et hefte med tittelen *Spitsbergen i russisk historie og litteratur*.¹ Forfatteren var en A. F. Šidlovskij, medlem av Det keiserlige russiske geografiske samfunn og æresmedlem i Den arkhangeliske forening for utforskning av Nord-Russland. Biografiske data om forfatteren savnes, men vi må vel ha lov til å gå ut fra at Šidlovskij var en slags historiker eller «historisk geograf». Han publiserte flere mindre bibliografiske arbeider om bl.a. Novaja Zemlja, Sibir og Peter den Stores virke i det nordlige Russland.² Det er imidlertid interessant å registrere at boken er trykket i Sjøfartsministeriet under Admiralitetet. Det tyder på at skriftet er blitt sanksjonert på høyt hold, når man tar i betraktning den strenge sensur som hersket i Russland også før revolusjonen.

På den tid da Šidlovskijs fremstilling kom ut, var Russland involvert i tremaktskonferansene og de internasjonale forhandlingene om Svalbard i Oslo.³ Det offisielle russiske standpunkt i 1912 var at Svalbard måtte oppfattes som terra nullius og at administrasjonen av øygruppen måtte deles mellom de interesserte makter i form av en internasjonal kommisjon. Alle signatarmakter måtte sikres lik rett til utnyttelse av økonomiske ressurser. Men i russisk presse ble det stadig satt frem synspunkter som krevde et sterkere engasjement, med begrunnelse i at Russland hadde «historiske interesser» å ivareta.⁴

Hoveddelen av Šidlovskijs arbeid består av en bibliografi og en oversikt over arkivalier som knytter seg til russisk fangst på Svalbard. Når det gjelder vår periode, og spørsmålet om oppdagelsen av Svalbard, opererer forfatteren med langt færre kilder. De mest interessante er uten tvil filologen Filippovs oversettelse av et norsk kongebrev fra 1576, samt muntlig tradisjonsstoff som vi skal komme tilbake til.⁵ Han viser også til foredrag og artikler om Russlands rettigheter på Svalbard, noe som tyder på at dette er samfunnsaktuelt stoff.⁶

Šidlovskij gir i sin historiske artikkel uttrykk for opinionens mening. Allerede i forordet slår han fast at Spitsbergen var «en urgammel russisk besittelse», og hevder at russisk «nasjonal selvfølelse og statlige interesser krever at [Spitsbergen] fortsetter å være det (. . .), om enn delvis».⁷ Selv om Svalbard i dag regnes som ingenmannsland, er det ikke lenge siden landet ble regnet som russisk eiendom, skriver han. Med beklagelse slår han fast at russerne selv i løpet av de siste 60 år har forsøkt å glemme «hvilken rolle denne øygruppen spilte i nord blant russiske besittelser tidligere».⁸

Šidlovskijs eget verk søker å rette på dette kjedelige faktum gjennom å samle litteratur- og arkivhenvisninger til forskningsbruk. Innledningsvis bringer forfatteren en historisk oversikt som vi skal se nærmere på.

Inntil den senere tid, skriver Šidlovskij, er Barentsz blitt regnet som Bjørnøya og Spitsbergens første oppdager. I 1911 kom det imidlertid en artikkel i en norsk avis som hevdet at nordmenn var de første på Svalbard.⁹ Dette imøtegår Šidlovskij. Tvert imot hevder han at allerede før grunnleggelsen av Solovetsk-klosteret i 1435 reiste forfedrene til den berømte Anton Starostin jevnlig til Spitsbergen — eller Grumant, som russerne kalte landet.¹⁰ Vitnesbyrd om disse reisene finnes bare som muntlige overleveringer, skriver forfatteren. Dokumentarisk belegg mener han imidlertid å finne i et dansk kongebrev fra 1576, der Frederik II ber Ludvik Munk på Vardøhus ta kontakt med den russiske styrmann Paulus Nichetz (Pavel Nikitič), som visstnok kjente veien til Grønland (Grumant). Den samme Nichetz skulle ha tilbudt noen kjøpmenn fra Trondheim opplysninger om Grønland og å vise dem veien dit.¹¹ Šidlovskij setter her likhetstegn mellom kildenes «Grønland» og det russiske navn «Grumant», som ble brukt om Svalbard. Forfatteren lanserer med dette et argument som senere er blitt flittig benyttet av sovjetiske historieskivere.

Sannsynligheten for at russiske pomorer i gammel tid besøkte Svalbard er desto større, mener Šidlovskij, ettersom de i samtiden var berømte for sitt sjømannsskap. Han refererer i denne forbindelse til John Barrows tokt til Novaja Zemlja i 1594, da britens skip ble akterutseilt av de russiske lodjene som loste ham. Langs hele Murmanskysten og på Fiskerhalvøya drev pomorene en utstrakt handelsvirksomhet. Forfatteren finner det derfor «ikke merkelig» at det blant disse modige sjøfarere, «som seilte langt mot nord, til Spitsbergen», fantes folk som nevnte Nikitič og Starostin. Men siden de var «ukultiverte» og ingen kontakt med «den siviliserte verden» hadde, er det ikke rart at deres (skriftlige) beretninger ikke er kommet frem til ettertiden. En krønikeforfatter fra Dvina må «åpenbart» ha kjent til overleveringene, for han skriver at Dvina-pomorene seilte i området «fra Grumant til Kolgujev og endog til Novaja Zemlja (. . .)».¹²

Det tredje hovedargument Šidlovskij anfører er den keiserlige forordning av 1620 som forbød pomorene å seile østover til munningen av Ob og Jenisej. Følgelig, skriver han, måtte¹³

(. . .) pomorene [vende] oppmerksomheten mot det fjernereliggende nord-vest, hvor utviklingen av deres foretak ikke ble hindret av begrensninger i form av skatte- og tiendeoppkrevere, og på nytt startet [de] sine fangstforetak på Grumant, hvor deres vidstrakte virksomhet fortsatte ennå omtrent et hundreår. I slutten av Peter den Stores tsardømme (. . .) begynte handelen i nord å forfalle.

Šidlovskijs fremstilling fortsetter med en beskrivelse av russisk hvalfangst og overvintringsjakt i det 18. og 19. århundre, samt de vitenskapelige ekspedisjoner Russland sendte nordover. For denne perioden finnes en betydelig bedre kildedekning, og forfatteren kan benytte arkivalia i sin fremstilling. Før vi forlater teksten må vi imidlertid ta med hans konklusjon. Her hevder han at den russiske regjering i det siste har tapt interessen for «den urgamle russiske besittelse, arkipelet Spitsbergen». I lys av norsk, svensk, britisk og endog amerikansk utnyttelse av kullforekomstene på Svalbard, er det ifølge Šidlovskij nødvendig å tilkjennegi «våre midlertidig glemte rettigheter til Spitsbergen». Han konkluderer i en muntert-optimistisk tone: «Bedre sent enn aldri!»¹⁴

Spitsbergen i russisk historie og litteratur er ganske åpenbart et innlegg i debatten om Svalbards status. Kravene til vitenskapelighet har måttet vike til fordel for ønsket om å «vekke» den russiske regjering og skape en opinion for større russisk engasjement i Svalbard-spørsmålet. I en så kort fremstilling har det heller ikke vært mulig å behandle emnet i sitt fulle omfang, og analyser av økonomiske forhold, fangstteknologi, tidlig geografisk utforskning, stormaktspolitikk osv. er helt fraværende. Imidlertid er det et forhold som gjør det nødvendig å ta denne pamfletten på alvor i historio-grafisk sammenheng, og det er at fremstillingen er representativ for de hovedsynspunkter på Svalbards oppdagelse som senere er fremført av sovjetiske historikere. Et visst offisielt preg har boken

også: Den er sanksjonert av ihvertfall ett departement.¹⁵ Šidlovskij's argumenter for tidlig russisk tilstedeværelse på Svalbard blir altså tatt opp og videreutviklet av sovjethistorikere, men noen historiografisk betydning utover dette har Šidlovskij's lille bok neppe fått. Likevel blir han den første som i historieskrivnings form presenterer det tredje hovedsyn på tilegnelsen av Svalbard, i opposisjon til det vi har kalt henholdsvis «Barentsz-» og «viking-hypotesen». Synet bygger på et grunnlag som dels består av tradisjon, dels av kildetolkning. Som vi har vist er tradisjonen muntlige overleveringer fra pomorene. Det skriftlige kildegrunnet er, for Šidlovskij's vedkommende, en tolkning av et dansk (norsk) kongebrev, hvor «Grønland» blir tatt for å være «Grumant», dvs. Svalbard. Spørsmålet blir dermed hva «den rydske styrmand» Pavel Nikitič mente med navnet Grønland, da han tilbød seg å vise trondheimskjøpmennene veien dit. Dette spørsmålet behandles senere (se nedenfor, 5.4.1).

Noter 3.3.4

- 1 A. F. Šidlovskij: *Špicbergen v russkoj istorii i literature. Kratkij istoričeskij i očerk russkich plavanij i promyslov na Špitsbergene i podrobnij ukazatel' literatury i archivnych del, odnosjaščichsja k etim voprosam*, St. Petersburg 1912. (Spitsbergen i russisk historie og litteratur. Kort historisk oversikt over russiske seilinger og foretak på Spitsbergen og detaljert litteratur- og arkivoversikt vedrørende disse spørsmål.)
- 2 Navnet hans finnes ikke i noen sovjetrussisk historisk bibliografi eller noe leksikon jeg har kommet over. De manglende opplysninger tyder på at Šidlovskij neppe var en fremtredende historieskriver.
- 3 Jfr. Mathisen: *Svalbard i internasjonal politikk* . . . , 113 f.
- 4 Ibid., 53.
- 5 A. M. Filippov: Datskij dokument o poseščenii Špicbergena russkimi v XVI veke, *Literaturnyj vestnik*, t. 1, kn. 4, 1901.
- 6 Šidlovskij, 9 note 1—3. Jeg har ikke sett disse artiklene selv, og refererer dem derfor ikke.
- 7 Ibid., forordet, 1.
- 8 Ibid.
- 9 «De siste spor efter Russernes Spitsbergenliv. Fra Birger Jacobsens expedition». *Tidens Tegn* 9, 1911. Jfr. Šidlovskij, 1.
- 10 Starostin døde i 1875. Hans mer berømte eldre slektning Ivan Starostin overvintret hele 39 ganger på Svalbard og ble gravlagt der i 1826. Jfr. Šidlovskij, 1. Klosteret på øya Solovetskoe i Kvitsjøen ble kanskje grunnlagt allerede i 1429. Munkene finansierte og utrustet en rekke ishavsekspedisjoner, også til Svalbard. Jfr. M. I. Belov: *Po sledam poljarnych ekspedicij*, Leningrad 1977, 9—10.
- 11 Ibid., 1—2.
- 12 Ibid., 2—3. Šidlovskij oppgir ikke sin kilde, enn si hvilken krønike det er tale om.
- 13 Ibid.
- 14 Ibid., 9.
- 15 Det kan nok være tvilsomt om det russiske utenriksdepartement ville latt en slik bok trykke i 1912, men den har et slags offisielt stempel.

3.3.5 F. C. Wieder

Det nederlandske utenriksdepartement og Det kongelige nederlandske geografiske selskap ga i 1918—19 støtte til utarbeidelsen av et større vitenskapelig verk om nederlandernes oppdagelse og kartlegging av Svalbard.¹ Den som fikk oppdraget med verket var Dr. Frederik Caspar Wieder. Han hadde tidligere publisert arbeider om nederlandsk sjøfart i eldre tid og benyttet gjerne karthistorisk materiale. Han var ansatt som bibliotekar ved universitetet i Leyden, og bisto bl.a. i arbeidet med «The place-names of Svalbard». Selv om hans biografi er dunkel, tyder oppdraget fra nederlandske myndigheter på at han har vært en anerkjent autoritet på området.² Således utga han i 1925 *Monumenta Cartographica* som er et karthistorisk verk om nederlandske geografiske oppdagelser i eldre

tid. I 1919 ble imidlertid *The Dutch discovery and mapping of Spitsbergen* ferdig og publisert i Amsterdam.³

Det er interessant å merke seg at verket er utgitt på engelsk. Uten tvil har dette sin forklaring i ønsket om størst mulig spredning i et viktig år for Svalbard. Den nederlandske stat hadde forholdt seg forholdsvis passiv til tremaktskonferansene om Svalbard i 1910 og 1912. Da de tre «nordstatene» — Norge, Sverige og Russland — utesket Nederlands reaksjon på konvensjonsutkastet, kom det kun inn en anmodning om å sløyfe henvisningen til disse landenes deltagelse i oppdagelsen av Svalbard, en ære Nederland tilskrev seg selv.⁴ I forbindelse med fredskonferansen i 1919 endret dette seg: Enkelte aviser hevdet endog at Nederland med rette kunne kreve ihvertfall deler av området.⁵ Den nederlandske ambassadør i Paris delte ut eksemplarer av Wieders bok til kommisjonen som arbeidet med Svalbardspørsmålet, sammen med en note med regjeringens synspunkter.⁶ Det er derfor i utgangspunktet rimelig å karakterisere verket som et diskusjonsinnlegg.

Wieders fremstilling bærer nok preg av å være oppdragsforskning, men det må understrekes at han bygger på primære kilder, nemlig samtidige kart og — der det har vært mulig — manuskriptkart. Derimot har han viet skriftlige primærkilder mindre plass. Han bygger i vesentlig grad på Muller og Conway når det gjelder den historiske utvikling, og standardfremstillingene av Purchas, Gerritsz og De Veer.⁷ Han er overhodet ikke opptatt av økonomisk eller politisk historie, men er åpent interessert i å vise den nederlandske innsats i den geografiske tilegnelse av Svalbard, og for dette formål er vel hans kildevalg adekvat nok.

Wieder nevner hverken nordmenn eller russere som mulige oppdagere av Svalbard. Heller ikke legger han noen vekt på andre nasjoners deltagelse i utforskningen av landet. Han tiltrer med tilfredshet Conways konklusjon at britene etter 1625 ikke bidro nevneverdig til forbedringen av de geografiske kartene over Svalbard. Ikke nok med det, han hevder at Conways resultater, «however favourable to the Dutch», må revideres.⁸ Årsaken er å finne i nye karthistoriske oppdagelser, særlig Peter Plancius globus fra 1612. Denne globusen gjør det ifølge Wieder klart at:⁹

(...) før engelskmennene hadde hollenderne viten, sannsynligvis basert på personlige besøk, om nordkysten forbi Hinlopenstredet, om Sjuøyane, og om vest- og sørkysten av Edgeøya og om Hopen, slik at selv før 1614 var hele omkretsen av Spitsbergen kjent for hollenderne, unntatt området ved Heleysundet og østkysten av Nordaustlandet og Edgeøya, slik at hollenderne med rette kan kalles oppdagerne av hele Spitsbergen-gruppen, fordi de sistnevnte deler også var ukjente eller svært ufullstendig kjent for engelskmennene.

I likhet med Muller hevder Wieder at Rijk i 1596, etter å ha skilt lag med Barentsz ved Bjørnøya, seilte nordover igjen langs østkysten av Spitsbergen. Dermed skulle Spitsbergen ha vært omseilt minst 250 år tidligere enn hva man har antatt hittil.¹⁰ Som støtte for sin påstand anfører også Wieder at Rijk brukte uttrykket «à tour d'iceluy pays».¹¹ Wieder antyder at den øya («Visch-Eylandt») Rijk så på tilbakereisen i 1596 egentlig var Hopen. Han mener det er «a strong probability» for dette, og at det er «nothing contrary to this theory» i de gamle sjøkartenes beskrivelse av Hopen, men utvikler ikke sin hypotese videre.¹²

Viktigere er hans beskrivelse av Henry Hudsons tokt i 1607, en reise som mange har ment dannet opptakten til hvalfangsten ved Svalbard. Wieder godtgjør at Hudson må ha benyttet hollandske kart under toktet, noe som går frem av hans dagbok. Her benytter han flere hollandske navn som åpenbart stammer fra Barentsz kart: «Newland» (Het Nieuwe Land) for hele øygruppen, «Vogel Hooke» (Vogel Hoek) for nordspissen av Forlandet og «Great Indraught» (Groote Inwyck) for Isfjorden.¹³ Wieder bringer utdrag av dagboken som viser at Hudson var på nordkysten og derfra så land lenger østover opp mot 81—82 grader nord, men isen tillot ikke videre seilas. Han siterer fra dagboken:¹⁴

(...) we returned, bearing up the helme, minding to hold that part of the land which the Hollanders had discovered in our sight.

Dette utsagnet tar Wieder til inntekt for at Hudson var kjent med den nederlandske oppdagelsen av Spitsbergen, inkludert nordkysten.¹⁵ Dermed regnet britene seg — helt urettmessig — for oppdagere av Spitsbergens nordlige del. Lykken var imidlertid kortvarig, for i 1612 rev engelskmenn ned en stake med det nederlandske våpen på som Barentsz hadde satt opp et sted på nordkysten i 1596.¹⁶ Wieder demonstrerer ved sitater fra Hudsons dagbok også at engelskmennene i 1607 kjente til at «Willoughbies Land» lå på eller ved Novaja Zemlja. Følgelig var det ikke Svalbard Willoughby oppdaget i 1553.¹⁷

Forfatteren skisserer engelsk oppdagervirksomhet i perioden 1610—1622, og konkluderer med at britene oppdaget lite nytt. Han tar utgangspunkt i John Daniels kart fra 1612, et kart som er gått tapt, men som vi kjenner gjennom referanser i Hessel Gerritsz og Purchas. Gerritsz brukte «for størstedelen engelske navn tatt fra et kart av John Daniel, tegnet i London i 1612».¹⁸ Wieder slår fast at Gerritsz kart ikke strekker kystlinjen lenger enn Barentsz, og slutter av dette at heller ikke Daniels kart viste noe vesentlig nytt. Noen engelske navn fra Hudsons og Jonas Pooles reiser før 1612 er kommet med, men også to hollandske navn («Behouden Haven» og «Schoonhaven») som Wieder mener ikke kan ha vært på Daniels kart. Han konkluderer med at det er «fair to assume» at britene før 1612 ikke oppdaget noe som ikke Barentsz tidligere hadde sett.¹⁹ Han skriver:²⁰

(...) I am pretty well convinced that Daniel's map did not record any extension given to Barents' discovery by the English, and that they, having found Spitsbergen guided by Barents' map, carefully hugged the coast and bestowed names.

Når det gjelder perioden etter 1612, mener Wieder de skriftlige kildene er de vesentligste. Han bygger her sin fremstilling på Purchas og Conway. Han finner det bevist at engelskmennene Baffin og Fotherby i 1614, ikke oppdaget Hinlopenstredet.²¹ Wieder refererer Purchas opplysninger om at Edge oppdaget Edgeøya i 1616 og at britene gjorde oppdagelser både på nordkysten og i øst, men slår fast at oppdagelsene ikke er nedtegnet i de originale dagbøkene. Edges kart fra 1625 representerer dermed, mener han, den samlede engelske geografiske viten om Svalbard til den tid. Wieder mener det er sannsynlig at Edge kopierte nederlenderen Joris Carolus kart fra 1614 og satte engelske navn som han hentet fra de britiske oppdagernes dagbøker.²²

Derimot mener forfatteren å finne nederlandske geografiske nyvinninger i perioden som tidligere ikke er viet oppmerksomhet. Wieder sikter til Plancius globus fra 1612, hvor det er tegnet inn en kyst øst på Svalbard med mange små øyer utenfor. Navn som «7 Broeders», «Staten Eylant» og «Verlaten Eylant» er inntegnet.²³ Wieder identifiserer øyeblikkelig «7 Broeders» som Sjuøyane nord for Nordaustlandet, altså vesentlig lenger nord og øst enn man til nå har antatt at noen hadde vært i 1612.²⁴ Wieder forkaster forsøk på å forklare denne kysten som enten en del av Novaja Zemlja eller et konstrukt. Plancius sørøstlige kyst går igjen på Joris Carolus kart fra 1614, og blir her kalt «Marfyn». Wieder hevder at denne representasjonen, sammenholdt med Plancius baserer seg på faktiske oppdagelser.²⁵ Mer overbevisende er Wieders argumentasjon for at Edgeøya ble oppdaget av nederlenderne i 1614 — Carolus «Onbecende Cust» øst for Spitsbergen må være Edgeøya.

Når Wieder har argumentert for at nederlenderne gjorde oppdagelser i de østlige deler av Svalbard, finner han også en forklaring på øya «t Verlaten Eylant» som er avtegnet på Plancius globus (men ikke på Carolus kart). Navnet stammer fra Jan Cornelisz Mays reise i 1611. May trodde selv han var kommet til en øy ved Novaja Zemlja, men Wieder hevder at det er Hopen det er tale om. Isåfall skjedde oppdagelsen to år før britene kom dit første gang.²⁶ Wieders resonnement bygger på to hovedforutsetninger, nemlig at Plancius omtalte sørøstlige kyst virkelig hører til Spitsbergen og at kaptein May ikke var klar over hvor han virkelig befant seg på grunn av sterk strøm og avdrift. Wieder sier om den første forutsetningen:²⁷

I must abstain from arguing about this misplacement we have to accept, as this would lead to an explanation of the knowledge the early XVIIth century sailors had of determining longitude (...).

Wieder mener hans teori styrkes av at Hopen på senere nederlandske kart, for eksempel Blaeus fra 1623, er plassert langt øst, sør for et nes som kalles «Swarten Hoeck». Dette neset mener han må være Negerpynten på Edgeøya.²⁸ Øya har på dette kartet fått navnet «Hoop Eyland».²⁹ Når det gjelder de øvrige navnene fra Plancius, avholder Wieder seg fra forklaringsforsøk. Det viktigste er, sier han, at³⁰

(. . .) this representation on Plancius' globe (. . .) shows that there was an activity of the Dutch on the East side of Spitsbergen of which no mention is made in the records we had till now at our disposal.

Når Wieder går over til å beskrive den nederlandske utforskning som foregikk parallelt med britisk, dvs. fra 1614 og frem til utgivelsen av Willem Jansz Blaeus kart i 1623, blir en inkonsistens i fremstillingen tydelig. Han innrømmer at Plancius representasjon av Svalbard ikke ble «(. . .) such as it was, continued by Dutch map makers». Forklaringen på dette faktum ligger ikke i feilaktigheten av Plancius globus, mener han, men snarere i at lokaliseringen var «uncertain and difficult to combine with the known West coast».³¹ Blaeus sjø-atlas fra 1623 inkorporerer alle nederlandske oppdagelser etter 1614.³² Hvordan forklarer Wieder forskjellen mellom Carolus kart fra 1614 og Blaeus fra 1623? Wieder erkjenner at det er vanskelig å forklare hvorfor Blaeu ikke har reprodusert Carolus oppdagelser, men finner to hovedårsaker til dette. For det første ble bare de områder som nederlenderne besøkte jevnlig inntegnet, fordi sjøfarerne ikke måtte forledes til å «go farther than was safe». For det andre — og dette mener Wieder selv er mer sannsynlig — var Noordsche Compagnie interessert i å holde forretningshemmelighetene for seg selv — de tillot ikke at detaljer om fangstfeltene ble offentliggjort. Wieder hevder derfor at det i engere kretser av skipperne og redere hersket større kunnskap om Svalbards geografi enn det som ble offentligheten til del.³³

Det kan reises flere innvendinger mot en slik argumentasjon. Når en geograf unnlater å avmerke områder på sitt kart, er det nærliggende å tenke seg at han faktisk forkaster eksistensen av dem. Det er rimelig å regne med at man i 1623 hadde fastslått at Plancius og Carolus sørøstlige kyst ikke fantes. Britiske hvalfangere, særlig fra Hull, fanget i østlige områder før den tid og må ha hatt kunnskap om området. Dette går frem av Edges kart fra 1625, som Wieder riktignok mener bygger på Carolus.³⁴ Det er grunn til å tro at britene frem til 1623 var langt mer aktive i de østlige områdene av Svalbard enn det nederlenderne var. Man kjente til Edgeøya med Negerpynten («Swarten Hoeck») og Hopen. Et eventuelt avhengighetsforhold mellom karttegnere og hvalfangstkompanier kan ikke avvises, men må dokumenteres før slike konklusjoner kan trekkes. Endelig er det verdt å merke seg at Carolus selv, i et sjøatlas fra 1634, utelater sine egne «oppdagelser» og kopierer Blaeu. Dette faktum karakteriserer Wieder som «really interesting», uten å utdype det nærmere.³⁵

Wieder konkluderer med at Blaeus kart fra 1623 holdt seg stort sett uforandret frem til 1650. Kartet representerte den offisielle geografiske kunnskap om Svalbard, i den grad myndighetene og Noordsche Compagnie tillot trykking. En større viten kom uten tvil frem i de kartskisser og manuskripter nederlandske sjøfolk kom hjem med, mener han.³⁶ Kartene over Svalbard ble perfektionert i og med Giles og Reys kart tidlig på 1700-tallet.³⁷ Nederlendernes overlegenhet i geografisk utforskning av og kunnskap om Svalbard etter 1623 og frem til slutten av 1700-tallet blir ikke bestridt av andre lands historieskrivere.

The Dutch discovery and mapping of Spitsbergen er uten tvil det beste og mest omfattende verk om Svalbards geografiske utforskning i det 17. og 18. århundre. Wieder beskriver hele 288 gamle kart og manuskripter, mer enn fem ganger så mange som Conway undersøkte.³⁸ Den rent karthistoriske, deskriptive del av hans arbeid er solid og antagelig faglig forsvarlig. Når det gjelder hans tolkning av resultatene, kan det imidlertid reises innvendinger. Det kan være nyttig å ha i minne den situasjon boken er blitt til i, og forklare Wieders ensidige fortolkning av kildematerialet på denne bakgrunn. Boken er et regulært bestillingsverk fra nederlandske myndigheter, og faller i tid sammen med et offisielt nederlandsk initiativ for å sikre seg innflytelse i administrasjonen av Svalbard. At

dette er programforskning, kan det derfor ikke herske noen tvil om. En vurdering av verket hindres av at det ikke eksisterer direkte sammenlignbare arbeider fra annet hold. Vi må likevel ha lov til å si at den historiske fremstilling på sentrale punkter er tendensløs, og at denne tendensen er nasjonalt betinget. Opphavssituasjonen gjør det rimelig å regne med at det like mye er den nederlandske offisielle holdning som forfatterens egne som kommer til uttrykk, kanskje også en grunnholdning som er representativ for nederlandsk opinion omkring 1919. Vi kan ikke slutte noe sikkert om Wieders egne meninger, fordi han sjelden er personlig i fremstillingen.

Uten tvil er *The Dutch Discovery and Mapping of Spitsbergen* et standardverk for den som vil arbeide med Svalbards historie, og boken er blitt meget populær. Med hensyn til karthistorien må Wieder regnes som den fremste autoriteten.

Noter 3.3.5

- 1 T. Mathisen: *Svalbard i internasjonal politikk*, 178—79.
- 2 Som tilfellet er med Šidlovskij, har jeg ikke klart å bringe frem annet enn rent bibliografiske opplysninger om dr. Wieder. Han har for eksempel fått doktorgrad for 1901.
- 3 F. C. Wieder: *The Dutch discovery and mapping of Spitsbergen*, Amsterdam 1919.
- 4 Mathisen, op.cit., 128, 147. Forøvrig synes Nederland å være blant de mindre interesserte i denne perioden, og det var først i 1920 at hollenderne startet gruve drift på Svalbard. Jfr. A. Hoel: *Svalbards historie I*, 299 f.
- 5 Mathisen, op.cit., 178—179.
- 6 Ibid., 207—08.
- 7 Jfr. litteraturlisten.
- 8 Wieder, 2.
- 9 Ibid.
- 10 Det er noe uklart hvem som først seilte rundt hele Svalbard. Den nederlandske hvalfangeren Giles seilte ihvertfall på østkysten av Nordaustlandet i 1707 og oppdaget Kvitøya. Hele Svalbard-gruppen er representert på Van Keulens kart fra ca. 1714 etter opplysninger fra Giles. I Norge er det vanlig å gi Elling Carlsen æren for først å ha seilt rundt Svalbard i 1863. Conway (*No Man's Land*, 228—30, 340) vakler også, og betegner vekselvis Giles og Carlsen som «first circumnavigator».
- 11 Ibid., 4. Her kan man innvende at «rundt» (à tour) ikke nødvendigvis betyr «rundt den andre veien» dvs. østover. Jfr. Barentsz kart fra 1598 og øvrige kartreproduksjoner; østkysten av Spitsbergen finnes ikke inntegnet på kart før 1620.
- 12 Wieder, op.cit., 4.
- 13 Ibid., 21—22.
- 14 Ibid.
- 15 Det han imidlertid unnlater å nevne er at Hudson antagelig trodde Barentsz ikke var kommet lenger nord enn Fuglehuken (Vogel Hooke) på Forlandet. Jfr. Conway, op.cit., 25 note 2.
- 16 Ibid., 13.
- 17 Wieder, 22.
- 18 Gerritsz, op.cit. Jfr. Wieder, 23.
- 19 Wieder, 22—23.
- 20 Ibid., 23.
- 21 Ibid., 26. Den dype fjorden på nordkysten som på Edges kart fra 1625 kalles «Sir Thomas Smyths Inlet» må være Wijdefjorden, mener Wieder. Conway er av samme oppfatning. Jfr. Conway, 72.
- 22 Ibid., 26—27.
- 23 Plancius globus er reproduert av Wieder. Se plate 2 og 6.
- 24 Ibid., 28. Sjuøyane ligger på 80° 30' N, 20° 30' Ø. Det finnes neppe skriftlig kildebelegg for denne påstanden, og det er usannsynlig at Sjuøyane skulle være oppdaget så tidlig. Det er kanskje mer trolig at «7 Broeders» kan være de syv øyene i nordvest (Danskøya, Amsterdamøya, Fugleøya, Norskøyane, Klovningen og Fuglesangen) som var kjent på dette tidspunkt, eller en teoretisk konstruksjon.
- 25 Ibid. Dette er en meget omstridt slutning. Conway mener «Marfyn» er en del av Novaja Zemlja som ble oppdaget av Wiloughby i 1553 og som er blitt feilplassert på kartet. Sovjetiske historikere har også hevdet at «Marfyn» er et russisk navn og tar det som et bevis på russisk tilstedeværelse på østkysten av Svalbard. Jfr. Conway, 78—79, 102. Om sovjetisk oppfatning se A. Heintz: «Russian opinion about the discovery of Spitsbergen», *Norsk Polarinstittutt Årbok 1964*, 98—99.
- 26 Wieder, 30.
- 27 Ibid.
- 28 Ibid., 31.

- 29 Flere forfattere har pekt på at navnet Hopen er avledet av det engelske «Hope island», og dette gjør det vanskelig å akseptere Wieders argument. Det virker lite sannsynlig at nederlandske karttegnere skulle benytte et engelsk navn på en øy som var oppdaget og døpt av nederlendere. Jfr. A. K. Orvin: «The place-names of Svalbard», 191. Conway (*No Man's Land*, 365) mener Hopen ble oppdaget av Marmaduke i 1613 og oppkalt etter hans skip «Hopewell».
- 30 Ibid., 32.
- 31 Ibid., 34.
- 32 Wieder oppsummerer disse ferdene på s. 34–35.
- 33 Ibid., 35.
- 34 Ibid., 57. Jfr. Conway, 129.
- 35 Wieder, *ibid.*
- 36 Ibid., 35–36.
- 37 Kartet ble utgitt av Van Keulen i 1707–20. Jfr. Wieder, 41–44, 95–96 plate 32.
- 38 Conway undersøkte 56 kart. Jfr. Conway, 328–41.

3.4 Nyere historieverk

3.4.1 Innledning

De fem siste verkene vi skal se på er alle fra tiden etter siste verdenskrig. Utgangspunktet for disse forfatterne er altså noe annerledes, i og med at Svalbard på dette tidspunkt var lagt inn under norsk suverenitet. Krigen hadde ikke endret på denne situasjonen. På Svalbard var det nå først og fremst Sovjetunionen som hadde økonomiske, og vel også politiske interesser ved siden av Norge. Når vi derfor tar med så mange som tre sovjetiske verk i vårt litteraturutvalg, er det mer en avspeiling av denne situasjonen enn et representativt utvalg av europeisk etterkrigs litteratur om Svalbard.¹

De sovjetiske verkene viser, tross innbyrdes forskjeller, en ganske stor ensartethet når det gjelder synet på pomorenes rolle i oppdagelsen og utnyttelsen av Svalbard. Det er altså en forholdsvis ensidig fokusering på ett av våre problemer, nemlig hvem som kom først til Svalbard. Hvalfangstperioden blir bare berørt av Vize, og da i helt generelle vendinger. Hvalfangst er derimot hovedtema for dansken Sune Dalgårds klassiske avhandling, mer spesielt den dansk-norske aktiviteten på 1600-tallet. Norsk litteratur representeres ved Adolf Hoels verk, som ved siden av *No Man's Land* er den eneste større syntese over Svalbards historie.

3.4.2 Vladimir Jul'evič Vize

Et meget interessant sovjetisk bidrag til Svalbards historiografi leverer naturvitenskapsmannen V.J. Vize med sin bok *Havene i det sovjetiske Arktis* fra 1948.² Dessverre kjenner vi ikke forfatterens biografi i noen detalj, utover det at han er født i 1886 og at han arbeidet som geograf, geofysiker, hydrolog og meteorolog. Han må ha vært en relativt fremstående vitenskapsmann, idet han var assosiert medlem av Det sovjetiske vitenskapsakademi fra 1933. Vize publiserte i 1948 også en annen bok som dreide seg om russiske pomorer.³ Han døde i 1954.⁴ Hvilken tilknytning han forøvrig hadde til Svalbard, har vi ikke kunnet bringe på det rene, men med en slik faglig bakgrunn er det ikke usannsynlig at Vize kan ha arbeidet som forsker på øygruppen.

Boken kom altså ut i en periode i sovjetisk historie da nasjonalismen blomstret etter krigen, og da det Khrustsjov kalte «personlighets-kulten» i sitt oppgjør med stalinismen på partikongressen i 1956, var på sitt mest intense.⁵ Perioden er preget av meget vekslende faglig kvalitet over historiefremstillingene. Det kan kanskje stilles spørsmål om *Havene i det sovjetiske Arktis* fortjener betegnelsen «klassiker» i Svalbard-litteraturen. Boken blir riktignok sjelden referert i vestlige fremstillinger, og den behandles heller ikke i Anatol Heintz undersøkelse av det russiske synet på Svalbards opp-

dagelse.⁶ På den annen side gir M. Belov og S. Obručev henvisninger til Vize i autoritative bøker vi behandler senere. Hvilken status Vizes fremstilling har i Sovjetunionen er det vanskelig å avgjøre. Vi kan likevel anføre et par argumenter for å behandle boken i vår sammenheng: For det første representerer Vize — som vi skal se — kontinuiteten i sovjetisk historieskrivning om Svalbard. Der nest er *Havene i det sovjetiske Arktis* en interessant bok — den favner et videre felt i Svalbards historie enn de øvrige russiske fremstillinger vi undersøker. Men det avgjørende må likevel bli at boken kom ut i en periode da Svalbard var meget aktuelt i det bilaterale forhold mellom Norge og Sovjetunionen. I 1944 tok nemlig Molotov initiativ overfor Trygve Lie for å få omstøtt Svalbardtraktaten, og uttrykte ønske om at Bjørnøya skulle tilfalle Sovjetunionen, mens det øvrige Svalbard skulle styres i et slags condominium mellom de to land. Saken vakte betydelig oppsikt, også internasjonalt, da den ble offentlig kjent i 1947. På dette tidspunkt var imidlertid norske myndigheter under mindre press, og Stortinget avviste det sovjetiske forslaget samme år.⁷ Vi har altså å gjøre med en bok som er skrevet under innledningen til «den kalde krigen», og det må være interessant å se hvordan dette og de før nevnte forhold spiller inn på fremstillingen av Svalbards historie.

Vi kan vel slå fast at Vize ikke var profesjonell historiker. Dette tyder også hans valg av kilder på. Forfatteren benytter overhodet ikke primærmateriale i fremstillingen av den periode som er interessant for oss, nemlig inntil ca. 1650. Når det gjelder russiske pomorer på Svalbard på 15- og 1600-tallet synes da heller ikke samtidig, dokumentarisk kildemateriale å eksistere. Vize er derfor henvist til å bruke det tradisjonsstoff som landsmannen Šidlovskij benyttet før ham, i tillegg til vestlige historiefremstillinger. Når det gjelder den siste typen kilder, er Vize åpenbart godt orientert. Av litteraturlisten går det frem at han, i tillegg til de russiske hovedverk, ihvertfall bruker Conways *No Man's Land*.⁸ Og i teksten er det gitt henvisninger til Martens, Zоргdrager, Scoresby, Keilhau og Nansen.⁹ Vizes bok skiller seg derfor ikke ut fra mange av de andre verkene vi har behandlet i Svalbards historiografi når det gjelder kildegrunlaget.

Det materiale som er interessant i vår sammenheng, finnes i et eget kapittel i den drøyt 400 sider lange boken og har tittelen «Russerne på Spitsbergen». Avsnittene om Svalbards historie utgjør altså bare en mindre del (15 sider) av det totale omfang, og problemene blir da heller ikke behandlet i noen detalj. Vizes fremstilling har likevel karakter av syntese, idet den omfatter russisk aktivitet på øygruppen frem til nyere tid. Vi vil imidlertid konsentrere oss om det som angår den eldste historien.

Allerede i åpningen slår Vize fast at russiske Kvitsjø-pomorer besøkte Svalbard i det 16. århundre. Han hevder videre at de i de følgende snaue 300 år drev «intensiv helårsfangst og grunnla mange bosetninger».¹⁰ Han er imidlertid ikke kategorisk når det gjelder oppdagelsen av Svalbard, men refererer de islandske årbøkers anmerkning om «Svalbard funnet» fra 1194, som tyder på at norrøne folk har kjent til landet. Vize skriver:¹¹

Nøyaktige opplysninger om når mennesker for første gang gjorde seg kjent med Spitsbergen, finnes ikke.

Han viser i denne forbindelse til Fridtjof Nansens konklusjon om at årbøkernes benevnelse måtte være identisk med dagens Svalbard.¹² Som Šidlovskij før ham mener Vize at russiske pomorer ihvertfall var på Svalbard før 1596, og han bygger sitt syn på samme grunnlag som sin før-revolusjonære landsmann: Brevet fra Frederik II til Ludvik Munk på Vardøhus i 1576. Han refererer her ikke Šidlovskij, men viser til deres felles kilde, nemlig den russiske filologen A. M. Filippovs oversettelse og utgave av brevet i 1901.¹³ Noen nøyaktigere tidfesting av russernes ankomst til Svalbard gir Vize seg ikke ut på. Som vi husker argumenterte Šidlovskij med muntlig tradisjonsstoff — Starostinlegenden — til støtte for tidlige russiske besøk. Det er interessant å merke seg hvordan Vize behandler dette materialet på en kildekritisk måte:¹⁴

I litteraturen kan man av og til støte på henvisninger til at Starostin'ene seilte på Grumant allerede før grunnleggelsen av Solovetsk-klosteret (1435). En slik konklusjon er imidlertid altfor usikker, ettersom den bare bygger på (. . .) Ivan Starostins sonne-

sønn Antons anvisninger (. . .). Selv om en slik uttalelse kan tilgis Anton Starostin, som søkte å oppnå bestemte materialistiske mål, så er det neppe tjenlig for historikeren å bygge på den type erklæringer.

Dette sitatet kan knapt tolkes annerledes enn at Vize distranserer seg fra å bruke dette tradisjonsstoffet som argument for russiske besøk på Svalbard allerede på 1400-tallet.

Av det han skriver et annet sted, går det frem at eventuell russisk aktivitet på Svalbard på 1500-tallet må ha vært sporadisk. Selv om brevet fra Frederik II viser at russiske pomorer besøkte øygruppen tidligere, hevder han at den permanente aktiviteten kan dateres til første fjerdedel av det 17. århundre.¹⁵ Han viser til at Zorgdrager som første vestlige kilde nevner russere på Svalbard i 1697.¹⁶ Siden man i hvalfangstlitteraturen «bare svært sjelden finner henvisninger til møter med russere, har de fleste forskere regnet med at pomorene i stor grad holdt til i området ved Edgeøya, skriver Vize. Dette må imidlertid være uriktig, mener han, ettersom et kart han har laget over rester etter russiske fangststasjoner viser at pomorene hadde hytter langs hele vest- og nordkysten av Spitsbergen.¹⁷ Noe forsøk på datering av disse stasjonene blir imidlertid ikke gitt. Vi kan altså slå fast at Vize mener russerne besøkte Svalbard allerede før Barentsz, og at de drev permanent aktivitet i den perioden vi behandler. La oss så se hvordan han beskriver hvalfangsten frem mot midten av 1600-tallet.

Vize tar utgangspunkt i beretningene til nederlenderne som vendte hjem etter Barentsz og Rijps tokt, og mener deres opplysninger om hvalforekomstene ved Svalbard førte til at interessen i Vesteuropa ble vakt.¹⁸ Han avviker dermed fra de fleste andre historieskrivere, som har ment at Hudsons tokt i 1607 var utslagsgivende. Han peker korrekt på at engelskmennene var de første til å fange hval ved Svalbard, men angir feilaktig at Noordsche Compagnie ble dannet i 1612.¹⁹ Hans summariske gjennomgang av de innledende stridigheter mellom hvalfangerne synes riktig nok, og han finner hovedårsaken til konflikten i det faktum at britene gjennom sin annekasjon i 1613 forsøkte å skaffe seg monopol på fangsten. Han nevner ingenting om de dansk-norske suverenitetskrav, selv om han peker på at danske hvalfangere og orlogsfartøy var ved Svalbard i 1615.²⁰ Direkte feilaktig må det være når han samme sted hevder at hvalfangere fra Bremen og Hamburg kom dit omtrent samtidig.²¹ Han karakteriserer konflikten på en ganske dramatisk måte:²²

I Spitsbergens farvann flammes en bitter kamp opp. Fire nasjoner forsvarte med våpen sin rett til å fangste etter hval.

En midlertidig løsning av konflikten finner også Vize i delingen av Svalbard, som han henfører til 1617. Gjennom denne avtalen ble øygruppen delt i fangstfelter, der britene fikk de antatt beste fra Magdalenafjorden og sørover, hollenderne Amsterdamøya og noen fjorder, danskene Danskøya, mens tyskerne etablerte seg i Hamburgbukta. Interessant nok — og i strid med hentydningen til de fire nasjonene — nevner han at spanjoler og franskmenn ble henvist til nordkysten. Vize understreker at sammenstøtene mellom konkurrentene fortsatte også etter at avtalen var inngått.²³ Her deler han altså oppfatning med for eksempel Conway, som han oppgir som kilde, men nyanserer det bilde av harmoni etter delingen av Svalbard som Zorgdrager og tildels Scoresby tegner.

Når det gjelder omfanget av fangsten gir ikke Vize opplysninger om tiden før 1650, og de tall han bringer for den etterfølgende periode, er åpenbart hentet fra Zorgdrager. Interessant nok siterer han fra Nansens *En ferd til Spitsbergen* når han beskriver Smeerenburg, ikke Zorgdrager, som er Nansens kilde.²⁴ Vize referer også Martens besøk, og det er overraskende at han med sitt kjennskap til Conway ikke nyanserer eller kommenterer den delvis fantastiske fremstillingen av Smeerenburg. Med hensyn til fangstens utvikling konstaterer han at «hvalfangernes ville rovdrift» førte til at hvalen forsvant fra farvannet, men han daterer ikke dette nøyaktig. Han peker riktignok på at nordmenn og briter som de siste drev hvalfangst ved Svalbard på 1800-tallet, men henvisningen til Martens Smeerenburg-beskrivelse viser at han kjenner til at stasjonen var i forfall omkring 1670.²⁵ Noen nærmere analyse av hvalfangsten gir Vize ikke.

Vi må altså konkludere med at *Havene i det sovjetiske Arktis* ikke er noen dyptpløyende analyse av Svalbards eldste historie. Boken er på dette område refererende i formen, og i de fleste tilfelle er det lett å identifisere kildene til de enkelte utsagnene. Vi må kunne si at fremstillingen føyer seg pent inn i rekken av populære bøker om Svalbards historie. Likevel er det interessant å se denne boken i lys av russisk historiografi. Vi har allerede pekt på Vizes kritikk av kildeverdien i den såkalte «Starostin-legenden». Her skiller forfatteren seg klart fra sin forgjenger Šidlovskij, og — som vi senere skal se — fra senere sovjetiske historikere. Han er også udogmatisk i spørsmålet om hvem som oppdaget Svalbard, idet han refererer såvel muligheten for norrøne besøk i middelalderen som Barentsz og Rijps reise i 1596. Likevel føyer han seg inn i den sovjetrussiske tradisjon ved å legge vekt på Frederik II's brev fra 1576 som bevis på tidlige russiske besøk. Han avviser også vestlige historikeres «ex silentio»-argumentasjon om at eventuell russisk tilstedeværelse måtte ha fått nedslag i samtidige hvalfangst-kilder, dersom den hadde vært et faktum. Ikke overraskende legger han også betydelig vekt på kontinuiteten og omfanget av den russiske aktiviteten på Svalbard. Dette bør vi antagelig se i lys av at boken er beregnet på et hjemlig publikum; det som angår pomorene har på den ene side antagelig størst interesse for russerne, og på den annen side er stoffet egnet til å stimulere nasjonalfølelsen.

Når det er sagt, må det samtidig understrekes at Vizes fremstilling neppe kan karakteriseres som nasjonalistisk eller bevisst tendensiøs. Særlig på bakgrunn av den periode og den politiske situasjon boken ble til i er det grunn til å fremheve den nøkternhet og saklighet forfatteren fremviser. Den som har lest andre historiefremstillinger fra Stalin-tiden vil sannsynligvis bli positivt overrasket over Vizes bok. Sammenligner vi denne boken med de verk som ble til i tiden omkring Spitsbergen-konferansene og Paris-forhandlingene, er fraværet av argumentasjon påfallende. Det ville være overilet å slutte av dette at spørsmålet om Svalbards status ikke hadde særlig aktualitet i årene 1947—48. Derimot må vi kunne konstatere at *Havene i det sovjetiske Arktis* ikke er noe debatt-innlegg. Om boken var et «bestillingsverk», i den forstand at utgivelsestidspunktet var bestemt av de politiske forhold, kan vi ikke avgjøre på så spinkelt grunnlag. Til fordel for en slik antagelse kan vi anføre at ingenting i kapittelet om Svalbard strider mot offisiell sovjetisk politikk. På den annen side virker det sannsynlig utfra erfaringen med sovjetisk historiografi i Stalin-tiden at et bestillings-ville ha brukt kraftigere lut.

Det er vanskelig å si noe definitivt om hvilken betydning Vizes bok har hatt i ettertid. Det vi kan peke på er at boken synes å være lite kjent i Vesten, mens både Belov og Obručev, som vi behandler senere, refererer Vize i sine arbeider. All den stund forfatteren ikke bringer originalt materiale om Svalbards historie frem i lyset, må betydningen sies å være begrenset. Det er først og fremst i sammenheng med annen sovjetisk litteratur om Svalbard at boken er virkelig interessant.

Noter 3.4.1 og 3.4.2

- 1 En kort bibliografisk oversikt blir gitt nedenfor, 5.1.3.
- 2 V. Ju. Vize: *Morja sovetskoy Arktiki*, Moskva-Leningrad 1948. Jeg har benyttet en kopi som Per Kyrre Reymert ved Tromsø Museum velvilligst har lånt meg.
- 3 V. Ju. Vize: *Russkie poljarnye morechody iz promyžylych ljudej XVII—XIX v.*, Moskva-Leningrad 1948. Denne boken har det ikke lyktes meg å få tak i.
- 4 G. K. Skrjabin (red.): *Akademija Nauk SSSR. Personal'nyj sostav, t. II, 1917—1974*, Moskva 1974.
- 5 Jeg har behandlet sovjetisk historiografi om Stalin-spørsmålet i en semesteroppgave: *Stalin i sovjetisk historiefremstilling. Trekk ved offisiell historie*, Trondheim, NLH 1981.
- 6 A. Heintz: *Russian opinion . . .*, 93—118.
- 7 Se f.eks. A. C. Sjaastad og J. K. Skogan: «Politikk og sikkerhet i Norskehavsområdet», *Utenrikspolitiske studier nr. 18*, Oslo, NUPI 1976, 237—41; W. Østreng: *Det politiske Svalbard*, Oslo 1975, 68—73.
- 8 De russiske bøker det er tale om er bl.a. M. Stavnicer: *Russkie na Špicbergene*, Moskva 1948; A. Charitonov: «Archangel'skie promyšlenniki na Grumante», *Otečestvenne zapiski, t. 66, No. 10*, 1849; A. Šidlovskij: *Špicbergen v russkoj istorii i literature*, St. Petersburg 1912. Om Stavnicer, se A. Heintz, op.cit. Charitonovs artikkel er utgitt på tysk under tittelen: «Die russi-

- schen Promyschleniks auf Grumant», *Ermans Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland*, Berlin 1851, 154–75. Jfr. Conway, *No Man's Land*, 239 ff.
- 9 Tittelen på Nansens verk gis ikke. Ting tyder på at det er *En ferd til Spitsbergen* som Vize åpenbart siterer på s. 81, eller en artikkel om oppdagelsen av Svalbard.
- 10 V. Ju. Vize: *Morja sovetskoij Arktiki*, 79.
- 11 Ibid.
- 12 Ibid.
- 13 Jfr. Šidlovskij ovenfor. Som nevnt tidligere bygger hypotesen på en tolkning av stedsnavnet «Grønland» i brevet, der russiske forskere hevder det er tale om Grumant, altså Svalbard.
- 14 Vize, op.cit., 86.
- 15 Ibid., 82.
- 16 Ibid. Conway er av samme oppfatning, jfr. *No Man's Land*, 226. Zorgdrager nevner to «Moscovisvaarders» i 1597, men det kan være et spørsmål om dette ikke heller er f.eks. nederlandske båter i fart på Arkhangelsk som p.g.a. krigen søkte konvojstøtte på tilbakereisen av frykt for franske kapere. Jfr. Ræstad, *Norges hoihetsret . . .*, 77.
- 17 Ibid., 85. Jfr. kart, 82.
- 18 Ibid., 79–80.
- 19 Ibid.
- 20 Ibid., 80.
- 21 Ibid. Antagelig blander Vize tyskerne sammen med baskiske og franske hvalfangere.
- 22 Ibid.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid., 80–81. Se F. Nansen: *En ferd til Spitsbergen*, Kra. 1920, 223. Nansens fremstilling er enda mer fantasifull enn Zorgdragers: «Her var en hel by med boder og gater (. . .), med larm av (. . .) spillebuler, av smier og verksteder, av sjapper og dansebuler».
- 25 Ibid.

3.4.3 M.I. Belov

En undersøkelse av opphavssituasjonen for sovjetiske historieverk er ofte vanskelig fordi man kjenner for lite til den faglige debatt, interne forhold i fagmiljøet, forholdet til myndigheter og samfunn og så videre. Alle disse forholdene gjør seg også gjeldende når vi undersøker Belovs bok *Arktisk sjøfart fra de eldste tider til midten av det 19. århundre*.¹

Vi vet lite om forfatteren eller hans bakgrunn, utover det at han døde i 1981. Han har ikke hatt tilknytning til det prestisjegivende sovjetiske Vitenskapsakademiet, og dermed neppe vært blant de aller fremste sovjetiske historikere.² Derimot er hans bok utgitt ved Det arktiske vitenskapelige forskningsinstitutt i Leningrad; det går frem av tittelbladet. Belov arbeidet ved instituttet og deltok blant annet i den historisk-arkeologiske utforskningen av de sovjetiske polarområdene. Han har også skrevet et par populærvitenskapelige bøker om dette emnet.³

Innledningsvis må vi slå fast at dette ikke er noen monografi om Svalbards historie. Temaet for verket er arktisk sjøfart generelt, men med hovedvekt på den russiske innsatsen. Det som omhandler Svalbard i vår periode, er samlet i bind 1 — «Historien om oppdagelsen og tilegnelsen av den nordlige sjøvei».⁴ Her finnes et kapittel om russernes seilinger på Grumant, det som ifølge russisk tradisjon er det gamle navnet på Svalbard. Dette kapitlet er i sin helhet en argumentasjon for at russiske pomorer — folket ved Kvitsjøkysten — var de første til å beseile og utnytte Svalbard. Spørsmålet om suverenitet blir som sådan ikke drøftet, men fremstillingen griper rett inn i debatten om hvem som oppdaget Svalbard. Det er derfor interessant at Belov i en note viser til en artikkel av Gustav Smedal om suverenitets spørsmål i polarområdene.⁵ Av andre kilder Belov oppgir finner vi Wieder, Vize og et par tidlige russiske forfattere.⁶ Det nærmeste han kommer primærkilder til den eldste historien er kartografisk materiale, etter all sannsynlighet hentet fra Wieder. Forøvrig bringer han inn russisk arkivmateriale vedrørende pomorenes fangst på 1700-tallet. Trolig har Belov benyttet flere kilder enn dem han oppgir — det er vel sannsynlig at han ihvertfall har brukt Šidlovskijs arbeid, som jo gir en rekke arkiv- og litteraturreferanser om pomorene.

Belov åpner med å slå fast at pomorene ofte besøkte Spitsbergen, eller Grumant (av og til Grunt)

som de kalte landet. Besøkene startet i «gammel tid», og dette faktum blir akseptert av vitenskapen, hevder Belov:⁷

Den geografiske litteraturen anerkjenner nesten enstemmig at Spitsbergen første gang ble oppdaget av russiske sjøfarere. Etter den norske forskeren Keilhau mening, for eksempel, kan man henføre tilstedeværelsen av russiske sjøfarere på Spitsbergen til det 13. århundre.

Her refererer Belov til artikkelen av A. Savanin, men det er klart at det i beste fall er tale om en feiltolkning av Keilhau, som tvert imot hevder at russerne kom til Svalbard i det 18. århundre.⁸ Videre er det en påstand med klare nasjonalistiske overtoner når Belov litt lenger ned hevder at⁹

Det allment aksepterte faktum at russerne kom først til Spitsbergen, blir bare bestridt av et mindre antall amerikanske og norske geografer.

Belov gjør ikke rede for hvilke geografer han har i tankene, men han søker belegg for påstanden i karthistorisk materiale. Han mener for eksempel at de 7 øyene på Mercators kart fra 1569 som ligger nord for Skandinavia, og som kalles «De hellige russiske», er identisk med Spitsbergen. En påvisning fra en så autoritativ kilde som Mercator mener Belov «taler tilstrekkelig for seg selv».¹⁰ På Joris Carolus kart fra 1614 er det avmerket et land øst for Edgeøya som kalles «Marfyn», og som Belov mener må være enten Kong Karls Land eller Nordaustlandet. Han antyder at dette er et russisk navn og refererer til Wieder, som imidlertid har en annen tolkning.¹¹ Endelig viser Belov til et kart fra 1619, også hentet fra Wieder, som han mener viser pomorenes normale rute fra Novaja Zemlja til Spitsbergen via Bjørnøya. Den hollandske geografen (Jarichs van der Ley) må ha hentet sine opplysninger fra russere, muligens også fått russiske kartskisser, mener han. For, som han sier:¹²

Det er ukjent for oss at hollenderne dro fra Novaja Zemlja til Spitsbergen eller i motsatt retning før 1619.

Her ser imidlertid Belov bort fra for eksempel Barentsz siste reise i 1596 som gikk nettopp fra Bjørnøya til Novaja Zemlja, og som ble tegnet inn på kartet fra 1598. Belov hevder at Barentsz ikke seilte i isen, mens kartet fra 1619 viser en rute som følger iskanten i et normalår.¹³ Det var denne ruten pomorene fulgte. Sammenfallet med ruten på kartet «kan ikke være tilfeldig», hevder han.¹⁴ I det hele tatt gir Belov helt nye og originale tolkninger av det kartografiske materialet.

Belov mener det også finnes skriftlig kildebelegg for at russerne var før Barentsz på Svalbard. Han viser her til Teunisz Claasz beretning fra Barentsz reise om hodeløse hvalross og døde hvaler i havet utenfor Spitsbergen, sitert fra Wieder igjen. Hollenderne ble forundret over å se dette, fordi «russerne vanligvis kokte tran av spekket deres».¹⁵ Dette beviser, mener han, at russerne allerede fangstet hval og hvalross på Svalbard, selv om han medgir at «Claasz beretning, dessverre, er meget kort».¹⁶ Som sine landsmenn Šidlovskij og Vize trekker også Belov frem brevet fra Frederik II til Ludvik Munk på Vardøhus av 1576, der kongen ber Munk hyre den russiske styrmann «Paulus Nichetz» (Pavel Nikitič) som etter eget sigende seilte til Grumant hvert år. Også Belov tolker her Grumant som Spitsbergen.¹⁷

Belov følger også Šidlovskij når det gjelder muntlig tradisjonsstoff, selv om hans før-revolusjonære kollega ikke blir kreditert.¹⁸ Han viser til Anton Starostins søknad til tsaren om fangstrettigheter på Svalbard, der Starostin sier at hans familie seilte til Grumant allerede før grunnleggelsen av Solovetsk-klosteret i 1425, «såvidt det er meg bekjent fra fortellingene».¹⁹ Belov sier at Starostin naturlig nok ikke kunne angi nøyaktig dato, men at beretningen «alt i alt ikke innbyr til motforestillinger».²⁰

Forfatteren peker på at interessen for Svalbard var særlig sterk i Russland i begynnelsen av det 17. århundre, da tsaren beordret oversettelse av hollandske beskrivelser av landet under tittelen «Historisk beskrivelse av landet Spitzbergen, dets første oppdagelse, beliggenhet, natur, dyr og annet».²¹ Det ligger nær å tro at dette dreier seg om Hessel Gerritsz *Histoire du Pays nommé Spitsberghe* fra 1613. Dersom pomorene jevnlig besøkte Svalbard, virker det noe underlig at det skulle

være behov for hollandske beskrivelser. Belov underslår ikke at russere først er nevnt i hvalfangerberetninger fra 1697, men peker på at pomorer med erfaring fra Svalbard utgjorde hele kontingenter av matroser i den baltiske flåte først på 1700-tallet. Som støtte for dette refererer han utdrag fra rullene av 1714 der det går frem at flere matroser hadde vært på Novaja Zemlja og «Grumant» på fangst.²² Dette materialet virker overbevisende og sannsynliggjør at russerne drev regulær fangst i området, ihvertfall tidlig i det 18. århundre. Når det ikke finnes russisk skriftlig kildebelegg for tidligere besøk, mener Belov det har sammenheng med den ruten pomorene fulgte til Svalbard, selv om slike reiser var «vanlige og tallrike».²³ Pomorene seilte først til Novaja Zemlja, og fulgte deretter iskanten nordvestover. I tollarkivene, som er de eneste som er bevart, finnes mange innførsler om reiser til Novaja Zemlja, men de «presiserte aldri den videre reiserute».²⁴

Det er ukjent når denne ruten første gang ble benyttet, likeledes når Svalbard først ble oppdaget. Ihvertfall ble den brukt i begynnelsen av 1600-tallet, noe Belov mener bevises av kartet fra 1619, som det er vist til ovenfor. Han konkluderer derfor med at:²⁵

Således må man anerkjenne at den største fortjeneste i utviklingen av polar sjøfart i den vestlige sektor av Arktis i den første etappen av tilegnelsen, må tilskrives Pomor-bøndene.

Belovs fremstilling er ikke en dyptpløyende undersøkelse av Svalbards eldste historie. Hans perspektiv begrenser seg til en beskrivelse og begrunnelse av pomorenes innsats i utviklingen av farten på Svalbard. Således blir hverken økonomiske spørsmål, stridigheter mellom hvalfangerne eller suverenitetsspørsmålet behandlet. Dette får naturligvis betydning både for fremstillingen som sådan og for kildeutvalget. Belovs utilsørte påstand er at pomorene var de første på Svalbard, selv om han ikke kan tidfeste oppdagelsen nøyaktig. At den skjedde før 1596 er imidlertid udiskutabelt. For å begrunne denne påstanden bruker han vesteuropeiske skriftlige kilder, karthistorisk materiale og russisk tradisjonsstoff. Når det gjelder de to første kildekategoriene, bringer han originale tolkninger, og konklusjonene hans avviker fra de autoriteter han siterer. I tilfellet med Keilhau dreier det seg om direkte sitatfeil. Med hensyn til tradisjonsstoffet (Starostin-legenden) er det klart at det oppstår kildekritiske problemer. Disse skal vi komme tilbake til i et senere kapittel (se nedenfor, 5.4.1). Vi må ihvertfall kunne konkludere med at Belovs kildetolkning er kontroversiell. Det kan heller ikke være tvil om at utvalget av kilder ikke er representativt — Belov nevner kun ett sted at «utenlandske hvalfangerberetninger» (antagelig Zоргdrager) anfører russisk tilstedeværelse på Svalbard først i 1697.

Det er altså en klar tendens i utvalget av kilder til å bruke bare slike som underbygger russisk tilstedeværelse. Fremstillingen har sterke patriotiske drag, slik Belovs konklusjon, som er referert ovenfor, bærer klart bud om. Likeledes henvisningen til utenlandsk geografisk litteratur i innledningen: For å si det mildt er det en meget ufullstendig gjengivelse av vestlige vitenskapelige forskningsresultater når Belov skriver at russernes oppdagelse av Svalbard bare blir bestridt av noen få amerikanske og norske geografer. Boken kom ut i 1956, og må altså ha blitt til i tiden omkring Stalins død. Dette var en periode med sterk spenning mellom øst og vest og samtidig en tid da patriotiske og nasjonalistiske strømninger gjorde seg sterkt gjeldende i Sovjetunionen. Henvisningen til amerikanske geografer må forstås på denne bakgrunn, og det har antagelig preget hele fremstillingen. Når suverenitetsspørsmål ikke blir diskutert, kan det delvis ha sammenheng med at slike spørsmål ligger utenfor bokens ramme. Men det er også relevant å peke på at Sovjetunionen på dette tidspunkt forlengst (i 1935) hadde tiltrådt Svalbardtraktaten og dermed anerkjent norsk suverenitet over området.²⁶ En noteveksling mellom Sovjetunionen og Norge om innlemmelsen av Svalbard i NATOs forsvarsområde førte heller ikke til noen ny debatt om suvereniteten.²⁷ Hvor stor betydning dette kan ha hatt for Belovs fremstilling er imidlertid høyst usikkert. Det man vel kan hevde, er at en slik fremstilling neppe ville ha gitt uttrykk for standpunkter som avvek synderlig fra offisiell politikk vedrørende Svalbard. Nærmere kommer vi neppe problemet.

Til slutt vil vi peke på sammenhengen mellom Belovs og Vizes fremstillinger og Šidlovskijs bok fra før revolusjonen. Det som slår en er at Šidlovskijs argumenter blir gjentatt og utbygget av Belov,

og perspektivet — pomorenes innsats — er langt på vei det samme hos alle tre. Dette indikerer at det russiske hovedsyn på tilegnelsen av Svalbard ikke har endret seg vesentlig med systemskiftet. Det synes altså å være en sterk nasjonal tradisjon i historieskrivningen om «Grumant».

Noter 3.4.3

- 1 M. I. Belov: *Arktičeskoe moreplavanie c drevnejšich vremën do serediny XIX veka, t.1: Istorija otkrytija i osvoenija severnogo morskogo puti*, Moskva 1956.
- 2 Belov figurerer ikke i noen sovjetiske generelle eller spesialiserte oppslagsverk jeg har hatt tilgang til i universitetsbibliotekene i Trondheim og Oslo. Han er ikke oppført blant fulle eller assosierte medlemmer av Vitenskapsakademiet inntil 1974. Jfr. *Akadimija Nauk SSSR. Personal'nyj sostav, t. 2: 1917—1974*, Moskva, Nauka 1974.
- 3 Disse opplysningene er meddelt meg av lederen for den sovjetiske arkeologiske ekspedisjon på Svalbard, Vadim F. Starkov, som har arbeidet sammen med Belov. Starkov lånte meg også Belovs bok *Po sledam poljarnych ekspedicij* (I sporene etter polarekspedisjonene), Leningrad 1977. Boken inneholder ikke noe nytt hva Svalbard angår.
- 4 På russisk: *Istorija otkrytija i osvoenija severnogo morskogo puti*.
- 5 Belov, *Arktičeskoe moreplavanie* . . . 66 (5). Artikkelen det er snakk om er «Souveränitätsfragen der Polargebiete und Norwegischen Interessen in der Eismeeren», Oslo 1943.
- 6 De russiske forfatterne er V. Tichomirov: Iz prošlogo. Russkie promysly na Grumante (Špicebergene), *Russkoe Sudochodstvo*, juni 1898; A. Savanin: Rossija i Špicbergen, *Vestnik Narkomindela* 5—6 1921. Jeg kjenner ikke de aktuelle arbeidene.
- 7 Belov, op.cit., 66.
- 8 Keilhau, *Reise til . . . Spitsbergen*, 150 ff. Savanins artikkel er referert ovenfor.
- 9 Belov, op.cit., ibid.
- 10 Ibid., 66—67.
- 11 Ibid. Jfr. Wieder, *Dutch Discovery* . . . ; Conway, *No Man's Land*, 78, 102.
- 12 Ibid., 69.
- 13 Jfr. Wieder, op.cit., plate 2, nr. 32. Se videre s. 54: Wieder mener kartet er et eksempel på hvordan reisen fra Novaja Zemlja til Bjørnøya skulle avmerkes i skipsloggen.
- 14 Belov, ibid.
- 15 Ibid., 67.
- 16 Ibid.
- 17 Ibid.
- 18 Det er ikke uvanlig at referanser til før-revolusjonære arbeider er fraværende i sovjetiske historiebøker.
- 19 Ibid. Som man ser daterer Belov grunnleggelsen av klosteret 10 år tidligere enn det som er vanlig.
- 20 Ibid.
- 21 Ibid., 68.
- 22 Ibid., 68, n. 3.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid.
- 25 Ibid., 70.
- 26 Molotovs initiativ overfor Trygve Lie i 1944 om en endring av traktaten var blitt kraftig avvist av Stortinget etter krigen, og var neppe aktuell politikk i Sovjetunionen i 1956. Jfr. W. Østreng: *Det politiske Svalbard*, Oslo 1975, 68—75.
- 27 Østreng, ibid.

3.4.4 Sune Dalgård

Det var i forbindelse med studiet av dansk-norsk handels- og sjøfartshistorie, som et ledd i hans arbeid ved Rigsarkivet i København, at Sune Dalgård (f. 1922) kom over kilder med forbindelse til Svalbard og hvalfangsten. Særlig har hans arbeid med Øresundtoldregnskapene og Kvitsjøhandelen vært av betydning.¹ Av hans øvrige publikasjoner går det frem at han også har studert handelskompanier. Det synes klart at doktoravhandlingen *Dansk-Norsk hvalfangst 1615—1660* oppfyller det program undertittelen bærer bud om: nemlig «en studie over Danmark-Norges stilling i europeisk merkantil ekspansjon».² Boken er en sentral fremstilling av Svalbards historie i perioden. Den er, ved siden av Mullers verk, det best dokumenterte og grundigste arbeid vi tar for oss her.

Dalgård letter arbeidet for den kritiske leser ved selv å behandle kildene han bruker i et eget

kapittel.³ Av dette, og av den omfattende litteraturlisten, går det frem at han har bygget på de aller fleste av standardverkene om hvalfangst, inkludert dem vi har behandlet hittil.⁴ Han gir også en oversikt over det primærmaterialet han har benyttet, og det er disse kildene som danner ryggraden i fremstillingen. Størst vekt har han lagt på kanselliakter og diplomatisk korrespondanse i det danske Riksarkiv, men han bruker også økonomisk kildemateriale og regnskaper av forskjellig art. Av utenlandsk arkivmateriale oppgir han å ha brukt blant annet Generalstatenes arkiv i Haag (resolutien), notararkiver i flere nederlandske byer og den engelske Calendar of State Papers (trykt materiale). Dalgård kombinerer altså både Muller, Conway og Ræstads hovedkilder i sin egen bok, og opererer dessuten med et grundig og samvittighetsfullt noteapparat.

Allerede i utgangspunktet kan vi slå fast at Dalgård ikke problematiserer spørsmålet om Svalbards første oppdagelse. Han forutsetter uten videre at øygruppen ble oppdaget av nederlenderne i 1596, og vier istedet tid til å forklare bakgrunnen for oppdagelsen.⁵ Han hevder at man omkring århundreskiftet finner tendenser til øking av tranproduksjon både i England, Nederland og Danmark-Norge, og mener dette må ha sammenheng med stigende priser på tran. Englands import av sel- og hvalrossolje ble hindret av Christian IVs regulering av kysttrafikken i Nord-Norge, og av kriger og oppløsningstendenser i Russland som vanskeliggjorde handelsvirksomheten. Når derfor Muscovy Company satset på egen fangst først ved Bjørnøya og siden ved Spitsbergen, mener Dalgård dette langt på vei skulle kompensere for den reduserte Kvitsjøhandelen.⁶ Da hvalrossfangsten begynte å gå tilbake omkring 1607, lå et fremstøt mot Spitsbergen nær, og hvalfangsten ble altså innledet i 1611. Dalgård viser de problemer Muscovy Company møtte allerede i de første årene med både innen- og utenlandsk konkurranse. Han legger vekt på disse første motsetningene:⁷

Årene 1613 og 1614 blev afgjørende for den Europæiske hvalfangsts fremtid (. . .). Det måtte først og fremmest blive et Engelsk-Nederlandsk opgør (. . .).

For nederlenderne var situasjonen den etter 1613 at de enten måtte gi opp hvalfangst eller forene krefter mot det britiske kompaniet. Dannelsen av Noordsche Compagnie forklarer Dalgård dels ved behovet for beskyttelse, dels ved forhåpninger om fortjeneste og dels ved taktiske overveielser av mulighetene for å oppnå oktroj fra Generalstatene. Han viser at kjøpmennene i søknaden både påberopte seg faren for engelske overgrep og rettigheter de mente fulgte av Svalbards oppdagelse, og følger altså Mullers fremstilling på dette punkt.⁸ Med etableringen av kompaniet kunne nederlenderne møte sine engelske rivaler jevnbyrdig, og det var på et slikt grunnlag avtalen om deling av fangstfeltene ble sluttet i 1614. Det er tydelig at Dalgård legger vekt på de maktpolitiske realiteter:⁹

Det var herved tilvejebragt et «modus vivendi» (. . .), der (. . .) faktisk kom til å danne grundlag for en varig ordning. Den hvilede fra begynnelsen alene på magtforholdene og var derfor utsat for ændringer i takt med disses svingninger, idet Englænderne på ingen måde havde opgivet deres principielle krav om eneret til fangsten.

Disse svingningene eksemplifiserer Dalgård med sammenstøtene i 1616–18, som til tross for langvarige diplomatiske forviklinger bare førte til at britene «de facto» måtte anerkjenne nederlendernes rett til fangsten.¹⁰

Såsnart nederlenderne hadde vunnet initiativet på Svalbard, brøt de med sitt erklærte prinsipp om havets og fangstens frihet, og gjennomførte en monopolistisk politikk basert på kravet om enerett som følge av første oppdagelses rett, hevder Dalgård. Han legger vekt på de pragmatiske trekk ved både engelsk og nederlandsk politikk, og beskriver forholdene lokalt som en slags terrorbalanse der «den ene kniv holdt den anden i skeden».¹¹ Der var imidlertid en faktor til med i ligningen, og det var Danmark-Norge.

Både engelskmenn og nederlendere baserte sine rettighetskrav ved Svalbard på påstanden om første oppdagelse. I tillegg hevdet nederlenderne prinsippet om havets frihet. Bare England gjorde krav på territoriell overhøyhet, og her støtte de sammen med Danmark-Norges suverenitetskrav. Dalgård hevder at England i de første år oppfattet Svalbard som en del av Grønland som de norske

konger «i århundreder havde haft et ubestridt krav på».¹² England ville stå sterkere i konflikten med nederlenderne dersom Christian IV avsto sine rettigheter, og det var dette engelsk diplomati i første omgang forsøkte å oppnå. Dalgård hevder at når det fra britisk side skulle forhandles om «Greenland», så gjaldt dette først og fremst Spitsbergen, men i prinsippet hele Grønland.¹³ Christian IV forela det britiske forslaget for Riksrådet som imidlertid avsto en avståelse. Dalgård mener at kongen selv i utgangspunktet var mer positiv enn rådet, og da i første rekke på grunn av utsiktene til fiskale fordeler. Grunnene til Riksrådets holdning finner han dels i motvilje mot oppgivelse av kronens tradisjonelle krav, dels i det faktum at et par av Riksrådets fremste medlemmer selv var interessenter i dansk hvalfangst ved Svalbard.¹⁴

Det engelske initiativet ble altså avvist, og Dalgård hevder at det dermed ble nødvendig med en mer aktiv politikk i nord. Hvis ikke rettighetskravene skulle bli tomme ord, måtte han være beredt til å «(. . .) forsvare dem med statens magtmidler», en politikk han likevel karakteriserer som «virkelighedsfjern».¹⁵ Kongen mente at man måtte sette makt bak kravene, og dette syn har vunnet over Riksrådets mer forsiktige holdning som var diktert av utenrikspolitiske hensyn, hevder Dalgård. På denne bakgrunn ser en Gabriel Kruses tokt til Svalbard i 1615.¹⁶ Selv om toktet ble mislykket med hensyn til oppkreving av avgifter, «(. . .) havde [man] dog vist flaget». Dalgård viser sammenhengen mellom toktet til Svalbard og Jørgen Dås og Jens Munks «kystvaktvirksomhet» i Norskehavet samme år. I tillegg var det i 1615 flere private kapertokt mot utlendinger i norsk farvann. Tilsammen utgjorde denne virksomheten «en betydelig indsats for at hævde kronens rettigheder».¹⁷ Dalgård viser også at Christian IV fulgte opp med diplomatisk aktivitet i 1615–16, men denne innsatsen bar ikke frukt. Her mener Dalgård Riksrådet har anbefalt en forsiktigere utenrikspolitikk. Han viser at deres holdning sto fast, mens kongen klart endret standpunkt fra i 1615 å være villig til å tillate utenlandsk fangst mot avgift, til å innnta en skjerpet holdning overfor fremmede og hevde suverenitetskravene året etter. Det er imidlertid interessant å merke seg at Dalgård ikke forklarer kongens holdning med territoriale ambisjoner, men snarere med hensyn til den hjemlige hvalfangsten, altså en form for proteksjonisme.¹⁸ Han antyder videre at enkelte av de danske og norske utredningene kan ha vært kamouflasje for nederlandske interesser som sto utenfor oktrojen. Det var også nære kontakter mellom København og San Sebastian i Biscaya når det gjaldt hvalfangstutredninger.¹⁹

I 1617 støtte to danske hvalfangere sammen med engelskmenn på Svalbard. Til tross for at de la frem Christian IV's pass, ble de vist bort både fra Grønfjorden og Bellsund av Muscovy Company. Danskene fikk likevel lov til å fange 15 hval i Hornsund, mot at tre ble overlatt britene i tribut. Protester nyttet ikke, og danskene ble flere ganger utsatt for sjikane i løpet av sesongen. Dalgård hevder at reaksjonen overfor danskene tross alt var mild i forhold til britenes opptreden mot andre konkurrenter. Årsaken mener han må være at den engelske flåtesjefen, Thomas Edge, fryktet represalier fra Christian IV's side, og at det virkelig var kongens suverenitetskrav som bevirket en blidere behandling enn man kanskje kunne vente. Han peker her på at danskene ble forsøkt presset til å underskrive på at de ikke ville komme til Svalbard igjen, unntatt på kongens egne skip.²⁰

Diplomatiske anstrengelser til tross, fikk de danske rederne ingen erstatning for tapene de var påført. Kong James I hevdet endog at Spitsbergen var oppdaget av engelskmenn og lagt inn under hans suverenitet. Ved forhandlinger i 1618 oppnådde man en aksept fra Muscovy Companys side for dansk hvalfangst, under forutsetning av at utlendinger ble holdt borte. Denne relative godvilje mener Dalgård har sammenheng med britenes konkurranseproblemer. Når Christian IV ikke gikk inn på et direkte samarbeid med England mot tredjeland, var det av tre hovedårsaker, mener han: Det ville innebære en de facto innrømmelse av de engelske krav, det ville skade danske interesser i den østindiske handel og forholdet til Nederland, og endelig var nå maktforholdene på Svalbard endret — nederlenderne hadde overtatt initiativet.²¹

Christian IV's personlige engasjement som hvalfangstredere på Svalbard i årene 1619–22 er unikt i europeisk sammenheng. Dalgård ser imidlertid ikke denne innsatsen bare som et utenrikspolitisk trekk men også som et utslag av kongens næringslivspolitik, der det var nødvendig å støtte opp

om det nasjonale økonomiske liv. Når kongen selv deltok, har det også sammenheng med hans gode personlige økonomi, først og fremst takket være Øresundtollen, mener Dalgård.²² Innsatsen er viktig, fordi den innebar at aktiviteten ble opprettholdt i en periode da dansk hvalfangst ennå ikke hadde vunnet fotfeste. Dersom den kongelige fangsten ikke hadde funnet sted, ville det, ifølge Dalgård²³

(...) høyst sannsynlig have været ensbetydende med en definitiv opgivelse af erhvervet og dermed i praxis også af kongens suverenitetsrettigheder ved Spitsbergen.

Kongens uttreden skyldtes i første rekke dårligere personlig økonomi og at han satset kapital i den østindiske handel.²⁴

1622 er et vendepunkt for dansk hvalfangst, idet ledelsen av fangsten gikk over på Johan Braems hender, riktignok med kongens uttrykkelige støtte. Denne støtte hadde Braem god bruk for, mener Dalgård. Han peker på at engelskmenn og nederlendere ihvertfall hadde ett felles mål på Svalbard, nemlig å holde biskayerne borte. Dette var motivert i frykten for biskayernes overlegenhet når det gjaldt hvalfangstteknologi. Dalgård går så langt som å si at denne frykten «nødvendigjorde» voldsbruk fra engelsk og nederlandsk side.²⁵ Da Braem søkte samarbeid med biskayiske redere, måtte dette føre til konflikt med både Muscovy Company og Noordsche Compagnie. I 1623 ble to biskayiske hvalfangere som fangstet med dansk pass, vist bort av nederlenderne. Ifølge Dalgård måtte Christian IV «(. . .) opfatte det skete som en krænkelse af sine suverenitetsrettigheder».²⁶ I et tiår fremover ble samarbeidet med biskayerne kilde til rettsaker og konflikter mellom Braem og Noordsche Compagnie, der Braems krav ble støttet av danske myndigheter.

Dansk hvalfangst kulminerte omkring 1620, mener Dalgård, da det både var kongelige og private utredninger. Utover i 1620-årene ble ekspedisjonene mindre nasjonale i karakter, og omkring 1630 var virksomheten preget av oppløsning. Samtidig triumferte Noordsche Compagnie med et tilnærmet monopol på tran i Nederland. Holdningen overfor danskene ble skjerpet i takt med utviklingen av maktforholdene lokalt, hevder han, og etter at Svalbard faktisk var delt, oppga nederlenderne prinsippet om fri adgang til fangsten.²⁷ Dalgård viser til en rekke diplomatiske henvendelser til Nederland på vegne av Johan Braems kompani. Hans samarbeid med fransk-biskayeren Jean Vrolicq førte imidlertid til flere sammenstøt med Noordsche Compagnie, og det endte med at biskayerne ble jaget i 1632. Også et annet forhold gjorde at den danske stillingen var betydelig svekket: Da danske hvalfangere kom til Smeerenburg i 1631 oppdaget de at deres plass var tatt av andre nederlendere og at Noordsche Compagnie hadde satt opp et «fort», eller en kanonstilling over stedet. Christian IV's hyppige protester til tross, synes det ikke som om kanonen ble fjernet, og danskene måtte etablere seg i Kobbefjorden på naboøya.²⁸ Dalgård karakteriserer hendelsene slik:²⁹

[Dette] var en klar krænkelse af Danske interesser og tilsidesættelse af Christian 4s pasbreve og dermed en faktisk afvisning af hans suverenitetskrav.

Imidlertid skjedde det en kuvending i offisiell dansk politikk, idet Braem ble forbudt å samarbeide med biskayerne. Dalgård betegner det som en «kapitulation».³⁰ Samtidig rettet Christian IV en henstilling til Ludvig XIII om å inndra Vrolicqs privilegium, fordi det stred mot hans høyhetsrett. Dermed hadde det nederlandske synet «vundet en fullstendig sejr», mener Dalgård.³¹ Hva var årsaken til denne endrede politikken? Muller la vekt på det nederlandske diplomati og på dansk kongens frykt for erstatningskrav etter at Vrolicq hadde plyndret Jan Mayen i 1632. Ræstad mener endringen var et svar på Generalstatenes angivelige imøtekommenhet overfor Christian IV's suverenitetskrav på dette tidspunkt. Dalgård distanserer seg fra begge disse forklaringene og søker årsaken i utenrikspolitiske forhold: Med Gustav Adolfs død hadde dansk kongen en sjanse til igjen å gripe sterkere inn i tysk politikk, såfremt han hadde nederlandsk ryggdekning, og dette var hovedmotivet.³²

Resultatet ble et slags samarbeid mellom nederlendere og dansker på nordvesthjørnet av Spitsbergen. Diplomatiske initiativ for å få stoppet fransk fangst ble ikke kronet med hell, og i 1637 ble

det bestemt å benytte makt. Corfits Ulfeldt konvoyerte Braems båter til Svalbard og benyttet anledningen til å jage franskmenn og beslaglegge fangst og utstyr. Året etter ble tre orlogsfartøy rustet ut under Ulfeldt, men denne gangen var det nederlenderne som fikk gjennomgå. To båter ble bragt opp og arrestert i Kobbefjorden, og Ulfeldt nedla forbud mot fangst uten Christian IV's pass.³³ Dalgård peker på at toktet falt sammen i tid med en kraftig økning av Sundtollen, som betød en direkte trusel mot nederlandske interesser. Han nevner også ting som tyder på at kongen og kanskje særlig Riksrådet var betenkte over Ulfeldts opptreden — en planlagt eskadre i 1639 ble ihvertfall avlyst.³⁴ Ved forhandlingene som fulgte i 1641 ble det fra dansk side forsøkt å begrense fangsten, men nederlenderne hevdet at fangsten nå ville bli frigitt i Nederland. Danske forhandlere nøyde seg da med en avtale om at de to lands hvalfangere ikke skulle hindre hverandre på Svalbard. Dette utfallet karakteriserer Dalgård som «et fullstendig nederlag for de Danske synspunkter».³⁵ Dansk hvalfangst hadde ingen muligheter til å hevde seg i den konkurransen som nå oppsto. Christian IV ga endog Hamburg hvalfangstprivilegier, trass i Braems protester. Tyskerne har ihvertfall fra 1648 av fangstet usjenert av Braem, mener Dalgård.³⁶ Han konkluderer derfor med at omkring 1660 er det for den dansk-norske hvalfangst «tale om en epokes udløb».³⁷

Når det gjelder fangstens økonomi har Dalgård gjennomført grundige pris- og produksjonsundersøkelser, med hovedvekt på engelsk og nederlandsk materiale.³⁸ Vi kan ikke se på hans analyse i detalj, men materialet tyder på at han regner med sterke prissvingninger i hele perioden, og at lønnsomheten var synkende på 1630-tallet.³⁹ Han hevder at dette har sammenheng med økt konkurranse, og som de fleste andre mener han nederlandsk fangst ekspanderte sterkt etter 1642, dog uten å angi tall. Dalgård mener som Muller at overgangen til fangst på åpent hav skjedde gradvis — biskayerne begynte i 1630-årene, og tyskere og nederlendere fulgte opp i 1640- og 1650-årene. Nederlenderne brukte begge teknikker frem til omkring 1660, mener han.⁴⁰ Han følger også Muller når det gjelder vurderingen av Smeerenburg, som han mener maksimalt hadde 1.000 innbyggere i blomstringstiden. Interessant nok tar Dalgård som den første med arkeologisk materiale i vurderingen av dette spørsmålet, uten at det får noen innflytelse på anslaget.⁴¹ Enda mer kritisk enn Muller unnlater han imidlertid å ta med Zorgdraggers beskrivelse.

Dalgårds bok er et gjennomdokumentert vitenskapelig arbeid. Det dreier seg da også om en doktoravhandling produsert i et land og i en periode som setter empirisk forskning og kildekritikk i høysetet. Derfor er det heller ikke underlig at sterkt patriotiske innslag er fullstendig fraværende. Det er kanskje grunn til å peke på at Svalbard og tilknyttede suverenitets spørsmål neppe ble oppfattet som et aktuelt politisk stridsemne i sekstiårenes Danmark, og i alle fall ikke slik som Grønlandssaken 30 år tidligere. Vi må tro at Svalbard var ukontroversielt mens Dalgård arbeidet med stoffet. Dalgårds problemstilling er en annen enn den vi finner hos Ræstad, som nettopp interesserte seg for det folkerettslige aspektet. Dalgård forsøker å plassere dansk-norsk aktivitet på Svalbard inn i et større økonomisk bilde, nemlig utviklingen av merkantilismen i Europa på 1600-tallet. En slik virksomhet var fullstendig avhengig av en aktiv statsmakts støtte, men selv da var det helt umulig å utelukke konkurrentene fra området. Dalgård sier det så sterkt:⁴²

Det må endda betegnes som en bemerkelsesverdige sejr for den Danske politik, at det overhovedet lykkedes at skaffe adgang til Spitsbergen.

Dalgård har større sans for de maktpolitiske realiteter, slik han oppfatter dem, enn for suverenitetskrav basert på påståtte historiske rettigheter. For ham er maktanvendelse et spørsmål om å sikre økonomiske interesser, ikke et spørsmål om rett og galt eller rettfærdig og urettferdig. Dalgård feller ingen moralsk dom. Problemet for dansk-norske interesser var at de kom i konflikt med langt sterkere utenlandske krefter som de på lang sikt ikke kunne stille noe opp mot. Sett i dette lyset mener Dalgård at Danmark-Norge tross alt klarte seg bra. Samarbeidet med biskayerne slo riktignok feil, og Dalgård hevder at dette også skyldtes for svak støtte fra statsmakten. Men myndighetene var bundet av utenrikspolitiske hensyn, næringslivspolitikken var inkonsistent og adelen motarbeidet

de nye borgerlige virksomheter.⁴³ Betydningen av hvalfangsten ligger ikke i hevdelsen av dansk-norske territoriale krav eller rettigheter ved Svalbard, men i den stimulus virksomheten ga utviklingen av en profesjonell kjøpmannstand med internasjonale kontakter. Hvalfangsten var således et ledd i en generell merkantil ekspansjon, hevder Dalgård, og heri ligger dens største historiske betydning.⁴⁴ Et sted peker han imidlertid på at hvalfangsten, og særlig den kongelige, var vesentlig også for å underbygge suverenitetskravet.⁴⁵ Dermed åpner han for en viss vekselvirkning mellom territorialpolitikk og økonomisk politikk, og ser tilstedeværelsen av hvalfangere som er nødvendig forutsetning for i det hele tatt å hevde overhøyheten på et visst tidspunkt.

Skal man snakke om tendens i Dalgårds avhandling, må det være tilbøyeligheten til å se Svalbards tidligste historie som en prøveklut for europeisk merkantilisme. Som Conway legger han vekt på rivaliseringen mellom England og Nederland, men tildeler også Danmark-Norge en hovedrolle. I den grad han analyserer Christian IV's motiver for å engasjere seg i og for hvalfangsten, legger han størst vekt på interessen for å utvikle det nasjonale næringslivet, og på kongens gode økonomi i en periode. Han avviser at kongen var ledet av et ønske om å hevde suvereniteten for dens egen skyld, men ser en klar sammenheng mellom hans støtte til næringslivet og de diplomatiske initiativene. Også med hensyn til England og Nederland mener han åpenbart at det var de to hvalfangstkompaniene som drev igjennom en politikk som favoriserte dem, ikke myndighetenes selvstendige initiativ. Dalgård skiller seg dermed markert fra Ræstad. Han er nyansert i fremstillingen av konfliktene og spekulerer sjelden når empirisk materiale ikke foreligger. Når han ikke er så opptatt av suverenitetsproblemer, henger det naturligvis sammen med hans erklærte problemstilling i arbeidet, nemlig å undersøke Danmark-Norges stilling i merkantil ekspansjon. Dette program følger han.⁴⁶ Dalgård tar rett og slett ikke standpunkt til rettmessigheten av de enkelte aktørers krav, men nøyer seg med å undersøke hva de besto i, hvorledes de ble fremført og hva konsekvensene ble.

Dansk-norsk hvalfangst 1615—1660 er nok for ung til å ha hatt avgjørende betydning, ihvertfall i nordisk historiografi, hvor Svalbard ikke har stått på historikernes program i de senere år. Like fullt vil Dalgårds avhandling uten tvil bli grunnsteinen i senere forskning omkring dansk-norsk hvalfangst på 1600-tallet.

Noter 3.4.4

- 1 Disse opplysninger stammer fra arkeolog Svend E. Albrethsen, og er meddelt meg av Kulturvernlederen for Svalbard og Jan Mayen, mag.art. Gustav Rosnes. Dalgård er nå, såvidt jeg vet, landsarkivar i det Sjællandske landsarkiv.
- 2 S. Dalgård: *Dansk-Norsk hvalfangst 1615—1660. En studie over Danmark-Norges stilling i Europæisk merkantil expansion*, Kbh. 1962.
- 3 *Ibid.*, 14—25.
- 4 Med unntak av de russiske arbeidene, som jo heller ikke behandler hvalfangsten i særlig grad.
- 5 Dalgård, *op.cit.*, 33.
- 6 *Ibid.*, 29—32.
- 7 *Ibid.*, 34.
- 8 *Ibid.*, 36—37.
- 9 *Ibid.*, 38.
- 10 *Ibid.*, 39.
- 11 *Ibid.*, 40. Uttrykket har han forøvrig fra Muller.
- 12 *Ibid.*, 41—42.
- 13 *Ibid.*, 43.
- 14 *Ibid.*, 43—44. Riksrådene det er snakk om er Breide Rantzau og Mikkil Vibe, henholdsvis stattholder og borgermester i København.
- 15 *Ibid.*, 45.
- 16 *Ibid.*, 46—47.
- 17 *Ibid.*, 48—52.
- 18 *Ibid.*, 53—55.
- 19 *Ibid.*, 56—58, 65—67, 74—75.
- 20 *Ibid.*, 83—86.

- 21 Ibid., 87—91.
 22 Ibid., 97.
 23 Ibid., 127.
 24 Ibid., 125—26.
 25 Ibid., 123, 132—33.
 26 Ibid., 139—41.
 27 Ibid., 138, 153—55.
 28 Ibid., 164—65, 167—70.
 29 Ibid., 182.
 30 Ibid.
 31 Ibid., 173—74.
 32 Ibid., 173—75.
 33 Ibid., 215—16.
 35 Ibid., 218.
 36 Ibid., 221—25.
 37 Ibid., 236.
 38 Dalgård, kap. 6 og 8.
 39 Ibid., 342—58.
 40 Ibid., 212—13, 225, 243—47.
 41 Ibid., 251—52. Han viser til R. Feyling-Hanssen: «De gamle trankokerier på Vestspitsbergens nordvesthjørne og den formodede landsenkning i nyere tid», *Norsk Polarinstitutt Meddelelser* 77, Oslo 1954. Artikkelen omhandler bl.a. Smeerenburg og kokeriet i det nåværende Virgohamna.
 42 Ibid., 366.
 43 Ibid., 266—67.
 44 Ibid., 373—74.
 45 Ibid., 127.
 46 Noen år før avhandlingen skrev Dalgård en artikkel om nettopp suverenitetsspørsmålene på 1600-tallet. Se S. Dalgård: «Østersø, Vestersø, Nordsø, Dominium maris Baltici & maris Septentrionalis 1638», (dansk) *Historisk tidsskrift*, 11. rk., 5. bd., Kbh. 1950—59, 295—319. Dalgård mener her det er en sammenheng mellom det at danske myndigheter innhenter sjøfolks oppfatning av grensene i havet og forhandlingene med Nederland etter Ulfeldts Svalbard-tokt i 1638. Det går bl.a. klart frem at Christian IV krevde høyhetsrett over Svalbard som en del av hans «Dominium maris Septentrionalis».

3.4.5 *Adolf Hoel*

Adolf Hoel er en av de mest markante skikkelsene i norsk polarforskning i dette århundre, og hans store *Svalbards historie 1596—1965* hører med blant standardverkene i Svalbard-litteraturen.¹ Omstendighetene omkring både forfatter og verk er såvidt spesielle at vi må bruke litt tid på å klarlegge opphavssituasjonen.²

Adolf Hoel ble født i indre Østfold i 1879, og tok matematisk-naturvitenskapelig lærereksamen i 1904. Han var universitetsstipendiat, etterhvert dosent, i geologi ved Universitetet i Oslo fra 1911, og var deltidsansatt ved Norges geologiske undersøkelse fra 1916. Det var særlig polarområdene som opptok ham, og han reiste på sommerekspedisjoner til Svalbard og Grønland nesten hvert eneste år fra 1906 av og frem til siste verdenskrig. I 1928 tok han initiativet til opprettelsen av «Norges Svalbard- og Ishavs-undersøkelser» (NSIU) som han selv ble leder av.³ Han engasjerte seg aktivt for å sikre norsk suverenitet i polarområdene og fikk rustet ut vitenskapelige ekspedisjoner til Frans Josefs Land, som imidlertid Sovjetunionen okkuperte — mot norske protester. Viktigere var kanskje hans arbeid for norske interesser i forbindelse med Grønlandssaken, og han var regjeringens sakkyndige under rettssaken i Haag. Det er blitt hevdet at domsutfallet fikk innflytelse på hans senere politiske holdning og medlemskap i Nasjonal Samling.⁴ I 1938 tok han initiativ til norsk okkupasjon av land i Antarktis, og det nåværende Dronning Mauds Land ble faktisk tatt i besittelse foran nesen på Tyskland.

Under krigen ble Hoel utnevnt til professor i «Polarlandenes geografi», og i 1943 ble han utnevnt til prorektor ved universitetet. Dette, og hans medlemskap i NS, førte til at han ble fengslet etter krigen og dømt for landssvik i 1949.⁵ Det må derfor ha følt som en slags oppreisning for den 70 år gamle mannen da han i 1950 ble forespurt av Harald U. Sverdrup, den nye direktøren for Polar-

instituttet, om å skrive Svalbards historie. Uansett hva Sverdrups motiver kan ha vært for å velge nettopp Hoel, er det hevet over tvil at han fikk en meget kvalifisert mann med førstehånds kjennskap til Svalbard og omfattende kunnskaper — og et stort privat arkiv — om polarområdene. Både Polarinstituttet, Industridepartementet og Norges allmennvitenskapelige forskningsråd ga midler til verket. Hoel arbeidet uavbrudt med stoffet til desember 1963, da han plutselig ble kjørt ned av en bil i Oslo. Han døde tre måneder senere, og sekretæren arbeidet videre med det nesten fullførte manuskriptet inntil også han døde i 1965. Hoels testamentfullbyrder Paul Røer fikk utgitt verket sammen med forleggeren Sverre Kildahl — på dette tidspunkt ble det ikke gitt ytterligere statsstøtte til utgivelsen.

Tanken var nok opprinnelig å lage en fremstilling av den nyere, økonomiske historien. Hoel hadde arbeidet med dette allerede i 1920-årene, i forbindelse med Norges suverenitetsovertagelse og ordningen av okkupasjonskravene.⁶ Drøye to tredjedeler av trebindsverket er da også viet de forskjellige industriselskaperes historie, og det er på dette område Hoel har samlet og arbeidet med primærkilder, bedriftsarkiver. For den eldre historien bygger han i stor grad på de klassikere vi kjenner: Zorgdrager, Scoresby, Keilhau, Conway, Ræstad og Wieder. Av den sparsommelige kildeoversikten går det frem at han ellers ihvertfall har hatt de Veers beretning til disposisjon når det gjelder oppdagelsen i 1596.⁷ Det er også andre ting som tyder på at Hoel har drevet selvstendig forskning omkring Barentsz ekspedisjon.⁸ Dette er neppe en viktig detalj, men det sannsynliggjør at Hoel ikke bare har bygget på sekundære kilder.

Til tross for at tittelen begrenser det kronologiske spenn til perioden 1596—1965, tar Hoel utgangspunkt i hypotesen om besøk på Svalbard i norrøn tid. Han refererer årboksinnsførselen fra 1194 og nevner den tvil som har knyttet seg til tolkningen av navnet eller ordet «Svalbard». Seilingsbeskrivelsene i Landnámabók må tas som et bevis på at det virkelig er dagens Svalbard det er tale om, mener han, og regner ut at det var mulig å tilbakelegge distansen fra Island til Svalbard på 4 døgn, når gjennomsnittsfarten var 9 knop.⁹ Han skriver at dette nå er «den allminnelige oppfatning».¹⁰ Svalbard kan ha blitt oppdaget ved et tilfelle, men det «mest sannsynlige» er at nordmenn drev regulær fangst i området, skriver Hoel. Han må likevel medgi at «(. . .) herom nevner historien intet».¹¹ Han kan ikke ha unngått å registrere det russiske syn, for et annet sted kommenterer han:¹²

Det har vært hevdet at de første russiske fangstfolk kom til Svalbard lenge før hvalfangsten tok til (. . .). Det foreligger imidlertid intet konkret bevis som støtter denne påstand.

Det er noe uklart hva Hoel bygger sin oppfatning på. Han utvikler ingen argumentasjon, utover å peke på at det i den tradisjonelle hvalfangstlitteratur ikke er nevnt russere før på 1700-tallet. Han konkluderer med at russerne — på grunn av sin analfabetisme — ikke ga noe bidrag til utforskningen av Svalbard. Han siterer Rudmose Brown, som kaller perioden da russerne dominerte på Svalbard «the dark age in the history of Spitsbergen».¹³

Når det gjelder hollendernes oppdagelse — eller gjenoppdagelse — i 1596, gjør han rede for bakgrunnen etter tradisjonelle linjer: Det var portugisernes stengning av handelsveiene østover og rivaliseringen med hanseatene i Baltikum som førte til britenes og hollendernes ekspansjon i nordområdene og letingen etter en nordlig sjøvei til Kina og India. Når det gjelder selve oppdagelsen, nevner Hoel spesielt Gerrit de Veer som kilde, og det er ikke urimelig at han har brukt nettopp dette primærmaterialet.¹⁴ Viktigere er hans vurdering av oppsettingen av pålen med Generalstatenes våpen som Barentsz og hans folk foretok. Her understreker han at dette aldri ble «av Generalstatene oppfattet som okkupasjon av land».¹⁵

Hoel forenkler historien endel når han skriver at fangstvirksomheten utviklet seg med «rivende fart» etter «gjenoppdagelsen»; det gikk jo en ti års tid før engelskmennene begynte med hvalrossfangst på Bjørnøya.¹⁶ Han beskriver kort de første hvalfangstekspedisjonene, og legger vekt på rivaliseringen mellom de forskjellige nasjonene «som flere ganger førte til væpnet kamp».¹⁷ Som de fleste andre ser Hoel dannelsen av Noordsche Compagnie som et direkte svar på engelskmennenes opp-

treden på feltet i 1613. 1614-avtalen innebar en faktisk deling av Svalbard, og når det var fredelig i 1615–16, mener han det forklares ved at nederlenderne først og fremst fangstet ved Jan Mayen. Muscovy Companys opptreden mot zeelenderne i Hornsund i 1617 mener han førte til en slags nederlandsk «straffeekspedisjon» sesongen etter, der nederlenderne «var innstillet på å gjøre opp fjorårets regnskap».¹⁸ De diplomatiske forhandlingene som fulgte, førte i 1619 til at England, som hadde gjort krav på suvereniteten, unnlot å hevde denne i 3 år overfor nederlenderne, mot at erstatning og restitusjon ble gitt. Et slikt oppgjør fant ikke sted, og Hoel mener som Conway det har sin årsak i at den engelske regjering på dette tidspunkt ikke hadde makt til å få kravene gjennomført. Etter 1619 var der, ifølge Hoel, ikke sammenstøt mellom engelskmenn og nederlendere, fordi «hvalfangerne selv ordnet den praktiske side av saken», og man kom «godt utav det med hverandre».¹⁹

Det kan virke som om Hoel har hentet mye fra Conway i sin fremstilling av både hendelsesforløp og forklaringen av utfallet av konflikten mellom briter og nederlendere. Ivertfall legger han den samme vekt på rivaliseringen og Englands maktesløshet med hensyn til å få erstatning fra Nederland. Det er uklart hva han mener med at hvalfangerne selv «ordnet den praktiske side av saken», men en rimelig tolkning kan være at fangstfolkene etablerte et «modus vivendi» på Svalbard. Ordningen av fangsten var basert på de lokale, innbyrdes maktforholdene, ikke på politiske og diplomatiske avtaler. Dersom dette er en riktig tolkning, ligger Hoel også på dette området Conway nær i synspunkter.

Når det gjelder fremstillingen av norsk-dansk innsats og aktivitet på Svalbard og spørsmål om suvereniteten, er det imidlertid klart at han bygger direkte på Ræstad — det legger han da heller ikke skjul på.²⁰ Han understreker — som Ræstad — at det var Norge som var suverenitetsbæreren i dobbeltmonarkiet, og når han refererer Kruses tokt i 1615, er det helt naturlig for ham å bruke uttrykket «(. . .) for å hevde Norges suverenitet».²¹ Tradisjonen tro tar han for seg de gamle forestillingene om landfast forbindelse mellom Bjarmeland og Grønland, og mener alt dette ble kalt Grønland i samtiden. Dette var den «allminnelige oppfatning i Europa», sier han, og mener oppfatningen stammet fra norrøne folk som var de eneste kulturfolk som ferdedes så langt nord i middelalderen. «Hafsbotten» er utvilsomt bukten mellom Spitsbergen og Øst-Grønland, og han slår ganske kategorisk fast:²²

Oppfatningen var altså at Spitsbergen var en del av Grønland; dermed hørte øygruppen inn under den norske krone.

Kravet fra Christian IV og hans etterkommere bygde ikke bare på suvereniteten over det egentlige Grønland, men også på en generell høyhetsrett over Nordhavet, «(. . .) som var anerkjent i prinsippet». Kravet ble fremsatt med diplomatiske midler og understreket ved bruk av krigsskip ved Svalbard i 1615, 1637 og 1638, og sannsynligvis også i 1632, 1639, 1641 og 1643. Dette har Hoel antagelig hentet fra Ræstad, som så enhver tilstedeværelse av orlogsfartøy ved Svalbard som en suverenitetshåndhevelse.

Hoel går ikke grundig inn på de diplomatiske forhandlinger Danmark-Norge førte for å få anerkjennelse for suverenitetskravet. Han nevner dog Christian IV's rundskriv av 18. februar 1616 og påpeker at James I avviste kravet på bakgrunn av Englands eget krav om suverenitet, basert på første oppdagelse og besittelsestagelse. Han refererer også Generalstatenes standpunkt, som han mener gikk ut på å hevde havets og fangstens frihet. Nederlenderne gjorde ikke som britene krav på suvereniteten, mener han. Han konkluderer med at fortsatte forhandlinger førte til «en ordening» med begge land, med England i 1621 og med Generalstatene i 1641, hvor Christian IV «gikk med på» at landenes undersåtter fikk fange hval ved Svalbard.²³ Det er ganske åpenbart at Hoel her har fulgt Ræstads resonnement. Det samme gjelder forholdet til Frankrike, som Hoel hevder ble ordnet i 1663 ved at franskmenn fikk samme retter som andre, idet de ga «uttrykk for den forutsetning at Spitsbergen tilhørte Norge».²⁴ Som Ræstad ser Hoel spørsmålet om suvereniteten over Svalbard som en rettferdig kamp Danmark-Norge førte mot andre land, og hvor seieren ble vunnet ved kompromisser i diplomatiet. Det er derfor interessant å merke seg at Hoel nyanserer bildet i noen grad når

det gjelder resultatet av forhandlingene, dog uten å stille spørsmålstegn ved rettmessigheten av det norske kravet:²⁵

De ordninger som de norsk-danske konger inngikk med de forskjellige stater (. . .), innebar likevel ikke en anerkjennelse av Norges høyhetsrett over Spitsbergen. Men på den annen side står det fast at Norge-Danmark var den eneste stat som oppgjennom det 17. og 18. århundre gjorde krav på høyhetsretten over Spitsbergen (. . .).

Hoel peker på at det både ville ha vært praktisk umulig, og temmelig kostbart å utelukke andre nasjoner ved Svalbard. Dessuten vant doktrinen om havets frihet frem og umuliggjorde forskjellsbehandling.²⁶

Hoel går heller ikke i dybden når det gjelder fangstens teknologiske utvikling og landstasjonenes skjebne. Originalt nok mener han det var 2.000 innbyggere i Smeerenburg på det meste, og at det kunne ligge 200 skip ved «byen». Zorgdragers opplysninger om bakere og høkere er også referert.²⁷ Smeerenburgs stagnasjon daterer han omkring 1647, og setter den i forbindelse med mangelen på hval i fjordene. Det var først og fremst dette som førte til overgangen mot pelagisk fangst, mener Hoel.²⁸

Ser vi fremstillingen under ett, må vi kunne fastslå at Hoel ikke bringer originale synspunkter på striden om Svalbard og hvalfangstens utvikling. For det første regner han med at Svalbard ble besøkt av nordmenn i middelalderen, og dette bygger han på de kjente islandske årboksinnskriftene og på seilingsbeskrivelsen fra Landnámabók. Willem Barentsz «gjenoppdaget» Svalbard i 1596, og det er utelukket at russiske pomorer var på Svalbard før hvalfangsttiden. For det andre gjorde Danmark-Norge rettmessig krav på suvereniteten, basert dels på en samtidig oppfatning av Spitsbergen som del av Grønland, dels på en generell overhøyhet over Nordhavet. De (dansk-)norske kongene fastholdt suverenitetskravet på hele 1600-tallet.

La oss drøye litt ved Hoels syn på okkupasjon av land, og hvilken rettskraft slik okkupasjon har for eksempel i forhold til hevd. Som nevnt presiserer han at Generalstatene aldri oppfattet den stolpe Barentsz satte opp som en okkupasjon av Spitsbergen. Derimot var engelskmennenes okkupasjon i 1613 av formell karakter, men urettmessig, siden nederlenderne vitterlig hadde vært der før. Men hva så om nederlenderne virkelig hadde krevd overhøyhet som følge av oppdagelsen til Barentsz? Det eksisterte jo ingen formell norsk okkupasjon av Svalbard i 1596. Hoel selv stiller ikke dette spørsmålet, men det ligger implisitt i fremstillingen at Norges hevd prejudiserte enhver senere okkupasjon eller krav om spesielle territorielle rettigheter. Denne hevden, viser Hoel, bygger på to forhold: Spitsbergen ble regnet som en del av Grønland, hvor Norges suverenitet var ubestridt, og Norges konge hadde generell overhøyhet over Nordhavet. Nå ble det jo klart etterhvert at Svalbard var en øygruppe. Det første argument var følgelig kun gyldig i samtiden, mens man ennå trodde Svalbard var landfast med Grønland. Det er derfor rimelig å tolke Hoel dithen at han mener Norges suverenitet over Svalbard baserte seg på et generelt «dominium maris Septentrionalis» — overhøyhet over Nordhavet (se nedenfor, 5.2).

Hoel innser at et forbud mot utlendinger ved Svalbard ikke lot seg gjennomføre i praksis, og derfor ordnet den norsk-danske kongen forholdet til utlandet gjennom et avtalesystem, slik Ræstad viste. Men Norge fortsatte å hevde suvereniteten gjennom hele perioden, skriver Hoel. Det er uklart hva Hoel legger i uttrykket «å hevde suvereniteten». Hoel forutsetter at suvereniteten tillå den norske krone i utgangspunktet, slik at det måtte bli snakk om å beskytte og håndheve høyhetsretten. På den ene side legger han vekt på tilstedeværelsen av orlogsfartøy ved Svalbard. Han tillegger dermed krigsskipene mer vidtgående oppgaver enn kun konvoyering og beskyttelse av dansk-norske hvalfangere. Det er nok ikke urimelig med hensyn til toktene i 1615, 1637 og 1638, der vi kjenner kapteinens instruks, men kanskje mer tvilsomt i de andre tilfellene.²⁹ Dessuten benyttet både nederlendere og engelskmenn krigsskip ved Svalbard. For det andre understreker han at (Danmark-) Norge aldri oppga kravet om suverenitet på 16- og delvis også 1700-tallet. Her må det være tale om en forholdsvis passiv suverenitetshevdelse som kommer til uttrykk gjennom en prinsipiell holdning fra myndighetenes side. Hoel antyder at Danmark-Norge gjennom avtalene med utlandet gradvis

oppnådde aksept for landets rettigheter, selv om ikke avtalene innebar en formell anerkjennelse av overhøyheten. Dette er det samme standpunkt som Ræstad inntar, og Hoel har ganske sikkert støttet seg til ham.

Det er heller ikke lett å få tak i når Hoel mener suverenitetsspørsmålet blir avklart. På den ene side mener han at Danmark-Norge vedble å kreve suvereniteten til utpå 1700-tallet. På den annen side sier han at oppfatningen av Svalbard som terra nullius — ingenmannsland — vokste frem med «hvalfangstens gradvise opphør».³⁰ Antagelig er også Hoel av den oppfatning at suverenitetsspørsmålet bortfaller når hvalfangerne forlater landstasjonene, selv om han er vag med hensyn til tidspunktet for overgangen til havfangst.

Med utgangspunkt i Hoels tilknytning til nasjonalistiske kretser, hans engasjement i Grønlands-saken, i Antarktis-okkupasjonen og så videre, vil man kanskje forvente innslag av nasjonalistisk tendens i *Svalbards historie*. Det er imidlertid grunn til å understreke at Hoels fremstilling av Svalbards eldste historie langt fra inneholder ekstreme synspunkter av nasjonalistisk karakter. Noe annet er det at boken tar stilling for Norge i spørsmålet om første oppdagelse av og rett til Svalbard. Det er dette bokens tendens består i: Hoel går a priori ut fra at nordmenn oppdaget Svalbard i eldre tid, antagelig i 1194, og at øygruppen ble en del av den norske konges myndighetsområde gjennom århundrers hevd. Boken kom ikke og ble heller ikke brukt som noe innlegg i en pågående debatt om Svalbards status. Man skal også ta med i betraktning den halvoffisielle status verket hadde eller har fått. Når både Industridepartementet, NAVF og det statlige finansierte Norsk Polarinstitutt gikk inn med såvidt betydelig pengestøtte til verkets utarbeidelse, innebærer det en slags autorisasjon — enten man vil eller ikke.³¹

Til slutt må vi minne om at *Svalbards historie* er en populærfremstilling som bygger på kjent materiale fra de øvrige «klassikerne» — Zorgdrager, Scoresby, Conway, Ræstad og så videre. Den eldste historien er ikke viet mye plass i den samlede fremstillingen, og det er derfor ingen grunn til å forvente en dyptpløyende drøfting av spørsmålene vi behandler. Bokens historiografiske betydning vil derfor antagelig bli begrenset.

Noter 3.4.5

- 1 A. Hoel: *Svalbards historie 1596—1965 I—III*, Oslo 1965—67.
- 2 Opplysningene som følger er hentet fra: S. Richter: «Adolf Hoel — noen minneord», *Norsk Polarinstitutt Årbok 1964*, Oslo (NP) 1966, 187—89; Hoel, op.cit., forordet; *Norsk Polarinstitutt — 50 år i statens tjeneste*, Oslo (NP) 1978; *Norsk biografisk leksikon VI*, Oslo 1934; *Norsk allkunnebok VI*, Oslo 1954; *Aschehougs konversasjonsleksikon 9*, 5. utg., Oslo 1973; *Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon 5*, Oslo 1979.
- 3 NSIU ble reorganisert i 1948 under navnet Norsk Polarinstitutt.
- 4 Richter, op.cit., 188. Iflg. Richter trodde Hoel at NS ville støtte hans planer i Ishavet, og at dette ble avgjørende for ham.
- 5 Det var flere polar-entusiaster fra mellomkrigstiden som havnet på «feil» side før og under krigen. Hoels gode venn Gustav Smedal, som kanskje var den mest fremtredende grønlandsaktivisten i miljøet, ble også bøtelagt under landssvikoppgjøret for medlemskap i NS. Jfr. *Norsk biografisk leksikon*, Oslo 1952.
- 6 Hoel assisterte Svalbardkommissæren, Dr. Kristian Sindballe, i denne forbindelse.
- 7 *Ibid.*, 1500—01.
- 8 Han mener f.eks. det var Hakluytodden på Amsterdamøya Barentsz først så, og at han følgelig kom inn i Fair Haven fra sørvest, Fair Haven betegner her sundet mellom Fugleøya og Fuglesangen, i motsetning til Fairhaven som visstnok skal ha betegnet Sørgattet. Jfr. «The place-names of Svalbard», 131. Som vanlig er toponymien usikker her.
- 9 Argumentet er utviklet av J. Kr. Tornøe i hans «Lysstreif over Noregsveldets historie», *Norges Svalbard- og Ishavs-undersøkelser Meddelelser 56*, Oslo 1944. Hvorvidt Hoel har bygget på Tornøe, er vanskelig å si — det kan like gjerne ha vært omvendt. Nansen mente forøvrig at «4 døgr» sto for 2 dager og 2 netter. Jfr. F. Nansen: *Nord i Tåkeheimen*, Kra. 1911, 410—14.
- 10 Hoel, op.cit., 37.
- 11 *Ibid.*
- 12 *Ibid.*, 54.
- 13 *Ibid.*, 57. Jfr. R. Brown: *Spitsbergen*, London 1920.

- 14 Hoel, op.cit., 38. Det kan naturligvis diskuteres om den trykte beretningen er en primærkilde i egentlig forstand. Såvidt jeg kjenner til, eksisterer ikke noe originalmanuskript lenger.
- 15 Ibid.
- 16 Ibid., 41—42.
- 17 Ibid., 42—44.
- 18 Ibid.
- 19 Ibid., 45.
- 20 Ibid., 51.
- 21 Ibid., 42.
- 22 Ibid.
- 23 Ibid., 49.
- 24 Ibid., 51.
- 25 Ibid.
- 26 Ibid.
- 27 Ibid., 47.
- 28 Ibid., 46—47.
- 29 Jfr. Dalgård, *Dansk-norsk hvalfangst . . .*, 46—48, 211—15.
- 30 Hoel, op.cit., 59.
- 31 Industridepartementet bevilget ialt kr. 74.000, NAVF kr. 40.000 og Polarinstituttet 146.000. Jfr. Hoel, op.cit., forordet.

3.4.6 S. V. Obručev

Et særegent og interessant bidrag til historien om Svalbards oppdagelse gir den sovjetiske vitenskapsmannen Sergej Vladimirovič Obručev i sin bok *Russiske pomorer på Spitsbergen i det 15. århundre, og hva en Nürnberg-lege skrev om dem i 1493*.¹ Boken bygger opp under det «offisielle» sovjetrussiske syn at russerne var de første på Svalbard, og er forsåvidt ikke original. Det originale ligger heller i at Obručev bruker et nytt materiale for å underbygge hypotesen, og han bruker stoffet på en spennende måte i populærvitenskapelig form. Som for de øvrige sovjetiske verkene vi har presentert, er det altså oppdagelsesproblemet og den russiske aktivitet på Svalbard som står i sentrum.

Sergej Vladimirovič var sønn av den berømte russiske geolog og Sibir-ekspert Vladimir Afanas'evič Obručev. Han ble født i den sibirske byen Irkutsk i 1891, og fulgte i sin fars fotspor med geologistudier og feltarbeid i Sibir og Nordøst-Russland. Han var med på en geologisk ekspedisjon til Svalbard i 1926. I 1953 ble han korresponderende medlem av det sovjetiske Vitenskapsakademi, og han ledet det prekambriske laboratoriet ved Geologisk institutt ved akademiet fra 1963. Han fikk Leninordenen for sitt mangesidige vitenskapelige arbeid, ikke bare som geolog, men også som populærvitenskapelig forfatter. Det sier litt om hans spennvidde at i 1965, samme år som han døde, ga han ut en litteraturvitenskapelig bok om Lermontov.² Med Obručevs status som akademimedlem må vi gå ut fra at hans bok om Svalbard også nyter en viss autoritet i Sovjetunionen.³

Ifølge egne opplysninger startet forfatteren arbeidet i 1957—58.⁴ Omtrent på denne tiden skjedde en noteveksling mellom Norge og Sovjetunionen i anledning en planlagt flyplass på Svalbard, slik at Svalbard kan sies å ha blitt politisk aktualisert akkurat da, men noen sammenheng med Obručevs arbeid kan vi ikke se.⁵ Viktigere er nok den skandinaviske arkeologiske ekspedisjon til Svalbard i 1955, som foretok utgravning av en 1700-talls russisk fangststasjon i Isfjorden, og som ble omtalt i Sovjetunionen i en artikkel av historikeren I. P. Šaskol'skij.⁶ Men Obručev var på denne tiden alt igang med sitt arbeid, og artikkelen kan neppe ha gjort annet enn å anspore til videre arbeid. I mangel av sikre opplysninger må vi nøye oss med å anføre forfatterens egne interesser som motiv for utgivelsen.⁷

Russiske pomorer på Spitsbergen er lagt opp som en populærvitenskapelig bok: Forfatteren fører leseren gjennom historiker-geografens møysommelige innsamling av opplysninger og hypotesebygging, og gjør ham kjent med stadig nye fakta. Denne målsetting blir uttrykt allerede i forordet.⁸ Noter finnes nesten ikke i boken, men Obručev gir generelle henvisninger til andre verk i parenteser, og det finnes en fyldig litteraturliste bak i boken. Her finner vi klassikere i Svalbard-litteraturen

som Wieder, Nansen og Belov. Et sted er det også vist til Scoresby.⁹ Man savner imidlertid en oversikt over det viktigste kildematerialet, nemlig manuskripter og kart. Delvis blir det gitt opplysninger i teksten. Av dette kan vi se at Obručevs kartkilder er sekundærmateriale, for det meste avtrykk i historiske atlas som finnes i Sovjetunionen.¹⁰ Det viktige brevet av 1493, hvor originalen er gått tapt, har han antagelig sett i kopi av den eldste gjenværende utgaven fra Tyskland.¹¹ Det kan synes som om han har basert seg på gjengivelsene av brevet hos andre forfattere, i første rekke Ravenstein, Stauber og Grauert.¹² Han sier eksplisitt at han ikke har sett den eldste bevarte portugisiske oversettelse i Evora.¹³ Noen stor betydning kan ikke dette ha hatt: Brevet er gjengitt hos så mange forfattere at faren for feil synes liten.

La oss med en gang se på dette brevet og dets innhold.¹⁴ Det er skrevet 14. juli 1493 av Nürnberg-legen Hieronimus Münzer (Monetarius) og stilet til kong Juan II av Portugal. Brevet er en oppfordring til den portugisiske fyrste om å sende en ekspedisjon for å finne sjøveien til Kina, og tilsynelatende initiert av kong Maximilian I, sønn av keiser Frederik. Münzer argumenterer sterkt for muligheten av å finne en slik sjøvei, og henviser til gamle autoriteter som Aristoteles, Seneca og Petrus de Alliaco. Han viser til at kong Maximilian har uttrykt ønske om å bidra til dette formål, og tilbyr hjelp av Martin Behaim, en tysk sjøfarer og geograf som tidligere var i portugisisk tjeneste. Midt i brevet kommer en passus som har vakt Obručevs interesse:¹⁵

Du [= Juan II] er allerede lovprist som en stor fyrste av tyskerne, italienerne, russerne, polakkene, schyterne og av dem som bor under den arktiske pols strenge stjerne; slik også storhertugen av Moscovia [lovprises], fordi for noen år siden, under den nevnte stjernes strenghet, ble nylig den store øy Gruland oppdaget, hvis kyst strekker seg 300 legna og på hvilken finnes den største bosetning av folk under nevnte herredømme av den nevnte fyrste hertugen.

Setningen står helt for seg selv og i brevet refereres det ikke senere til innholdet. Den har altså karakter av en høflighetsfrase, på linje med andre smigrende formuleringer i brevet. Obručev mener imidlertid setningen har et realinnhold, nemlig at det finnes en russisk bosetning på «Gruland», og disse ærer den moskovittiske fyrste som sin herre. Resten av hans fremstilling går ut på å sannsynliggjøre at dette «Gruland» egentlig er Svalbard, og at russiske pomorer utnyttet landet minst 100 år før Barentsz gjenoppdaget det. For dette formål bruker han tre innfallsvinkler: For det første prøver han med karthistorisk materiale å vise at «Gruland» er en avledning av det russiske navnet på Svalbard. For det andre vil han sannsynliggjøre at Münzer hadde sine opplysninger om dette landet fra russiske kilder. Og endelig leter han frem annet materiale, delvis dokumentarisk, som peker mot russisk besøk på Svalbard på 14- og 1500-tallet. La oss se nærmere på disse argumentene.

Obručev hevder at på 1500-tallet var bevisstheten om et Grønland bygd på høyst teoretiske forestillinger hos samtidige geografer. Det gamle landet som ble beseilt av nordmennene, var glemt etter at den siste båten derfra kom tilbake i 1410, mener han.¹⁶ Følgelig ble Grønland flyttet lenger nord- og østover på kartene. Münzer selv laget et kart for sin venn og kollega Schedel, som finnes i denne «Khronik» fra 1493. Her ser man et «Grynland» avtegnet som en smal landtunge som forbinder Russland med Lappland (Wildlappen). Obručev mener dette må være influert av en russisk kilde, men det ligner ikke noe på «den store øy Grunland» han taler om i sitt brev. Han mener derfor Münzer må ha hentet forestillingen fra eldre kartografer, først og fremst Claudius Clavus og Nicholas Germanus, og at han har forholdt seg «skjødesløst» til kartfremstillingen.¹⁷ Implisitt hevder altså Obručev at Münzer laget kartet mot bedre vitende. I sin gjennomgang av kartmaterialet fant Obručev omlag 90 varianter av navnet «Grønland», og han deler dem i to hovedgrupper. Den første gruppen er variasjoner av «Grulanda», som han finner på portugisiske og franske kart. Den andre gruppen er forskjellige utgaver av «Grutland», særlig på venezianske kart, som han tilbakefører til Olaus Magnus «Gruntland» på Carta Marina. Han finner det sannsynlig at Olaus Magnus kjente til Schedels «Khronik» og dermed Münzers kart. Ut fra dette slutter han fire ting, idet han medgir at kartmaterialet ikke er fyldestgjørende: For det første er «Grunland»-formen, som er karakteristisk for russiske navn (Grumant, Grulant, Grunt osv.), sjelden. For det andre mener han kartene med disse formene kan forbindes med Münzer. For det tredje hevder han at «Grutland»-formen stammer fra

Olaus Magnus, og dermed også kan tilbakeføres til Münzer. Endelig mener han kilden til denne stavemåten er den russiske uttalen.¹⁸

Hvis det nå kan godtgjøres at «Gruland» er et russisk navn i sin opprinnelse, hvordan kan forbindelsen med Svalbard påvises? Obručev tilbyr flere forklaringer. Han viser til at Moskva-riket under Ivan III søkte nærmere kontakt med Vesten, ikke minst med Italia og Habsburgerriket. I 1491 avholdt keiseren riksdag i Nürnberg, der også den russiske sendemann ble invitert. Münzer var på denne tid i Nürnberg. Likeledes peker Obručev på at Russlands-fareren Nicholas Poppel også bodde i byen i 1487 og i 1490—91. Herfra kunne en ivrig og interessert geograf som Münzer få opplysninger om det russiske Gruland, mener han.¹⁹ En lignende mulig forklaring finner han i det forhold at russerne på slutten av 1400-tallet fikk nære kontakter med Italia, hvor Münzer oppholdt seg noen år. Ut fra russiske opplysninger om Grunland — eller Svalbard — dannet den oppfatning seg hos italienske geografer at det gamle Grønland lå lenger østover, altså nærmere Russland. Obručev peker i denne forbindelse på at kart fra 1480-årene avbilder Grønland på denne måten. Man skal altså ha blandet sammen det gamle Grønland med Svalbard, som ble besøkt av pomorene. Forfatteren medgir at dette knapt kan bevises, og bare er en «mulig arbeidshypotese».²⁰ Begge disse hypotesene forutsetter at russerne på 1400-tallet virkelig kjente Svalbard som Grunland, Grumant eller Grunt. Dette kan dessverre ikke bevises, sier Obručev, men det finnes skriftlig dokumentasjon for at disse navnene ble brukt på 17- og 1800-tallet. Han mener derfor det er mulig å foreta en tilbakeslutning:²¹

Vi kan trygt slå fast at også i de foregående århundre kalte russiske pomorer Spitsbergen ved dette navn. Idet de kjente til Grønland fra nordmennene, som de ofte møtte under sine seilinger, overførte de utvilsomt dette navnet, noe forvrengt, til det Spitsbergen-arkipel de allerede kjente fra langt tilbake.

Så langt om navnet Gruland og Münzers brev. I seg selv representerer dette materialet neppe noe annet enn indisier, og Obručev påpeker da også den manglende beviskraft i kartmaterialet.²² Han forsøker imidlertid å sannsynliggjøre russisk tilstedeværelse på Svalbard på 14- og 1500-tallet med andre kilder også. De to hovedkilder han anfører er tradisjonsmateriale og et brev fra kong Frederik II til Ludvik Munk på Vardøhus i 1576. Som vi husker ble disse argumentene fremført tidligere av Obručevs landsmenn. Tradisjonsmaterialet er det vi kjenner som «Starostin-legenden», nemlig Anton Starostins skrivelse fra 1871 hvor han hevder at hans forfedre seilte til Svalbard (Grumant) allerede før grunnleggelsen av Solovetsk-klosteret i 1435.²³ Brevet fra Frederik II er gjengitt i sin helhet, sitert fra Filippov.²⁴ Med støtte i Pingel hevder Obručev at det var Svalbard «den Rydtzke Styrmand» årlig seilte til, ikke det egentlige Grønland. Dette tolker han som et bevis på at russiske pomorer besøkte øygruppen minst 20 år før Barentsz. Han utelukker at det kan ha vært tale om det gamle Grønland, som altså var glemt. Han mener også brevet viser at nordmennene brukte navnet Grønland om Svalbard på denne tiden. Ekspedisjonen med Pavel Nikitič som los, slik Frederik instruerte Munk om å sette i verk, ble det intet av i 1576.²⁵ Obručev viser til at russiske historikere, i motsetning til sine vestlige kolleger, har viet brevet stor oppmerksomhet.²⁶

Russiske pomorer på Spitsbergen er uten sammenligning det best dokumenterte sovjetiske arbeid om Svalbard vi har sett. Det er ikke på noe spinkelt grunnlag han trekker sin konklusjon:²⁷

(. . .) Münzers opplysning dreier seg virkelig om en russisk bosetning på Spitsbergen. Vi kan nå ikke tvile på at russiske pomorer i slutten av det 15. århundre allerede fangstet på denne øygruppen og overvintret der. Foreløpig er det umulig å fastslå hvor tidlig disse seilingene til Grumant startet — i det 15. århundre eller tidligere (. . .). Ingen steder utførte russerne slike heroiske bragder i det vanlige, daglige liv som under reisen til Grumant.

Obručevs bok er altså et bidrag til utviklingen av det sovjetiske syn på oppdagelsen av Svalbard. Det vesentlig nye forfatteren bringer inn, er en enkeltstående passus i et brev fra 1493 som dreier seg om letingen etter en sjøvei til Kina og India. Noe endelig bevis for en russisk utnyttelse av Svalbard 100 år før Barentsz kan det ikke sies å være, og Obručev understreker flere ganger at det dreier

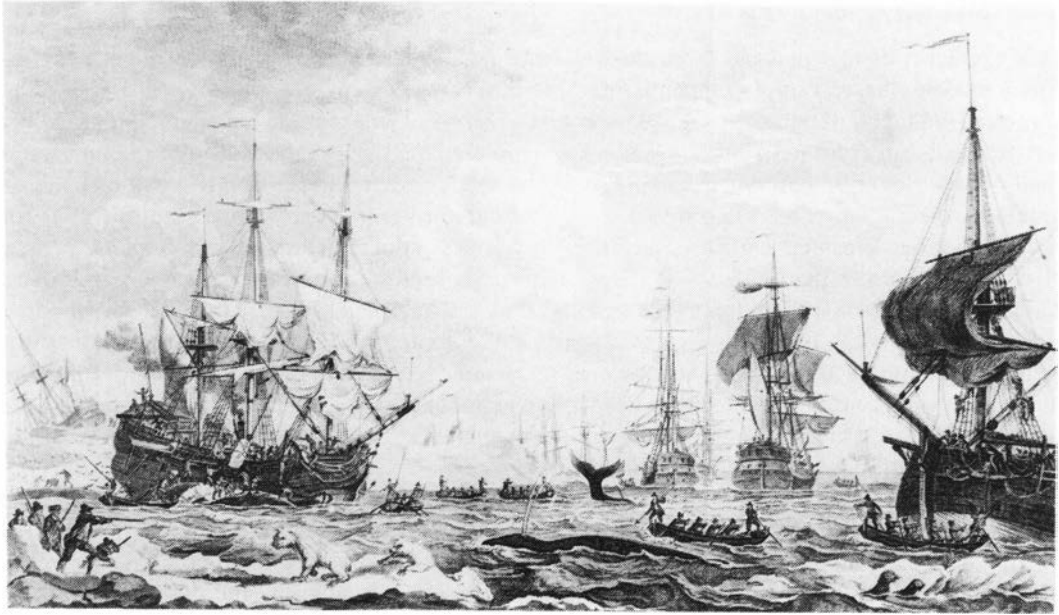
seg om en mulig tolkning. Hans fremstilling er da også i det vesentligste nøktern, og han er langt mindre kategorisk enn det man kan få inntrykk av i konklusjonen. Det ligger nær å tro at formuleringene til slutt er beregnet på det hjemlige publikum, som en slags understrekning av patriotiske følelser overfor pomorenes historie i Ishavet. Forfatteren gir ikke slipp på vitenskapeligheten, til tross for at boken er populær i formen. På den annen side må det innvendes at Obručev foretar en rekke «maksimums-tolkninger», og det kan ikke være galt å hevde at han strekker kildematerialet langt. Anatol Heintz peker også på dette i sin artikkel om det russiske synet på oppdagelsen av Svalbard. Han medgir at Obručevs forklaringer er «(. . .) mulig, men ikke spesielt sannsynlig».²⁸ Heintz påpeker at man ikke har bevis for at Münzer virkelig var i kontakt med russiske representanter. Han mener også at pomorene frem til 1478 var i kontakt med Novgorod, ikke Moskva-riket, og at opplysninger om deres fangstferder umulig kunne ha nådd til Vest-Europa med moskovittiske sendemenn så tidlig som i 1493. Et tredje argument han anfører mot Obručevs tolkning, er at «Gruland» snarere refererer til det egentlige Grønland enn til et russisk Grumant/Svalbard. Han mener russerne har overtatt det norske navn på Grønland og latt det, i en forvansket form, betegne Svalbard. Men dette må ha skjedd etter 1596, ellers ville de etter all sannsynlighet ha satt et rent russisk navn på øygruppen. Endelig hevder han at de tidligste hvalfangerne på sine mange ferder rundt hele øygruppen måtte ha sett russekors eller andre tegn på russisk aktivitet, dersom en slik fantes på 1600-tallet.²⁹ Selv om Heintz går langt i sin argumentasjon mot det sovjetrussiske syn, underkaster han Obručevs bok relevant og saklig kritikk.

På mange måter er det fruktbart å sammenligne Obručevs tolkning av Münzers brev med den norske «viking-hypotesen» som bygger på en innførsel i islandske årbøker og kursforskriftene i Landnámabók. Begge baserer seg på en tolkning av enkeltstående avsnitt uten større sammenheng, begge legger vekt på en tolkning av stedsnavn til fordel for hypotesen, og begge lar seg vanskelig bevises gjennom annen dokumentasjon. Det er også interessant å merke seg at både Obručev og Heintz slår til lyd for arkeologiske undersøkelser som det eneste som definitivt kan bekrefte eller avkrefte hypotesene.³⁰

Noter 3.4.6

- 1 S. V. Obručev: *Russkie pomory na Špicbergene v XV veke i čto napisal o nich v 1493 g. njurnbergskij vrač*. Moskva 1964.
- 2 Boken het *Nad tetradjami Lermontova* («Om Lermontovs notatbøker»), Moskva 1965. Biografiske opplysninger er hentet fra *Bol'saja Sovjetskaja Enciklopedija*, 3. utg., Moskva 1974.
- 3 Boken er dessuten utgitt på det mest seriøse vitenskapelige forlaget «Nauka» (Vitenskap), som vel tilsvarer vårt Universitetsforlaget.
- 4 Obručev, op.cit., 116—17.
- 5 Se f.eks. A. C. Sjaastad og J. K. Skogan: «Politikk og sikkerhet i Norskehavsområdet», *Utenrikspolitiske studier* 18, NUPI, Oslo 1976, 245—48.
- 6 Det siktes til Hans Christiansson og Povl Simonsens utgraving av Russekeila 1955. Se: «Scandinavian Archeological Expedition to Spitsbergen 1955», *The Polar Record* 8:55, 1957, 348—49. Obručev oppgir referansen til den sovjetiske artikkelen: I. P. Šaskol'skij: «Skandinavskaja ekspedycja 1955 g. na Spicbergen». *SE (Sovetskaja etnologija?)* 1958, vyp. 4. Šaskol'skij er forøvrig en av de mest fremtredende sovjetiske skandinavisere.
- 7 Obručev, op.cit., 25. Forfatteren nevner som utgangspunkt for sin interesse en bok av H. R. Holand: *Explorations in America before Columbus*, New York 1956. Holand nevner Münzers brev.
- 8 Ibid., 4.
- 9 Ibid., 110. Antagelig hentet fra Wieder, siden det dreier seg om Scoresbys betegnelse «East-Greenland» på hans kart.
- 10 Ibid., 126—27.
- 11 Ibid., 29—30, 78.
- 12 Ibid. Verkene er E. G. Ravenstein: *Martin Behaim. His Life and his Globe*, London 1908; R. Stauber: «Die Schedelsche Bibliothek», *Studien und Darstellungen aus der Gebiet der Geschichte*, bd. 6, Doppelheft 2—3, Freiberg 1908; H. Grauert: «Die Entdeckung eines Verstorbenen zur Geschichte der Grossen Länderentdeckungen», *Historisches Jahrbuch* 29, München 1908.
- 13 Ibid., 29.

- 14 Obručev gjengir brevet i sin helhet i russisk oversettelse, s. 79—81. Første halvdel bygger på den latinske kopi av originalen hos Schedel (se Stauber, op.cit.), andre halvdel på den portugisiske oversettelse, gjengitt hos bl.a. Ravenstein, op.cit.
- 15 Obručev, op.cit., 80. A. Heintz gir en engelsk oversettelse av passusen i: «Russian opinion about the discovery of Spitsbergen», *Norsk Polarinstitutt Årbok 1964*, Oslo 1966, 101. Min oversettelse bygger imidlertid på Obručevs.
- 16 Obručev, op.cit., 27, 114, 136.
- 17 Ibid., 122—23. For nærmere opplysninger om disse og andre kartografer se F. Nansen: *Nord i tåkeheimen*, Kra. 1911, kap. XIII, 422—504.
- 18 Ibid., 126—30.
- 19 Ibid., 117—21.
- 20 Ibid., 134—36.
- 21 Ibid., 108—09.
- 22 Ibid., 137.
- 23 Ibid., 109, 114. Belov oppgir grunnleggelsen av klosteret til 1425.
- 24 Ibid., 110—11. A. M. Filippov: «K bibliografii o Špicbergene,» *Literaturnyj vestnik, t. I, kn. IV*, Moskva 1901. Antagelig har Filippov bygd på Pingels gjengivelse av brevet. Se C. Pingel: «Om de viktigste Reiser som i nyere Tid ere foretagne fra Danmark og Norge for igjen at opsøge det tabte Grønland og at undersøge det gjenfundne.» I: *Grønlands historiske Mindesmerker III*, København 1845.
- 25 Ibid., 111—13. Pingels verk er referert i noten ovenf.
- 26 Ibid., 112.
- 27 Ibid., 138.
- 28 A. Heintz, op.cit., 110.
- 29 Ibid., 110—13.
- 30 Obručev, op.cit., 112; Heintz, op.cit., 117.

Hovedtrekk og utvikling

4.1 *Oppdagelsen av Svalbard: Tre tradisjoner*

4.1.1 *Innledning*

Den lesningen vi har foretatt av de 15 historiefremstillingene om Svalbard, viser at det hersker tre hovedsynspunkter på landets oppdagelse.¹ For enkelthets skyld vil vi kalle dem henholdsvis «viking-», «pomor-» og «Barentsz-hypotesen». La oss innledningsvis se på et par forhold som angår disse forskjellige løsningene på et sentralt problem i Svalbards historie. Det første vi kan konstatere etter grovlesningen av fremstillingene, er at spørsmålet om hvem som først oppdaget Svalbard, blir tillagt varierende vekt av de enkelte historieskrivere. Vi har også sett at de i forskjellig grad kobler dette problemet sammen med rettsspørsmålet, det vil si hvem som har historisk og/eller «moralsk» rett til landet. For det andre ser det ut til at det er en forbindelse mellom hypotesene og argumentasjonen for dem på den ene side, og forfatterens nasjonalitet på den andre. For det tredje kan det synes som om de dårligst dokumenterte hypotesene, kanskje av ren nødvendighet, er de det blir sterkest argumentert for. Og endelig er det verd å merke seg at ingen av de fremstillingene vi behandler bestrider Barentsz og Rijps oppdagelse av Svalbard 17. juni 1596. Derimot strides man altså om de virkelig var de første.

Selv om man ser bort fra de nasjonal-politiske og patriotiske interesser som kan være knyttet til dette spørsmålet, så må det fra et rent historiefaglig synspunkt være viktig å undersøke hva historikerne har skrevet om dette. La oss derfor trekke noen konklusjoner om hver av de tre hypotesene og sette dem inn i en historiografisk sammenheng. Vi vil i denne forbindelse avstå fra noen vurdering av de enkelte hypotesenes holdbarhet (se nedenfor 5.4.1).

4.1.2 *Svalbardi fundinn: Viking-hypotesen*

Ikke uventet er det de norske historikerne som har trukket frem denne hypotesen. Keilhau, som den første av dem, lanserer oppfatningen i *Reise i Øst- og Vest-Finmarken* . . . i 1831, og bygger på to forhold. Han tar — riktignok med enkelte reservasjoner — utgangspunkt i Samson Fagres saga der navnet Svalbardi er nevnt.² Han sannsynliggjør hypotesen om kjennskapet til Svalbard i norrøn tid med observasjoner av naturvitenskapelig art: Fugletrekk og ilanddrevet isbjørn må ha varslet de gamle nordmenn om et land i nord.³ På 1800-tallet var det i Norge og Danmark stor interesse for norrøn historie, ikke minst om Noregsveldet og de gamle skattland. I Danmark ble *Grønlands Historiske Mindesmærker* utgitt i 1838—45.⁴ Her ble, foruten sagaenes opplysninger om polarlandene, også kursforskriftene fra Landnámabók og Hauksbok trukket frem, som altså sa at det var «4 døgns hav» fra Langanes på Island til «Svalbard nord i havsbotten».⁵ I 1888 ga Gustav Storm ut en oversettelse av islandske årbøker, og i seks av dem var det under året 1194 innført «Svalbardi fundinn» eller «Svalbards fundr».⁶ To år senere hevdet han et annet sted at Svalbard i annalene måtte være identisk med Spitsbergen.⁷ Det er denne oppfatningen som er blitt stående i norsk historiker-tradisjon, ikke minst hjulpet av Nansens monumentale verk *Nord i tåkeheimen*.⁸

Da Arnold Ræstad skrev sin avhandling om Norges høyhetsrett over Svalbard, var det derfor naturlig for ham å bygge på den oppfatning av de norrøne kilder som var nærmest enerådende i Norge ved århundreskiftet. Ræstad går imidlertid lenger enn Keilhau, idet han bruker kildeopplysningene som et ledd i en mer omfattende argumentasjon for at Svalbard i samtidig rettsoppfatning ble regnet som en del av den dansk-norske konges suverenitetsområde. Hverken Keilhau eller Ræstad underslår på noen måte Barentsz og Rijps oppdagelse i 1596, men for Ræstad dreier det seg da om en «gjenoppdagelse» av et land hvor norsk overhøyhet «i princippet [var] almindelig anerkjent».⁹ Han finner det godtgjort at nordmennene oppdaget øygruppen, og avviser også at russerne skal ha vært på Svalbard før i begynnelsen av 1700-tallet.¹⁰

Adolf Hoel, som skrev betydelig senere, følger opp den norske tradisjonen. Han refererer både årboksinnførlene fra 1194 og kursforskriftene i Landnámabók som bevis på at Svalbard ble oppdaget av nordmenn. I tilknytning til kursforskriftene går han enda et skritt lenger i argumentasjonen enn Ræstad, idet han regner ut at det er fullt mulig å tilbakelegge distansen fra Island til Svalbard med en fart på 9 knop, noe han finner rimelig.¹¹ Han er også mer kategorisk enn sine forgjengere når han skriver at nordmennenes oppdagelse av Svalbard nå er «den alminnelige oppfatning».¹² I likhet med Ræstad avviser han russisk tilstedeværelse før hvalfangstperioden, og snakker om hollendernes «gjenoppdagelse» i 1596.¹³

Dansken Sune Dalgård kan imidlertid ikke plasseres i den samme tradisjonen. Han behandler overhodet ikke hypotesen, men tar utgangspunkt i Barentsz tokt i 1596 og slår fast at Svalbard ble oppdaget av hollenderne.¹⁴ Hvorvidt han ville ha tatt avstand fra den norske hovedoppfatningen dersom han hadde behandlet spørsmålet, er naturligvis helt umulig å si — og forsåvidt uinteressant. Problemet omkring oppdagelsen faller utenfor Dalgårds ramme for fremstillingen. Av de øvrige ikke-norske forfatterne er det bare sovjetrusseren Vize som nevner viking-hypotesen i sin bok fra 1948. Som nevnt kan han ha hentet disse opplysningene fra Keilhau eller Nansen, mest sannsynlig den siste. Han aksepterer imidlertid ikke årbøkene som håndfast bevis, men konkluderer med at tidfesting av Svalbards oppdagelse er umulig.¹⁵ Conway nevner som sannsynlig at norske vikinger kan ha sett Svalbard, men kjenner etter alt å dømme ikke det aktuelle kildemateriale som støtter hypotesen. Ihvertfall sier han at slike besøk ikke har nedfelt seg i konkrete bevis.¹⁶

Som vi har sett, lar den såkalte «viking-hypotesen» seg knytte til en rent norsk tradisjon blant de verk vi behandler. Det går en klar linje fra Keilhau via Ræstad, til Hoel. Oppfatningen må sies å ha hatt «modell-effekt» for argumentasjonen og kildehenvisningene i talløse mer eller mindre populariserte fremstillinger.¹⁷ Det er helt vanlig i slike arbeider å se uttrykket «gjenoppdagelse» i forbindelse med Barentsz tokt i 1596. Hvis vi skal uttrykke oss litt forsiktig, kan vi si at hypotesen på mange måter tilfredsstiller et nasjonalt ønske om å begrunne Svalbards tilknytning til Norge. Den bidrar til å legitimere vår overtagelse av suvereniteten over øygruppen.

4.1.3 *Russere på Svalbard: Pomor-hypotesen*

Like sikkert som vi kan identifisere viking-hypotesen med en norsk tradisjon, knytter hypotesen om russiske pomorers besøk på Svalbard på 14–1500-tallet seg til en linje i russisk og sovjetisk historisk skriving. Hypotesen bygger på to hovedkilder: Den første er et brev fra kong Frederik II til Ludvik Munk på Vardøhus i 1576, der Munk blir bedt om å hyre en russisk styrmann for å vise veien til Grønland. Ifølge russisk oppfatning er Grønland her identisk med Svalbard. Den andre kilden er den såkalte «Starostin-legenden», der Anton Starostin i en søknad til tsaren om fangstrettigheter på Svalbard i 1871, viser til at hans forfedre besøkte landet allerede før grunnleggelsen av Solovetsk-klosteret i 1435 (eller 1425). I tillegg har enkelte forfattere funnet frem annet materiale som støtter hypotesen.

Begge disse hovedkildene er referert i russiske arbeider fra omkring århundreskiftet.¹⁸ Šidlovskij er imidlertid den første av de forfatterne vi har behandlet, som lanserer hypotesen. Han aksepterer tradisjonsmaterialet som bevis på russiske besøk på 1400-tallet, selv om han beklager at skriftlig materiale ikke eksisterer.¹⁹ Dermed blir brevet av 1576 for ham en bekreftelse på at en slik aktivitet hadde vært igang i lengre tid.²⁰ De øvrige indisier forfatteren anfører har ingen direkte forbindelse med hypotesen.

Heller ikke i Vizes bok fra 1948 blir det lagt frem nytt materiale som understøtter hypotesen. Vize er tvert imot — kanskje overraskende — skeptisk til tradisjonsstoffet som kilde.²¹ Derimot godtar han kong Frederiks brev som et bevis på russiske besøk på 1500-tallet.²² Han konkluderer ikke, som Šidlovskij, med at russerne oppdaget Svalbard, men viser til viking-hypotesen uten å argumentere mot denne.²³

Belov, derimot, aksepterer begge kilder som bevis i sin bok fra 1956, og mener den geografiske litteratur «nesten enstemmig» anerkjenner at pomorene oppdaget Svalbard. Samtidig avviser han naturligvis at øygruppen skulle være oppdaget av de gamle skandinaver.²⁴ Som støtte for hypotesen anfører han, foruten de nevnte hovedkildene, også karthistorisk materiale. Han mener de øyene som kalles «De hellige russiske» på Mercators kart fra 1569, må være Svalbard. Han finner også støtte i gammelt hollandsk kartmateriale og i Teunisz Claasz beretning fra Barentsz-toktet, selv om han ikke legger avgjørende vekt på dette.²⁵ Belov følger altså opp tradisjonen og underbygger pomor-hypotesen med noe nytt materiale. Dessuten er hans fremstilling mer vitenskapelig i formen enn forgjengernes, og følgelig mer autoritativ. Vi må kunne si at Belov med sin bok sementerer den russiske oppfatning av oppdagelsesspørsmålet.

Det nyeste av de sovjetrussiske bidragene vi har behandlet, Obručevs *Russiske pomorer på Spitsbergen i det 15. århundre* fra 1964, følger opp tradisjonen. I likhet med Belov støtter han opp under de to hovedkildene med «nytt» dokumentarisk materiale, og bidrar derved til å gi pomor-hypotesen et bredere fundament. Ifølge Obručev tyder en henvisning til landet «Gruland» i et brev fra Nürnberg-legen Hieronimus Münzer fra 1493 på at pomorer allerede da hadde befolket Svalbard.²⁶ På grunnlag av karthistorisk materiale og slutninger av mer generell karakter finner han det godtgjort at Gruland virkelig lar seg identifisere med Svalbard. Sammen med tradisjonsmaterialet omkring Starostin og brevet fra Frederik II utgjør Münzers henvisning en tilstrekkelig bevismengde for Obručev, som mener det dermed ikke er behov for å legge avgjørende vekt på kartografiske indisier.²⁷ Til tross for at Obručev underkaster spørsmålet om oppdagelsen av Svalbard en grundig analyse, og selv om han oppgir å ha brukt for eksempel Nansen og *Grønlands Historiske Mindesmærker* som kilder, nevner han ikke viking-hypotesen. Tvert imot hevder han at Svalbard først ble kjent i Europa gjennom Barentsz.²⁸ Selv om han ikke sier det eksplisitt må konklusjonen bli at han anser russiske pomorer for å være Svalbards første oppdagere, og under enhver omstendighet var de før Barentsz.

De fire russiske historiefremstillingene vi har undersøkt, viser en konsistent oppfatning av spørsmålet om Svalbards oppdagelse. Alle fire hevder at russiske pomorer var på øygruppen lenge før 1596, og — kanskje med unntak av Vize — de mener at russerne faktisk var de første. Det er en markert kontinuitet i argumentasjonen, men vi ser også en utvikling i retning av å underbygge hypotesen med stadig mer materiale. Belov er den første som bringer inn karthistoriske kilder. Felles for

dem er at de alle legger vekt på varigheten og omfanget av den russiske aktiviteten på Svalbard. Alt i alt må det være riktig å karakterisere pomor-hypotesen som en etablert tradisjon i russisk og sovjetisk historieskrivning om Svalbard.

4.1.4 *Barentsz reise i 1596*

Ingen bestrider at Barentsz og Rijp oppdaget Svalbard under letingen etter Nordøstpassasjen i 1596. Toktet og oppdagelsen er ugjendrivelig dokumentert i samtidige kilder, til og med i to uavhengige journaler: Barentsz egen logg, trykket i Hessel Gerritsz *Histoire du Pays nommé Spitsberghe* i 1613, og Gerrit de Veers beretning fra samme tokt, trykket i 1598.²⁹ Det er vanligvis Gerritsz fremstilling som blir regnet som den mest pålitelige med hensyn til detaljer.³⁰ Publiseringsen av Barentsz kart i 1598 levner heller ingen tvil om at det virkelig var Spitsbergen som ble oppdaget under toktet. I samtiden ble det ikke betvilt at nederlenderne var de første som så landet, når man ser bort fra offisiell engelsk polemikk i forbindelse med konflikten i 1612—14. Senere historieskriverne har da også i det alt vesentlige akseptert dette som et faktum. Således har vi sett at de langt fleste av historikerne vi behandler fremstiller oppdagelsen i 1596 på grunnlag av disse kildene, enten i original eller i oversatte, senere utgaver.³¹ Unntakene er representert ved Martens, som ikke nevner den direkte, og russerne, som ikke oppgir hvilke kilder de har brukt.³² Hverken tilhengerne av viking-hypotesen eller russiske historieskriverne avviser at Svalbard ble sett i 1596, men spørsmålet de reiser er om landet ble oppdaget eller gjenoppdaget. Hypotesen om at Barentsz og Rijp var de første synes ikke, som de to øvrige hypotesene, å være forankret i noen nasjonal historiker-tradisjon, selv om kanskje den grundigste analyse av hovedkildene blir gjort av hollenderne Muller og Wieder. Tvert imot får den tilslutning av forfattere fra flere land — også av danske Sune Dalgård. Akkurat det må være hovedpoenget her. Både i utbredelse og kildebelegg står hypotesen i en helt annen klasse enn de andre.

Det er nærliggende å sammenligne diskusjonen omkring oppdagelsen av Svalbard med debatten om hvem som kom først til Amerika — etter indianerne. Vi har slått fast at det i vårt tilfelle eksisterer tre «skoler» som begrunner sin oppfatning med hver sin type kilder, og at det har vært forholdsvis lite bevegelse i standpunktene. Dette er et hovedtrekk ved Svalbards historiografi når det gjelder oppdagelsesproblemet.

Noter 4.1

1 Som vi har vært inne på tidligere er det også blitt lansert andre hypoteser. I de første årene av hvalfangsten på Svalbard hevdet engelskmennene offisielt at landet var oppdaget av Willoughby i 1553, subsidiært av Hudson i 1607. Begge disse påstandene ble kraftig og definitivt tilbakevist i samtiden og i ettertid, også av britiske historikere som Scoresby og Conway. De fremsettes heller ikke i noen av de verkene vi behandler. Det samme gjelder hypotesen om en steinalderbosetning på Svalbard, lansert i 1950-årene av arkeologene P. Simonsen og H. Christianson. Se henvisning i litteraturlisten.

2 Keilhau, op.cit., 225—26.

3 Ibid.

4 *Grønlands Historiske Mindesmærker (GHM) I—III*, utg. av det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskab, Kbh. 1838—45.

5 *GHM III*, 210—13. Her blir det imidlertid antatt at Svalbard er nordøstkysten av Grønland.

6 G. Storm (red.): *Islandske Annaler indtil 1578*, utgitt av det norske historiske Kildeskriftfond, Chra. 1888.

7 G. Storm: «Ginnungagap», i: *Arkiv for Nordisk Filologi VI*, Lund 1890.

8 F. Nansen: *Nord i tåkeheimen*, Kra. 1911, 409 f. Nansen konkluderer med det samme, om enn med visse saklige reservasjoner. En langt mer reservasjonsløs tilslutning til hypotesen gir J. Kr. Tørnøe i: «Lysstreif over Noregsveldets historie», *Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser Meddelelser 56*, Oslo 1944.

9 Ræstad: *Norges høihetsret . . .*, 2—6.

10 Ibid., 75.

11 Hoel: *Svalbards historie . . . I*, 36—37. Jfr. ovenfor om Hoel og forbindelsen med Tørnøes «Lysstreif . . .».

12 Ibid.

13 Ibid., 38, 54.

14 Dalgård: *Dansk-norsk hvalfangst . . .*, 33.

- 15 Vize: *Havene i det sovjetiske Arktis*, 79.
- 16 Conway: *No Man's Land*, 1.
- 17 Begrepet «modell-effekt» er lånt fra B. Odén, som ofte bruker det synonymt med begrepet «paradigmatisk effekt» i forbindelse med Kuhns paradigmateteorien. Se hennes: «Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning», *Scandia* 41, hft. 1, Lund 1975, passim.
- 18 Starostin-legenden er f.eks. behandlet av V. Tikhomirov: «Iz prošlogo. Russkie promysly na Grumante (Špicbergene), *Russkoe sudokhodstvo*, juni, 1898. Som nevnt ble Frederik II's brev gjort kjent i russiske vitenskapelige kretser gjennom Filip-povs utgave i 1901. Se ref. ovenf. under Šidlovskij.
- 19 Šidlovskij: *Spitsbergen i russisk historie* . . . , 1.
- 20 *Ibid.*, 1—2.
- 21 Vize: *Havene i det sovjetiske* . . . , 86.
- 22 *Ibid.*, 79.
- 23 *Ibid.*
- 24 Belov: *Arktisk sjøfart* . . . , 66.
- 25 *Ibid.*, 67—69.
- 26 Obručev: *Russiske pomorer* . . . , passim.
- 27 *Ibid.*, 136.
- 28 *Ibid.*, 5.
- 29 Se ref. til de Veer under Muller. Med «uavhengig» menes her at de Veer var ombord i Rijps skip, ikke i Barentsz. Jfr. Mullers behandling av spørsmålet ovenfor.
- 30 Jfr. Mullers vurdering av kildene ovenfor.
- 31 F.eks. hos S. Purchas: *Pilgrimes* Se ref. i litteraturlisten.
- 32 Det samme gjelder til en viss grad Keilhau og Zorgdrager, men her må vi slutte at de har brukt Purchas eller andre oversettelser av Gerritsz og de Veer.

4.2 Striden om Svalbard

4.2.1 Innledning

Vi har satt oss som mål å belyse spørsmålene omkring konfliktene på Svalbard i perioden 1596—1650, det vil si hvordan de enkelte forfattere behandler nasjonenes rivalisering og striden mellom hvalfangerne. Lesningen har vist at historikerne i varierende grad beskjeftiger seg med emnet. For eksempel bringer de russiske fremstillingene få opplysninger om spørsmålene. Andre derimot, som Gerritsz, Conway og Ræstad, legger stor vekt på konfliktene i perioden. Entydige svar har vi altså ikke funnet, og det kunne vi heller ikke vente. Desto mer interessant blir det å se på forskjellene i oppfatning av hva som var dagens orden i første halvdel av 1600-tallet: konflikt eller harmoni? Blant dem som behandler temaet synes det å være to hovedoppfatninger: En retning som mener at de få innledende stridigheter ble bilagt gjennom en avtalt deling av fangstfeltene på Svalbard, og en annen som hevder at konflikten først ble løst mot slutten av perioden, ved opphøret av fjordfangsten. Nedenfor skal vi oppsummere hovedlinjene og se hvordan de enkelte forfatterne stiller seg til de viktigste spørsmålene.

4.2.2 Konfliktmodellen

Da det engelske Muscovy Company i 1612—13 oppdaget at de ikke lenger var alene om å drive hvalfangst på Svalbard, brukte de sin tallmessige overlegenhet og styrke til å jage andre hvalfangere fra feltet. De hevdet førsterett til områdene ettersom de — uomtvistelig — var de første til å fangste der. Vi har altså å gjøre med et rettskrav som i første omgang ble begrunnet med hevd, og kravet ble fulgt opp med maktbruk. Det var på denne bakgrunn at Hessel Gerritsz skrev sitt anklageskrift *Histoire du Pays nommé Spitsberghe* i 1613. Hos Gerritsz står naturlig nok konfliktene i sentrum — de er foranledningen til at han skriver. Hans hovedpoeng er at britenes opptreden strider mot folkeretten som skal sikre fri adgang til havet.¹ Subsidiært hevder han at det engelske kravet på territoriale rettigheter er urimelig, all den stund nederlenderne beviselig oppdaget Spitsbergen i 1596.²

Muller tar opp tråden fra sin landsmann i sin avhandling fra 1874. Med sin liberalistiske grunn-

holdning kan han vanskelig godta de monopoliseringsforsøk britene gjorde, og han avviser at noen nasjon skulle kunne gjøre territoriale krav gjeldende på Svalbard.³ Muller legger forholdsvis stor vekt på konfliktene, men først og fremst hvordan de ble behandlet og forsøkt løst på sentralt og politisk hold. Han mener at striden mellom nederlendere og briter ble bilagt i 1625–27, mens konflikten med Danmark-Norge skapte vanskeligheter helt frem til 1641–42.⁴ Når det gjelder de lokale sammenstøtene på Svalbard, synes Muller å mene at disse var av mer sporadisk karakter fra andre halvdel av 1620-årene, noe han underbygger med å vise til at tallet på orlogsfartøyer i området sank.⁵ Det er grunn til å legge merke til at Muller ser striden om retten til Svalbard som en bisak i forhold til den generelle handelsrivaliseringen mellom England og Nederland.⁶

Conway må også sies å fremheve konfliktene i sin *No Man's Land* fra 1906, men han har mindre sans for de politiske og diplomatiske sider ved saken. Han legger desto større vekt på dramatikken i sammenstøtene. Han hevder at stridighetene varte frem til midten av århundret, og at de ble løst gjennom utviklingen av selve fangsten, ikke ved diplomatenes aktivitet.⁷ Han understreker at maktbruk og styrke var landenes forutsetninger for å hevde sine mer eller mindre velfunderte krav om eksklusiv adgang til fangstfeltene eller generell overhøyhet på Svalbard (se nedenfor, 4.2.5 og 5.2.3).⁸ Selv om rivaliseringen varte ved, er imidlertid Conway som Muller av den oppfatning at de lokale konflikter ble færre og mer ubetydelige etter ca. 1625, og han mener hvalfangsten får sin «final settlement» i 1620-årene.⁹ Han mener dog at de faktiske lokale maktforhold var grunnlaget for «våpenhvilen».

Den som kanskje mest gjennomført legger vekt på kampen om Svalbard, er Arnold Ræstad i sin avhandling fra 1912. Hans perspektiv er klart nok: Danmark-Norges kamp for å sikre suvereniteten over øygruppen. Denne kampen ble ifølge Ræstad ført med såvel orlogsskip som med mer diplomatiske midler. Han har en sentralistisk infallsvinkel til problemet, og ser nærmest hvalfangerne som agenter for nasjonenes offisielle politikk. Det er det folkerettslige aspektet, suverenitetsspørsmålet, som er det dominerende i hans fremstilling. Dermed blir det skapt et inntrykk av at konflikter var et konstant innslag i hele perioden. I motsetning til Conway hevder han at konfliktene ble løst gjennom traktater og mer stilltende overenskomster mellom Danmark-Norge og de impliserte land, og unnlater ikke å nevne at orlogsfartøyer ble sendt til Svalbard «gjentagne ganger».¹⁰

Vize er den eneste av de russiske forfatterne som omtaler konfliktene, og da i kortfattede, men svært dramatiske vendinger. Han snakker om en «bitter kamp» der nasjonene «forsvarte med våpen sin rett til å fangste etter hval».¹¹ Vize mener at sammenstøtene fortsatte også etter 1617, som er det året han anfører for delingen av Svalbard.¹² Han fremstiller det hele som lokale konflikter, og analyserer ikke bakgrunnen for stridighetene og de politiske følger de hadde.

I Dalgårds veldokumenterte avhandling fra 1962 spiller også konfliktene en viss rolle, men først og fremst som en illustrasjon til hvilke problemer dansk-norsk hvalfangst hadde å stri med. Som Conway tildeler han rivaliseringen mellom England og Nederland en viktig rolle, men er enig med Ræstad i at Danmark-Norge også hadde betydning i det internasjonale spillet om Svalbard.¹³

Også Dalgård har, i likhet med Muller og Ræstad, et sentralistisk perspektiv: De lokale konfliktene hadde karakter av sammenstøt som ble mer sjeldne utover i 1630-årene, mens den politiske drakampen om erstatninger, fangstrettigheter og suverenitet var et nesten konstant innslag i utenriksavdelingene og rettssalene i perioden.

Gerritz og Vize behandler ikke utviklingen av hvalfangsten fra 1620-tallet og frem til midten av århundret. For de øvrige forfatterne — Muller, Conway, Ræstad og Dalgård — gjelder det at de alle understreker nederlendernes overlegenhet i denne perioden som en forutsetning for at sammenstøtene lokalt ble forholdsvis få. Felles for alle disse forfatterne er også at de betoner konfliktene mellom de forskjellige nasjoner ganske sterkt. Det er dette som gjør at vi løselig kan henføre dem til en «konfliktmodell» i synet på Svalbards eldste historie. Vi må likevel understreke de store ulikheter som hersker mellom dem: Gerritz, Vize og Conway legger vekt på den lokale striden, de andre tre finner de sentrale, politiske aspekter mer betydningsfulle. Det er også, som vi har sett, innbyrdes uenighet om hvor lenge stridighetene varte. Med disse reservasjoner for øye må det like-

vel være riktig å fremheve fellestrekkene, nemlig det syn at delingen av fangstfeltene før 1618 ikke førte til noen varig fred på Svalbard.

4.2.3 *Harmonimodellen*

I kontrast til dette synet står enkelte andre av fremstillingene som tvertimot fremhever den harmoni som hersket mellom hvalfangerne på Svalbard. Riktignok underslår ingen av disse det tilsynelatende faktum at det var tildels harde kamper i de første par år av fangsten, men hovedsaken var at det snart ble etablert et «modus vivendi» basert på dels gjensidig forståelse, dels faktiske maktforhold innbyrdes og dels på fangstens faktiske utvikling.

Et slikt bilde gir Martens i sin berømte reiseskildring fra 1675. På grunnlag av hans fremstilling virker det som om det herkset idylliske tilstander hvalfangerne imellom omkring 1670.¹⁴ Vi kan naturligvis ikke slutte noe fra dette til hvordan forholdene var 40–50 år tidligere. Zorgdrager behandler imidlertid denne perioden i sin fremstilling fra 1720. Konfliktene er for ham helt sporadiske og av underordnet betydning. Han antyder også at beretningene om stridigheter mellom nederlendere og engelskmenn er overdrevne og lite troverdige.¹⁵ Zorgdrager legger stor vekt på myndighetenes gode vilje til å løse de innledende problemer, som han åpenbart vurderer som utslag av hvalfangernes interesser lokalt.¹⁶ Ved fyrstenes inngripen ble fangstfeltene på Svalbard delt i minnelighet, og etter dette nevner ikke Zorgdrager noe som kan minne om konflikt.¹⁷ Der var plass nok og hval nok til alle, ikke minst da is- og havfangsten begynte.

Et tilsvarende inntrykk gir også Scoresby i *Arctic Regions* fra 1820. Han slutter seg til Zorgdrager i synet på hvordan engelske og nederlandske myndigheter vurderte konflikten i de første årene «med en lykkelig grad av moderasjon».¹⁸ I motsetning til sin nederlandske kollega kan han derimot ikke se at myndighetene grep aktivt inn for å forhindre strid. Tvertimot ble saken løst på stedet ved at lederne for hvalfangstflåtene avholdt en «konferanse» i 1618 der feltene ble fordelt.¹⁹ Da dette var gjort, fortsatte fangsten med «større harmoni», mener Scoresby.

Noe vanskeligere er det å plassere Adolf Hoels fremstilling i denne kategorien. Han er åpenbart på linje med Ræstad når det gjelder den dansk-norske kronens innsats for å hevde suvereniteten over Svalbard, også ved hjelp av orlogsfartøyer.²⁰ På den annen side mener han at det ikke var sammenstøt mellom briter og nederlendere etter 1619. Han hentyder vel til delingen av Svalbard når han sier at «hvalfangerne selv ordnet den praktiske side av saken» og «kom godt ut av det med hverandre».²¹ Han er dermed enig med Scoresby når det gjelder den lokale løsningen av problemene, og med både Zorgdrager og Scoresby når det gjelder harmoniseringen av forholdene lokalt.

Som vi har sett utgjør ikke representantene for det vi i overskriften har kalt «harmonimodellen» noen betydelig andel av fremstillingene. Vi må likevel ha lov til å peke på det skille som eksisterer mellom de to hovedoppfatningene, uten å tillegge det avgjørende betydning. Et sentralt punkt er verd å legge merke til når det gjelder begge kategorier: Alle som har behandlet spørsmålet om konfliktene på og om Svalbard, legger vekt på delingen av fangstfeltene. Det er forskjellige oppfatninger av hvor stor virkning delingen hadde på stridighetene, men man synes å være enig om at den er viktig. La oss derfor se nærmere på nettopp delingen av Svalbard.

4.2.4 *Delingen av Svalbard*

Alle de forfatterne som behandler spørsmålet, er enige om at Svalbard på et tidspunkt ble delt i fangstfelter mellom de deltagende nasjoner.²² Det gis imidlertid forskjellige opplysninger om hvem som egentlig deltok i oppdelingen. Dateringen er det også tvil om. Likeledes har forfatterne varierende oppfatninger om i hvilken grad delingen skapte roligere forhold på feltene. La oss derfor kort oppsummere hovedsynspunktene.

Zorgdrager er ikke presis i sin fremstilling av delingen, men han synes å mene at den foregikk

etter 1617, sannsynligvis i en av de nærmest følgende sesonger. Hovedaktørene mener han er engelskmenn og nederlendere. Som første nasjon på hvalfangst i området fikk engelskmennene velge først, og tok da havnene fra Sørgattet (Engelsche Bay) og sørover. Nederlenderne tok Amsterdamøya og tilliggende havner i besittelse, mens dansker, tyskere og franskmenn kom «noe senere» og måtte fordele de gjenværende havner mellom seg.²³ Delingen foregikk i all minnelighet, og valgene skjedde i den rekkefølge fangstnasjonene hadde ankommet Svalbard. Åpenbart mener Zorgdrager avtalen var rettferdig, og at den løste konfliktene som hersket.

Scoresby daterer delingen til 1618, og ser avtalen som en direkte konsekvens av stridighetene som hadde hersket frem til da. I motsetning til Zorgdrager fremstiller han forløpet som en «konferanse» mellom de aktuelle nasjoner, der England, Holland og Danmark var de fremste.²⁴ Han er imidlertid enig i at avtalen løste de problemene med konkurranse om feltene som hadde hersket til da.²⁵ Scoresbys samtidige, Keilhau, berører spørsmålet helt overfladisk, og nøyer seg med å konstatere at det i 1618 ble sluttet en «overenskomst» mellom engelskmenn og hollendere, hvor de første — «etter deres formentlige Forret» — valgte seg de beste havnene.²⁶

Ganske annerledes grundig blir spørsmålet behandlet av Muller. Han dokumenterer overbevisende at delingen av feltene ble avtalt mellom den engelske og den nederlandske kommandør for hvalfangerne, Joseph og Monier, allerede i 1614. Etter hans oppfatning gjaldt avtalen kun for den sesongen.²⁷ Året etter var nederlenderne tallmessig overlegne på Svalbard, mens de i 1616 og 1617 hadde hovedflåten ved Jan Mayen. I 1618 kom det til nye kraftige sammenstøt, men nederlenderne var nå suverene. Utover i 1620-årene fordelte hvalfangerne seg langs kysten etter mønster av 1614-avtalen, slik at en de facto deling av Svalbard ble gjennomført — på grunnlag av hevd og praksis, ikke med direkte utgangspunkt i overenskomsten. Det var de lokale maktforholdene som etter hvert, sannsynligvis midt på 1620-tallet, førte til balanse og stabilitet.²⁸ Muller tillegger heller ikke andre nasjoner noen innflytelse.

Conway slutter seg i det vesentlige til Mullers fremstilling, med den forskjell at han mener avtalen fra 1614 fra nederlandsk side ble oppfattet som permanent.²⁹ Han understreker, som Muller, at det «modus vivendi» som var inngått i 1614 ikke løste problemene. I praksis fordelte imidlertid flåtene seg i henhold til avtalen i 1619-sesongen, mener han, og etter 1625 gjorde ikke britene lenger forsøk på å hevde sine krav på «nederlandsk» område i nord.³⁰ Også Conway ser altså delingen av Svalbard som et resultat av faktiske maktforhold lokalt og den praksis som hadde utviklet seg.

Hverken Ræstad eller Wieder er opptatt av problemet i sine fremstillinger, som jo begge i vesentlig grad støtter seg til Muller og Conway når det gjelder den historiske fremstilling. Man skulle kanskje vente at Ræstad ville ha tatt opp spørsmålet om delingen, men som det går frem av hva som tidligere er sagt om ham beskjefter han seg først og fremst med avtaler på diplomatisk nivå — et nivå avtalen mellom Joseph og Monier i 1614 ikke synes å ha nådd opp til. Vize, derimot, tar opp spørsmålet. Han daterer delingen til 1617 og fremstiller den som en avtale mellom fire nasjoner — England, Holland, Danmark og de tyske byene.³¹ Han oppgir ikke kildene til disse opplysningene, som altså strider mot de øvrige forfatternes oppfatninger. Han slutter seg likevel til Conway og Mullers syn at delingen ikke innebar noen endelig løsning av konfliktene.³²

Ikke uventet deler Sune Dalgård oppfatning med Muller og Conway. Han refererer avtalen fra 1614, som han karakteriserer som et «modus vivendi».³³ Avtalen var basert på de herskende styrkeforhold, og når det kom til sammenstøt i 1616—18, var det på grunn av svingninger i disse forholdene.³⁴ Selv om han aksepterer at avtalen først og fremst gjaldt engelskmenn og nederlendere, legger Dalgård vekt på Danmark-Norges rolle som tredjepart i drakampen. Han synes likevel ikke å mene at Danmark-Norge hadde noen reell innflytelse på den delingen som etter hvert ble etablert.

Hoel følger linjen fra Muller og Conway når han tidfester delingen av Svalbard til 1614. Derimot hevder han i motsetning til disse og Dalgård at 1614-avtalen innebar en faktisk deling.³⁵ Sammenstøtene etter dette betrakter han som sporadiske «straffeekspedisjoner» og hevnakter som ikke berørte fangstfeltene som sådan, og etter 1619 var det ikke åpne konflikter mellom engelskmenn og nederlendere. I likhet med sine forgjengere ser han imidlertid avtalen om deling som et rent bila-

teralt anliggende, og som Dalgård — og forsåvidt Ræstad — kobler han ikke de dansk-norske suverenitetskrav sammen med spørsmålet om deling av fangstfeltene.

Fremstillingene sett under ett virker det altså som om det er et klart skille ved Mullers fremstilling fra 1874. Senere historikere distanserer seg fra den oppfatning Zorgdrager, Scoresby og Keilhau har om både datering og resultat av delingsavtalen. Årsaken til dette må antagelig søkes i kildematerialet: Mullers grundige dokumentasjon synes å ha dannet skole i dette spørsmålet. Vize representerer et unntak, men så benytter han da heller ikke primærkilder. Når det gjelder delingen av Svalbard i 1614, må Muller kunne sies å ha etablert fakta.

4.2.5 Svalbards folkerettslige stilling 1596—1650

Nederlandske myndigheter satte ikke frem noe krav om overhøyhet over Spitsbergen i forbindelse med Barentsz og Rijps oppdagelse i 1596. Hva årsakene er til at de ikke gjorde det, vet vi ikke. Men det kan anføres at landet neppe var særlig attraktivt økonomisk før hvalfangsten kom igang, og politisk-strategisk hadde øyene i Ishavet liten verdi på det tidspunkt. Det er også trolig at nederlenderne anså Spitsbergen som en del av Grønland, som nok ble regnet å tilhøre Danmark-Norge.³⁶ Det er ikke dermed sagt at de mente også selve Svalbard falt inn under dansk-norsk herredømme. Disse spørsmålene kommer vi tilbake til i Del 5 (se nedenfor 5.2.3 og 5.4.2). Her skal vi nøye oss med å oppsummere hvordan våre historiefremstillinger oppfattet Svalbards folkerettslige stilling i perioden. Vi begrenser oss til hovedtrekkene.

Spørsmålet om hvem som hadde rett til Svalbard dukket opp med full styrke etter de konfliktfylte sesongene 1612—13, da engelskmennene jaget nederlendere, franskmenn og baskere fra feltet. Hessel Gerritsz fordømmer disse handlingene sterkt, og hans hovedpoeng er at havet — der fangsten vitterlig foregikk — i henhold til folkeretten er fritt for alle: «mare liberum».³⁷ Han tar forsåvidt ikke stilling til landterritoriets status. Men territorialfarvann var neppe noe ukjent begrep på 1600-tallet heller, og det er derfor ikke urimelig å slutte at Gerritsz anså Svalbard som herreløst land — «terra nullius». Ihvertfall avviser han at beliggenheten eller Willoughbys påståtte oppdagelse i 1553 kan gi grunnlag for et engelsk suverenitetskrav.³⁸

Martens tar ikke opp spørsmålet i det hele tatt, men hans fremstilling viser at flere nasjoners hvalfangere fangstet side om side i 1671 uten at noen krevde enerett på feltene. Hvis Martens er etterrettelig på dette punktet, gir det oss en indikasjon på at alle ihvertfall hadde tilgang til feltene ved Svalbard i annen halvdel av 1600-tallet. Zorgdragere bok synes å støtte denne oppfatningen, men også for ham gjelder det at han ikke behandler suverenitetsspørsmålet som sådan. Scoresbys standpunkt til problemet er ikke lett å få tak i. Han avviser at den danske kongen hadde noe rettsgrunnlag for å kreve toll, selv om Grønland «på et tidligere tidspunkt» tilhørte ham.³⁹ Likeledes virker det som han legger lite vekt på henholdsvis engelskmenns og nederlendernes oppdagelse av landet.⁴⁰ For Scoresby har territoriet og retten til det lite å si, det er fangsten som teller. Britene må få æren av å ha startet den, uten at det nødvendigvis kan få noen følger for eiendomsretten. Det må være rimelig å tolke Scoresby dithen at han avviser at noe land hadde eller har overhøyheten over Svalbard.

Det samme inntrykk får man av Keilhaus fremstilling, som ikke gir noen hentydning til suvereniteten, hverken i eldre eller nyere tid. Muller, derimot, tar opp spørsmålet og tar stilling til det: De krav som ble satt frem om overhøyhet fra dansk, nederlandsk og engelsk side, hadde etter hans mening ingen gyldighet. Etter hans oppfatning var og er (i 1874) Svalbard herreløst land.⁴¹ Han mener også at havet omkring var fritt, ifølge gjeldende folkerett.⁴² De eneste rettigheter han gir rom for, er kravet om å få drive næringen uforstyrret i de områder de enkelte nasjonene hadde etablert en hevd på gjennom flere års utnyttelse.⁴³

Conway slutter seg til oppfatningen av Svalbard som «terra nullius». Det ligger også i tittelen på hans bok: «No Man's Land». For Conway synes det imidlertid å være vesentlig at Svalbard er en øygruppe uten naturlig tilknytning til noe lands territorium. Han mener således at dersom Sval-

bard virkelig hadde vært landfast med Grønland, så hadde Danmarks (!) krav vært «udiskutabelt».⁴⁴ I samtiden kunne derfor ikke Danmark-Norges krav avvises uten videre, all den stund man ikke fastslo at landet var en øy før omkring midten av 1600-tallet. Slik forholdene faktisk utviklet seg lokalt, kunne ingen enkelt nasjon gjøre krav på suvereniteten over området.

Ræstad inntar et ganske annet standpunkt enn alle sine forgjengere, idet han hevder med stor styrke at Svalbard lå under den norske kronens overhøyhet. Han begrunner dette standpunkt dels med at nordmenn etter all sannsynlighet oppdaget landet i 1194, dels med at Svalbard ble oppfattet som en del av Grønland — selv om det etterhvert ble klart at det var en øygruppe — og dels med at den norske krone hadde en slags overhøyhet i Nordhavet — «dominium maris Septentrionalis».⁴⁵ Den dansk-norske konge sto konsekvent på sitt suverenitetskrav opp gjennom hele perioden, og det var først på 1700-tallet at spørsmålet ble mindre aktuelt.⁴⁶ Det går tydelig frem at Ræstad virkelig mener Svalbard lå under norsk suverenitet, og at det er de maktpolitiske realiteter som forhindrer en fullt effektiv suverenitetsutøvelse.

Šidlovskij og Wieder må nærmest oppfattes som motpoler til Ræstad. Russeren sier eksplisitt at Svalbard var en «urgammel russisk besittelse», og baserer dette på hypotesen om at pomorene oppdaget og utnyttet landet lenge før 1596.⁴⁷ En følge av Šidlovskijs utsagn må derfor bli at denne suvereniteten i prinsippet også gjaldt i perioden 1596—1650. Han sier at selv om Svalbard i dag (dvs. 1912) blir regnet som ingenmannsland, er det ikke lenge siden området ble betraktet som russisk eiendom.⁴⁸ Wieder er ikke så direkte, men i hans temmelig ensidige fremstilling av nederlandske oppdagelser og utforskning av Svalbard ligger det implisitt et slags «moralsk» krav på overhøyhet, eller i det minste et fortrinn. Hva disse rettighetskravene skulle bestå i, sier han ingenting om. Det er da også mer rimelig å se fremstillingen i relasjon til den aktuelle situasjon ved utgivelsen, snarere enn suverenitetsspørsmålet på 1600-tallet.⁴⁹

De øvrige russerne, Vize, Belov og Obručev, tar ikke opp spørsmålet i tilknytning til perioden 1596—1650. I deres betoning av pomorenes aktivitet på 14—1500-tallet er det likevel rimelig å lese et standpunkt som tilsvarer Wieders: Spørsmålet om overhøyhet var i realiteten uaktuelt, all den stund russerne oppdaget Svalbard før noen annen. Vi må understreke at dette ikke er synspunkter som blir hevdet eksplisitt hos de aktuelle forfattere.

Dalgård behandler de kravene om overhøyhet som ble fremsatt av de enkelte nasjoner, men uten egentlig å ta stilling til Svalbards folkerettslige status i perioden. Han har åpenbart sympati for det dansk-norske krav, ettersom Spitsbergen i de første år ble oppfattet som en del av Grønland, som de norske konger «i århundrer hadde hatt et ubestridt krav på».⁵⁰ Han er på linje med Ræstad når det gjelder Danmark-Norges gjentatte forsøk på å vinne aksept for sin overhøyhet, men konstaterer imidlertid at Christian IV i praksis ikke hadde noen mulighet til å håndheve noen suverenitet overfor andre land. Det må være riktig å si at Dalgård mener suverenitetsspørsmålet var aktuelt i perioden, og at han ikke avviser det dansk-norske krav, men at han legger størst vekt på den faktiske maktpolitiske situasjon.

Adolf Hoel følger helt og holdent Ræstads oppfatning, som vi ikke behøver å gjenta. Han legger hovedvekten på Norges hevd i området fra uminnelige tider, og avviser dermed Englands okkupasjon basert på en falsk påstand om første oppdagelse.⁵¹ Selv om nederlenderne hadde gjennomført en formell okkupasjon av landet og krevd overhøyhet, noe de ikke gjorde, ville ikke det ha forandret forholdet all den stund et norsk suverenitetskrav allerede var gjort gjeldende.⁵² En annen sak er at Norge ikke vant formell anerkjennelse for sitt krav i perioden.⁵³

Skal vi trekke opp en hovedlinje i utviklingen, legger vi merke til at det er et skille ved Ræstads fremstilling. Før ham er forfatterne ganske entydige i sin avvisning av kravene om suverenitet over Svalbard. Oppfatningen synes å være at landet er «terra nullius», eller ihvertfall er havområdene ved Svalbard frie. Når en endring i dette standpunktet kommer i begynnelsen av vårt århundre, er det nærliggende å tenke seg at det har sammenheng med Spitsbergen-konferansene fra 1910 og forberedelsene til Svalbard-traktaten 1919—20.⁵⁴ Nasjonale strømninger var fremherskende, noe som forsåvidt gjelder generelt for årene før 1. verdenskrig. I en situasjon der ingenmannslandet Sval-

bards fremtidige status ble diskutert, er det rimelig at det også skjedde en viss omvurdering av Svalbards eldste historie. Det er kanskje heller ikke uventet at nettopp Ræstad er den mest «aggressive» av disse forfatterne, han som var personlig engasjert som «historisk konsulent» for den norske delegasjonen i Paris og som var folkerettsjurist av yrke.

Til tross for at Ræstads oppfatninger har dannet skole for den senere, ofte «lette» garde av Svalbard-historikere, og selv om sovjetiske forfattere konsekvent har fremhevet russernes aktivitet, må det likevel være riktig å karakterisere debatten om suvereniteten over Svalbard som et blaff i historiskrivningen. Sammenhengen med den offentlige debatt og den aktuelle politiske situasjon i årene 1910–20 synes også ganske sterk.

Noter 4.2

- 1 Gerritsz: *Histoire* . . . , 29–30.
- 2 Ibid., 28–29.
- 3 Muller: *Geschiedenis* . . . , 220.
- 4 Ibid., 234–35, 281–84.
- 5 Ibid. 99, n. 5.
- 6 Ibid., 221.
- 7 Conway: *No Man's Land*, 64.
- 8 Ibid., 136.
- 9 Ibid., 135f.
- 10 Ræstad: *Norges høihetsret* . . . , 73–74.
- 11 Vize; *Havene i det sov. Arktis*, 80.
- 12 Ibid.
- 13 Dalgård: *Dansk-norsk hvalfangst* . . . , 127, passim.
- 14 Martens: *Spitsbergische Reise* . . . , passim. Flere steder skriver han f.eks. at hvalfangere fra flere land lå side om side i fjordene.
- 15 Zorgdrager: *Bloeyende opkomst* . . . , 159.
- 16 Ibid.
- 17 Ibid., 160.
- 18 Scoresby: *Arctic Regions* . . . , 35.
- 19 Ibid.
- 20 Hoel: *Svalbards historie* . . . , 42.
- 21 Ibid., 45.
- 22 Gerritsz, som skrev i 1613, behandler naturligvis ikke delingen. Martens gir ingen opplysninger, og av russerne er det bare Vize som nevner den.
- 23 Zorgdrager, 160.
- 24 Scoresby, 36–37.
- 25 Ibid., 38.
- 26 Keilhau, 229.
- 27 Muller, 206.
- 28 Ibid., 139–40, 226–27, 234–35.
- 29 Conway, 67.
- 30 Ibid., 124, 141.
- 31 Vize, 80.
- 32 Ibid.
- 33 Dalgård, 38.
- 34 Ibid., 39–40.
- 35 Hoel, 42–44.
- 36 Jfr. ovenfor 1.1.
- 37 Gerritsz, 29–30.
- 38 Ibid., 29.
- 39 Scoresby, 30.
- 40 Ibid., 35–36.
- 41 Muller, 220.
- 42 Ibid., 221.
- 43 Ibid., 220–21.

44 Conway, 82—83.

45 Ræstad, passim. Se ovenfor om hans fremstilling, pkt. 3.4.

46 Ibid., 73—75, 77.

47 Šidlovskij, forordet, 1.

48 Ibid.

49 Som man vil se ovenfor (3.3.5) ble boken gitt ut i forbindelse med Svalbard-konferansen 1920.

50 Dalgård, 42.

51 Hoel, 49.

52 Ibid., 22.

53 Ibid., 51.

54 Om disse, se: T. Mathisen: *Svalbard i internasjonal politikk 1871—1925*, Oslo 1951, 113—46.

4.3 Hvalfangsten

4.3.1 Omfang og utbytte

Kun et fåtall av de fremstillingene vi har lest gir opplysninger om hvalfangstens omfang og utbytte, og bare Muller, Conway og Dalgård behandler tiden før 1650 med utgangspunkt i kildeundersøkelser. Vi skal ikke beskjefte oss her med produksjonstall og statistikk, men nøye oss med å trekke frem hovedsynspunktene på omfanget av og lønnsomheten i fangsten ved Svalbard fra begynnelsen og frem til midten av 1600-tallet.

Det generelle inntrykk man gjerne har av hvalfangsten, er at den ekspanderte raskt og bragte stor profitt til rederne. I flere fremstillinger støter man på henvisninger til at ekstra frakteskip måtte sendes til Svalbard for å få med all tranen som ble kokt ut.¹ Således skriver Gerritsz allerede i 1613 at fangsten i den siste sesongen hadde bragt det engelske Muscovy Company «utrolige rikdommer» (*une Richesse incroyable*).² Zorgdrager og Scoresby gir et tilsvarende inntrykk, og fremhever særlig nederlandsk fangst på 1620-tallet, men gir forøvrig få konkrete opplysninger om antall skip og fangst i den første perioden. Scoresby gir riktignok en antydning om at lønnsomheten ble dårlig i annen halvdel av 1630-tallet.³ Annerledes er det med Muller, som går til felts mot oppfatningene om ubetinget suksess for hvalfangerne. Han avviser Zorgdragets påstand om at fangstene var jevnt gode helt frem til 1632, og mener Scoresby tar feil når han hevder at det var så mange som 30 nederlandske båter på feltet hvert år. Han mener det var like mange dårlige som gode sesonger, prisene på tran sank etter 1625, og det var sjelden så mange som 20 nederlandske hvalfangere ved Svalbard før 1640.⁴ Lønnsomheten var dårlig i annen halvdel av 1630-årene.⁵ Han legger vekt på at hvalfangsten var et sjansespill. Conway undersøker også spørsmålet ved hjelp av primærkilder, selv om han ikke gir noen fullstendig analyse av lønnsomheten. Han peker på at engelsk hvalfangst stagnerte noe i 1620-årene og at Muscovy Company fikk betydelige økonomiske problemer.⁷ Han refererer produksjonstall og utredninger i enkeltsesonger, men uten å sette dem inn i en større sammenheng, enn si sammenligne resultatene med nederlandsk aktivitet. Dalgård er på sin side grundigst når det gjelder analysen av dansk-norsk hvalfangst, naturlig nok. Han gir likevel en oversikt over priser og produksjonstall, basert på nederlandske og engelske kildeopplysninger, som viser at begge deler svingte voldsomt i perioden.⁸ Hans tall viser, i motsetning til Mullers, at perioden 1622—23 var høykonjunktur for hvalfangsten, mens lønnsomheten ganske riktig sank fra midten av 1630-tallet til omkring 1640.⁹

Det alle er enige om er imidlertid at det virkelige gjennombruddet for hvalfangsten ved Svalbard kom i 1640-årene, etter oppløsningen av Noordsche Compagnies nederlandske monopol. Også her er det likevel forskjellige oppfatninger om omfanget av ekspansjonen. Zorgdrager og Scoresby, tildels også Conway, mener det innen få år var 300 båter på feltet, og 18—20.000 mann i virksomhet.¹⁰ Dette er et inntrykk som også har festet seg i den mer populære Svalbard-litteraturen. Muller er forsiktigere i sitt anslag, og regner med at tallet var i overkant av 100 de første årene etter 1642.¹¹ Dalgård peker på at prisene, og dermed lønnsomheten, sank etter at fangsten var frigitt. Han

gir rom for en voldsom nederlandsk ekspansjon etter 1642, der antallet fartøyer «i løbet af en kort årrække mangedobledes», men uten å angi nøyaktige tall.¹²

Det er vanskelig å trekke noen sikre konklusjoner på grunnlag av såvidt sprikende opplysninger. I historiografisk sammenheng må vi likevel peke på den omvurdering Muller gjør av tidligere oppfatninger, en omvurdering som skjer på bakgrunn av grundige kildestudier. Det er også verd å merke seg at hans innflytelse gjør seg sterkest gjeldende hos en faghistoriker som Dalgård, men i mindre grad hos de mer populariserende forfattere.

4.3.2 *Smeerenburg*

Smeerenburg synes å ha øvet en nesten magisk tiltrekning på historieskriverne, og vurderingen av denne hovedstasjonen for nederlandsk hvalfangst er høyst forskjellig blant de forfattere vi har presentert. Martens nevner i 1672 en forlatt «dorf» der flere hus var brent, og bare et par sto igjen.¹³ Han er altså neppe kilden til forestillingene om en livlig by med titusener av «innbyggere». Zorgdrager er en mer sannsynlig opphavsmann. Det er han som bringer opplysninger om brennevinssjapper, tuskhandlere og bakere.¹⁴ Han oppgir imidlertid ikke folketallet ved stasjonene til 18.000, slik andre gjør. Den oppfatningen bygger på Zorgdragers opplysninger om at det var 300 skip på Svalbard i Smeerenburgs blomstringstid. Andre har så regnet ut at et slikt antall skip med dobbelt mannskap (60 mann) må gi 12–18.000 mann. Scoresby gjør dette regnestykket, og mener som Zorgdrager at Smeerenburg ikke ble forlatt før etter 1650.¹⁵ Oppfatningen av Smeerenburg som en livlig «by» holder han fast ved.¹⁶

Nok en gang er det Muller som kommer med omvurderingen. Han anslår tallet på folk ved stasjonen til omtrent ett tusen i 1633.¹⁷ Men i prinsippet aksepterer også han Zorgdragers fremstilling, og føyer endog til at det var en kirke på stedet.¹⁸ Han mener at Smeerenburg begynte å forfalle alt etter 1636, og at stasjonen helt sikkert var forlatt i 1650.¹⁹ Muller har klart påvirket Conway, som regner med et innbyggertall på 1.000–1.200.²⁰ Han følger også Muller i det at kulminasjonen for Smeerenburg fant sted midt i 1630-årene, men hevder at forfallet satte inn senere, nærmere midten av århundret.²¹ Forøvrig refererer han uten nevneverdig kritikk Zorgdragers fremstilling.²²

Ikke overraskende viser Dalgård til Muller når han anslår folketallet i Smeerenburg til 1.000.²³ Han refererer imidlertid ikke Zorgdragers blomstrende beskrivelse. At denne er seiglivet viser det faktum at Vize i 1948 gjengir den, riktignok sitert fra Nansen.²⁴ Adolf Hoel reduserer riktignok tallet på folk til 2.000 og angir at det lå over 200 skip ved «byen» Smeerenburg, men unnlater ikke å nevne kremmere og bakere han heller.²⁵

Hva de fleste likevel er enige om, er at stasjonen ble anlagt omkring 1617–19, og at den mistet sin betydning mot midten av 1600-tallet. I dette spørsmålet er det bare tale om nyanser blant forfatterne. Uenigheten er mer grunnleggende når det gjelder vurderingen av størrelsen på Smeerenburg. De to hovedoppfatningene som best representeres ved Zorgdrager og Muller, eksisterer side om side i Svalbard-litteraturen, og vi kan ikke si at Mullers vurdering har fått noe endelig gjennomslag på dette punkt. Den har, naturlig nok, vunnet mest anerkjennelse blant seriøse historikere (se nedenfor, 5.1.2).

4.3.3 *Fjordfangst og isfangst*

Et sentralt spørsmål i Svalbards historie har vært når overgangen fra fjordfangst til fangst i isen og til havs skjedde, og dermed når de faste landstasjonene ble oppgitt. Dette spørsmålet henger nøye sammen med det foregående, nemlig Smeerenburgs skjebne, men også med spørsmålet om teknologi, omfang og utbytte. Her skal vi begrense oss til å summere opp hvordan våre forfattere ser på denne utviklingen, i første rekke når de tidfester den til.

Martens behandler ikke spørsmålet forsåvidt, men gir oss likevel en indikasjon gjennom sin reiseskildring fra 1671. På dette tidspunkt foregikk det vesentlige av fangsten i isen og i åpen sjø,

men forholdsvis nært kysten, i store deler av sesongen. Ennå ble det fanget noen hval i fjordene, men bare unntaksvis ble tranen kokt ut på land.²⁶ Noen nærmere tidsangivelse enn «vor diesem» finner vi ikke.²⁷ Zorgdrager hevder at man allerede i 1640-årene fangstet ved kysten, og at hvalene ble rodd inn til landstasjonene. Han setter dette i forbindelse med oppløsningen av Noordsche Compagnie i 1642, og det er derfor rimelig å tro at han mener landstasjonene må ha blitt forlatt før 1650.²⁸ Han gir imidlertid rom for en overgangsfase i 1640-årene, da det ennå ble fanget hval i fjordene.

Denne oppfatningen synes å ha hatt stor gjennomslagskraft. Også Scoresby tenker seg en overgangsfase, men han er forsiktig med dateringen. Han mener hvalen ble sjeldnere i fjordene omkring 1640, men at landstasjonene var i bruk så lenge man kunne taue hvalen inn. Ut fra de opplysninger han gir om Smeerenburgs blomstringstid, kan man få det inntrykk at stasjonen var i bruk så sent som i 1650.²⁹ Som Zorgdrager ser han en forbindelse mellom oppløsningen av det nederlandske monopolet og overgangen til den mer kostnadseffektive fangsten til sjøs, men han er tilbøyelig til å mene at fjordfangsten ble oppgitt først etter Noordsche Compagnies fall.³⁰

Ifølge Muller startet overgangen til kystfangst allerede i slutten av Noordsche Compagnies monopolperiode, da konkurransen for alvor begynte å gjøre seg gjeldende. Han er likevel enig med Scoresby at kystfangsten begynte for fullt først i årene 1646—50.³¹ Også Conway peker på at basere og franskmenn drev fangst til sjøs så tidlig som i 1630-årene, men den generelle overgangen til denne teknikken daterer han til årene umiddelbart etter 1642. Oppløsningen av Noordsche Compagnie er for ham vendepunktet.³² Han understreker imidlertid at britene fortsatte fjordfangsten også etter denne tid.³³

Ræstad tar opp spørsmålet bare i generelle vendinger. Han peker på at franskmennene var tidlig ute med pelagisk fangst i 1630-årene, noe som gjorde suverenitetsspørsmålet mindre akutt.³⁴ Et annet sted nevner han at fangst til havs ble viktigere fra omkring midten av 1600-tallet.³⁵ Dalgård slutter seg til Muller og Conway med hensyn til den voksende konkurransen i 1640-årene. Han mener for eksempel at franskmenn og hvalfangere fra Hamburg drev fangst både i fjordene og til havs i denne perioden.³⁶ Han hevder at Noordsche Compagnie bestrebet seg på å holde fast ved fjordfangsten og samtidig utelukke dem som fangstet til havs. I og med oppløsningen i 1642 falt grunnlaget for politikken bort, men Dalgård mener det ble drevet et «vekselbruk» med begge teknikker i den dominerende nederlandske fangsten helt frem til 1660.³⁷ Han legger altså som Scoresby vekt på at teknologiendringen skjedde gradvis, og ikke var avsluttet ved midten av det 17. århundre. Hoel er også av den oppfatning at overgangen til kyst- og havfangst skjedde over tid. Han mener nederlenderne gikk over til pelagisk fangst i 1640-årene, da hvalen begynte å sky fjordene. Samtidig sier han at Smeerenburg stagnerte omkring 1647. Hoel må følgelig mene at endringen skjedde over et tiår eller mer.³⁸

Det ser altså ut til å være forholdsvis stor enighet om at overgangen fra fjordfangst til fangst ved kysten og på havet skjedde gradvis. 1640-årene har tilsynelatende vært en avgjørende fase, og flere av forfatterne peker på vekselvirkningen mellom økt konkurranse og mindre hval i fjordene som årsaker til utviklingen. De forskjeller vi kan finne må regnes som nyanser. Muller, Conway og Dalgård er kanhende mer villige til å se strukturelle endringer i fangsten som årsak enn de øvrige, som legger desto større vekt på ressursgrunnlaget — eller mangelen på sådan. Men nesten alle fremhever at fjordfangsten og driften av landstasjoner var ressurskrevende og ulønnsom i lengden.³⁹

Noter 4.3

1 Zorgdrager, 135, 215.

2 Gerritsz, 26.

3 Scoresby, 141—42.

4 Muller, 109, 121—31.

5 Ibid.

- 6 Ibid., 132.
- 7 Conway, 127.
- 8 Dalgård, kap. 8, 342—58. Jfr. hans diagrammer 331, 344—45.
- 9 Ibid., se også 425—26 i «Summary».
- 10 Zorgdrager, 195—96; Scoresby, 52—54; Conway, 191.
- 11 Muller, 117, 352.
- 12 Dalgård, 371.
- 13 Martens, 22.
- 14 Zorgdrager, 191—92.
- 15 Scoresby, 42—46, 52—54.
- 16 Ibid., 143—44.
- 17 Muller, 147.
- 18 Ibid.
- 19 Ibid., 148.
- 20 Conway, 138.
- 21 Ibid., 182, 187—90.
- 22 Ibid., 137—38.
- 23 Dalgård, 252.
- 24 Vize, 80—81.
- 25 Hoel, 47.
- 26 Martens, 9, 24, se spesielt Del 4, kap. 8 og 10, 110—18, 123—25.
- 27 Ibid., 123.
- 28 Zorgdrager, 197—99, 236—39.
- 29 Scoresby, 56.
- 30 Ibid., 52, 179.
- 31 Muller, 117, n. 1.
- 32 Conway, 186—87, 191.
- 33 Ibid., 191.
- 34 Ræstad, 56.
- 35 Ibid., 77.
- 36 Dalgård, 220—26, 243—47.
- 37 Ibid., 243—47.
- 38 Hoel, 46—47.
- 39 Unntakene er Ræstad og Hoel, som ikke behandler problemet spesielt.

4.4 *Historie og nasjonalisme*

4.4.1 *Innledning*

Svalbards eldste historie er i perioder preget av nasjonale motsetninger og rivalisering, som til og med har slått ut i åpne konflikter. Det finnes nok av erfaring for at polarlitteraturen gjerne fremhever de mer heroiske trekk ved utforskningen og utnyttelsen av arktiske strøk. Den patriotiske stemningen er sjelden fraværende — ta bare som eksempel vår egen nasjonale litteratur om vikingene, om Fridtjof Nansen og Roald Amundsen. Det er rimelig å tro at dette er et forholdsvis allment fenomen. Et interessant spørsmål i vår sammenheng må være om Svalbard-litteraturen har trekk av det samme, og i så fall på hvilke områder slike trekk gjør seg gjeldende i fremstillingene.

Nå er begrep som «nasjonalisme» og «patriotisme» forholdsvis ladede og vanskelige å anvende uten strenge definisjoner. Vi blir her nødt til å operere med begrepene i en nokså vid forstand, i en betydning som dekkes av alminnelig språkbruk.¹ Når vi i det følgende snakker om nasjonalisme i historieverkene, tenker vi på fremstillinger som i større eller mindre grad identifiserer seg med et lands politiske målsettinger, og da gjerne i forholdet til andre land. Patriotisme er vel et mer uproblematisk begrep; vi ser det her som synonymt med «fedrelandskjærlighet». I praksis vil vi legge vekt på det funksjonelle aspektet ved historieverkene. Vi ser etter trekk av nasjonalt betinget favorisering i fremstillingene av Svalbards historie, hvorvidt de enkelte forfattere tilskriver sitt land en spesiell fortjeneste i tilegnelsen av området og utviklingen av hvalfangsten, og om den betydning de enkelte

land tillegges står i forhold til «virkeligheten». I utgangspunktet må vi anta at såvel patriotisme som nasjonalisme vil komme til syne som verdiinnslag i form av tendens, holdninger og vurderinger av eget og andre lands innsats. Emne- og kildevalg vil også kunne spille inn.

En annen erfaring som må sies å være like allmenn, er at tradisjonene står sterkt i fremstillingen av de store oppdagelsers historie. Tradisjonene er gjerne nasjonale i den forstand at de danner skole i et lands historieskrivning, de representerer et akseptert tolkningskjema som vanligvis vil være unyansert. Igjen er det fristende å gripe til oppdagelsen av Amerika som eksempel: Vi må tro at den gjennomgående fremstilles forskjellig i norske og portugisiske historiebøker. De nasjoner som er representert gjennom vårt litteraturutvalg, er alle land med lange tradisjoner i Arktis, og det må derfor være naturlig å lete etter utslag av nasjonale tradisjoner også historiefremstillingen. Vi skal først undersøke fremstillingene med tanke på nasjonalistiske trekk, og deretter se om vi kan identifisere spesielle nasjonale tradisjoner i Svalbard-litteraturen.

4.4.2 Nasjonalisme i historieskrivningen

Hessel Gerritsz ville neppe ha blitt særlig indignert om man kalte hans bok nasjonalistisk. Fremstillingen er et angrep på Englands monopolistiske opptreden på Svalbard i 1612–13, og forfatteren legger betydelig vekt på den nederlandske innsats gjennom oppdagelsen og utforskningen av Svalbard. Det engelske Muscovy Company blir fremstilt som de rene sjørovere, i motsetning til de fredelige nederlandske hvalfangerne.² Gerritsz erklærte formål er å sikre Nederlands adgang til Svalbard, noe som også kort etter ble offisiell politikk. Det kan ikke være galt å karakterisere hans *Histoire . . .* som et nasjonalistisk angrep på Englands politikk på Svalbard.

Slike trekk er imidlertid helt fraværende hos Martens.³ Boken synes i det hele tatt å være forholdsvis fri for verdiinnslag. Heller ikke hos Zorgdrager finner man trekk som med noen rett kan kalles nasjonalistiske. Vel er størstedelen av det store verket viet nederlandsk hvalfangst, men det må forklares med at forfatteren kjente den best, og med at han skrev på et tidspunkt da den nederlandske aktiviteten var dominerende. Det er spesielt interessant å legge merke til hans behandling av rivaliseringen med England som tones kraftig ned.⁴ I en innledning refererer han også berømte oppdagelsesreiser som er gjort i Arktis uten å diskriminere noen nasjon.⁵

Sterkere verdiinnslag kan man finne hos Scoresby. Det gjelder for eksempel fremstillingen av konfliktene i 1613–18.⁶ Engelsk hvalfangst tildeles også uforholdsmessig stor plass i fremstillingen, sammenlignet med øvrige lands. Dette gjelder imidlertid i første rekke verket som helhet, og det er mindre markert i den periode vi behandler. Han nøler ikke med å tilkjenne hollenderne æren for å ha oppdaget landet, men understreker samtidig den britiske fangstens «greater antiquity and (. . .) present superiority».⁷ En temmelig klar favorisering gjør seg altså gjeldende hos Scoresby, men den synes ikke å være politisk motivert. Vi må kunne karakterisere det som et patriotisk innslag. Samtidig nyanserer han fremstillingen nok til at verket ikke blir gjennomgående tendensiøst.

Scoresbys samtidige, Keilhau, har heller ingen klare nasjonalistiske trekk i sin nøkterne fremstilling. Han nøyer seg med observasjoner og korte referat av historien, i deskriptiv form uten analyse. En slik analyse bringer Muller, og tar man hensyn til hans emnevalg og den periode han skrev i, ville man kanskje forvente innslag av nasjonalisme. Likevel er de for det meste fraværende. Vi finner riktignok uttrykte holdninger hos Muller som er klart positive til liberalistisk politikk og negative til monopolisme. Vi ser også en tendens hos forfatteren til å identifisere seg med den tradisjonelle nederlandske frihandelspolitikk. Men forfatteren er årvåken i sin kritikk også av Generalstatenes og det nederlandske kompaniets politikk når den tok sikte på å begrense næringsfriheten.⁸ Fremstillingen av rivaliseringen og konfliktene er nøktern og stort sett nøytral. Verket sett under ett vier uforholdsmessig stor plass til den nederlandske aktiviteten, men det må forklares ved fremstillingens klare målsetting, nemlig besvarelse av en konkret prisoppgave. Vår konklusjon blir derfor at heller ikke Mullers verk på noen måte kan kalles nasjonalistisk.

I vår lesning av verkene har vi satt «Nasjonalistene» som overskrift på kapittel 3. Denne beteg-

nelsen passer kanskje minst på Conway, som blir behandlet først av forfatterne. Vi finner verdiinnslag i form av negative eller positive vurderinger av begivenhetene, for eksempel i forbindelse med de innledende konflikter i fangsten, hvor Conway tar avstand fra overgrep som ble begått, på den ene eller andre side.⁹ I likhet med Muller anlegger han et liberalistisk syn på utnyttelsen av Svalbard, og fremstillingen er balansert, ihvertfall hva angår forholdet mellom England og Nederland. Når andre lands aktivitet behandles mer summarisk, må det skyldes sviktende kildegrunnlag. Det virker som om han identifiserer seg med «polarfolk» i vid forstand, snarere enn å gi uttrykk for engelsk patriotisme.

Når vi kommer til Ræstad, stiller saken seg ganske annerledes. Hans emnevalg betyr naturligvis ikke noe i seg selv — som vi har sett ovenfor er Muller like mye orientert mot sitt hjemland. Vi må også peke på Ræstads gode kildedekning og vitenskapelighet. Likevel er det en sterk tendens i verket til systematisk å oppvurdere Danmark-Norges rolle og strekke tolkningene av kildematerialet langt når det gjelder å understreke dansk-norsk tilstedeværelse.¹⁰ Som vi har sett, mener han både at nordmenn oppdaget Svalbard, at den norske overhøyhet i området var allment akseptert, og at den ble håndhevet med politiske og militære midler.¹¹ Den ensidighet som blir resultatet, er klart til Norges fordel, og det kan neppe være tvil om at den er politisk motivert. Forfatteren var jo også politisk aktiv til støtte for de synspunkter han underbygger med boken. Etter vår oppfatning er det rimelig å karakterisere verket som nasjonalistisk.

De samme synspunkter kan anføres overfor Šidlovskij som ensidig argumenterer for at russerne oppdaget øygruppen og har de lengste tradisjoner der. Forfatteren gir da også åpent uttrykk for at han ønsker et sterkere russisk engasjement for å sikre den «nasjonale selvaktelse og statlige interesser», og uten tvil søkte han å skape en opinion for en mer nasjonalistisk russisk politikk med hensyn til Svalbard.¹² Dette skinner klart igjennom i boken, hvor han for eksempel bruker uttrykk som «urgammel russisk besittelse» om Svalbard.¹³ Tendensiositeten har klare nasjonalistiske trekk og avspeiler seg i emnevalg, kildeutvelgelse, tolkninger og normative utsagn.

Wieder må plasseres i samme kategori: Ensidigheten gir i hans verk de samme utslag som hos Šidlovskij, og boken har de samme trekk av argumentasjon som begge de to foregående. Vi finner også en brodd mot andre land i form av nedvurdering. Likevel må det understrekes at Wieder i det alt vesentlige beskjefter seg med den geografiske utforskning av Svalbard — det er her han ønsker å demonstrere nederlendernes overlegenhet.¹⁴ All den stund det nederlandske utenriksdepartement sto som oppdragsgiver for verket, må vi kunne anta en sterk politisk identifisering. Boken er et ledd i politisk argumentasjon til fordel for nasjonale interesser, og vi må derfor kunne betegne den som nasjonalistisk.

De tre sovjetiske forfatterne Vize, Belov og Obručev har alle fellestrekk med landsmannen Šidlovskij, idet de legger hovedvekten på russernes innsats. Vizes fremstilling har riktignok et større preg av syntese enn de to øvrige, men tendensen til å prioritere pomorene er klar hos alle. Det synes klart at den ensidige fokuseringen på russisk tilstedeværelse og den konsistente tolkningen av kildemateriale til russisk fordel, ihvertfall har karakter av patriotisme. Det er heller ikke vanskelig å finne sterke patriotiske trekk i verdiutsagnene hos alle tre: Ord som «mot», «heroisme» og så videre knyttes gjerne til pomorene.¹⁵ På den annen side kan det være vanskelig å påvise noen umiddelbar politisk motivasjon for ensidigheten, og noe debattinnlegg er ingen av dem. Vi har antagelig å gjøre med en sterk patriotisk tradisjon i sovjetisk historieskrivning om Svalbard, kanskje med innslag av nasjonalisme.

Vi har tidligere vist hvordan Dalgård på flere områder følger i Mullers fotspor. Når det gjelder objektivitet og vitenskapelighet er forholdet det samme: Til tross for et emnevalg som forutsetter prioritering av dansk-norsk virksomhet, kan vi ikke finne trekk av utstrakt patriotisme hos Dalgård. I enda sterkere grad enn Muller er han også nøytral med hensyn til konfliktene, og verdiutsagn forekommer knapt. Det er forsåvidt ikke overraskende når vi vet at forfatteren er faghistoriker med forankring i et moderne, faglig miljø hvor kildekritikk og objektivitet har stått sterkt i lang tid. Et slikt miljø og en slik bakgrunn hadde imidlertid ikke Hoel, som nok er sterkt preget av Ræstad. Følgelig

finner vi hos ham tilsvarende vurderinger av den norske virksomheten på Svalbard. Tendensen til ensidighet er imidlertid sterkere i fremstillingen av perioden etter ca. 1650, og favoriseringen av Danmark-Norge er ikke så markert at boken med noen rett kan kalles nasjonalistisk. Det er først og fremst synet på oppdagelsen av Svalbard og suverenitetsspørsmålet som avslører en viss nasjonalistisk tendens.¹⁶ Disse innslagene kan imidlertid like gjerne være resultat av nasjonal tradisjon, og vi kommer derfor tilbake til dette nedenfor (se 4.4.3).

Ser vi historieverkene under ett, er altså ikke nasjonalisme noe dominerende trekk. Vi vil oftest bare finne nasjonalistiske elementer i en ellers forholdsvis nøytral fremstilling. De sterkeste innslag finner vi — ikke uventet — hos Gerritsz, Ræstad, Šidlovskij og Wieder. Disse skrev alle på et tidspunkt da spørsmålet om Svalbards fremtidige status var meget aktuelt, og hvor det var viktig å markere nasjonale interesser. De sovjetiske verkene står i en klasse for seg, siden de i det alt vesentlige beskjeftiger seg med pomorene. Det er interessant å merke seg at spørsmålet om oppdagelsen, og delvis suverenitetsspørsmålet, ser ut til å avføde de sterkeste nasjonalistiske reaksjonene, mens konfliktene på Svalbard bare i liten grad gjør det samme.¹⁷

4.4.3 *Nasjonale tradisjoner*

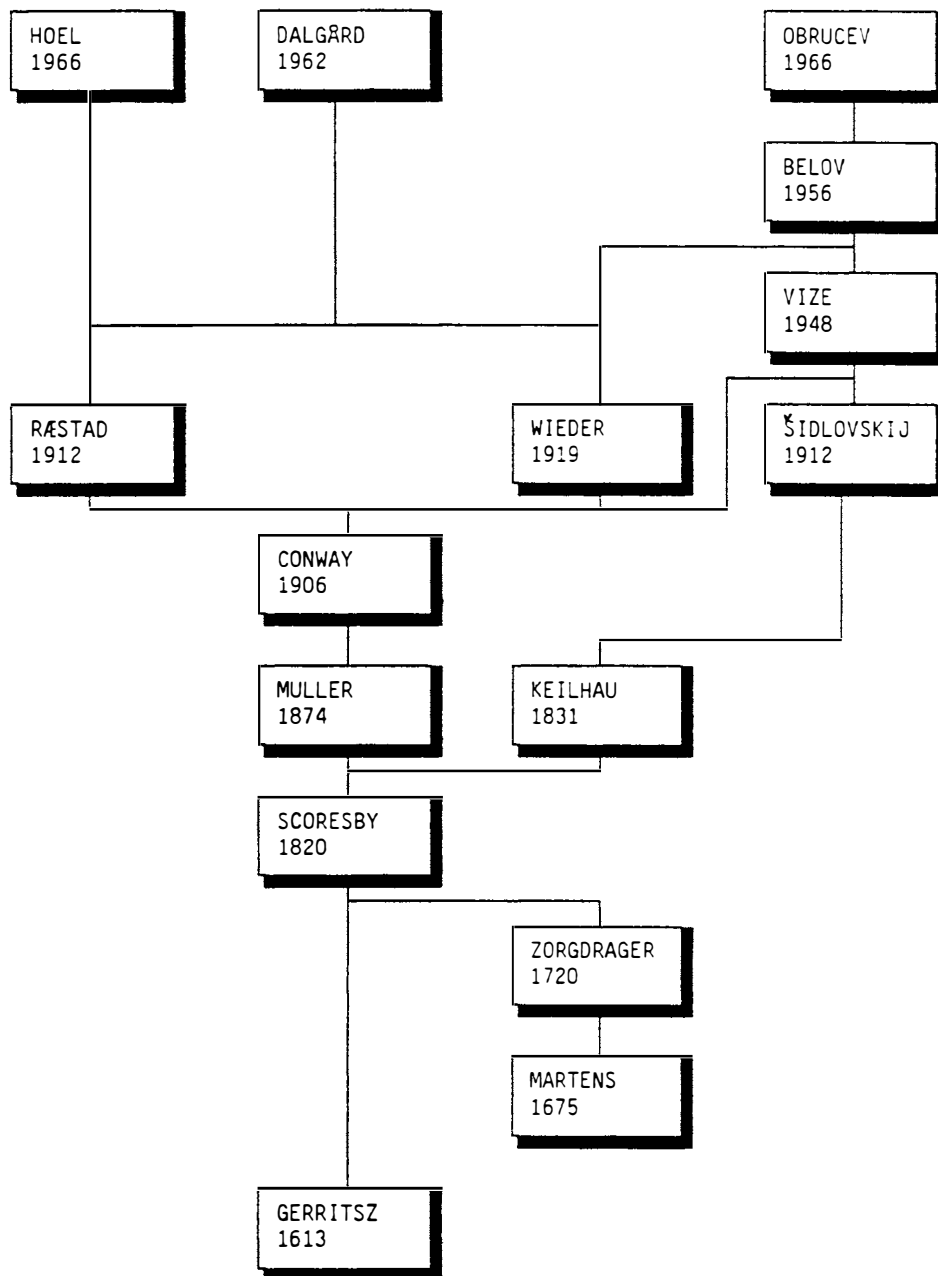
Som vi har vist ovenfor (4.1) er det tydelig tre tradisjoner i synet på oppdagelsen av Svalbard. Vi har også påpekt tradisjonenes nasjonale forankring, i første rekke når det gjelder viking- og pomorhypotesene. Når disse oppfatningene er blitt til tradisjoner i de enkelte land, er det rimelig å tro at det har sammenheng med at de appellerer til og tilfredsstillende den nasjonale selvfølelse. Spredningen av og populariteten til en tradisjon synes å ha mindre å gjøre med kildebelegg og dokumentasjon. I spørsmålet om oppdagelsen av Svalbard er kildematerialet åpenbart ikke entydig. Dette har igjen gitt muligheten for spesielle, nasjonale tradisjoner i tolkningen.

Vektleggingen av ens eget lands virksomhet og innsats ser også ut til å være nasjonale tradisjoner. Mest markert er nok dette i de sovjetrussiske fremstillingene, men man finner det hos alle forfatterne. Tradisjon er i denne sammenheng ikke bare summen av hva som er skrevet, men også et løsere eller fastere program for hva som blir skrevet. Dette synes å være tilfellet med den russiske Svalbard-litteraturen, som fremviser en påfallende ensartethet i emnevalg, kildevalg, metode og hypoteser. At det her er snakk om en nasjonal tradisjon, vises ved sammenhengen mellom den før-revolusjonære Šidlovskijs arbeid og de sovjetiske forfatteres. En slik konsistens er mye vanskeligere å påvise i de øvrige land, selv om det kan pekes på klare linjer, for eksempel fra Ræstad til Hoel. Det er vanskelig å trekke frem enkelte årsaker til denne spesielle utvikling i Sovjetunionen. Det kan være grunn til å fremheve landets isolasjon i europeisk historieforskning, ihvertfall når det gjelder Svalbard. Det faktum at Sovjetunionen ikke deltok på Paris-konferansen om Svalbard kan også ha stimulert pomor-forskningen, som en markering av russiske tradisjoner og russisk tilstedeværelse. Endelig har historie i Sovjetunionen alltid hatt en meget sterk politisk funksjon, som begrunnelse for statsdannelsen og som redskap for å skape nasjonal enhet.

Det ser ut til å være en ren norsk tradisjon at suverenitetsspørsmålet står sentralt og blir behandlet og vurdert til fordel for Norge. Ræstad er som nevnt banebrytende her ved å gi tradisjonen en vitenskapelig forankring. Nå må det med en gang bemerkes at et par bøker ikke skaper tradisjon alene, men vi tror vårt litteraturutvalg er representativt, uten at vi kan dokumentere det her.¹⁸ En mulig forklaring på denne tradisjonen kan være at den «fornorskingen» av Svalbard som skjedde ved fangstvirksomheten på 1800-tallet og som fikk et folkerettslig uttrykk gjennom Norges suverenitetsovertagelse i 1925, blir projisert bakover i tid som en legitimering av dagens norske overhøyhet på øygruppen. Her finner vi klare paralleller i norsk historieforskning i tiden omkring unionsoppløsningene i 1814 og 1905.¹⁹ Behovet for legitimering var naturlig nok sterkest i tiden omkring Spitsbergen-konferansene, men har nok hatt innflytelse også senere, antagelig fordi Ræstads bok har fått en så sentral plass i den norske tradisjonen.

Vi må ta et klart forbehold om representativitet når det gjelder gyldigheten av de slutninger vi

har trukket, ettersom de baserer seg på et tross alt begrenset litteraturutvalg. Vi vil dessuten understreke at slike patriotiske, nasjonale tradisjoner i historieskrivningen er forholdsvis allmenne fenomener og ikke spesielle for Svalbard-litteraturen.

Historiografisk «familietre» for de verk som behandles her. Linjene antyder hvilke tidligere verk forfatterne har bygd på.

Noter 4.4

- 1 Jeg forutsetter at «nasjonalisme» ikke har noen odios betydning eller politisk ekstremistisk klang i vanlig språk. Jeg går også ut fra at «patriotisme» er et positivt ladet ord i allmenn språkbruk.
- 2 Gerritsz, 11—12.
- 3 Martens var da også fra Hamburg, som ikke på noe tidspunkt har påberopt seg æren for å ha oppdaget Svalbard.
- 4 Zorgdrager, 159—60, 176. Jfr. om forfatteren i Del 3, kap. 1.3.
- 5 Ibid., innledningen, upag.
- 6 Scoresby, 32—34. Jfr. kapittelet om Scoresby, Del 3, pkt. 2.2.
- 7 Ibid., 98.
- 8 Muller, 237—38. Se også Del 3, pkt. 2.4.
- 9 Conway, 63, 111.
- 10 Ræstad, 69 f.
- 11 Ibid., 2—4.
- 12 Šidlovskij, forordet.
- 13 Ibid.
- 14 Wieder, 2.
- 15 Vize, 82; Belov, 70; Obručev, 138.
- 16 Hoel, 37, 42.
- 17 Gerritsz er her unntaket.
- 18 Keilhau er ikke representativ for tradisjonen. Det er derimot Fridtjof Nansen, Gunnar Isachsen, Adolf Hoel, Helge Ingstad, Trygve Mathisen, Tim Greve og en rekke andre forfattere som har skrevet om spørsmålet. Se litteraturlisten.
- 19 Jfr. O. Dahl: *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*, Oslo 1970, 36—39, og særlig kap. VI om Ernst Sars, 154—94.

4.5 Hovedlinjer og utviklingstrekk

4.5.1 Innledning

Vi har så langt i Del 4 forsøkt å se fremstillingene i et komparativt lys. Det gjenstår å risse opp hovedtrekkene i 350 års historieskrivning om Svalbard, og vi må da midlertidig forlate de enkelte problemstillinger til fordel for en bredere synsvinkel.

De linjer, hovedsynspunkter og utviklingstrekk vi har forsøkt å vise kan lett skape inntrykk av ensartethet i kildematerialet. Det kan være grunn til å understreke den store spredning i tid og rom, i emne og metode som våre 15 historiefremstillinger representerer. Dette er antagelig ikke unikt i historiografisk sammenheng; men er viktig å ta med i betraktningen når vi i det følgende legger vekt på enhetlige trekk.

I dette kapittelet, som avslutter den rent historiografiske del av oppgaven, skal vi forsøke å gi et samlet bilde av historieskrivningen om Svalbard, representert ved våre 15 forfattere.¹ Vi vil legge vekt på den kvalitative utvikling, kildene, forskningsstatus og hovedsynspunkter.

4.5.2 Kilder og kildebruk

Man skulle tro at kritiske kildestudier i Svalbards historie ville øke i omfang gjennom perioden, i takt med den generelle utvikling i historiefaget. Dette synes imidlertid bare delvis å være tilfelle. Dette har flere årsaker. For det første har Svalbard på mange måter vært et «terra nullius» for faghistorikerne — feltet har ligget åpent for forfattere med lite faglig bakgrunn, noe vårt utvalg også er et uttrykk for. Dermed har Svalbards historie i begrenset utstrekning nytt godt av kvalitetshevingen i faget. Dette er uten tvil den viktigste årsak. For det andre synes kildematerialet i seg selv å være mangelfullt eller vanskelig tilgjengelig (se nedenfor 5.1.1). Dette har sammenheng med Svalbards internasjonalisering på 1600-tallet: Kildene er spredt over nesten hele Europa, med de språkproblemer dette har medført og medfører. Den som ønsker å drive kildestudier støter altså raskt på hindringer. Endelig må det pekes på at Svalbard og dets historie synes å ha vært et aktuelt tema bare i perioder, slik at det ikke foreligger noen kontinuerlig forskningstradisjon.

På den annen side er det klart at det har skjedd en kvalitativ forbedring med hensyn til kildeutnyttelsen. Av våre forfattere merker Scoresby, Muller, Conway, Ræstad, Dalgård og Obručev seg ut med sine tildels solide kildestudier. Noen lineær kvalitativ utvikling er det neppe tale om: Muller og Dalgård står frem som klare høydepunkter i den vitenskapelige historieskrivning, først og fremst på grunn av arbeidet med primærmateriale. Det er vel riktig å si at bruken av sekundærkilder, autoritative fremstillinger, var akseptert i vitenskapelige kretser til langt ut på 1800-tallet. Og i den mer populære genre er sekundærmateriale det dominerende. Ut fra dette kan vi trekke to hovedlinjer gjennom Svalbards historiografi: En «vitenskapelig» linje som går gjennom forfatterne vi har nevnt ovenfor, og en «populær» linje som omfatter de øvrige. Scoresby og Conway hører med i begge grupper i egenskap av selvstendige kildeundersøkelser, og ved å ha funksjon som kilder for mange senere forfattere. Et raskt oversyn over den samlede historiske litteratur om Svalbard ville antagelig vise at den andre linje dominerer sterkt.

Det ligger imidlertid en fare i å vurdere de to typene litteratur hver for seg. Noe av det karakteristiske ved Svalbard-litteraturen er at den er enhetlig, ikke så mye i kvalitativ forstand, men i det at både vitenskapelige og populære forfattere bygger på klassikerne — og hverandre. I vårt utvalg har vi flere ganger påvist dette forholdet, og disse forfatterne er igjen blitt kilder for andre: Scoresby bygger mye på Zоргdrager, begge er blant hovedkildene til Muller, som igjen leverer materiale for Conway og Ræstad, og så videre. Til en viss grad utgjør de sovjetiske fremstillingene en egen retning, men også der finner vi nedslag av klassikerne. Vitenskapelighet og kildestudier synes ikke å være noe kriterium for at et verk skal få status som klassiker. Det er forsåvidt et paradoks at Muller og Dalgård etter all sannsynlighet er de minst leste av Svalbard-historikerne, men likevel hører til klassikerne.² Hvis dette er en korrekt observasjon er det naturlig å søke årsakene i det spesielle ved Svalbards historie: den geografiske isolasjonen, internasjonaliseringen, den intensive og kortvarige landbaserte hvalfangsten. Kanskje av denne grunn har de fleste faghistorikere funnet det lite fruktbart å beskjeftige seg med Svalbard.

Et hovedinntrykk av litteraturen er at «nytt» kildemateriale i liten grad har preget utviklingen i Svalbards historiografi. De hederlige unntakene er Muller og Dalgård. Av disse to har nok Muller hatt størst betydning, ikke bare fordi hans monumentale arbeid er 90 år eldre enn Dalgårds, men også fordi han behandler den nederlandske aktiviteten som jo dominerte i perioden 1596—1650. Skal man snakke om et vendepunkt i historieforskningen, peker Muller seg naturlig ut. For den samlede historieskrivningen om Svalbard har han derimot hatt mindre betydning, unntatt for Conway, Ræstad og Dalgård. På den annen side har ihvertfall Conway og Ræstad igjen hatt stor virkning på senere fremstillinger. Det synes også som om kildestudier og kildebruk i stor utstrekning har vært nasjonalt betinget — forfatterne har stort sett befattet seg med materiale som direkte angår deres eget lands aktivitet på Svalbard. I mindre grad har man forsøkt å se den europeiske hvalfangsten under ett.

4.5.3 *Stridsemner og hovedsynspunkter*

Et annet hovedtrekk som styrker inntrykket av en enhetlig litteratur, er den relativt store enighet som hersker om vesentlige sider ved utviklingen på Svalbard frem til ca. 1650. Vi tenker her på hvem som var involvert, når de enkelte nasjoner kom med i hvalfangsten, hvordan denne fangsten utviklet seg teknologisk, hvilke konflikter som var aktuelle og så videre. Ikke desto mindre er forfatterne uenige på visse punkter. Hovedstridsemnene har vært oppdagelsen av Svalbard, suverenitetsspørsmålet og hvor hurtig omfanget av fangsten økte, herunder synet på Smeerenburg. Når det gjelder de to første spørsmålene synes det ikke å ha vært noen utvikling i løpet av de 350 årene, ihvertfall ikke med tanke på konvergens. Tvert imot synes standpunktene å være temmelig fastlåste og forankret — som vi har vist — i nasjonale tradisjoner. Vi behøver neppe gjenta synspunktene her.

Når det gjelder synet på fangstens utvikling, og da særlig Smeerenburgs størrelse og antall skip og mannskaper i virksomhet, har det vært en markert bevegelse. Det er Muller som foretar den

grunnleggende omvurdering med sin kritiske analyse av lønnsomhet og aktivitetsnivå i nederlandsk hvalfangst. Det er også han som anslår Smeerenburgs innbyggertall til et langt mer beskjedent nivå, omkring 1.000 mann. Men igjen ser vi at hans innflytelse sterkest gjør seg gjeldende hos den mest seriøse del av historieskriverne. Parallelt med Muller og hans disiplers oppfatning eksisterer forestillingen om et Smeerenburg med 15—18.000 mann, kirke, bakeri og høkere. I vårt utvalg av det som skal være standardverker, har imidlertid de mer nøkterne beregninger fått gjennomslag. Vi må derfor peke på dette som et hovedtrekk i den historiografiske utvikling: Oppfatningen av Svalbard som en økonomisk gullgruve og et sted for eksplosiv ekspansjon har måttet vike for et mer nyansert syn som gir rom for gradvis utvikling og vekslende resultater.

Det er delte oppfatninger om når Svalbard mister sin betydning som utgangspunkt og base for hvalfangsten, og om når landet opphører å være et politisk stridsemne. Dette har nok delvis bakgrunn i at kildematerialet langt fra er definitivt i spørsmålet. Ser man bort fra nyansene mellom forfatternes standpunkter, ser det likevel ut til å være enighet om at overgangen til ny teknologi — pelagisk fangst — fant sted omkring midten av det 17. århundre. Det er heller ikke uenighet om at denne utviklingen fjernet grunnlaget for den politiske og folkerettslige striden om Svalbard, selv om det også her fins mindre meningsforskjeller. I de 350 års historieskrivning vi har undersøkt, kommer det ingen grunnleggende omvurdering i disse viktige spørsmål.

Sett under ett virker det derfor som om det er mer enighet enn uenighet i synet på Svalbards historie 1596—1650. Det må sies å være bemerkelsesverdig i historiografisk sammenheng.

4.5.4 *En «objektiv» Svalbard-historie?*

Med utgangspunkt i den tilsynelatende store enighet som hersker og i den kvalitative utvikling som tross alt har skjedd innenfor kildestudiene, er veien kort til et optimistisk syn på historieskrivningen om Svalbard. Det er all grunn til å helle kaldt vann i blodet på eventuelle positivister i så måte. Riktignok gir de beste kildeundersøkelsene grunn til en forsiktig optimisme: det har naturligvis skjedd en utvikling fra Gerritsz til Obručev, og vår viten om Svalbards historie er utvilsomt større og bedre fundert i dag enn tidligere. Likevel kan vi ikke, så lenge vi snakker om objektivitet, se bort fra de nasjonalistiske trekk ved flere av fremstillingene.³ Det er ingenting som tyder på at innslaget av nasjonalisme er blitt mindre i Svalbard-litteraturen med årene, noe som alene varsler ille for objektiviteten. Det er også et problem at historieskrivningen har vært overveiende nasjonalt orientert og at sammenlignende studier er sjeldne.

Det er nærliggende å tenke seg at det lille og isolerte miljøet blant Svalbard-historikerne, den manglende kontinuiteten i forskningen og den relativt svake interne fagutvikling innenfor emnet har ført til at hovedoppfatningene er blitt sementert. Det kan ha dannet seg tradisjoner — slik vi har sett — og regulære myter som selv ikke forskere av Muller og Dalgårds kaliber har rokket ved i avgjørende grad. Det må derfor være interessant å stille spørsmål om hvor langt historieviten-skapen er kommet i dag når det gjelder å modifisere og nyansere hovedoppfatningene. I Del 5 skal vi forsøke å etablere forskningsstatus på området i dag.

Noter 4.5

- 1 Jeg bruker nedenfor begrepet historiografi i begge hovedbetydninger, både om historieskrivningen og om studiet av den. Betydningen vil forhåpentlig gå frem av sammenhengen.
- 2 Jeg ser da bort fra at den sovjetrussiske litteratur av naturlige årsaker har et begrenset publikum i Vesten.
- 3 Objektivitet innebærer i denne sammenheng fravær av sterkt normative utsagn og tendensiositet, men ikke nødvendigvis fullstendig verdinøytralitet.

Svalbards historie i dag

5.1 *Hva kan vi vite om Svalbards tidlige historie?*

5.1.1 *Innledning*

I denne siste delen, som vi har kalt «Svalbards historie i dag», skal vi bringe inn endel nye forskningsresultater som kan bidra til å sette våre 15 standardverker i et større perspektiv. Vi vil altså behandle de hovedproblemene vi reiste i Del 2 (se ovenfor 2.1), dels på bakgrunn av et større historiografisk materiale, dels fra en realhistorisk synsvinkel. I dette ligger at vi kritisk undersøker kildegrunnlaget, vurderer standardverkene opp mot dagens forskningsstatus og forsøker å avdekke hva som virkelig skjedde på Svalbard i perioden 1596–1650. Vi vil også til slutt trekke noen linjer fremover til Norges suverenitetsovertagelse i 1925. Det vil være naturlig å ta utgangspunkt i kildematerialet og spørre om hva vi i dag kan vite om Svalbards historie.

5.1.2 *Kildene*

Vi har tidligere antydnet at 350 års historieskrivning har bragt frem lite «nytt» kildemateriale om Svalbard. Vi bør understreke at det er det inntrykk som skapes av de 15 verkene vi har gjennomgått. Hvis vi ser på det kildematerialet som er benyttet, er det mulig å peke ut enkelte typer kilder som synes å være de mest brukte. For det første er det reiseskildringene fra Svalbard, for eksempel Barentsz logg, Gerrit de Veers beretning, Martens og Zorgdragets beskrivelser og så videre. Slike reiseskildringer var meget populære, og de ble gjerne trykt i store samlinger som *Purchas His Pilgrimes*, Churchills *Collection of Voyages* og lignende. Dette materialet, som blir brukt av de fleste forfatterne, er verdifullt som førstehånds vitnesbyrd (når det dreier seg om originalen), men utnyttelsen innebærer kildekritiske problemer. Som vi har sett har kildekritikken gjennomgående vært mangelfull hos de forfatterne vi har undersøkt. En annen populær kildetype er det historiske kartmaterialet. Conway, Wieder og Obručev gjør utstrakt bruk av disse kildene. I de fleste tilfeller bygger de gamle kartene på annenhånds informasjon om Svalbard, og det var ikke uvanlig at typografen eller karttegneren foretok endringer av estetiske hensyn.¹ Tolkingsproblemene er altså i mange tilfelle store. En tredje gruppe kilder er de gamle samlingene av økonomi- og handelsstatistikk, som bare unntaksvis henter sitt materiale fra primærkildene. Oddys og Macphersons verker, Andersons *Origin of Commerce* er eksempler på slik statistikk som blant andre Scoresby gjør mye bruk av.² En fjerde gruppe er hva vi kan kalle autoritative historieverk, gjerne av eldre årgang og nærmest altomfattende, som bringer opplysninger om hvalfangst, priser og produkter, produksjon og så videre. Når det gjelder Svalbard er Wassenaers store *Historisch verhael . . .* fra 1629 en kilde for blant andre Muller og Dalgård.³ Vår egen norske historisk-topografiske litteratur tilsvarer på mange måter begge de to siste gruppene. Endelig har vi det egentlige, tradisjonelle primærmaterialet, arkivaliene, som bare noen få av forfatterne bruker. Det har vært en klar tendens til å bruke sentralinstitusjonenes arkiver: Muller bruker for en stor del Generalstatenes arkiv, Conway benytter Calendar of State Papers, Ræstad og Dalgård Kanselliakter.⁴

Tilsammen utgjør dette tilsynelatende et meget omfattende materiale, men mye av det er beheftet med kildekritiske problemer: Dateringen og opphavsbestemmelsen er ofte vanskelig, motivene hos opphavsmannen kan være så forskjellige, autentisiteten er i mange tilfeller tvilsom. Særlig når det gjelder de store, autoritative verk som inneholder opplysninger om Svalbard og hvalfangsten, er det ofte en betydelig tidsforskjell mellom de faktiske hendelser og registreringen av dem. Det er bare Muller, og i enda sterkere grad Dalgård, som har tatt opp slike problemer i sine arbeider, noe som da også synes å ha ført til viktige omvurderinger i forståelsen av Svalbards eldste historie, slik vi har forsøkt å vise. Ser vi bort fra disse to, er det få som har arbeidet med samtidig primær-

materiale som direkte angår hvalfangstutredningene, og som har kunnet korrigere det bilde «klassikerne» gir oss.⁵ Heller ikke er det arbeidet mye med kildetyper som kan gi indirekte opplysninger om hvalfangsten eller sette den i et videre, internasjonalt perspektiv, for eksempel prishistorisk materiale, kilder om markedsforhold, produktenes anvendelse og så videre.⁶ Dessuten er det én type kilder som er helt fraværende, nemlig de materielle. Arkeologiske undersøkelser på Svalbard kom først igang i 1950-årene.⁷ De arkeologiske resultater som er kommet i de senere år, i tillegg til nyere kildestudier, tyder på at endel myter og tradisjoner i Svalbards historie står for fall.

5.1.3 Myter og tradisjoner

Når man har villet forklare overgangen fra landbasert hvalfangst til pelagisk, har det vært vanlig å hevde at det etterhvert ble for lite hval i fjordene. Årsakene til dette igjen fant de eldste forfatterne, Martens og Zorgdrager og deres etterfølgere, i at hvalen ble sky på grunn av den intensive jakten. Denne oppfatningen har holdt seg hele tiden, men man har i nyere tid også lagt vekt på den tilsynelatende harde beskatningen av bestanden som årsak, samt plassmangel i fjordene som følge av økt konkurranse etter 1642. Tradisjonelt har man også tenkt seg en jevn teknologisk utvikling fra «primitiv» fjordfangst, via mer avansert fangst i åpen sjø til komplisert fangst i isen.

En helt moderne studie av dr. Louwrens Hacquebord tilbyr en annen forklaring. For det første hevder han at beskatningen i første halvdel av 1600-tallet (ca. 3—500 dyr) ikke var større enn bestandens reproduksjonsevne.⁸ Derneft peker han på at grønlandshvalens beiteområder er i iskanten, hvor den lever på zooplankton. Ved hjelp av en klimatologisk modell mener han å kunne fastslå at det inntraff en kald periode i årene 1670—1625, slik at iskanten etter noen år ble liggende langt sør, nær kysten av Spitsbergen. Fangsten foregikk da i fjordene. En varmere periode inntraff i 1625—45, og fangsten måtte i 1630-årene forflyttes nord og øst for Spitsbergen. Omkring 1645 ble det igjen kaldere, og hval og hvalfangere trakk nærmere kysten og fjordene igjen. Dette var imidlertid begynnelsen på den kaldeste periode i den «lille istid», og fangstsesongen i fjordene ble forkortet på grunn av isproblemer, med følgende sviktende lønnsomhet.⁹ Hacquebord mener altså at det var klimaendringer som bestemte hvor hvalen ble fanget. Han regner med en forsinkelse på omkring 10 år fra klimaendringen inntreffer og til den påvirker isgrensene ved Svalbard.¹⁰ Når fjordene ble forlatt i 1630—40-årene var det fordi iskanten flyttet seg nord- og østover, men omkring midten av 1600-tallet søkte atter hvalfangerne inn til kysten. Ifølge Hacquebord ble landstasjonene først forlatt i 1660-årene, da isforholdene vanskeliggjorde arbeidet.¹¹ Medvirkende årsaker var også sviktende lønnsomhet og organisatoriske forhold i fangsten. Når det gjelder den teknologiske utvikling, peker han på at nederlandske fangstkuter både fanget og flenset hval i åpen sjø så tidlig som i 1615.¹² Og utkoking av tran på land var alltid den foretrukne metode, inntil isen i fjordene satte en stopper for det i 1650- og 1660-årene.¹³

Dersom Hacquebords hypoteser stemmer, er det klart at de tradisjonelle oppfatninger om fangstens utvikling må revurderes. I hvertfall er det sannsynlig at årsakene er mer sammensatt enn det man hittil har trodd.

Hvis oppfatningen av fangstutviklingen har vært en tradisjon, så må det være riktig å kalle forestillingene om Smeerenburgs størrelse en myte. Selv om Muller i 1874 ga myten et baugskudd, har bildet av en livlig by med tusenvis av innbyggere vist seg seiglivet. Hacquebord bringer i sin avhandling et skrekkeeksempel fra en vitenskapelig bok som kom ut så sent som i 1980: Folketallet i Smeerenburg om sommeren blir her oppgitt til 30.000 på 1600-tallet.¹⁴ I en helt ny norsk bok om Svalbard står følgende å lese:¹⁵

I årene etter 1617 bygger hollenderne Smeerenburg på Amsterdamøya, et helt lite samfunn med spekkokerier, varehus, bokkerverksteder, bakerier osv. I de beste fangstår kunne Smeerenburg bli besøkt av 200 til 300 skip med mannskaper på tilsammen 12 til 18 tusen mann.

Ifølge denne forfatteren mistet Smeerenburg sin betydning etter 1647, så blomstringstiden må ha vært før det. Denne oppfatningen, som uten tvil i stor grad bygger på Zorgdrager og Scoresby, er kanskje ikke typisk for vitenskapelig litteratur, men utbredt i den populære genre. Hacquebord har imidlertid gått i rette med også de mer nøkterne anslag på 1.000—1.500. På grunnlag av arkeologiske utgravninger mener han at det var maksimalt 7 av tilsammen 8 trankokerier i drift samtidig i Smeerenburg. Til hvert av kokeriene hørte et par hus, hvorav ett også har tjent som midlertidig bolig for mannskapene på land. Han anslår antall køyeplasser ved hvert kokeri til mellom 24 og 30, og det skulle gi et innbyggertall på mellom 168 og 210. I skriftlige kilder har han funnet belegg for å hevde at maksimal besetning på alle kokeriene var tilsammen 288, et tall han mener er for høyt på et område som måler 30 x 500 m (Smeerenburg lå på en smal landtunge). Han konkluderer med at Smeerenburg huset 100 til 200 mann i sommersesongen.¹⁶ Under utgravningene ble det forøvrig heller ikke funnet spor av noen kirke.

Det er mulig at en ny gjennomgang av det arkeologiske materialet vil justere de tall på bygninger og mennesker som er fremkommet. Det kan imidlertid ikke bli snakk om store justeringer: Plassen tillot neppe mer enn de 8 ovnene som er påvist på Smeerenburgodden. Den som har vært på stedet, vil kunne overbevise seg om at selv 200 mennesker må ha hatt en ganske trang arbeidsplass.¹⁷ Også antall skip ved Smeerenburg synes for høyt. Det er nok riktig at det mot slutten av 1600-tallet var flere hundre skip ved Svalbard, men Martens nevner for eksempel maksimalt 30 hvalfangere i Smeerenburgfjorden så sent som i 1671.¹⁸ Beregninger Hacquebord har foretatt viser at nederlenderne sendte gjennomsnittlig 22 skip hvert år i perioden 1646—50, 39 i 1651—55, 46 i 1656—60 og 52 i 1661—65.¹⁹ Når vi samtidig vet at engelsk, dansk og norsk hvalfangst var ubetydelig sammenlignet med den nederlandske, og at de tyske byene for alvor kom med omkring 1650, er det klart at ekspansjonen var gradvis og sterkeste etter at Smeerenburg var forlatt.²⁰ Det synes å være på tide at mytene om Smeerenburg blir avlivet en gang for alle.

Den tredje og siste av de seiglivede tradisjonene vi skal ta opp, er inntrykket av de store fortjenester hvalfangsten ved Svalbard ga. Her må det med en gang understrekes at bare noen få arbeidere er gjort i nyere tid, og vi kan heller ikke gå inn i en detaljanalyse av lønnsomheten. Vi skal nøye oss med å peke på noen undersøkelser som er gjort og trekke frem et par forhold som kan nyansere bildet noe. Vi vil holde oss til den nederlandske fangsten som dominerte i perioden.

Som vi har sett, pekte allerede Muller på at lønnsomheten varierte i fangsten. I en nyere studie har J. R. Bruin kalkulert utrustningskostnadene for 30 hvalfangerskuter omkring 1630, delvis basert på de Jongs doktoravhandling, og kommer til samlede utgifter på 413.750 hollandske gylden. Noordsche Compagnie hadde for det året et avtalt produksjonskvantum på 17.500 kvardeler tran, som til en markedspris av 55 gylden pr. kvardel skulle gi en nettoinntekt på over en halv million gylden.²¹ Hacquebord har beregnet minimum antall hvalfangstutredninger i 5-årsperioder, og kommet til 47 i årene 1626—30, 75 i årene 1631—35. I gjennomsnitt gir det henholdsvis 10 og 25 skip pr. år, og han regner med at 15 skip ble sendt til Svalbard i 1630. For disse utredningene beregner han noe lavere kostnader enn Bruin og de Jong, på grunn av antatt mindre mannskap, og får tilsammen 181.500 gylden. Han anslår utgiftene til trankokeriene med mannskap til 79.000 gylden, og kommer dermed opp i brutto utgifter på 261.000 gylden.²² Med den samme tranpris på 55 gylden måtte Noordsche Compagnie produsere omtrent 5.000 kvardeler for å dekke kostnadene. Ifølge Hacquebord tilsvarer dette en fangst på 100 hval. Fangstopp-gaver fra 1633 og 1635 viser at under halvparten av dette kvantum ble fanget, og Hacquebord konkluderer med at de Jong og Bruin tegner et «altfor rosenrødt bilde» av kompaniets inntekter.²³

Vi kan ikke her gå nærmere inn på diskusjonen omkring kostnader og inntekter. Bruin tar imidlertid ikke med i beregningen hva driften av landstasjonene kostet, eller de tap dårlige sesonger kunne bringe. Han forutsetter også at antall skip var så høyt som 30, at produksjonstallet virkelig ble nådd og at all tranen kunne selges til en stabil pris. Antall utredninger er ifølge Hacquebord også for høyt. På den annen side er de fangstopp-gavene Hacquebord nevner hentet fra år som i kildene betegnes som dårlige.²⁴ Vi er tilbøyelig til å tro som Muller at de gode sesongene må ha

oppveid de dårlige, ellers ville neppe fangsten har fortsatt.²⁵ Med alle de usikkerhetsfaktorer som heftet ved hvalfangsten, er det samtidig grunn til å betvile påstandene om enorm lønnsomhet. Det at flere av rederne og investorene trakk seg ut, også i dansk-norsk, fransk og engelsk hvalfangst, tyder på at lønnsomheten varierte.

Et annet spørsmål, som sjelden blir berørt, er hvor lønnsom fangsten ved Svalbard var i nasjonaløkonomisk sammenheng. Det er blitt hevdet at hvalfangsten i gode år ga stor netto fortjeneste, men det samme må kunne sies om en annen sektor av skipsfarten, nemlig farten på Østindia, senere også Vestindia. Selv om nok profittmulighetene på Svalbard lokket redere og investorer, er det like nærliggende å tro at de satset sine penger der fordi Østindiahandelen allerede var monopolisert, eller at de spredte sine interesser.²⁶ På grunn av det relativt store personellbehovet, kostbart materiell, stor risiko og dermed antagelig høye forsikringspremier, var man ventelig avhengig av gode fangster for å sikre lønnsomheten. Vi vet at fangsten varierte sterkt: I 1677 skal 149 nederlandske båter ha fanget 686 hval ved Svalbard, mens året etter tok 110 båter 1.119 hval, altså dobbelt så mange pr. båt.²⁷ Det er også grunn til å peke på at hvalfangsten ved Svalbard kanskje bare utgjorde 5–10 % av den nederlandske handelstonnasje selv i annen halvdel av det 17. århundre.²⁸ De øvrige land hadde forholdsvis færre skip på fangst, så noen avgjørende betydning for landenes økonomi har hvalfangsten neppe hatt. En annen sak er at det var knyttet store forventninger til virksomheten. Vi må imidlertid avvente sammenlignende studier av hvalfangsten og andre næringer før vi kan si noe sikkert om Svalbards plass i europeisk økonomi.

5.1.4 *Forskningsstatus*

I det foregående kapittel har vi referert endel nyere undersøkelser i Svalbards historie. Uansett hvor representativt vårt utvalg av klassikere måtte være, kommer vi ikke unna at det er gjort mye annen forskning som fortjener å nevnes. Vi skal her nevne de viktigste arbeider som er gjort om hvalfangsten ved Svalbard og summere opp forskningsstatus så langt det lar seg gjøre.

Det er naturlig å ta utgangspunkt i Nederland, der Mullers banebrytende arbeid ikke står alene.²⁹ Allerede i 1867 skrev J. Honig om nederlandsk hvalfangst i tiden etter Noordsche Compagnies opprettelse, delvis basert på primært kildemateriale.³⁰ Det samme gjorde A. Beaujon i 1885 og H. Wätjen i 1919.³¹ Omkring århundreskiftet kom en rekke spesialstudier: R. Bijlsma skrev om hvalfangsten fra Rotterdam i 1915, Kernkamp og S. van Brakel publiserte kilder i tilknytning til Noordsche Compagnie i 1898 og 1909–10.³² Vi bør også nevne S. P. l'Honoré-Nabers viktige utgave av fangst- og overvintringsjournaler som kom i 1930.³⁴ Også etter krigen er det kommet mange nederlandske verk. Arkivaren S. Hart behandlet de første nederlandske hvalfangsttoktene i en artikkel fra 1957.³⁵ Av nyere litteratur står naturligvis C. de Jongs doktoravhandling om nederlandsk hvalfangst sentralt. Den kom i 1972 og ble fulgt opp av to nye bind i 1978 og 1979.³⁶ Arctic Centre ved universitetet i Groningen har siden 1978 publisert en rekke artikler om hvalfangsten ved Svalbard. Av arbeider som vi har sitert ovenfor, kan vi nevne artikler av G. Schilder (kartografi), J. R. Bruin og R. Vaughan.³⁷ Endelig må Louwrens Hacquebords doktoravhandling om Smeerenburg nevnes.³⁸ Den nederlandske historieforskning om Svalbard og hvalfangsten har altså en lang og solid tradisjon, og er uten sammenligning den mest omfattende i Europa.

England kan ikke oppvise de samme solide tradisjoner. Conway publiserte riktignok en del mindre arbeider i tillegg til *No Man's Land*, men de fleste av hans forskningsresultater er innarbeidet i hovedverket.³⁹ Endel interessante artikler finnes i Hakluyt Societys «Works», og der er også mange gjenutgivelser av aktstykker, reiseskildringer og journaler. J. T. Jenkins ga ut en syntese om hvalfangst i 1921 og en bibliografi over hvalfangstlitteratur i 1948.⁴⁰ Ingen av verkene bygger på vesentlig nytt materiale, og det gjør heller ikke B. Lubbocks *The Arctic Whalers* fra 1937.⁴¹ Vi må faktisk frem til 1978 for å finne en seriøs monografi, nemlig G. Jacksons bok om engelsk hvalfangst.⁴² Samme forfatter publiserte også en interessant artikkel om emnet i Arctic Centres serie.⁴³

R. Vaughans artikkel, som er nevnt ovenfor, må også tas med i engelsk forskning om Svalbard. Det er også publisert et arbeid om det engelske Muscovy Company i USA.⁴⁴

I Frankrike og Tyskland er det kommet spredte arbeider som belyser disse landenes fangst. Det klassiske franske verket er C. de la Roncières *La France Arctique* fra 1905, som behandler de baskiske hvalfangerne.⁴⁵ Han har også skrevet om hvalfangsten i den franske sjøfartshistorien.⁴⁶ Alle-rede i 1896 kom en ofte sitert artikkel om franske hvalfangere ved Svalbard av E. T. Hamy.⁴⁷ Charles Rabot skrev i 1928 en kort artikkel om baskisk hvalfangst i *La Nature*.⁴⁸ Viktigere er nok M. Dégross avhandling om det samme, som kom under siste krig.⁴⁹ I Frankrike er det også kommet artikler om baskiske hvalfangere ved Labrador og sjømilitære operasjoner ved Svalbard på slutten av 1600-/begynnelsen av 1700-tallet. Når det gjelder den eldste hvalfangsten, synes det imidlertid å ha vært skrevet lite i de senere år. Det samme gjelder tysk historisk litteratur. Standardverket er nok M. Lindemans bok fra 1869 om tysk hvalfangst ved Svalbard og Grønland.⁵⁰ L. Brinner utga et velkjent arbeid om tysk fangst i 1912, som har hatt interesse for norske historikere.⁵¹ Av nyere verker bør særlig Wanda Oesaus avhandlinger om Schleswig-Holsteins (1937) og Hamburgs (1955) hvalfangst nevnes.⁵²

Den russiske og sovjetiske litteraturen om Svalbard knytter seg som nevnt til pomorenes virksomhet og ikke til hvalfangsten. En sentral artikkel om overvintrende fangstfolks overleveringer er skrevet av A. Charitonov i 1849, oversatt til tysk og utgitt i 1851.⁵³ I. M. Ivanov skrev en bok om Svalbard i 1935, der vi finner mange av de samme argumentene for russisk oppdagelse av Svalbard som i de øvrige sovjetiske arbeidene.⁵⁴ En fremstilling av pomorene på Svalbard gis i M. Stavnicers bok fra 1948.⁵⁵ Stavnicer nevner blant annet den såkalte «viking-hypotesen», men sier også pomorene var ved Bjørnøya og Svalbard så tidlig som i det 13.—16. århundre.⁵⁶ Fra 1978 har sovjetiske arkeologer arbeidet årlig på Svalbard, men med unntak av feltrapporter kan vi ikke se at noen monografi er publisert om resultatene.⁵⁷

Det er gjort en rekke norske historiske studier om Arktis, men de fleste synes å knytte seg til Grønland og norsk ishavsfangst på 1800-tallet. Til dette har Hroar Vartdal og Adolf Hoel laget omfattende bibliografier.⁵⁸ I nyere tid er det kommet mange politiske, strategiske og statsvitenskapelige avhandlinger om Svalbard, men grunnforskning i Svalbards eldste historie mangler.⁵⁹ Dansken Sune Dalgårds avhandling er fremdeles standardverket. Nansens hovedverk *Nord i tåkeheimen* bringer mye av interesse om oppdagelsesreiser i nord.⁶⁰ Arnold Ræstad har skrevet flere avhandlinger med vekt på suverenitetsspørsmål.⁶¹ G. Holmsens bok *Spitsbergens natur og historie* er en god oversikt, men ikke særlig dyptpløyende.⁶² Bjarne Aagaards kjente bok *Den gamle hvalfangst* er også en fin syntese, men med lite primærmateriale og tildels sviktende kildekritikk.⁶³ *Den norske sjøfarts historie* bringer spredte opplysninger om norsk ishavsfangst.⁶⁴

Det mest solide arbeidet fra norsk side synes å være utført i tilknytning til ishavsfangsten fra Bergen. P. R. Sollieds artikkel om hvalfangsten fra Bergen i eldre tid er sentral.⁶⁵ Han har også skrevet om hvalfangsten på 1700-tallet, og bringer mye nytt kildemateriale.⁶⁶ Sammen med O. Solberg har han utgitt artikler og kildemateriale, først og fremst om Grønland, men også med relevans for Svalbard.⁶⁷ Et hovedproblem er at Sollied og Solberg i kildearbeidet ikke skiller skarpt mellom Grønland og Svalbard. Mye av den «Grønlandsfart» de har undersøkt og beskriver har antagelig gått til Svalbard og områdene omkring (Vestisen).

Av nyere litteratur fortjener A. B. Fossens arbeider om Bergens byhistorie og Jørgen Thormøhlen å nevnes.⁶⁸ Begge verk inneholder interessante opplysninger om bergensk hvalfangst og Grønlandsfart, tildels basert på egne kildestudier. Vi bør også nevne norske arkeologers arbeid på Svalbard og publikasjoner med resultatene.⁶⁹

Sett under ett er det den nederlandske litteraturen som er den sterkeste når det gjelder Svalbards eldste historie. Her har det vært en slags kontinuitet i forskningen, noe vi beklageligvis ikke kan si om Norge. Skal vi gjøre opp forskningsstatus, må vi derfor kunne si at den nederlandske hvalfangsten på Svalbard synes godt dekket med verk av høy kvalitet og ferske resultater. De øvrige land kan ikke vise til en lignende forskningstradisjon, selv om både russiske, danske og norske arkeologers

arbeid de senere år må forventes å gi resultater. Fremdeles vet man for lite om disse landenes aktivitet på Svalbard i det 17. århundre, om utredninger, økonomi, hvalfangernes arbeids- og livsvilkår og så videre. For Norges del er altså situasjonen den at Dalgårds 24 år gamle avhandling fremdeles representerer forskningsstatus, bare delvis supplert av spredte eldre og nyere arbeider. England har fått en ny «klassiker» gjennom Gordon Jacksons studie av britisk hvalfangst, mens de øvrige land ennå synes å måtte bygge på eldre arbeider. Ser vi bort fra den nasjonale litteraturen, er det en åpenbar mangel på komparative studier og synteser. Richard Vaughan har påpekt denne mangelen:⁷⁰

Apart from the careful investigation and detailed documentation of production figures, attention needs to be given to the way these figures and therefore the history of European whaling as a whole, can best be presented. So far, nationalism in Europe has dictated a division of whaling history by nations or state, even though in fact whaling was for the most part not undertaken by states. (...) Each national state must necessarily create an independent and exclusive past for itself: but what was the state of affairs in reality?

Noter 5.1

- 1 Jfr. H. Varming: Svalbards kartografi, *Forskningsnytt* 7—8, 1982, 32.
- 2 Se ref. under Scoresby, kap. 3.2.
- 3 N. van Wassenaer: *Historisch verhael aller gedenckwaerdiger geschiedenissen . . .*, Amsterdam 1625—29.
- 4 Dalgård har dog en meget bred kildedekning, og bruker f.eks. Øresundstollregnskaper og sjøpass.
- 5 Jfr. L. Hacquebord: *Smeerenburg — Het verblijf van Nederlandse walvisvaarders op de westkust van Spitsbergen in de 17de eeuw*, (dr.avhandl.), Amsterdam 1984, 42—43. Om det betydelige kildearbeid nederlandske forskere har nedlagt, se neste pkt., 5.1.4.
- 6 Endel nyere studier, særlig av nederlandsk virksomhet finnes. Se pkt. 5.1.4.
- 7 Det var riktignok foretatt spredte amatørgravinger før den tid.
- 8 Hacquebord, op.cit., 245—46.
- 9 Ibid., 10—11, 28—39. Hacquebord bygger sin hypotese om klimaforandringer på klimatiske data, paleobotaniske undersøkelser på Svalbard, på karthistorisk materiale og på meldinger om is i det skriftlige kildematerialet.
- 10 Ibid., 27.
- 11 Ibid., 37.
- 12 Ibid., 72. Hacquebords kilde er en samtidig journal.
- 13 Ibid., 75—76.
- 14 Ibid., 237—38. Boken det siktes til er H. Remmert: *Arctic Animal Ecology*. Berlin-Heidelberg-NY 1980, 190.
- 15 T. Torkildsen/Det norske Svalbardselskap (red.): *Svalbard. Vårt nordligste Norge*. Oslo 1984, 37. Forfatter av det aktuelle kapittelet er Odd Lønø.
- 16 Hacquebord, op.cit., 237—38. Jfr. v.d. Brugges journal i S.P. l'Honoré-Naber: *Walvischvaarten, overwinteringen en jacht-bedrijven in het hooge Noorden 1633—35*, Utrecht 1930.
- 17 Jeg har selv besøkt Smeerenburg ved flere anledninger, senest under Kulturvernet for Svalbards arkeologiske ekspedisjon i 1985. Det var umulig å forestille seg at en «by» kunne ha ligget på den lave sandbanken ut mot Smeerenburgfjorden.
- 18 Martens, op.cit., 14.
- 19 Hacquebord, op.cit., 77, tab. 7.
- 20 R. Vaughan: «Historical survey of the European whaling industry», *Arctic Whaling*. Arctic Centre, Groningen 1984, 126—27.
- 21 J. R. Bruin: «From minor to major concern: Entrepreneurs in 17th century Dutch Whaling», *Early European exploitation of the Northern Atlantic 800—1700*, Arctic Centre, Groningen 1981, 46—47. Ang. de Jongs avhandling, se litt.listen.
- 22 Dette tallet inkluderer anleggene på Jan Mayen.
- 23 Hacquebord, op.cit., 76—80, 239—40.
- 24 Ibid., 77; Muller, op.cit., 122—32.
- 25 Muller, ibid., 132.
- 26 Jfr. Hacquebord, op.cit., 60—65.
- 27 Se noten nedenfor.
- 28 M. Postan et al. (red.): *Cambridge Economic History of Europe IV*, Cambridge 1967, 171. Her er den totale nederlandske handelstonnasje beregnet til 568.000 tonn i 1670. Ibid., V, 169. Gjennomsnittlig antall hvalfangere pr. år var 140 i perioden 1670—79, 197 i 1680—89. 1683 og 1684 var eksepsjonelle år med hhv. 242 og 246 skip ved Svalbard. Hvis vi regner med et gjennomsnitt på ca. 170 hvalfangere à 2—300 tonn, vil vi få en samlet tonnasje på 34—51.000 tonn. Jfr. B. Aagaard: *Den gamle hvalfangst*, Oslo 1933, 52—65. På grunn av store variasjoner er det umulig å operere med nøyaktige tall.
- 29 Jeg bygger i det følgende delvis på Hacquebord, op.cit., 42—43, Dalgård, op.cit., 22—25, Conway, op.cit., 305—327, og del-

- vis på eget arbeid med bibliografi i forbindelse med det NAVF-støttede forprosjektet «Forskning vedrørende Svalbards historie», 1985. Jfr. sluttrapport, trykt i RHF's «Svalbardprogram», Oslo NAVF/RHF 1986.
- 30 J. Honig: De Groenlandsche en Straat Davidssche visscherij, *Historische, Oudheidskundige en Letterkundige Studien 2*, Zaandijk 1867.
 - 31 A. Beaujon: *Overzicht der geschiedenis van de Nederlandsche zeevisscherijen*, Leiden 1885; H. Wätjen: «Zur Geschichte des holländischen Walfischfanges von der zweiten Hälfte des 17. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts», *Hansische Geshichtsblätter, jahrg. 45*, 247—90. Hermann Wätjen er en tysk økonomisk historiker, til tross for at det refererte verket dreier seg om hollandsk hvalfangst.
 - 32 R. Bijlsma: «Oud-Rotterdamse Groenlandsvaart», *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidskunde 5 (2)*, 194—215; G. W. Kernkamp: «Stukken over de Noordsche Compagnie», *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap 19*, 264—379; S. van Brakel: «Vroedschapsresolutien, sententien en notarieele acten betreffende de Noordsche Compagnie». *Ibid.*, 30, 255—400; «Stukken betreffende de kamers der Noordsche Compagnie na afloop van het octrooi». *Ibid.*, 31, 1—96.
 - 33 S. Lootsma: *Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche walvisvaart, meer speciaal de Zaausche*, Amsterdam 1937.
 - 34 S. P. l'Honoré-Naber: *Walvischvaarten, overwinteringen en jachtbedrijven in het Hooge Norden 1633—1635*, Utrecht 1930.
 - 35 S. Hart: «De eerste Nederlandsche tochten ter walvisvaart», *49. Jaarboek van het Genootschap Amstelodanum*, Amsterdam 1957, 27—64.
 - 36 C. de Jong: *Geschiedenis van de oude Nederlandse walvisvaart I—III*, Pretoria 1972, Johannesburg 1978—79.
 - 37 Se ref. ovenfor og litt.listen.
 - 38 Hacquebord, op.cit.
 - 39 Se f.eks. W. M. Conway: «Some unpublished Spitsbergen MSS», *Geographical journal*, London 1900. Conway redigerte også: «Early Dutch and English voyages to Spitsbergen in the 17th century», *Hakluyt Society, 2. series XI*, London 1904.
 - 40 J. T. Jenkins: *A history of the whale-fisheries*, London 1921; *Bibliography of whaling, Journal of the Society for the Bibliography of Natural History II, (4)*, London 1948, 71—166.
 - 41 B. Lubbock: *The Arctic Whalers*, Glasgow 1937.
 - 42 G. Jackson: *The English whaling trade*, London 1978.
 - 43 G. Jackson: «The rise and fall of English whaling in the 17th century», *Early European exploitation of the Northern Atlantic 800—1700*, Arctic Centre, Groningen 1981.
 - 44 A. J. Gerson: «The organization and early history of the Muscovy Company», *Studies in the history of English commerce in the Tudor period I*, New York 1912.
 - 45 C. de la Roncière: «La France Arctique ou les baleniers basques au Spitsberg», *Revue de Béarn et du Pays Basque 2. année*, Pau 1905.
 - 46 *Histoire de la marine française IV—V*, Paris 1910—20.
 - 47 E. T. Hamy: «Les Français au Spitzberg au XVIIe siècle», *La Nature*, Paris 1928.
 - 49 M. Dégros: «La grande pêche basque des origines à la fin du XVIIIe siècle», *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne 35—46*, 1940—43.
 - 50 M. Lindeman: «Die Arktische Fischerei der deutschen Seestädte 1620—1868», *Petermann's Geographischen Mitteilungen 26*, Gotha 1869.
 - 51 L. Brinner: *Die deutsche Grönlandsfahrt. Einleitung: Die Eerschliessung des Nordens für den Walfischfang*, Altenburg 1912.
 - 52 W. Oesau: *Schleswig-Holsteins Grönlandsfahrt auf Walfischfang und Robbenslag vom 17.—19. Jahrhundert*, Glückstadt 1937; *Hamburgs Grönlandsfahrt auf Walfischfang und Robbenslag vom 17.—19. Jahrhundert*, Glückstadt 1955.
 - 53 A. Charitonov: «Arkhangel'skie promyšlenniki na Grumante (Špicbergene)», *Otečestvennye zapiski 66*, oktober 1849. Tysk utg.: «Die russischen promyschleniks auf Grumant», *Ermans Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland*, Berlin 1851.
 - 54 I. M. Ivanov: *Špicbergen*, Moskva 1935. Jfr. A. Heintz, op.cit., 94 f.
 - 55 M. Stavnicer: *Russkie na Špicbergene*, Moskva 1948.
 - 56 Heintz, op.cit., 101—03.
 - 57 Kopi av feltrapportene finnes i Kulturvernet for Svalbard og Jan Mayens arkiv.
 - 58 H. Vartdal: Bibliographie des ouvrages norvégiens relatifs au Grønland, *Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser Skrifter 54*, Oslo 1935; A. Hoel: Norsk ishavsfangst. En fortegnelse over litteratur, *Norsk Polarinstittutts Meddelelser 69*, Oslo 1952.
 - 59 Om Svalbards politiske historie er fremdeles standardverket T. Mathisen: *Svalbard i internasjonal politikk 1875—1925*, Oslo 1951. Forøvrig viser jeg til siterte arbeider av W. Østreng og Skogan/Sjaastad, se litt.listen.
 - 60 Se litt.listen.
 - 61 A. Ræstad: *Kongens strømme*, Kra. 1912; *Spitsbergen og Grønland*, Kra. 1923.
 - 62 G. Holmsen: *Spitsbergens natur og historie*, Kra. 1911.
 - 63 B. Aagaard, op.cit., Oslo 1933.
 - 64 A. Bugge et. al.: *Den norske sjøfarts historie I*, Kra. 1923, 465 f.
 - 65 P. R. Sollied: «Hvalfangsten fra Bergen i ældre tid», *Bergens historiske forenings skrifter 24 (1918)*, Bergen 1919, 141—84.
 - 66 P. R. Sollied: «Den bergenske Grønlandsfart i tiden efter Egede», *Norsk Geografisk Selskaps (NGS) årbok 1919—21*, Kra. 1922, 71—88.
 - 67 Se f.eks. Sollied og Solberg: «Haabets koloni», *Norge og Grønland III*, Kra. 1932; «Grønlands gjenopdagelse og den anden kolonisation», *NGS årbok 1919—21*, Kra. 1922, 27—69.

- 68 A. B. Fossen: *Bergen bys historie II*, Bergen 1979, 175—181; *Jørgen Thormøhlen. Forretningsmann, storreder, finansgeni*, Bergen 1978, 47—61.
- 69 Se f.eks. R. Feyling-Hansen: «De gamle trankokerier på Vestspitsbergens nordvesthjørne og den formodede senkning av landet i ny tid», *Norsk Polarinstitutt Meddelelser* 77, Oslo 1954; S. Molaug: «Hvalfangst på 1600-tallets Svalbard», *ibid.* 97, Oslo 1968; div. feltrapporter i Kulturvernet for Svalbard og Jan Mayens arkiv.
- 70 R. Vaughan, *op.cit.*, 123.

5.2 *Retten til Svalbard*

5.2.1 *Den geografiske oppfatningen av nordområdene*

Et helt sentralt spørsmål når vi skal behandle krav om rettigheter til Svalbard, er hvilke geografiske oppfatninger som hersket om de arktiske områder. Nå må det med en gang sies at det er umulig å fastslå sikkert hvordan folk for 4—500 år siden forestilte seg Arktis. På den annen side har verdensbilder nedfelt seg i beskrivelser og kart som gjør det mulig å trekke frem ihvertfall noen oppfatninger. Vi skal her stort sett begrense oss til 15- og 1600-tallets geografiske forestillinger, men selv det byr på problemer: Karthistorikerne tilbyr tildels svært sprikende tolkninger, og vi kan ikke presentere alle.¹

Av islandske fremstillinger fra tidlig på 1500-tallet går det frem at geografene tenkte seg et sammenhengende land fra Grønland i vest til Bjarmeland i øst. Lengst nord lå Havsbotten. Bortsett fra mytiske forestillinger om jetter og riser, mente man dette landet var ubebodd — «ubygder».² Alle-rede Claudius Clavus kart, antagelig fra 1426—27, avtegner Arktis i henhold til denne oppfatningen, og hans kart er grunnlag for mange andre, blant dem Nikolaus Germanus kart (1467). Man finner også den samme representasjonen på de såkalte «Zeno-kartene» utgitt i Italia fra 1558.³ På 1500-tallet eksisterte det imidlertid divergerende oppfatninger av Nordpol-området. Siden få virkelig hadde reist i disse områdene og kartlagt dem, kan kartene med fordel oppfattes som hypoteser som ble verifisert eller falsifisert etterhvert som ekspedisjonene kom tilbake. En oppfatning som sto sterkt i Europa omkring midten av det 16. århundre, var at Nordpolen var et stort, svart fjell omgitt av fire like store øyer. Mellom øyene var det trange sund. Slik representeres Arktis på Mercators kart fra 1569, og på hans og hans etterlignerers senere revisjoner. Denne oppfatningen passet godt med ønsket om å finne en nordlig passasje til India og Kina, nå som portugiserne hadde monopolisert den sørlige ruten rundt Kapp det gode håp.⁴ Mercators oppfatning ble den mest innflytelsesrike utover 1500-tallet, og en rekke engelske og nederlandske ekspedisjoner ble sendt ut for å finne Nordøst- eller Nordvestpassasjen. Men om nå teorien om at Grønland var landfast med Russland var forlatt, betyr ikke det at man visste mer om forholdene mellom Grønland og Svalbard. Den nordlige passasjen til Kina ble søkt lenger sør av Willoughby, Frobisher, Davis, Brunel og andre.

Som nevnt trodde Barentsz at han var kommet til en del av Grønland i 1596.⁵ På hans kart, som ble publisert i 1598, er dog ikke forbindelsen mellom de to landene trukket opp. Det skulle vare lenge før det ble fastslått at Svalbard var en øygruppe. Først med Giles reise rundt Nordaustlandet i 1707, som er avtegnet på Van Keulens kart fra 1714, var det endelig bevist.⁶ Før det, omkring midten av 1600-tallet, var det imidlertid klart at ihvertfall Spitsbergen var en øy — Hinlopenstredet er avmerket på Blaeus kart fra 1662.⁷ Siden det vel har gått noen tid mellom de geografiske oppdagelsene og karttegningen, må vi tro at kunnskapen er eldre enn kartets datering.

Hvis vi forlater kartmaterialet og ser på navnebruken opp gjennom tidene, kan vi også få innsikt i den geografiske oppfatningen av nordområdene. Selv om det etterhvert ble klart at Svalbard neppe var landfast med Grønland, betød ikke det at man avviste enhver forbindelse mellom de to landområdene. Nederlenderne synes ganske konsekvent å ha brukt betegnelsen «Spitsbergen», noe som jo er naturlig all den stund dette var det nederlandske navnet på landet. Likevel brukte de betegnelsen «groenlandvaarders» og «groenlandsche visschery» om hvalfangsten. Engelskmennene brukte nesten like konsekvent «Greenland», antagelig i bevisst opposisjon til nederlenderne. Så sent som

var gjeldende rett — den gang som nå. Sterkest har nok retten til et avgrenset territorium for et folk eller en nasjon av folk stått. Territoriale avgrensninger kjenner vi fra de eldste tider, og krenkelse av landegrenser har «alltid» vært regnet som rettsbrudd. At en kystnasjon har krav på et territorialfarvann, er også et meget gammelt konsept, selv om utstrekningen var gjenstand for debatt.¹¹ Spørsmålet er her hvilke prinsipper som gjaldt for «det åpne hav», for sjø- og landterritorier som befant seg langt fra kysten. Romerretten lærte at havet ikke kunne eies av noen, men beskyttelse og håndhevelse av loven (*protectio et jurisdictio*) lå under overhodet til nærmest tiliggende stat. Allerede før det 13. århundre hadde Venezia tiltatt seg suvereniteten over hele Adriaterhavet, uten å være i besittelse av kysten på begge sider.¹² Gamle norske landskapslover impliserer en tilsvarende utstrakt suverenitet over Norskehavet, og i Østersjøen ble overhøyhet mer eller mindre effektivt hevdet, dels av Danmark-Norge, dels av Sverige eller begge land i fellesskap. Andre eksempler er Pavestatens og Genoas sjøterritorier og Sveriges suverenitet i Bottenviken.¹³ I de siste tilfellene er det klart snakk om «innhav», ikke «the high seas». I praksis må overhøyhet over slike sjøer eller innhav (*dominium maris*) ha forutsatt herredømme og kontroll. *Dominium*-prinsippet innebar rett til regulering av sivil skipsfart gjennom for eksempel toll og avgifter, og rett til å hindre militær skipsfart. Det siste fordret naturligvis egen sjømilitær styrke i det området det ble krevd *dominium* over. Oppfatningen av en fyrste kunne «eie» havet, «vårt hav» eller «det lukkede hav» (*mare nostrum*, *mare clausum*), var altså tilstede. Problemer oppsto med de store oversjøiske oppdagelser på 14- og 1500-tallet. Den berømte delingen av Atlanterhavet mellom Spania og Portugal i 1493 fikk pavelig sanksjon gjennom en bulle, som også ga de respektive land retten til oppdagede og ennå uoppdagede territorier på hver side av delelinjen.¹⁴

Mot slutten av 1500-tallet begynte den motsatte doktrine, «det frie hav» (*mare liberum*), å gjøre seg gjeldende. England gjorde seg til talsmann for dette prinsippet, som naturligvis skulle gjelde utenfor territorialfarvannet. Den engelske posisjonen må ses i lys av rivaliseringen med Spania og Portugal og på bakgrunn av den økende interessen for nordområdene. Lenge før Hugo Grotius (se nedenfor) var altså doktrinen om at det åpne hav skulle være fritt for handel, sjøfart og fiske presentert.¹⁵ Fra et engelsk synspunkt var det et politisk logisk prinsipp i forholdet til den dansk-norske konge og Portugal/Spania, og England påberopte seg folkeretten som basis for kravet.

I 1609 fikk prinsippet om det frie hav en slagkraftig formulering gjennom nederlenderen Hugo Grotius (Hugo Groot) bok *De Mare Libero et P. Mercula de Maribus*.¹⁶ Boken er et polemisk forsvarende for Nederlands rett til å delta i Østindiahandelen, og bygget på det Grotius hevdet var et ubrytelig folkerettslig prinsipp, nemlig enhver nasjons rett til å reise til ethvert annet land og handle med det. Men boken var også mer enn et partsinnlegg i en spesiell sak. Den var samtidig et kraftig angrep på den ennå fremherskende doktrine om det lukkede hav. Det er grunn til å merke seg at kravet om et fritt hav ble fremsatt av de to mest ekspansive sjøfartsnasjoner på dette tidspunkt, og i den forstand må vi kunne karakterisere «*mare liberum*» som et progressivt folkerettslig prinsipp på 1600-tallet.

Går vi så til Arktis ved inngangen til det 17. århundre, dukker tilsvarende problemer opp: Var Nordishavet et lukket hav? Grønlands suverenitetsmessige tilhørighet til den norske krone var neppe bestridt. Den gamle koloniseringen og beseilingen fra Norge og Island var velkjent i Europa, selv om den nå var midlertidig opphørt. Vi ser også at fisket ved Island og skipsfarten rundt Nordkapp til Kvitsjøen ble regulert ved avtaler mellom den dansk-norske kongen og andre lands overhoder, om enn med vekslende hell.¹⁷ Ved disse områdene var nok Norges suverenitet i prinsippet anerkjent, ettersom tilgangen til dem var gjenstand for forhandlinger, og til tross for at «krenkelser» av sjøterritoriet fant sted. Vanskeligere ble spørsmålet om havområdene lenger nord, i Nordishavet. Ræstad har fått følge av de fleste norske forfattere når han hevder at Norges suverenitet i det dårlige definerte «Nordhavet» (*dominium maris Septentrionalis*) var et anerkjent prinsipp.¹⁸ Folkeretts-eksperten Bo Johnson Theutenberg mener dette synet sto sterkt i europeisk rettsbevissthet. Han legger avgjørende vekt på oppfatningen av landfast forbindelse mellom Grønland og Russland, og mener dette ga grunnlaget for doktrinen om et «*mare clausum*» også i nord.¹⁹

Mare clausum-prinsippet var nemlig ikke dødt, og interessant nok dukket det opp igjen såvel i Nederland som i England. Nederlenderne forlot riktignok ikke frihavs-doktrinen offisielt, men Det østindiske kompani gjorde sitt beste for å praktisere «det lukkede hav» i Asia. I England, derimot, ble prinsippet formulert — eller rettere reformulert — i John Seldens motskrift til Grotius. Hans bok *Mare clausum* kom ut i 1635 på kong Charles initiativ, til tross for at den var påbegynt etter oppdrag fra James I og antagelig langt på vei ferdig i 1618. Selden argumenterer sterkt for Englands overhøyhet (dominion) på havet, ikke bare ved De britiske øyer, men til «the very shores or ports of the neighbouring sovereigns on the other side of the sea (. . .)» i alle himmelretninger.²⁰ I praksis innebar derfor mare clausum at den overhøyhet som var allment akseptert i territorialfarvann, og delvis akseptert i enkelte innhav, nå ble utstrakt til å gjelde alle hav. Nå utviklet jo folkeretten seg etter Grotius prinsipper, ikke Seldens. I begynnelsen av 1600-tallet var imidlertid ikke striden endelig avgjort. Mot hverandre sto altså to prinsipper som begge hevdet å representere gjeldende folkerett.

Men om vi nå har fått klarlagt hvilke rettsprinsipper som gjaldt for sjøområdene, så forblir landområdene fremdeles et problem. På den ene side utelukket ikke frihavsprinsippet at en nasjon kunne ha overhøyhet over et landområde, for eksempel en øy, som befant seg i det frie hav. Det vesentlige var at seilassen dit skulle være åpen for alle. På den annen side forutsatte ikke prinsippet om det lukkede hav at alle landområder i det automatisk falt inn under den suverenitetsbærende nasjons overhøyhet. Antagelig var problemet minst når det gjaldt regulære kolonier, hvor kolonimakten hadde etablert effektiv overhøyhet. Svalbard, derimot, ble ikke kolonisert av noen makt i perioden, selv om både engelskmenn og nederlendere tidvis hadde planer om helårsstasjoner. Noen effektiv okkupasjon kunne det derfor ikke bli snakk om. Spørsmålet blir om folkeretten hadde prinsipper for okkupasjon av slike landområder ved inngangen til det 17. århundre. Trolig satte Barentsz og hans folk opp en stake med Generalstatenes våpen på nordkysten av Spitsbergen i 1596, for en slik ble revet ned av britene i 1612.²¹ Men kildene forteller ingenting om at dette innebar en okkupasjon. Briter satte senere opp lignende merker, tildels under meget «pomp and circumstance», og proklamerte også Svalbard som okkupert for kong James I (se nedenfor, 5.2.3).²² Det synes klart at folkeretten ikke hadde kodifisert fremgangsmåten ved okkupasjon eller hvilke rettigheter en okkupasjon eventuelt skulle medføre. Som vi har sett, argumenterte Gerritsz på det sterkeste mot at oppdagelse av et land alene skulle gi noen rett til overhøyhet, og viste i den forbindelse til folkeretten. Moderne folkerett er fremdeles uklar når det gjelder okkupasjoner i polarområdene og erhvervelse av suverenitet (se nedenfor 5.4.2).

Foreløpig må vi konkludere med at folkeretten ved begynnelsen av 1600-tallet ikke ga klare retningslinjer, hverken for erhvervelse av rettigheter på det åpne hav eller når det gjaldt landområder som ble oppdaget. Prinsippet om det lukkede hav var på vikende front i forhold til frihavsdoktrinen, men noen endelig seier hadde ikke «mare liberum» vunnet. I tillegg eksisterte det et prinsipp om «dominium» i territorialfarvann og i innhav som Østersjøen, Adriaterhavet, Kvitsjøen og så videre, men det er uklart hvorvidt en slik overhøyhet kunne gjøres gjeldende ved Svalbard, og i tilfelle om slik suverenitet ga folkerettslig grunnlag for å nekte eller begrense andre nasjoners beseiing og fangst.

5.2.3 Suverenitetskravet 1596—1650

I striden om suvereniteten over Svalbard var det tre hovedaktører: England, Nederland og Danmark-Norge. Vi skal her oppsummere de tre statenes standpunkter i diskusjonen, og se dem i lys av de folkerettslige forhold vi har skissert ovenfor. Det vesentlige vil være å undersøke om suverenitetskravene gjennomgikk noen utvikling i perioden fra 1596 til ca. 1650.

Barentsz oppdagelse av Svalbard i 1596 ble ikke fulgt av noe offisielt nederlandsk krav om suverenitet, hverken over landterritoriet eller havet omkring.²³ Årsakene til dette er sikkert flere: For det første var Barentsz primære mål å finne Nordøstpassasjen, og oppdagelsen av Svalbard var således

et navigasjonsmessig «uhell». For det andre hadde ikke nederlenderne på dette tidspunkt økonomiske interesser i utnyttelsen av naturressursene i området. For det tredje ville et suverenitetskrav antagelig stride mot frihandelsprinsippene Nederland var en forkjemper for. En fjerde mulig årsak er at Barentsz anså landet for å være en del av Grønland, og at det følgelig lå under den dansk-norske konges overhøyhet. Den siste årsaken vil vi avvise, all den stund slike betraktninger ikke synes å ha dukket opp i nederlandsk argumentasjon senere (se nedenfor). Vi utelukker også at Nederland anerkjente noen generell norsk overhøyhet over Nordhavet, eller ihvertfall at de følte seg bundet av noen slik. Det ble ikke søkt om noen form for tillatelse til Barentsz tre Ishavsekspedisjoner fra Danmark-Norge. Om Svalbards folkerettslige status var uklar før 1596, så ble den ikke mer avklart i og med nederlendernes oppdagelse. Beretningen om ekspedisjonen og kartet over Spitsbergen som ble publisert i 1598, må imidlertid ha henledet også den dansk-norske kongens oppmerksomhet på landområdet i «hans» Nordhav.

Heller ikke Henry Hudsons reise i 1607 førte til at krav om overhøyhet ble fremsatt, men hans ekspedisjon blir gjerne regnet som den direkte foranledning til hvalross- og hvalfangsten som britene startet ved Svalbard. Ifølge Gerritsz betalte engelskmennene i de første årene en tribut til den dansk-norske kongen for adgangen til å fangste ved «Grønland».²⁴ Denne kildeopplysningen har vi ikke kunnet finne bekreftet andre steder, men kildene viser derimot at England ønsket å «kjøpe» den dansk-norske konges overhøyhet over Grønland, herunder antagelig Svalbard, i 1614–15.²⁵ Dette indikerer at England på offisielt hold anså Danmark-Norges rettigheter ved Grønland også å gjelde ved Svalbard. Gabriel Kruses tokt til Svalbard samme år viser at Christian IV hadde til hensikt å håndheve en suverenitet han mente tilkom ham. Det dansk-norske standpunkt var altså at kongen gjennom sin suverenitet kunne nekte enhver fangst som ikke hadde hans uttrykkelige tillatelse.²⁶ Suvereniteten grunnet seg først og fremst på at Grønland hørte til den norske krone, men også på en generell overhøyhet i Nordhavet.²⁷

Det engelske standpunkt endret seg raskt, muligens fordi Christian IV og Riksrådet avviste en avståelse av rettighetene. Allerede i 1614 foretok Fotherby en anneksjon av Spitsbergen på vegne av Muscovy Company og den engelske kongen, idet de satte opp et kors med kongens våpen i Magdalenafjorden og proklamerte Svalbard «King James his New-Land».²⁸ Anneksjonen ble etter kort tid også offisiell politikk: I sitt svar på Christian IV's «rundskriv» i 1616 svarte den engelske kongen at han krevde eiendomsretten for seg selv.²⁹ I forhandlinger med Danmark-Norge og Nederland i de følgende år ble kravet fastholdt og begrunnet med at Willoughby hadde oppdaget landet i 1553, at britene hadde startet hvalfangsten og at de formelt hadde tatt landet i besittelse.³⁰ Det er interessant å legge merke til at oppdagelse ble anført som argument. Ifølge Trygve Mathisen ble det utover på 1500-tallet vanlig å legge hovedvekt på oppdagelse som grunnlag for suverenitetskrav, mens det tidligere ble ansett å være tilstrekkelig med en okkupasjon eller en pavelig bulle. Han mener derfor engelskmennenes okkupasjon i 1614 ikke hadde tilstrekkelig rettskraft, medmindre de kunne vise til at de også hadde oppdaget landet.³¹ På den annen side er det helt klart at britene ønsket å gi sitt suverenitetskrav et folkerettslig fundament gjennom den formelle okkupasjonen og henvisningen til at de hadde tatt landet i aktiv besittelse som den første nasjon.

Nå mente jo nederlenderne at de kunne bevise at ikke Willoughby, men tvert imot Barentsz og Rijk hadde oppdaget Spitsbergen, noe Gerritsz bok argumenterte for med stor styrke. Dersom det er riktig at oppdagelse var et grunnleggende prinsipp i folkeretten, skulle Nederland stå sterkt. De anførte da også dette argumentet hyppig overfor England og Danmark-Norge som basis for kravet om tilgang til fangstfeltene. Vi kan imidlertid ikke se at de på noe tidspunkt foretok noen okkupasjon av landterritoriet eller hevdet anneksjon.³² De motsatte seg naturligvis også den engelske okkupasjon. For dem var prinsippet om et mare liberum hovedargumentet, og det var derfor neppe noen tilfeldighet at Grotius ledet den nederlandske delegasjonen i forhandlingene med England.³³ I forhandlingene med Danmark-Norge var de nederlandske Generalstatene forsiktigere i formuleringene. De hevdet at den nederlandske fangsten ikke innebar noen krenkelse av den dansk-norske konges suverenitet. De hevdet imidlertid konsekvent at havet var fritt for enhver, og unnlot å gjøre

direkte innrømmelser med hensyn til suvereniteten over Svalbard.³⁴ Ræstad synes å mene at dette innebar en indirekte anerkjennelse av norsk suverenitet, men det er etter vår mening å strekke tolkningen av det nederlandske standpunkt langt.³⁵ Det primære for Generalstatene måtte være å opprettholde et godt forhold til Danmark-Norge, av utenrikspolitiske hensyn og av hensyn til den viktige nederlandske Østersjøfarten. Derfor virket myndighetene dempende og modererende på Noordsche Compagnies gjentatte krav om monopolrettigheter.³⁶

Den faktiske utviklingen i hvalfangsten ved Svalbard viste at hverken England eller Danmark-Norge var i stand til å håndheve sine suverenitetskrav gjennom en utestengning av andre nasjoner eller regulering av adkomsten ved sjøpass og avgifter. England synes å ha forlatt alle suverenitetspretensjoner etter omkring 1625.³⁷ I praksis seiret derfor den nederlandske frihavs-politikken, med den begrensning at de etablerte fangstfeltene ble forsøkt forbeholdt de oktroierte kompaniene. Således viste Muscovy Company bort engelske «interlopers» fra sine områder, og Noordsche Compagnie jaget biskayere og nederlandske fribyttere bort fra Smeerenburg-området. Nettopp landstasjonene må ha vært et folkerettslig dilemma for nederlenderne. Det er svært tvilsomt om mare liberum-prinsippet kunne overføres også til landterritoriet på Svalbard. Generalstatene var konsekvente i sin politikk når det gjaldt fangsten i åpen sjø: Her måtte prinsippet om det frie hav gjelde, såvel for utlendinger som for ikke-oktroierte nederlandske hvalfangere. Vi ser også at Noordsche Compagnie mislyktes i sine gjentatte forsøk på å få oktroien til å gjelde havet omkring Svalbard.³⁸ På den annen side forsvarte myndighetene kompaniets rett til å drive fangsten uhindret og uten innblanding i Smeerenburg-området. Dette kan muligens tolkes dithen at nederlandske myndigheter aksepterte hevd på et område som grunnlag for å begrense adgangen til de etablerte feltene langs kysten av Spitsbergen.

Vi må gi de norske forfatterne rett i at Danmark-Norge ikke oppga suverenitetskravet gjennom hele perioden. Christian IV viste således flittig til sin overhøyhet i forbindelse med konflikten mellom det danske og det nederlandske hvalfangstkompaniet. Kravet ble gjentatt i forhandlinger med franskmenn og tyskere, også etter 1650.³⁹ Bruken av orlogsfartøy i 1630-årene kan imidlertid like gjerne ses som et forsvar av danske hvalfangstinteresser som en suverenitetshåndhevelse, og i praksis fikk ikke kravet om overhøyhet noe å si for reguleringen av adkomst til Svalbard. Danmark-Norge kunne ikke forhindre ekspansjonen i hvalfangsten etter oppløsningen av Noordsche Compagnie, som var til så stor skade for dansk fangst.

Fra et folkerettshistorisk synspunkt må vi altså konkludere med at Svalbards status ikke forandret seg grunnleggende i perioden 1596—1650. De suverenitetskrav som ble fremsatt, ble ikke håndhevet effektivt, og fra engelsk side tilsynelatende frafalt i 1620-årene. Kravet om norsk overhøyhet må vi anta eksisterte allerede før 1596, eller ble ihvertfall historisk begrunnet. Kravet gjennomgikk som sådan ingen forandring. De adgangsbegrensninger som ble gjennomført, var av helt lokal art og gjaldt ikke på noe tidspunkt hele Svalbard. Folkerettslig sett var havet omkring Svalbard i praksis fritt. På land og i enkelte havner etablerte de forskjellige nasjoners hvalfangere rettigheter basert på hevd. Sålenge man ikke gikk inn på andres enemerker, kunne man etter alt å dømme etablere landstasjoner hvor man ville, noe spredningen av kulturminner fra hvalfangsttiden på Svalbard viser også skjedde. Det er derfor grunn til å tro at Svalbard stort sett ble oppfattet som «ingenmannsland», eller snarere «allemannsland» på 1600-tallet.

Noter 5.2

- 1 Jeg bygger fremstillingen nedenfor på følgende verk: F. Nansen: *Nord i Tåkeheimen*, Kra. 1911; G. Schilder: «The Dutch contribution to the discovery of the Arctic». *Spitsbergen symposium*, Arctic Centre, Groningen 1978, 7—26; B. S. d'Anglure: «The Route to China». I: *Unveiling the Arctic* (L. Rey, red.), *Arctic* 47, (4), 446—452; H. Wallis: «England's search for the Northern Passages in the 16th and early 17th centuries», *ibid.*, 453—72; B. J. Theutenberg: «Mare Clausum et Mare Liberum», *ibid.*, 481—92; J. Kr. Tornøe: «Lysstreif over Noregsveldets historie», *Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser Meddelelser* 56, Oslo 1944. I tillegg er Conway og Wieder, op.cit., og Ræstad, *Norges høihetsret* . . . konsultert.

- 2 Nansen, op.cit., 221, 291, 295; Theutenberg, op.cit., 482—83.
- 3 Nansen, 471 f.; Theutenberg, 483—86; Wallis, op.cit., 462—64.
- 4 Wallis, 454; Schilder, op.cit., 7.
- 5 Jfr. innledningen; Theutenberg, 483.
- 6 Schilder, 19; Theutenberg, *ibid.*; Conway, *No Man' Land*, 340.
- 7 Conway, 337—39, 360.
- 8 Jfr. Del 3, kap. 2.2.
- 9 Conway, 347; Theutenberg, 482—83; Ræstad, *Norges høihetsret . . .*, 3; P. R. Sollied: «Hvalfangsten fra Bergen i eldre tid», *BHFS* 24, Bergen 1919, 142; Sollied og Solberg, op.cit., 48—49. De fleste forfattere som har skrevet om disse forholdene, bemerker problemene med toponymien.
- 10 Den definisjon av folkerett vi benytter i det følgende er: Retten som gjelder for de selvstyrende samfunn i deres innbyrdes forhold. Jfr. Alf Ross: *Lærebok i folkeret*, 5. rev. utg., Kbh. 1980. Ross bruker «selvstyrende samfunn» i stedet for «stat», som er det vanlige, for å unngå en sirkulær definisjon: Stat defineres gjerne ut fra dens forhold til nettopp folkeretten.
- 11 Theutenberg, op.cit., 488.
- 12 *Ibid.*
- 13 *Ibid.*, 481, 488—90.
- 14 *Ibid.*, 490; G. Smedal: *Erhvervelse av statshøiher over polarområder*, Oslo 1930, 23 f.
- 15 *Ibid.*, 484—85.
- 16 Det følgende bygger på Theutenberg, op.cit., *passim*.
- 17 *Ibid.*, 483—84; Dalgård, op.cit., *passim*; Ræstad, op.cit., 6—8.
- 18 Ræstad, 6.
- 19 Theutenberg, 481—84.
- 20 Her sitert fra Theutenberg, 492.
- 21 Conway, 50; Mathisen, 3.
- 22 *Ibid.*, 69—70.
- 23 Mathisen, 3.
- 24 Gerritsz, op.cit., Ræstad, 12; Mathisen, 4.
- 25 Dalgård, 43—45.
- 26 *Ibid.*, 46—47; Ræstad, 100—02; Mathisen, 11—12.
- 27 Dalgård, 42; Ræstad, 3—5; Mathisen, 11.
- 28 Conway, 65, 69—70.
- 29 Dalgård, 53.
- 30 Ræstad, 5; Mathisen, 5—6.
- 31 Mathisen, *ibid.*; Smedal, op.cit., 25—27.
- 32 Mathisen, 8—9.
- 33 *Ibid.*; Muller, 207—08; Ræstad, 23.
- 34 Mathisen, 9; Dalgård, 53.
- 35 Ræstad, 23—24, 33—34.
- 36 Muller, 255—57.
- 37 Ræstad, 9; Muller 234—35. Muller mener dog at rettsspørsmålet ikke ble løst, men forble uavklart.
- 38 Muller, 87—88, 337—38.
- 39 Ræstad, 73—74.

5.3 Hvalfangsten — utbredelse og teknologi

5.3.1 Hvor foregikk fangsten?

I standardverkene om Svalbards historie leser vi gjerne om de mest berømte fangstfeltene, og særlig Smeerenburg har fått en prominent plass. Sammenholder vi de skriftlige kildene, får vi likevel inntrykk av at fangsten var spredd over et stort område. Når vi samtidig tar i betraktning de kulturminneregistreringer som er gjort i nyere tid, kan vi få et bilde av hvilken utstrekning hvalfangsten ved Svalbard hadde. Det vil også fortelle oss noe om omfanget, men her møter vi det problem at ikke alle fangstfeltene kan dateres. Det er neppe sannsynlig at alle områdene var i bruk samtidig.¹ Frem til 1630-årene foregikk en betydelig del av den nederlandske fangsten ved Jan Mayen, og i enkelte år var hovedflåten deres der. Vi vil ikke beskjefte oss med denne delen av fangsten, og

heller ikke med den hvalrossfangsten som fant sted på Bjørnøya i begynnelsen av århundret.² Vi regner også med at Smeerenburg skulle være tilstrekkelig omtalt (se ovenfor 4.3.2).

I de første 10 år av hvalfangsten synes den viktigste aktiviteten å ha vært konsentrert om vestkysten av Spitsbergen.³ Vi finner Muscovy Company på fangst i Hornsund, Bellsund, Isfjorden, Forlandsundet, Kongsfjorden, Magdalenafjorden og i «Fairhaven», som i de første tiår vel har vært navnet på området ved Sørgattet og Smeerenburgfjorden.⁴ Vi vet at engelskmennene hadde trankokerier på land flere steder her, men nasjonalitetsbestemmelsen er komplisert og det er vanskelig å avgjøre hvilke ovner som har vært brukt av de enkelte. Kildene tyder på at de engelske hvalfangerne hadde mer permanente landstasjoner med trankokerier og bygninger ihvertfall i Hornsund, Bellsund og Forlandsundet.⁵ Selv om faste kokerier tidlig kom i bruk, var det nok lenge vanlig at en trankjele ble provisorisk satt opp på stranden nær fangstfeltet. Zorgdrager nevner en rekke andre ruiner etter tranovner.⁶ Av Pellhams overvintringsjournal fra 1631 vet vi at nederlenderne hadde et trankokeri og en større bygning i Bellsund, men dette anlegget har antagelig engelskmennene overtatt etter delingen av fangstfeltene.⁷ Noordsche Compagnie etablerte seg på nordvesthjørnet av Spitsbergen, i området rundt Smeerenburg. Da de danske hvalfangerne måtte forlate Smeerenburg, bygget de et anlegg i Kobbefjorden på vestsiden av Danskøya.

De oktroierte kompanienes etableringer er det mulig å stedfeste med temmelig stor sikkerhet. Betydelig verre er det med alle fribytterne, de såkalte «interlopers». I årene før ca. 1620 må vi regne med at de konkurrerte med kompaniene på feltene langs vestkysten. Ifølge Gerritsz var det spanjoler og franskmenn i Grønfjorden, Trygghamna og Hornsund i 1612–13. Kompanienes egenmektige opptreden må imidlertid ha gjort det lite fristende. Hvalfangere fra Hull synes på et tidlig tidspunkt å ha søkt østover til Storfjorden og Edgeøya, kanskje allerede omkring 1620.⁸ Zorgdrager nevner også en omfattende fangst på østkysten (muligens Diskobukta), ved Edgeøya og faktisk så langt sør som Novaja Zemlja i første halvdel av 1600-tallet.⁹ Hans dateringer må imidlertid regnes som usikre. Det har vært vanlig å regne med at franske biskayere fangstet på nordkysten, noe navnet Biskayerhuken skulle tyde på. Stedet nevnes først i van der Brugges overvintringsjournal fra 1635, og da er det sannsynlig at feltet har vært i bruk av biskayere noen år til navnet festet seg.¹⁰ Vi vet også at franskmannen Jean Vrolicq etter bruddet med det danske kompaniet fangstet i Magdalenafjorden, og antagelig hadde en stasjon i den nåværende Hamburgbukta. Som navnet antyder ble dette stedet overtatt av tyske hvalfangere i 1640-årene. Det finnes også ovnsrester lenger nord og øst, i Hinlopenstredet og på Nordaustlandet, men det er sannsynlig at disse stammer fra en senere periode, ihvertfall etter 1650.¹¹

Den største usikkerhetsfaktoren gjelder de hvalfangere som enten kokte ut tranen ombord eller anbragte provisorisk utstyr på stranden. Det synes bare å ha vært ved de permanente landstasjonene at utstyr ble etterlatt: Ifølge tradisjonen var det franske biskayere som oppfant denne arkaiske «fabrikkskipeteknikken» (se nedenfor 5.3.2), som uten tvil må ha vært hasardiøs.¹² I tillegg var det dem som fanget hval i åpen sjø og flenset ved skutesiden, noe som foregikk så tidlig som i 1615 og ble stadig vanligere fra 1630-årene av.¹³ Det er naturligvis umulig å rekonstruere hvor disse har drevet fangsten. I den grad de ønsket å unngå konflikt med kompaniene, måtte de holde seg unna de permanente landstasjonene ved fjordene på vestkysten. Vi kan altså regne med at det ble fanget hval over det meste av strekningen fra Edgeøya, langs vestkysten av Spitsbergen og til et godt stykke østover på nordkysten.

De kartografiske kildene forteller lite om hvor selve fangsten foregikk, men de gir ihvertfall en indikasjon på hvilke deler av Svalbard hvalfangerne kjente. Allerede Edges kart fra 1625 viser et par hvalfangerslupper ved Kvalpynten på Edgeøya og vest av Tusenøyane.¹⁴ Dersom vi tillater ca. 10 års forskjell mellom tilegnelsen av geografisk kunnskap og representasjonen på et kart, vil for eksempel Donckers kart fra 1663 gi et bilde av hvalfangernes viten på slutten av vår periode. På kartet er hele Spitsbergen og Edgeøya med, og det er angitt ankerplasser både øst for Edgeøya og i Sorgfjorden og Lomfjorden i Hinlopenstredet.¹⁵ Kartmaterialet synes derfor å styrke inntrykket av fangstens store geografiske spredning.

5.3.2 Hvalfangstens teknologi

Som vi har sett er det mange forhold som tyder på at det ble fanget hval i åpen sjø allerede fra begynnelsen av (se ovenfor 5.1.2). Avstanden fra der hvor hvalen ble harpunert og til land, avgjorde vel om den kunne taues inn eller måtte flenses ved skutesiden. Og når kompaniene opptok de beste fjordene, var vel det grunn god nok for fribytterne til å utvikle en pelagisk fangst- og produksjonsteknikk. Det er altså snakk om to forskjellige teknikker, men det er neppe grunnlag for å hevde at den ene avløste den andre på et tidspunkt i utviklingen. Det er kanskje riktigere å snakke om en felles teknologi som kunne modifiseres og tilpasses de aktuelle forhold. På den annen side er det åpenbart at fangstteknologien må ha blitt raffinert og forbedret etterhvert som hvalfangerne fikk mer erfaring.

Kildesituasjonen er relativt god når det gjelder selve fangstteknikken, der Martens, Zorgdrager og Scoresby alle gir detaljerte beskrivelser av hvordan hvalfangsten foregikk. Vi har også beskrivelser fra før 1670-årene. En viss Mr. Grey skildret fangsten ved Svalbard i 1663, og forteller også i detalj hvordan trankokingen ble foretatt. Den eldste beskrivelsen vi har benyttet stammer fra Fotherbys tokt fra Muscovy Company i 1613.¹⁶ Muller gjengir også en nederlandsk beretning om hvalfangsten, som han mener stammer fra Noordsche Compagnies tid.¹⁷ Endelig har vi vignettene på Edges «Muscovy Company-kart» fra 1625, som i naivistisk strek beskriver trankokingen (se nedenfor, 5.3.3).

Før hvalfangsten ved Svalbard kom igang, var det bare baskere og muligens islendinger som behersket fangstteknikken i Arktis. Hvalfangere fra fransk og spansk Biscaya hadde drevet ved Labrador siden 1530-årene, og da aktiviteten kom igang i Ishavet, ble de ettertraktet personell.¹⁸ Det var et baskisk båtlag som drepte den første hvalen for Poole i 1611, og nederlendere, dansker, nordmenn og franskmenn måtte engasjere ekspertene de også.¹⁹ I den første tiden var nok ihvertfall harpunérene for en stor del baskere, men det er vanskelig å si hvor lenge de dominerte i fangstlagene. Ifølge Hacquebord var andelen av baskiske sjøfolk ombord i nederlandske hvalfangere omtrent 27 % i perioden 1612—39, men knappe 3 % i årene 1640—64.²⁰ Det er rimelig at også de andre nasjonene erhvervet ekspertise etterhvert. Likevel kan viktigheten av baskisk teknologi knapt overvurderes, både selve fangsten og den følgende tranproduksjon var det baskerne som lærte bort.²¹ Det ville ha vært umåtelig interessant å vite hvordan Svalbards historie hadde utviklet seg hvis de hadde holdt sin kunnskap for seg selv.

Det er lite som tyder på at teknologien endret seg vesentlig i perioden frem til ca. 1650. Antagelig ble redskapene noe forbedret etterhvert, men dette vet vi lite om. Etableringen av mer permanente kokerianlegg på land gjorde nok utvinningen mer effektiv, men produktiviteten var sikkert mer avhengig av hvalforekomst, fraktrater og tranpriser enn av produksjonsmetodene. En viktig endring skjedde da hvalfangerne generelt begynte å føre med seg spekket ukokt tilbake til fastlandet, en utvikling som skjøt fart omkring midten av århundret. Dermed ble det ikke behov for egne arbeidslag på land, mannskapet ble mindre spesialisert, og besetningen på skipene kunne reduseres fra 60—80 mann til omtrent halvparten. På den annen side synes gjennomsnittlig antall hval pr. skip å ha vært synkende, og det kostet jo å få kokt ut tranen i hjemlandet også.²² Teknologien var tilsynelatende uforandret, selv om produksjonen delvis foregikk andre steder. Da fangsten i isen for alvor tok til, krevde det naturligvis sterkere skip og dyktig sjømannskap, men is var jo heller ikke noe «nytt» for hvalfangerne. Med visse forbehold må vi derfor konkludere med at fangst- og produksjonsmetodene utviklet seg lite i vår periode.²³

5.3.3 Hvordan hvalfangsten ved Svalbard foregikk

I den første tiden var det en forholdsvis klar arbeidsdeling i hvalfangsten. Fangstskutene hadde gjerne både en skipper, som var sjef for sjøfolkene, og en «commandeur» som ledet selve fangsten. Større skuter var utstyrt med 4—6 hvalbåter eller «slupper» (chaloupes, sloepjes) som ble beman-

net av fire roere, en styrmann akter og harpunéren forut. Når utkikken så hvalen blåse, ble det ropt «Fall, fall!» og sluppen ble låret. Man forsøkte så å ro så tett som mulig opptil hvalen, slik at harpunéren kunne treffe dyret, helst bak sveivene eller blåsehullene der jernet satt best. Selve harpunen var festet til et forholdsvis kort treskaft. Når hvalen dykket, måtte skaftet løsne for at ikke jernet skulle rives ut igjen. Til harpunen var det festet en tynn, smidig og sterk line som ble kalt forgiengeren. Denne var utjæret slik at den skulle svulle i vannet og bli hard. Forgiengeren var gjort fast i selve linen, som var av tjæret hamp og mye tykkere. Ombord i hvalbåten hadde en mann (lijnschie-ter) ansvaret for at linen løp fritt etterhvert som hvalen dykket dypere. Linen skulle løpe over stavnen og ble fuktet med en svaber, slik at friksjonen ikke svidde treverket eller tauet. Når laget hadde fått «fast fisk», snudde roerne seg på toftene og la inn årene. Styrmannen passet på at båten hele tiden lå rett i forhold til linen. Dykket hvalen dypt, kunne det bli behov for å skjote på linen, og knep det likevel, kunne det skjotes på med line fra andre båter i nærheten. Når hvalen kom opp, rodde båtene innpå og stakk den med lanser, slik at den forblødde. En hval som ikke var utmattet, kunne knuse en båt med et slag fra sporen, og slike ulykker var nok ikke sjeldne.

Den drepte hvalen ble nå tauet inn til land eller til skipet for flensing. Skjedde flensingen ved skutesiden, ble hvalen gjort fast med hodet akterut, og et par slupper lagt utenfor. Spekkskjærene (spekksnijders) sto enten i båtene eller med brodder på selve hvalen. Med lange kniver ble det skåret en strime av spekket. De festet en krok i stykket, og taljet det ombord i skipet med en blokk fra riggen. Etterhvert som flensingen skjedde, ble hvalen rotert i vannet. Ombord sto «spekkhuggerne» klare til å kutte spekket i stadig mindre stykker som så ble lagt på fat for utsmelting senere, hvis de da ikke som enkelte franskmenn hadde en ovn på dekk.

Ble hvalen flenset ved land, dro de den gjerne så langt opp på stranden som mulig med spill. Gjorde de dette ved flo sjø, ble arbeidet lettere så snart vannet falt. På land var det satt svære kobberkjeler på et ildsted. I de første årene var det neppe murte ovner, men slike kom nok snart i bruk. I Smeerenburg var det bare en enkeltovn, de andre hadde to kjeler. Fra stranden ble de store spekkstykkene båret opp til kutterne (stagecutters) ved ovnen. Disse utgjorde tilsynelatende et eget arbeidslag i de første 20—30 årene. Samtidige bilder og arkeologiske utgravninger tyder på at det var to rekker med kuttere. Det var om å gjøre å få så små stykker som mulig, omtrent i fingerstørrelse, for at spekket lettere skulle smelte. Spekket ble øst opp i kjelene og kokt til tran. De utkokte spekkrestene (fritters) fyrte man med, men det ser ut til at hvalfangerne bragte med seg egnet brensel fra fastlandet til å gjøre den første varmen med. Den kokende tranen ble øst opp i store kjølekar med vann, slik at også urenheter ble skilt ut (tranen fløt oppå kjølevannet). Ofte var det 2—3 slike kar — båter ble også brukt til dette formålet — som var forbundet med hverandre med renner. Fra det siste karet ble tranen slått i fat (kordeler eller kvardeler på ca. 240 liter) som så ble rodd ombord i moderskipet.

Noter 5.3

- 1 Jfr. ovenfor, 5.1.2.
- 2 Muller, 134—38; Conway, 20—21, 91—95.
- 3 Jeg bygger i det følgende hovedsaklig på Conway og Muller, passim.
- 4 «Place-names of Svalbard», 131.
- 5 Conway, 84—85.
- 6 Zorgdrager, 177.
- 7 Conway, 149—50.
- 8 Conway, 128—29.
- 9 Zorgdrager, ty. utg. 1723, 172—73, 305—07.
- 10 «Place-names . . .», 68—69.
- 11 Dersom Hacquebords hypotese om isens utbredelse stemmer, støtter dette en slik oppfatning. Jfr. ovenfor, 5.1.2.
- 12 Martens, 124.
- 13 Hacquebord, 72.

- 14 Conway, 334—35.
- 15 Conway, 337—39; Wieder, plate 24.
- 16 Jfr. Martens, *Zorgdrager og Scoresby*, op.cit.; Mr. Grey; «The manner of the Whale-fishing in Greenland given by Mr. Gray to Mr. Oldenburg for the Society», *Register Book of the Royal Society of London II*, 1662—63, 308. Trykt i *Geographical Journal*, 1900, 631—36; R. Fotherby; «Narrative of a voyage to Spitsbergen in the year 1613 . . . with a description of the country, and the operations of the Whale-Fishery». Trykt i *Archaeologica Americana IV*, Boston Mass. 1860, 239—314. Jfr. Conway, 85—90. Begge fremstillingene er gjengitt i S. Molaug: *Hvalfangst på 1600-tallets Svalbard*, *Norsk Polarinstitutt Meddelelser 97*, Oslo 1968.
- 17 Muller, bilag XIII, 377—80. Beskrivelsen er hentet fra G. J. Saeghman: *Drie Voyagien gedaen na Groenlandt*, Amsterdam ca. 1640?
- 18 Om baskisk hvalfangst ved Labrador, se S. H. Barkham: «The Basque whaling establishments in Labrador 1536—1632 — a summary», *Unveiling the Arctic*, L. Rey (red.), Fairbanks, 515—19; J. A. Tuck: «Basque whalers in Southern Labrador», *Early European exploitation of the Northern Atlantic 800—1700*, Arctic Centre, Groningen 1981, 69—78.
- 19 Conway, 40—48. I Bergen nevnes f.eks. noen baskiske sjøfolk som kom til byen før sesongen 1616. Jfr. Dalgård, 72.
- 20 Hacquebord, 56—69.
- 21 Det er åpenbare likhetstrekk mellom anleggene på Labrador og på Svalbard. Jfr. Barkham og Tuck, op.cit., samt artikkelen: «Discovery in Labrador: A 16th Century Basque Whaling Port and Its Sunken Fleet», *National Geographic Magazine*, July 1985, 40—71.
- 22 Kildematerialet er utilstrekkelig utforsket på dette punktet. Undersøkelser jeg selv har gjort tyder på at gjennomsnittet kan ha ligget på 8—10 hval pr. båt i de første tiårene, for så å synke til ca. 6 i 1670-årene og nærmere 5 rundt 1700. Jfr. mitt foredrag ved KOMMITs Svalbardkurs 1985: «Svalbard og Europa 1600—1750» (mskr.).
- 23 Jeg regner her ikke med anvendelsene av tran og barder i hjemlandet. Siden etterspørselen synes å ha økt i takt med produksjonen, ble det trolig funnet stadig nye anvendelsesområder utover den tradisjonelle såpekokingen, belysningen og skinnberedningen. Jfr. Dalgård, 325—41.

5.4 Svalbard 1596—1650 — og videre

5.4.1 Hvem oppdaget Svalbard?

Det kan ikke herske tvil om at Willem Barentsz, Jan Cornelisz Rijp og Jacob Heemskerck oppdaget Svalbard den 17. juni 1596. Spørsmålet er om de virkelig var de første. Flere har påberopt seg æren for å ha besøkt øygruppen i Ishavet som de første, uten å underkjenne Barentsz oppdagelse. Englands gamle påstand om at Hugh Willoughby oppdaget Svalbard, må betraktes som endelig tilbakevist, ikke minst av britene selv. Russerne holder imidlertid på at pomorene var før nederlenderne på øygruppen, kanskje så tidlig som i det 15. århundre. Og ifølge norsk tradisjon er det Svalbardi som nevnes i islandske årbøker for året 1194, identisk med det nåværende Svalbard. Omdøpingen av Spitsbergen viser at dette var det offisielle syn etter 1920. Vi må kunne slå fast at endelige bevis for noen av de to siste hypotesene hittil ikke er funnet. Kanhende vil den intensive sovjetiske arkeologiske forskning, som i år (1986) går inn i sin niende feltsesong på Svalbard, kaste lys over pomorenes tidligste besøk. Tilsvarende levninger etter nordmenns besøk i middelalderen kan vi neppe regne med å finne; om de nå virkelig ferdedes i disse traktene, så er det helt usannsynlig at de overvintret eller hadde fangststasjoner på land. Vi er altså henvist til å gjette på grunnlag av det materiale som finnes og med utgangspunkt i vår kunnskap ellers om russiske og norske fangstfolk.

«Pomorer» betegner det «folk som bor ved havet» (av russisk «po» = ved og «more» = hav). Opprinnelig var det bønder fra det sentrale Russland, områdene ved Volga, som på 8—900-tallet flyktet fra fattige kår og føydal undertrykkelse. Noen av dem havnet ved Kvitsjøen i det 10. og 11. århundre. Her på den skrinne jorden måtte de ernære seg ved fangst og fiske, deres tradisjonelle landbruk var ikke tilstrekkelig å leve av. De spesialiserte seg på pelsdyrjakt, hvalross- og selfangst, kanskje også fangst av småhval som kvitfisk og vågehval. Produktene ble solgt til hele Europa via Novgorod og vel også Norge og Sverige. Gradvis ble fangsten på sel og spesielt hvalross flyttet nord- og østover. Ganske tidlig må de ha nådd til Kolguev og Novaja Zemlja, og ifølge russiske historikere også til Bjørnøya og Svalbard. Da engelskmenn og hollendere begynte å beseile områdene ved Kola og Kvitsjøen på slutten av 1500-tallet, var ihvertfall pomorer bosatt på den sørligste

av de to øyene som utgjør Novaja Zemlja.¹ Vi vet at pomorene etterhvert fulgte sine byttedyr stadig lenger nordover, til slutt helt til Svalbard. Det er ikke umulig at de kan ha nådd så langt nord allerede før 1596. Russiske arkeologer mener å ha gjort funn i russiske tufter på vestkysten av Spitsbergen som de daterer til 1564.² Når vi likevel finner det usannsynlig at russiske pomorer var på Svalbard så tidlig, har det sammenheng med usikkerheten som knytter seg til tolkningen av kilde-materialet. Vi skal utdype dette noe.

Det finnes tilsynelatende ingen russiske skriftlige kilder som støtter hypotesen. Som vi har sett mener sovjetiske forskere dette skyldes pomorenes analfabetisme. For Solovetsk-klosteret, som jo lå i kjerneområdet for pomorene, eksisterer det årbøker fra 1400-tallet.³ Det er sannsynlig at russisk oppdagelse og utnyttelse av et «nytt» land ville ha blitt registrert i slike kilder, men hittil har ikke sovjetiske historikere bragt frem slikt materiale. Når det gjelder Münzers berømmelige brev fra 1493, er tolkningen av «Grulanda» som Svalbard i beste fall usikker. Det samme gjelder det «Grønland» den «rydske styrrmand» Pavel Nikitič hevdet han beseilte årlig, slik det går frem av brevet fra Frederik II i 1576. I det siste tilfellet er det åpenbart at det var det gamle Grønland den dansk-norske kongen ønsket å få funnet igjen, ikke et Svalbard man på den tiden ikke kjente. Nå vet vi at det var kontakt mellom nordmenn og pomorer på Murmanskysten, og det er tenkelig at oppfatningen av et Grønland som strakte seg fra Europa til Amerika, eksisterte på begge sider av de dårlig definerte landegrensene. På 14- og 1500-tallet visste man neppe at Novaja Zemlja var en øy, eller rettere sagt to øyer. Vi tror derfor gjerne at Pavel Nikitič seilte til «Grønland» hvert år, og at det bodde folk (pomorer) på «Grulanda» som æret Moskva-fyrsten. Men dette «Grønland» svarer vel helst til Novaja Zemlja, ikke til Svalbard.⁴ Det er iverthvertfall en rimelig tolkning, hvis — som vi tror — forestillingen om en landfast forbindelse mellom Grønland og Bjarmeland fremdeles var levende blant folk i nord. Det er også bemerkelsesverdig at en russisk fangstaktivitet på Svalbard i det 16. århundre ikke skulle ha blitt kjent i Europa når vi tar i betraktning pomorenes kontakt med nordmenn, briter og nederlendere. I 1596 seilte Barentsz langs hele nordvestkysten av Novaja Zemlja uten å støte på russere.⁵

Det samme argumentet kan overføres på hvalfangstperioden ved Svalbard. Vi har sett i forrige kapittel at hele vestkysten av Spitsbergen tidlig ble beseilt og kartlagt av hvalfangerne, områdene ved Edgeøya var godt kjent allerede omkring 1620, og det meste av øygruppen med unntak av Nordaustlandet var kartlagt omkring midten av 1600-tallet. Likevel finnes det ikke en eneste hentydning til russiske pomorer i kilder fra denne tiden. Det virker helt usannsynlig at hvalfangerne skulle ha oversett fangststasjoner på land eller pomorenes karakteristiske lodjer, og det er vanskelig å forstå at ikke russisk tilstedeværelse på noen måte skulle ha nedfelt seg i beretningene fra perioden. Med forbehold om at arkeologiske undersøkelser skulle motbevise det i fremtiden, vil vi derfor avvise som usannsynlig at pomorene drev regulær fangst på Svalbard så tidlig som på 15—1600-tallet. At pomorer kan ha blitt ført dit av uvær eller foretatt en oppdagelsesreise eller to, kan imidlertid ikke utelukkes.

Den samme strenge kritikk må vi anvende overfor hypotesen om tidlige norske besøk på Svalbard. For det første må vi skille mellom nordmenn og islendinger/grønlandinger. Vi har ingen direkte vitnesbyrd om reiser fra Nord-Norge til Svalbard i middelalderen. Fra Nord-Norge til Sørkapp på Spitsbergen er det ca. 650 km, og Bjørnøya ligger omtrent midtveis. Avstanden skulle derfor ikke skremme vante sjøfolk, og vi vet at norske fangstfolk på 1800-tallet rodde og seilte til Svalbard i åpne fembøinger.⁶ Francesco Negri nevner i sin Norgesbeskrivelse fra 1664—65 at lappene i Finnmark hvert år dro på hvalfangst til Spitsbergen.⁷ Opplysninger om tidligere besøk er hittil ikke bragt frem. Av mangel på kildeopplysninger må vi derfor avvise hypotesen, hvor sannsynlig den enn måtte fortone seg.

Når det gjelder reiser fra Island og eventuelt Grønland stiller saken seg noe annerledes. Avstanden herfra til Svalbard er riktignok noe lengre, men på den annen side en «naturlig» rute: Følger man iskanten nordover fra Øst-Grønland, slik hvalfangerne på 1700-tallet gjorde, kan man knapt unngå å komme til Svalbard. Dessuten har vi altså kildeopplysninger som sier at Svalbard ble «fun-

net» i 1194, og seilingsbeskrivelser fra 1200-tallet som angir avstanden til «4 døgr haf».⁸ Det er neppe trolig at forfatterne av årbøkene og seilingsbeskrivelsene ville ha nevnt Svalbard dersom navnet bare betegnet iskanten. Det er antagelig snakk om et land, og dette landet var forskjellig fra det Grønland de kjente. Det er vel heller ikke unaturlig at disse nysgjerrige og sjøfarende folk skulle ha utforsket havet nordover og kommet til Svalbard, hvor mulighetene for egg- og dunsanking, fangst på sel, hvalross, bjørn og rein må ha vært gode i sommersesongen. På den annen side virker angivelsen av seilingstiden altfor snau, ihvertfall hvis Nansen har rett i at det dreier seg om halvdøgn.⁹ J. Kr. Törnøe, som regner med at kursforskriftene opererer med hele døgn, mener distansen kunne tilbakelegges med en gjennomsnittlig fart på 8,5 sjømil pr. vakt, og viser til at en kopi av Gokstadskipet gjorde 10 mil under gunstige forhold på turen til Amerika.¹⁰ I alle fall er det heftet store usikkerhetsmomenter til disse angivelsene, og de kan vanskelig anvendes som bevismateriale. Innførselen «Svalbardi fundinn» er vel også for kortfattet til å bevise noe som helst. Mens det ut fra allmenne betraktninger virker sannsynlig at islendinger eller grønlandere har besøkt Svalbard på 11–1200-tallet i oppdagelses- og/eller fangstøyemed, må vi likevel konkludere med at kilde-materialet ikke tillater sikre slutninger om en oppdagelse av øygruppen fra Island eller Grønland.¹¹

Etter å ha stilt store spørsmålsteget ved både pomor- og vikinghypotesen, står vi altså igjen med den konklusjon at Barentsz og hans folk oppdaget Svalbard i 1596. Det er ihvertfall sikkert.

5.4.2 *No Man's Land*

Av det som er skrevet ovenfor går det frem at vi anser Svalbard for å være et uoppdaget, om enn kanskje ikke usett land før 1596. Ved første øyekast virker skillet mellom uoppdaget og usett spissfindig, men det ligger realiteter bak. Før meldingene om Barentsz ekspedisjon nådde Europa utpå høsten 1596, hadde ingen nasjon fremmet noe krav om overhøyhet over dette øyriket spesielt. Det vi kan gå ut fra forelå, var et generelt krav om suverenitet over «Nordhavet» og Grønland fra den dansk-norske konges side. Folkerettslig stilte vel dette kravet på linje med Spania og Portugals i sydligere havstrøk (se ovenfor 5.2.2): det baserte seg på prinsippet om det lukkede hav. Noen endring i forholdet fant ikke sted før 17 år senere, da England erklærte Svalbard «King James His New-Land» på grunnlag av en halv-privat okkupasjon foretatt av Muscovy Company. At man på offisielt hold i England selv tvilte på gyldigheten av en slik okkupasjon, viser det faktum at kong James parallelt sonderte mulighetene for å få Christian IV til å avstå sine rettigheter. Som vi har vist, gjorde ikke de nederlandske Generalstatene noe krav på overhøyhet gjeldende, men forbeholdt seg retten til fri adkomst og utnyttelse av ressursene.

Det er et spørsmål om den engelske okkupasjonen hadde noe folkerettslig grunnlag. Selve okkupasjonshandlingen bærer sterke likhetstrekk med lignende seremonier ved kolonierhvervelser: Baffin og Fotherby satte opp kongens våpen flere steder på nordvestkysten, og i Magdalenafjorden ble det arrangert en seremoni hvor landet ble proklamert engelsk og et stykke jord ble bragt med til England som symbol på erhvervelsen.¹² I den diplomatiske kontakt med utlandet gjorde også den engelske kongen det klart at han anså Svalbard som okkupert av England. I moderne folkerett tilsvare vel dette okkupasjon i regjeringens navn og notifikasjon av fremmede stater, som begge deler blir regnet som nødvendige betingelser for erhvervelse av suverenitet.¹³ Hvorvidt dette var gjeldende folkerett i samtiden, er vanskelig å uttale seg om. Siden vi finner tilsvarende adferd ved andre okkupasjoner fra slutten av 1500-tallet, er det vel rimelig at det var en viss presedens for britenes handling, og at dette mønsteret ble sedvanen folkeretten bygger på.¹⁴ To problemer reiser seg imidlertid i forbindelse med okkupasjonen. For det første er det klart at den var ugyldig dersom det allerede forelå et legitimt krav på landet. Vi må anta at også samtidig folkerett forutsatte dette. Hvis vi aksepterer at et norsk krav allerede gjaldt, kommer spørsmålet om legitimiteten av dette kravet. Vi opererer her med relative begreper, og spørsmålet kan neppe besvares entydig. Det synes klart at det ikke forelå noen okkupasjon fra norsk side, ihvertfall. Det andre problemet knytter seg til de spesielle forhold i polarområdene. Normalt, ifølge moderne folkerett, skal en okkupasjon også innebære en

form for etablering av lokal myndighet eller administrasjon for at den skal betraktes som «effektiv». Det er altså snakk om en myndighetsutøvelse.¹⁵ Kravene til myndighetsutøvelse i ubebodde områder er imidlertid små, og kan i noen grad kompenseres ved aktiv tilstedeværelse i form av kolonisering, jakt, fiske og så videre. På Svalbard ble koloniseringsplanene bare et intermesso, og i Arktis generelt er dette kravet vanskelig å oppfylle.¹⁶ Igjen blir det et spørsmål om hva samtidens folkerett forutsatte, noe vi altså ikke er i stand til å svare på. Det folkerettsjuristen Alf Ross kaller «effektivitetsprinsippet», det vil si en effektiv utfoldelse av den okkuperende stats maktorganer, oppfylte nok ikke britene. Gabriel Kruses mislykte tokt for Christian IV i 1615 viser at heller ikke Danmark-Norge maktet å oppfylle noe krav om effektiv håndhevelse av suverenitet.

Ved siden av okkupasjon og notifikasjon, er det en tredje forutsetning for suverenitetserhvervelse, nemlig oppdagelse. Juristene legger varierende vekt på dette elementet, men at det ble oppfattet som sentralt i samtiden, vises av at England øyeblikkelig påberopte seg Willoughbys oppdagelse til støtte for kravet. Gerritsz la da også stor vekt på å tilbakevise denne påstanden, og ettertiden har gitt ham rett. Det er uklart, også i moderne folkerett, om oppdagelse er en nødvendig betingelse for okkupasjon.¹⁷ Man synes imidlertid å være enige om at oppdagelse ikke er en tilstrekkelig betingelse.¹⁸ I samtiden har nok synet på dette spørsmålet vært delt. Antagelig sto oppdagelse sterkt som grunnlag for rettighetserhvervelse, for eksempel i koloniene i Amerika og Asia.¹⁹ Men både Nederland og Danmark-Norge avviste krav om rettigheter basert på oppdagelse, dog ut fra forskjellig grunnlag.

Spørsmålet om retten til Svalbard er altså innfløkt, og en summarisk behandling som den vi gir her, kan ikke gi dekkende svar. Vi kan imidlertid konstatere tre ting: For det første synes ingen av de krav som ble fremsatt å ha vært ubestridelige etter det vi antar var gjeldende folkerett. Det eksisterte forskjellig praksis, og ettersom folkeretten bygger på sedvane, kunne den heller ikke i samtiden gi klare retningslinjer.²⁰ Dernest er det klart at ingen nasjon maktet å utøve effektiv overhøyhet gjennom regulering av adkomst, fangst og så videre, bortsett fra helt lokalt og/eller i kortere perioder.²¹ For det tredje var adgangen til Svalbard i praksis fri, med unntak av de områder hvor kompaniene etablerte mer eller mindre permanente stasjoner. De «rettigheter» hvalfangerne skaffet seg baserte seg altså på hevd og på stilltiende eller muntlige avtaler om ikke-innblanding. Tidlig i 1620-årene var dette blitt en etablert praksis som muliggjorde en forholdsvis fredsommelig utnyttelse av ressursene i havet. Med utgangspunkt i at folkeretten blir til gjennom sedvane og avtaler, må vi konkludere med at Svalbard ble et «no man's land», eller kanskje rettere — et allemannsland. Dette betyr ikke at vi ser bort fra det engelske eller særlig det dansk-norske suverenitetskrav og avviser deres folkerettslige grunnlag. Men vi må, med en porsjon kynisme, slå fast at de rådende maktforhold ble avgjørende for Svalbards status, slik de ble det ellers i verden. England kom til denne erkjennelse allerede i 1620-årene. I Danmark-Norge tok det noe lenger tid, og kravet ble vel aldri formelt oppgitt.²²

5.4.3 Norge og Svalbard

Da hvalfangerne forlot landstasjonene på Svalbard i annen halvdel av det 17. århundre, ble deres plass tatt av russiske fangstfolk.²³ Pomorene konsentrerte seg om pelsdyrfangsten, det vil si bjørn, rev og rein. I tillegg jaktet de på sel og hvalross, visstnok også kvitfisk (hvithval, beluga), og de sanket egg og dun, alt ettersom årstiden tillot det.²⁴ Fangstgrunnlaget deres var altså mye mer variert enn hvalfangernes, og de må derfor ha vært mindre sårbare for «dårlige år». En annen vesentlig forskjell var at de drev helårsfangst, de bygde hytter og bistasjoner, og de synes å ha vekslet mellom de forskjellige fangstterrengene for ikke å pine ut ressursgrunnlaget.²⁵ Fangsten var altså meget godt tilpasset arktiske forhold, og dette gjorde nok sitt til at pomorene holdt aktiviteten igang så lenge.

Pomorene seilte til Svalbard i sine flatbunnede, åpne «lodjer» (russ. «lad'ja» = stor, åpen båt) på 60–160 tonn, ofte via Vardø, hvor de gjerne tok med seg en fest før overvintringen, skal vi tro Charitonov.²⁶ De dro hjemmefra i slutten av juli, og brukte ifølge Obručev 50 dager på overfarten

til Svalbard.²⁷ De ble satt i land ved sine fangststasjoner, og båtene vendte hjem. Neste sommer ble partiene hentet inn og nye mannskaper satt ut. Fangstfolkene var rustet ut av kjøpmenn, kompanier eller klostere, og de hadde lott i utbyttet etter sesongen. Lønnen etter et år på Svalbard kunne variere fra 50 til 200 rubler, alt etter utbytte, ansiennitet og individuell dyktighet.²⁸ Omfanget av aktiviteten vet vi foreløpig lite om. Conway antar at neppe mer enn 3—4 russiske bosetninger (hovedstasjoner?) var i bruk til enhver tid.²⁹ Vize dokumenterer at det i 1797 dro 5 båter med 110 mann til Svalbard, året etter ble det sendt 8 båter med minst 163 mann, og neste år igjen 5 båter med 87 fangstfolk, altså et snitt på 120 mann i året.³⁰ Conways anslag synes derfor lavt. Langs praktisk talt hele kysten av Svalbard finnes tufter etter pomorenes vinterkvarterer, men det er nok riktig at alle stasjonene ikke var i bruk samtidig. Omkring 1850 opphørte den russiske overvintringsfangsten på Svalbard.

På dette tidspunkt hadde pomorene hatt konkurranse av norske fangstfolk i et par tiår.³¹ Nordmennene satset kanhende i første omgang på sommerfangst, og det er ikke usannsynlig at de første fremstøt ble gjort mot Bjørnøya allerede omkring midten av 1700-tallet. Det første dokumenterte forsøk vi kjenner er Hammerfest-kjøpmannen Peter Chr. Bucks reise nordover i 1778.³² Han kom imidlertid ikke i land på grunn av isen, og måtte oppgi forsøket. Året etter allierte han seg med en russisk skipper som skulle til Bjørnøya, men også denne turen ble avbrutt. Når Buck-familien ikke ga opp med dette, kan det ha sammenheng med at dansk-norske myndigheter på denne tiden ga premier til den som ville drive hval- og selfangst i Ishavet.³³ I 1790 kjøpte de en hvalfanger i København, men heller ikke denne gang ble det noen fangst. Så, i 1794, rustet de ut en skute for overvintring på Bjørnøya, og denne gang lyktes de, selv om utbyttet ble beskjedent.³⁴ Interessant nok forteller Keilhau at Buck i 1795 rustet ut en ny ekspedisjon, denne gang til Spitsbergen og sammen med russiske fangstfolk. Fangsten gikk godt, men utbyttet ble slett på grunn av uenighet i fangstpartiet.³⁵

Først på 1800-tallet ble det fart i den norske Svalbard-fangsten, i begynnelsen mest sommerfangst, senere overvintringer. Keilhau opplyser at det fra Hammerfest dro ialt 71 mann på overvintring på Spitsbergen og Bjørnøya i årene 1824—26, mens 16 skuter med tilsammen 163 mann dro på sommerfangst.³⁶ Fra samme by gikk det 73 båter nordover på fangst i årene 1827—30, mens Tromsø i samme periode sendte 13.³⁷ Svalbard fikk stor betydning for begge disse byenes økonomi, ihvertfall i perioder. Forøvrig er den norske ishavsfangsten på 1800-tallet så godt dekket i lett tilgjengelig litteratur at vi neppe behøver å beskjeftige oss mer med den.³⁸

På 1800-tallet tok også den vitenskapelige utforskningen av Svalbard til. Keilhau var pioneren i 1827, men senere kom flere andre nasjoners forskere til. Særlig var svenske naturvitenskapsmenn aktive, og mange steder på Svalbard har fått navn etter Nordenskiöld, Nathorst, Torell, De Geer og andre. I 1863 ble hele Svalbard for første gang omseilt av ishavsskipperen Elling Carlsen fra Tromsø — fangst og forskning gikk hånd i hånd. Turister oppdaget snart øygruppen: Først og fremst britiske rikfolk i sine yachter, med lord Dufferin som den første allerede i 1856. I 1871 gikk en liten turistdamper fra Hammerfest til Svalbard, og i 1896—97 hadde Vesteraalens Dampskibsselskap en ukentlig rute fra Tromsø til Adventfjorden. Norske og nederlandske hvalfangere krysset i farvannene, og selveste Svend Foyn seilte ved Svalbard.³⁹

Ved århundreskiftet startet også den industrielle aktiviteten, som et resultat av den vitenskapelige utforskningen og de mange besøk Svalbard etter hvert hadde fått. Skipper Søren Zakariassen blir vanligvis tilskrevet æren for å ha fraktet den første last med Svalbard-kull til Tromsø i 1899, og allerede året etter ble det dannet et kullkompani med interessenter fra Trondheim. De drev noen år i Adventfjorden, inntil selskapet ble kjøpt opp av den amerikanske rikmannen John M. Longyear og hans Arctic Coal Company i 1905. Andre selskaper dukket opp som paddehatter, og det ble et «rush» etter å sikre seg felter på Svalbard. Det var ikke bare kull man var interessert i; det ble startet drift på gips, marmor, koprolitt og andre mineraler.⁴⁰

En konklusjon man kan trekke etter denne korte gjennomgangen er at den svensk-norske unionen ved inngangen til det 20. århundre hadde fått betydelige interesser på Svalbard: Norge først og fremst gjennom fangst og etterhvert industriell aktivitet, Sverige gjennom sin store innsats i polar-

forskningen. Samtidig var det klart at Svalbard igjen var i ferd med å bli internasjonalisert, slik landet var under hvalfangstperioden. Statusen som «terra nullius» — ingenmannsland — var det ingen lenger som tvilte på.⁴¹ Likevel var det i Norge og Sverige at planene om en kolonisering dukket opp. I 1867 søkte et par fangstmansfamilier fra Tromsø om statlig bidrag til å bosette seg på Verleghenuken. På stiftamtmannens anbefaling avslo departementet søknaden.⁴² I Sverige ivret Norden-skiöld og andre polarentusiaster for en mer permanent etablering på Svalbard, og i 1870 begynte regjeringen i Stockholm å sondere mulighetene for en erhvervelse av landet. Nordenskiöld søkte kongens beskyttelse over en koloni han ville anlegge på Kapp Thordsen i Isfjorden. Interessant nok anså man det for mest hensiktsmessig å få lagt Svalbard inn under Norge, og året etter ble regjeringen i Kristiania forelagt saken. Spørsmålet vakte ingen begeistring i norske regjeringskretser; man anså at Norge ikke hadde noe å tjene på å endre Svalbards politiske status. På den annen side var Norge den naturlige «arving» til Svalbard, dersom en endring skulle finne sted, mente man. Statsråd i Stockholm besluttet likevel å sende en henvendelse til interesserte makter, der kongen forsikret seg om at det ikke var innvendinger mot en besittelse av dette herreløse land.⁴³ På ett unntak nær kom det ikke innvendinger, men flere av statene forbeholdt seg retten til fri adgang og utnyttelse av naturressursene. Unntaket var Russland: Her ble det reist en opinion mot den planlagte annek-sjon, og den russiske regjering reservert seg mot en endring i Svalbards status. På bakgrunn av denne reaksjonen besluttet statsråd i Stockholm å oppgi planen, og den norske regjering sluttet seg til.⁴⁴

I Norge økte imidlertid interessen for Svalbard, kanskje på grunn av at fangsten på og ved Svalbard tok seg opp. Den nasjonale selvfølelse var vel også i ferd med å vokse, og en mann som Fridtjof Nansen gjorde sitt til å stimulere interessen for polarområdene. I 1892 behandlet den norske regjering Svalbard-spørsmålet på nytt, men uten at konkrete planer kom ut av det. Fire år senere — like etter at Nansen kom tilbake fra Fram-ekspedisjonen — ble det reist krav i pressen om at Svalbard burde gjøres til norsk territorium. Det var særlig venstrepressen som var aktiv. Et mer offisielt skritt i samme retning var opprettelsen av et norsk posthus i Adventfjorden i 1897. Den gryende gruvedriften ved århundreskiftet og motsetningen mellom Norge og Sverige aktualiserte spørsmålet enda mer. Omkring 1907 var stemningen i den russiske regjering snudd, men Norge kunne knapt risikere en forverring av forholdet til Sverige ved å gå til okkupasjon av Svalbard på det tidspunkt.⁴⁵ I stedet innkalte den norske regjering til en internasjonal konferanse om Spitsbergen i 1908. Konferansen trådte imidlertid ikke sammen før i 1910, og da bare med deltagelse av Norge, Sverige og Russland. De forslag som ble lagt frem innebar alle en form for condominium — fellesstyre. Et konvensjonsutkast ble sendt de andre interesserte maktene, men høstet motbør både i Berlin, London og Washington. En ny konferanse ble holdt i Kristiania i 1912. Fremdeles hadde de øvrige nasjoner sterke innvendinger, og i USA ble det utarbeidet et eget konvensjonsutkast. Mens stormakten rustet til krig, ble det i all hast arrangert en tredje konferanse sommeren 1914 der alle interesserte land ble invitert. «Nordstatene» gikk nå lenger i å imøtekomme innvendingene fra blant andre Tyskland og USA, men konferansen måtte avbrytes uten resultat i juli. Krigen satte en stopper for videre diskusjoner.

I løpet av krigsårene var store deler av gruvedriften på Svalbard kommet over på norske hender. Fordelene ved å være selvforsynt med kull ble demonstrert med all ønskelig tydelighet. I Brest-Litovsk-avtalen av 1918 ble det bestemt at Russland og Tyskland etter krigen skulle anmode Norge om å innkalle til en ny Spitsbergen-konferanse, noe som vakte oppsikt i alliert presse. Samtidig arbeidet den norske sendemann i Paris, Wedel-Jarlsberg, for at Svalbard-spørsmålet skulle bli tatt opp på den fredskonferansen som snart måtte komme. Han synes tildels å ha virket på privat initiativ.⁴⁶ Uansett ble initiativet kronet med hell: Svalbard ble virkelig bragt opp på dagsordenen i Paris. Slik krigen hadde utviklet seg, sto Norge i en gunstig posisjon. Landet hadde erhvervet betydelige interesser på Svalbard, det var nøytralt og ansett for å være «harmløst» i politisk forstand. Slike forhold må ha spilt inn da spørsmålet kom opp på konferansen. Norge kunne satse på at stormaktenes interesser ble satt opp mot hverandre, slik at en tilkjenning av suvereniteten til Norge ble ansett for å

være den enkleste løsning. Samtidig måtte stormaktene sikre sine egne interesser. Løsningen ble en utstrakt internasjonalisering av Svalbard: Norge ble tilkjent «den fulle og uinnskrenkede suverenitet», men signatarmaktene skulle ha lik rett til adkomst og utnyttelse av økonomiske ressurser.⁴⁷ Norge ble pålagt å utarbeide en bergverksordning for dette formål. Den 9. februar ble Svalbardtraktaten undertegnet i Paris. Problemene var imidlertid ikke over for Norges del. Først skulle det ryddes opp i det kaos av motstridende utmålskrav som hersket, og ikke minst måtte Stortinget ta stilling til hvilken tilknytningsform Svalbard skulle ha til Norge. Det første spørsmålet ble løst med assistanse av den danske jurist dr. Kristian Sindballe, forøvrig med god hjelp av Adolf Hoel. Etter en tildels opphetet debatt i Stortinget ble «Lov um Svalbard» vedtatt i 1925 med formuleringen «Svalbard er en del av kongeriket Norge».⁴⁸ 14. august 1925 ble det norske flagget heist på Skjæringa i Longyearbyen. Svalbard var blitt en del av Norge.

Noter 5.4

- 1 Heintz, op.cit., 95—97; M. I. Belov: *Po sledam poljarnych ekspeditsij*, Leningrad 1977, 64—67. Belov mener pomorene kan ha nådd Novaja Zemlja så tidlig som i 1032.
- 2 Dateringen av tuftene er gjort ved hjelp av dendrokronologisk analyse, som altså viser treverkets alder. Jfr. artikkel av V. F. Starkov i *Pravda*, oversatt av U. Husås, Tromsø museum, 1983, Kulturvernet for Svalbards arkiv. Starkov sier ingenting i artikkelen om dateringen gjelder treverket som sådan eller hele tuften. Det er m.a.o. spørsmål om det er benyttet stedlig drivtømmer (som kan være hundrevis av år gammelt), eller tømmer bragt med fra fastlandet. Dateringen av tuften innebærer altså metodiske problemer.
- 3 Se f.eks. B. A. Rybakov (red.): *Letopisi i chroniki 1980*, Moskva 1981, 147 f.
- 4 Jfr. A. Bugge et al.: *Den norske sjøfarts historie I*, Kra. 1923, 359, n. 16. Bugge nevner Nikitič-beretningen, men mener dette Grønland «maa sandsynligvis ogsaa søkes øst for Hvitehavet».
- 5 Jfr. Belov, op.cit., 66—67. Belov beskriver Barentsz tokt og nevner ingenting om at han så pomorer på denne delen av øya. Dette var endog i august 1596, dvs. på slutten av fangstsesongen. Barentsz, som etter kartet fra 1598 å dømme, foretok en grundig beseiling av hele kysten, burde ha sett pomorer om der var noen.
- 6 F.eks. den kjente fangstmannen Sivert Brækmo fra Vardø i 1892. Jfr. O. Lønø: «Norske fangstmenns overvintringer III», *Norsk Polarinstittutt Meddelelser 105*, Oslo 1976, 66.
- 7 L. Daae: «Italieneren Francesco Negriss reise i Norge 1664—65», *Historisk Tidsskrift*, 2. rk., 6. bd., Kra. 1888, 137. Mer sannsynlig er det hvalrossfangst det er snakk om, muligens ved Bjørnøya.
- 8 Jfr. J. Kr. Tormøe: «Lysstreif over Noregsveldets historie», *NSIU (NP) Meddelelser 56*, Oslo 1944, 54—67. Iflg. Nansen (*Nord i tåkeheimen*, 411, 414, n.1) svarer de gamle seilingsbeskrivelsenes døgn til halvdøgn.
- 9 Jfr. noten ovenfor.
- 10 Tormøe, op.cit., 66—67. Han tar imidlertid lite hensyn til drivisen og den kraftige Øst-Grønlandsstrømmen som vel må ha sinket seilassen. Til sammenligning gjorde Ragnar Thorseth 7—8 mil pr. vakt med «Saga Siglar» på turen fra Sunnmøre til Island i 1983.
- 11 Med grønlendere menes det her selvfølgelig norske eller islandske kolonister på Grønland.
- 12 Conway, 69—71. Han viser til lignende spanske skikker.
- 13 G. Smedal: *Erhvervelse av statshøyhet over polarområder*, Oslo 1930, 34—35; W. Lakhtine: «Rights over the Arctic», *American journal of international law 24* (1930), 704.
- 14 Conway, ibid.
- 15 Smedal, op.cit., 35—41; Lakhtine, op.cit., ibid.; Ross, *Lærebok i folkeret*, 197—99.
- 16 Lakhtine, ibid.; Ross, 198—99.
- 17 Lakhtine, ibid.; Ross, 199. Begge disse forfattere mener at oppdagelse hverken er en nødvendig eller tilstrekkelig betingelse for okkupasjon. Mathisen synes å mene at dersom engelskmennene virkelig hadde oppdaget Svalbard, ville okkupasjonen formelt ha vært i orden. Jfr. *Svalbard i internasjonal politikk*, 6.
- 18 Jfr. noten ovenfor.
- 19 Helt parallelt er dog ikke dette, ettersom det vanligvis var snakk om kolonier, dvs. bosetninger, handelsstasjoner osv.
- 20 Ross, 26—27.
- 21 F.eks. engelskmennene i 1612—13 på vestkysten av Spitsbergen eller nederlenderne i Smeerenburgområdet.
- 22 Ræstad, *Norges høihetsret . . .*, 9, 43, 75—77. Ifølge Ræstad ble ikke suverenitetsspørsmålet bragt opp etter 1641.
- 23 Med forbehold om at pomorene kan ha etablert seg på Svalbard enda tidligere. Jfr. ovenfor 5.4.1.
- 24 Vize, op.cit., 81—82.
- 25 Keilhau, op.cit., 157—58.
- 26 Charitonov, op.cit. Her sitert fra Conway, 238—39.

- 27 Obručev, op.cit., 6; Conway, 240. Begge bygger antagelig på Charitonov.
- 28 Conway, ibid.; Obručev, 12.
- 29 Conway, 238.
- 30 Vize, 84.
- 31 Etter alt å dømme drev norske hval- og selfangere fra Bergen i farvannene ved Svalbard og Jan Mayen allerede på 1700-tallet. Jfr. P. R. Sollied: «Den bergenske Grønlandsfart i tiden efter Egede», *NGS Årbok 1919—21*, passim.; C. Pontoppidan: *Hval- og Robbefangsten udi Strat-Davis, ved Spitsbergen og under Eilandet Jan Mayen . . .* Kbh. 1785, passim.
- 32 P. K. Reymert: «Hammerfest — Norges første ishavsby 1778—1820», *Heimen XVIII* (1980), 285—94.
- 33 Se Plakat av 13.10.1784, do. 18.12.1789 — Schou, VIII, X; Sollied, op.cit., 82—83.
- 34 Reymert, ibid.
- 35 Keilhau, 232.
- 36 Keilhau, 244—45.
- 37 Reymert, op.cit., 293.
- 38 Se f.eks. A. Helland: *Norges land og folk XIX*: «Tromsø amt», Kra. 1899, 409—433; ibid. *XX*: «Finmarkens Amt», alm. del, Kra. 1905, 707—21; G. Isachsen: «Folk, fangst og færder», *NGS Årbok 1916—19*, Kra. 1921, 121—250; O. Lønø: «Norske fangstmenns overvintringer I—III», Oslo (NP), 1972—76. Dessuten gir byhistoriene for Tromsø og Hammerfest gode innføringer i stoffet: N. A. Ytreberg: *Tromsø bys historie I*, Oslo 1946; J. Sivertsen: *Hammerfest 1789—1914*, Hammerfest 1973. Forøvrig henvises til litteraturlisten.
- 39 Jeg har her i det vesentlige bygget på Isachsen, op.cit.
- 40 Den industrielle aktivitet er fylldigst behandlet av Hoel, op. cit. Et interessant bidrag til den amerikanske kulldriften er levert av N.H. Dole: *America in Spitsbergen. The Romance of an Arctic Coal-Mine*, Boston 1922.
- 41 I det følgende er fremstillingen i stor grad bygget på T. Mathisen: *Svalbard i internasjonal politikk 1871—1925*, Oslo 1951.
- 42 Mathisen, 20—21.
- 43 Ibid., 23—26.
- 44 Ibid., 27—31.
- 45 Ibid., 59—68. Foranledningen var et arbeideropprør i et britisk selskap på Svalbard, der Norge ble anmodet om å sende opp et marinefartøy for å gjenopprette ro og orden. Saken løste seg imidlertid av seg selv uten militær eller politimessig innblanding.
- 46 Ibid., 164—65.
- 47 Ibid., 157—240. Jfr. Svalbardtraktaten, gjengitt av Mathisen i bilag.
- 48 Ibid., 241 f., 288—91.

5.5 Avslutning

I dette arbeidet har vi forsøkt å se hvordan 15 viktige fremstillinger behandler spørsmålet om oppdagelsen av Svalbard, hvordan hvalfangsten utviklet seg og hvordan landets politiske og folkerettslige status var i perioden 1596—1650. Deretter undersøkte vi hvordan standardverkene, våre «klassikeres» fremstillinger stemmer overens med de nyeste forskningsresultatene. Enkelte forskjeller har vi funnet, men i det store og hele kan vi ikke se noe grunnlag for en total omvurdering av Svalbards eldste historie. Et unntak er her synet på Smeerenburgs størrelse før 1650, men dette forblir en detalj. Dette betyr naturligvis ikke at vår viten om Svalbards fortid er komplett og endelig. Fremdeles vil det være behov for inngående studier, både av de enkelte nasjoners virksomhet, og kanskje spesielt den europeiske hvalfangst som en helhet; studiene i Svalbards historie har hittil vært gjennomgående nasjonalt preget. Likevel står det fast at de gamle autoriteter fremdeles representerer et godt grunnlag for videre forskning.

Begrunnelsen Paris-konferansen ga for å overlate Norge suvereniteten over Svalbard var Norges økonomiske interesse og lange tradisjoner på øygruppen, samt den geografiske beliggenhet. I ettertid er det likevel internasjonaliseringen av Svalbard som springer en i øynene, helt fra hvalfangstperioden, via overvintringsfangsten og den vitenskapelige utforskning, til den industrielle aktivitet i vårt århundre. Det er derfor et paradoks at historieskrivningen om Svalbard gjennom 350 år har vært overveiende nasjonalt orientert, om ikke direkte nasjonalistisk.

Litteratur

Verker som ikke er direkte benyttet i oppgaven, er merket med stjerne *. Der flere utgaver av samme verk er brukt, er bare det eldste oppført. Fullstendige referanser med sidehenvisninger er gitt i notene i teksten.

- Aitzema, L. van *: *Saken van Staat en Oorlog*, Gravenhage 1669.
- Anderson, A. *: *A Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce*, London 1764.
- d'Anglure, B. S.: *The Route to China. Unveiling the Arctic*, (ed. L. Rey). *Arctic* 37 (4), 1984.
- Arlov, T. B.: *Stalin i sovjetisk historiefremstilling. Trekk ved offisiell historie*. Semesteroppgave i historie. Trondheim 1981.
- Arlov, T. B.: *Svalbard og Europa 1600—1750*. Foredrag ved KOMMITTs Svalbardkurs 1985 (mskr.). Trondheim 1985.
- Barkham, S. H.: The Basque whaling establishments in Labrador 1536—1750 — A summary. In *Unveiling the Arctic* (ed. L. Rey). *Arctic*, 47 (4), 1984.
- Barrington, D. *: *The North Pole*. London 1818.
- Beaujon, A. *: *Overzicht der geschiedenis van de Nederlandsche zeevisscherijen*. Leiden 1885.
- Belov, M. I.: Arktičesko moreplavanie s drevnejšich vreměn do serediny XIX veka. *Istorija otkrytija i osvoenija severnogo morskogo puti*. Moskva 1956.
- Belov, M. I.: *Po sledam poljarnych ěkspedicii*. Leningrad 1977.
- Bijlsma, R. *: Oud-Rotterdamsche Groenlandsvaart. *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, deel 19*.
- Brakel, S. van *: Vroedschapsresolutien, sententien en notarieele acten betreffende de Noordsche Compagnie. *Ibid.*, deel 30.
- Brakel, S. van *: Stukken betreffende de kamers der Noordsche Compagnie na afloop van het octrooi. *Ibid.*, deel 31.
- Brinner, L. *: *Die deutsche Grönlandsfahrt*. Altenburg 1912.
- Brown, R. *: *Spitsbergen*. London 1920.
- Brugge, J. S. v.d. *: *Journal of Dagh-Register gehouden bij zeven Matroosen . . .* (Se S. P. l'Honoré-Naber, 1930). Amsterdam 1634.
- Bruin, J. R.: From minor to major concern. Entrepreneurs in 17th century Dutch whaling. *Early European exploitation of the Northern Atlantic 700—1700*. Arctic Centre, Groningen 1981.
- Bry, J. T. de *: *India Orientalis*. Oppenheim 1619.
- Bugge, A. et al.: *Den norske sjofarts historie*. Kra. 1923.
- Charitonov, A. *: Archangel'skie promyslenniki na Grumante. *Otěčestvennye zapiski* 66, oktober 1849.
- Christiansson, H. & Simonsen, P. *: Stone Age finds from Spitsbergen. *Acta Borealia, B. Humaniora* 11. Tromsø 1970.
- Christiansson, H. & Simonsen, P. *: Scandinavian archeological expedition to Spitsbergen 1955. *The Polar Record* 8:55, 1957.
- Churchill, J. *: *A Collection of Voyages and Travels*. London 1704—32.
- Conway, W. M.: *No Man's Land*. Cambridge 1906.
- Conway, W. M. *: *The first crossing of Spitsbergen*. London 1897.
- Court P. de la: *Interest van Holland ofte gronden van Hollands welfaren*. Amsterdam 1662.
- Dahl, O.: *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo 1972.
- Dalgård, S.: *Dansk-norsk hvalfangst 1615—1660*. Kbh. 1962.
- Degros, M. *: La grande pêche basque. *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne* 35—46, 1940—43.
- Dole, N. H. *: *America in Spitsbergen*. Boston 1922.
- Daae, L: Italieneren Francesco Negris reise i Norge 1664—65. *Historisk tidsskrift, 2. rk., 6 bd.*
- Elking, H. *: *View of the Greenland Trade and Whale-Fishery*. London 1722.
- Elton, G. R.: *The Practice of History*. London 1967.
- Feyling-Hanssen, R. W.: De gamle trankekørier på Vestspitsbergens nordvesthjørne. *Norsk Polarinstitutt Meddelelser* 77. Oslo 1954.
- Filippov, A. M. *: K bibliografii o Špicbergene. *Literaturnyj vestnik, t. 1, kn. 4*, 1901.
- Filippov, A. M. *: Datskij dokument o poseščenii Špicbergena russkimi v XVI veke. *Ibid.*
- Forster, J. R. *: *Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden*. Frankfurt 1784.
- Fossen, A. B. *: *Jørgen Thormøhlen*. Bergen 1978.
- Fossen, A. B. *: *Bergen bys historie II*. Bergen 1979.
- Fotherby, R. *: Narrative of a voyage to Spitsbergen. *Archæologica Americana IV*. Boston 1860.
- Gerritsz, H.: *Histoire du Pays nommé Spitsberghe*. Amsterdam 1613.
- Gerson, A. J. *: *The organization and early history of the Muscovy Company*. New York 1912.
- Gjelsvik, T. (red.): *Norsk Polarinstitutt — 50 år i statens tjeneste*. Oslo 1978.
- Grauert, H. *: Die Entdeckung eines Verstorbenen zur Geschichte der grossen Länderentdeckungen. *Historisches Jahrbuch* 29. München 1908.
- Greve, T. *: *Svalbard — Norge i Nordishavet*. Oslo 1975.
- Gray, Mr. *: The Manner of the Whale-fishery in Greenland . . . *Geographical Journal*, 1900.
- Hacquebord, L.: *Smeerenburg — het verblijf van Nederlandse walvisvaarders op de westkust van Spitsbergen in de 17de eeuw*. Amsterdam 1984.
- Hakluyt, R. *: *Principall Voyages and Travels*. London 1598.
- Hamy, E. T. *: Les Français au Spitzberg au XVII siècle. *Bulletin de géographie historique*. Paris 1895.

- Hart, S. *: *De eerste Nederlandsche tochten ter walvisvaart. 49. Jaarboek van het Genootschap Amstelodanum*. Amsterdam 1957.
- Heintz, A.: Russian opinion about the discovery of Spitsbergen. *Norsk Polarinstittut Årbok 1964*. Oslo 1966.
- Helland, A.: *Norges Land og Folk. XIX: Tromsø Amt, XX: Finmarkens Amt*. Kra. 1899 og 1905.
- Hisdal, V.: The Geography of Svalbard — A short survey. *Norsk Polarinstittut Polarhåndbok 2*. Oslo 1976.
- Hoel, A.: *Svalbards historie 1596—1695*. Oslo 1966.
- Hoel, A.: Norsk ishavsfangst. En fortegnelse over litteratur. *Norsk Polarinstittut Meddelelser 69*. Oslo 1952.
- Holand, H. R. *: *Explorations in America before Columbus*. New York 1956.
- Holmsen, G. *: *Spitsbergens natur og historie*. Kra. 1911.
- Honig, J. *: *De Groenlandsche en Straat Davissche visscherij. Historische, Oudheidskundige en Letterkundige Studien, deel 2. Zaandijk 1867*.
- Ingstad, H. *: *Landet med de kalde kyster*. Oslo 1948.
- Isachsen, G.: Folk, fangst og ferder. *Norges geografiske selskaps årbok 1916—19*. Kra. 1921.
- Ivanov, I. M. *: *Špicbergen*. Moskva 1935.
- Jackson, G. *: *The English whaling trade*. London 1978.
- Jackson, G.: The rise and fall of English whaling in the 17th century. *Early European exploitation of the Northern Atlantic 800—1700*. Arctic Centre, Groningen 1981.
- Jenkins, J. T. *: *A history of the whale fisheries*. London 1921.
- Jong, C. de *: *Geschiedenis van de oude Nederlandse walvisvaart I—III*. Pretoria-Johannesburg 1972—79.
- Jong, D. de et al. *: *Nieuwe Beschrywing der Walvisvangst en Haaringsvisschery*. Amsterdam 1791.
- Keilhau, B. M.: *Reise i Øst- og Vest-Finmarken, samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen*. Chra. 1831.
- Kernkamp, G. W. *: *Stukken over de Noordsche Compagnie. Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, deel 19*. Amsterdam 1898.
- Kraft, J.: *Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriket Norge IV: Det Vestenfjeldske Norge*. Chra. 1830.
- Laing, J. *: *An Account of a Voyage to Spitsbergen*. London 1815.
- Lakhtine, W.: Rights over the Arctic. *American Journal of International Law 24*, 1930.
- Langholm, S.: *Historisk rekonstruksjon og begrunnelse*. Oslo 1967.
- Lindeman, M. *: *Die arktische Seefischerei der deutschen Seestädte. Petermanns Mitteilungen, erg. 26*. Gotha 1869.
- Lootsma, S. *: *Bijdrage tot de Geschiedenis der Nederlandsche Walvisvaart*. Amsterdam 1937.
- Lubbock, B.: *The Arctic Whalers*. Glasgow 1937.
- Løne, O.: Norske fangstmenns overvintringer I—III. *Norsk Polarinstittut Meddelelser 102, 103, 105*. Oslo 1972—76.
- Løvenskjold, H. L.: *Avifauna Svalbardensis*. *Norsk Polarinstittut Skrifter 129*. Oslo 1964.
- MacPherson, D. *: *Annals of Commerce, Fisheries and Navigation*. London-Edinburgh 1805.
- Martens, F.: *Spitsbergische oder Grönlandische Reise-Beschreibung*. Hamburg 1675.
- Mathisen, T.: *Svalbard i internasjonal politikk*. Oslo 1951.
- Molaug, S.: Hvalfangst på 1600-tallets Svalbard. *Norsk Polarinstittut Meddelelser 97*. Oslo 1968.
- Muller, S. *: *Mare Clausum*. Amsterdam 1878.
- Muller, S.: *Geschiedenis der Noordsche Compagnie*. Utrecht 1874.
- Naber, S. P. l'Honoré *: *Walvischvaarten, overwinteringen en jachtbedrijven in het Hooge Norden 1633—35*. Utrecht 1930.
- Nansen, F.: *Nord i tåkeheimen*. Kra. 1911.
- Nansen, F.: *En ferd til Spitsbergen*. Kra. 1920.
- Obručev, S. V.: *Russkie pomory na Špicbergene v XV veke*. Moskva 1964.
- Obručev, S. V. *: *Nad tetradjami Lermontova*. Moskva 1965.
- Oddy, J. J. *: *European Commerce*. London 1818.
- Odén, B.: Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning. *Scandia, bd. 41, hft. 1*. Lund 1975.
- Oesau, W. *: *Schleswig-Holsteins Grönlandsfahrt auf Walfischfang und Robbensschlag*. Glückstadt 1955.
- Orvin, A. K.: The Place-Names of Svalbard. *Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser Skrifter 80*. Oslo 1942.
- Pellham, E. *: *God's Power and Providence*. . . London 1631.
- Pingel, C.: Om de vigtigste Reiser som i nyere Tid ere foretagne . . . for at opsøge det gamle Grønland. *Grønlands Historiske Mindesmærker III*. Kbh. 1845.
- Pontoppidan, C. *: *Hval- og Robbefangsten udi Strat-Davis, ved Spitsbergen og under Eilandet Jan Mayen*. Kbh. 1785.
- Postan, M. et al. (red.): *Cambridge Economic History of Europe*. Cambridge 1967.
- Purchas, S. *: *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes*. London 1625.
- Rabot, C. *: *La Pêche de la Baleine par les Basques. La Nature 1*, november 1928.
- Ravenstein, E. G. *: *Martin Behaim — His Life and his Globe*. London 1908.
- Remmert, H. *: *Arctic Animal Ecology*. Berlin-Heidelberg-New York 1980.
- Reste, B. de *: *Histoire des Pêches*. Paris 1901.
- Reymert, P. K.: Svalbards historie. *Ottar 110—12*. Tromsø 1979.
- Reymert, P. K.: Hammerfest — Norges første ishavsbys. *Heimen XVIII*, 1980.
- Richter, S.: Adolf Hoel — noen minneord. *Norsk Polarinstittut Årbok 1964*. Oslo 1966.
- Risting, S.: *Av hvalfangstens historie*. Kra. 1922.

- Roncière, C. de la *: La France Arctique ou les baleiniers basques. *Revue du Béarn et du Pays Basque*. 2. année. Pau 1905.
- Roncière, C. de la *: *Histoire de la marine française IV—V*. Paris 1910—20.
- Ross, A.: *Læreboeg i folkeret*. Kbh. 1980.
- Roy, P. L. le *: *Relation des aventures arrivées a quatre matelots russe*. St. Petersburg 1766.
- Rybakov, B. A. (red.): *Letopisi i chroniki 1980*. Moskva 1981.
- Ræstad, A.: *Norges høihetsret over Spitsbergen i ældre tid*. Kra. 1912.
- Ræstad, A. *: *Kongens Strømme*. Kra. 1912.
- Ræstad, A. *: *Spitsbergen og Grønland*. Kra. 1923.
- Šaskol'skij, I. P. *: Skandinavskaja ékspedicij 1955 g. na Špicbergen. *Sovetskaja étnologija 1958*, vyp. 4.
- Savanin, A. *: Rossija i Špicbergen. *Vestnik Narkomindela 5—6*, 1921.
- Schilder, G.: *The Dutch contribution to the discovery of the Arctic Spitsbergen symposium*. Arctic Centre, Groningen 1978.
- Schoubye, J.: Historie, videnskab og historiografi. *Historisk tidsskrift* (dansk), bd. 80, 14. rk., bd. 1. Kbh. 1980.
- Scoresby, W.: *An Account of the Arctic Regions*. Edinburgh 1820.
- Šidlovskij, A. F.: *Špicbergen v russkoj istorii i literature*. St. Petersburg 1912.
- Sivertsen, J. *: *Hammerfest 1789—1914*. Hammerfest 1973.
- Sjaastad, A. C. & Skogan, J. K.: *Politikk og sikkerhet i norskehavsområdet*. Oslo 1976.
- Skrjabin, G. K. (red.): *Akademija Nauk SSSR. Personal'nyj sostav*. Moskva 1974.
- Smedal, G.: *Erhvervelse av statshøiher i polarområder*. Oslo 1930.
- Sollied, P. R.: Den bergenske Grønlandsfart i tiden efter Egede. *Norges geografiske selskaps årbok 30—32, 1919—21*. Kra. 1922.
- Sollied, P. R.: Hvalfangsten fra Bergen i ældre tid. *Bergens historiske forenings skrifter 24* (1918). Bergen 1919.
- Sollied, P. R. & Solberg, O. *: Grønlands gjenopdagelse og den anden kolonisation. *Norges geografiske selskaps årbok 30—32, 1919—21*. Kra. 1922.
- Sollied, P. R. & Solberg, O. *: *Haabets koloni*. Oslo 1932.
- Stauber, R. *: Die Schedelsche Bibliothek. *Studien und Darstellungen aus der Gebiet der Geschichte*, bd. 6. Freiberg 1906.
- Stavnicer, M. *: *Russkie na Špicbergene*. Moskva 1948.
- Stibolt, A. H. *: Om Hvalfiskerienes Hindring og Opkomst. *Det Kgl. Danske Landhuusholdnings Selskaps Skrifter 1*. Kbh. 1776.
- Storm, G. (red.): *Islandske annaler indtil 1578*. Chra. 1888.
- Storm, G. *: *Ginnungagap. Arkiv for nordisk filologi VI*. Lund 1890.
- Theutenberg, B. J.: Mare Clausum et Mare Liberum. *Unveiling the Arctic*, (ed. L. Rey). *Arctic 37* (4), 1984.
- Tichomirov, V. *: Iz prošlogo. Russkie promysly na Grumante. *Russkoe sudochodstvo*, juni 1898.
- Torkildsen, T. (red.): *Svalbard — vårt nordligste Norge*. Oslo 1985.
- Tornøe, J. Kr.: Lysstreif over Noregsveldets historie. *Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser Meddelelser 56*. Oslo 1944.
- Tuck, J. A.: Basque whalers in Southern Labrador, Canada. *Early European exploitation of the Northern Atlantic 800—1700*. Arctic Centre, Groningen 1981.
- Varming, H.: Svalbards kartografi. *Forskningssnytt 7—8*, 1982.
- Vartdal, H.: Bibliographie des ouvrages Norvegiennes relatifs au Groenland. *Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser Skrifter 54*. Oslo 1935.
- Vaughan, R.: Historical survey of the European whaling industry. *Arctic Whaling*. Arctic Centre, Groningen 1984.
- Veer, G. de *: *Waerachtige Beschrywinghe van drie Seylaghien . . .* Amsterdam 1598.
- Vize, V. Ju.: *Morja sovetsoj Arktiki*. Moskva 1948.
- Vize, V. Ju. *: *Russkie poljarnye morechody*. Moskva-Leningrad 1948.
- Wallis, H.: England's search for the Northern Passages. I: *Unveiling the Arctic*, (ed. L. Rey). *Arctic 37* (4), 1984.
- Wassenaer, N. van *: *Historisch verhael aller gedenckwaerdiger geschiedenissen . . .* Amsterdam 1625—29.
- Wätjen, H. *: Zur Geschichte des Holländischen Walfischfanges. *Hansische Geschichtsblätter*, jrg. 45, 1919.
- Wieder, F. C.: *The Dutch discovery and mapping of Spitsbergen*. Amsterdam 1919.
- Ytreberg, N. A. *: *Tromsø bys historie*. Oslo 1946.
- Zorgdrager, C. G.: *Bloyende Opkomst der Aloude en Hedendaggsche Groenlandsche Visschery*. Amsterdam 1720.
- Østreng, W.: *Det politiske Svalbard*. Oslo 1972.
- Aagaard, B.: *Den gamle hvalfangst*. Oslo 1933.

Trykte kilder og oppslagsverk

<i>Aschehous konversationsleksikon</i> . Oslo 1972—74.	<i>Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek</i> .
<i>Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon</i> .	Leiden 1914.
Oslo 1978—81.	<i>Norsk Allkunnebok</i> . Oslo 1948—64.
<i>Bol'saja Sovetskaja Enciklopedija</i> . Moskva 1974.	<i>Norsk biografisk leksikon</i> . Oslo 1923—33.
<i>British Museum General Catalogue of Printed Books</i> .	<i>Norske Rigs-Registranter</i> . Chra. 1865—91.
Compact edition. New York 1967.	Schou, J. H.: <i>Kongelige Forordninger og Aabne Breve</i> .
<i>Encyclopedia Britannica</i> . London 1943—73.	Kbh. 1777—1814.
<i>Grote Winkler Prins</i> . Amsterdam-Brussel 1966.	

Svalbard 1596—1650 in a historiographical light — summary

In his Cand.philol. dissertation *Svalbard 1596—1650 in a historiographical light* Thor B. Arlov examines 15 well known works in the historical literature about Svalbard, works which he argues can be termed «classics». The main object of the dissertation is to extract the various writers' views on a number of more closely defined problems in the history of Svalbard, to analyse these views in the light of established traditions, and to expose lines of development in the writing of Svalbard's history. The author also balances the views presented in the literature against results of modern historical research and tries to establish the present state of research.

Part 1 is an introduction and a short survey of the history of Svalbard.

Part 2 presents the five principal problems in chapter 1, in relation to which the literature will be examined. The problems raised are the discovery of Svalbard, the question of sovereignty over the archipelago and the right to its exploitation, the extent and development of whaling, the problem of assessing the size and importance of the Dutch whaling station Smeerenburg, and finally the status of Svalbard during the period 1596—1650 in relation to international law and politics. Chapter 2 deals with the main objects of the dissertation as outlined above. The author will try to establish the state of historical research concerning Svalbard, disclose «schools» or traditions in the writing of history, single out lines of development and turning-points in the historiography, and establish structures in the literature. Chapter 3 defines the methods to be used. The author stresses that he will approach the material in a critical-analytical way, relating each work to a contemporary context. In lack of a specific «historiographical method» he will be using widely accepted methods for dealing with historical sources in general. The method is selective, as the author will concentrate on the chosen period and problems throughout the work. He will try to classify the works in relation to these problems, after having identified each writer's views. Finally, the author discusses his selection of works. He admits that the sample may be small, but argues that the 15 chosen books are standard works in the Svalbard literature.

Part 3 is a close reading of these 15 works. For the sake of systematization the literature is divided into four groups which roughly reflect a chronological and thematical development. Chapter 1 covers the pioneers Gerritsz, Martens, and Zorgdrager. Chapter 2 deals with the early modern scientists Scoresby, Keilhau, and Muller. Chapter 3 is a reading of Conway, Ræstad, Šidlovskij, and Wieder, all of them writing in the tumultuous period between the turn of the century and the signing of the Svalbard Treaty in 1920. The last chapter is devoted to the more modern works of Vize, Belov, Dalgård, Hoel, and Obručev. Each work is examined by the same criteria as far as possible, i.e. in context, bias, originality, historiographical importance and so on. Some preliminary conclusions are drawn with regard to the writers' attitudes towards the main problems in history.

Part 4 sums up the results found during the critical reading of the 15 works. Chapter 1 concerns the question of Svalbard's discovery. The author maintains that three different views or traditions exist in the literature. Firstly, there is a Norwegian tradition saying that Svalbard was discovered possibly as early as 1194 by Norse seamen (the «Viking hypothesis»). The hypothesis is based on a short note in Icelandic annals referring to «Svalbard», sailing directions from the 13th century also mentioning the geographical name Svalbard, and finally a general opinion about naval technology and probable hunting grounds of the Norsemen. Secondly, there is a Russian tradition which claims that the Pomors, peasants and hunters from the White Sea area, discovered and exploited Svalbard in the 15th or 16th century (the «Pomor hypothesis»). The main sources for this hypothesis are a letter from 1576 indicating a «Greenland» which Russian historians believe is identical to Svalbard, oral tradition — called «The Starostin legend» by the author — and cartographical information which is said to confirm the early presence of Russian Pomors on Svalbard. The third tradition, which is never contested by others, maintains that Svalbard was discovered in 1596 by the Dutch navigators Barentsz, Heemskerck, and Rijp (the «Barentsz hypothesis»). Their discovery is indisputably documented by maps and written sources. The author points out the national charac-

ter of the two first traditions and the apparent lack of movement in their positions even up to our time.

Chapter 2 deals with the fight for supremacy over Svalbard. The author finds that the literature may be divided into two main views: «The conflict model» and «The harmony model». The first «model» attributes considerable importance to the conflicts between the whalers or their respective governments, whereas the second stresses that initial conflicts soon were solved, and that harmony prevailed in whaling afterwards. Writers like Gerritsz, Muller, Conway, and Ræstad belong to the first group, to a lesser degree also Vize and Dalgård. Muller, Ræstad, and Dalgård look at the conflicts from a «central» viewpoint, i.e. from the offices of central government, while the two others hold a local viewpoint. Writers of the «harmony model» include Martens, Zorgdrager, Scoresby, and — to a certain extent — Hoel. Typically, these writers have what the author calls a «local» viewpoint, being most interested in what actually happened at Svalbard. The remaining authors do not treat the conflicts in their works. The author also points out the differing views on the time of Svalbards «partitioning» between the whaling nations, and concludes that Muller's dating of the partitioning to the year 1614 has won general acceptance by later historians. With regard to the question of Svalbard's status in international law the author points out that before 1912 most writers hold the opinion that Svalbard was «terra nullius». Ræstad as the first introduces the opinion that Svalbard belonged to the Danish-Norwegian monarchy, and that this claim was in principle accepted by the other nations. The author sees this novel view in connection with the manouevring for position at the time of the Spitsbergen conferences. Although Ræstad's views have influenced a number of writers in the popular vein, the author concludes that the «sovereignty debate» is an intermezzo in the historiography of Svalbard.

Chapter 3 sums up the writers' views on the development of whaling. The author points out that Muller's work breaks new ground in the evaluation of whaling economy, but that his findings typically have been employed mostly by professional historians like Dalgård. Muller is also the first to reassess the size of Smeerenburg, which he claims can have held no more than 1000–1200 inhabitants at most. His views have prevailed up to present time. There seems to be general agreement on the development from bay whaling to whaling in the open sea and in the ice being gradual, although the dating of this transition varies. The author characterizes these variances as mere nuances.

In chapter 4 the author discusses signs of nationalism in the Svalbard literature. Although nationalistic attitudes can be found in the early works, most markedly by Gerritsz, it is not a dominant feature. An exception is made by the works of Ræstad, Šidlovskij, and Wieder, which convey nationalist sentiment and express patriotic attitudes. On the other hand there seem to exist national traditions which put great weight on one country's presence in Svalbard in history. Soviet Russian literature about Svalbard is the prime example of this, but such trends are also to be noted in Norwegian works.

Chapter 5 sums up main lines of development and structures in the writing of history about Svalbard. The author points out that during the 350 years of history writing, it is surprising how little work has been done to employ «new» source material. Many writers use the same sources, and their interpretations are to a large extent uniform. However, a quality improvement with regard to scientific methods has taken place, and the real breakthrough comes with Muller's monumental work about the Noordsche Compagnie. A main trend is, according to the author, that the writers have been mainly interested in their own countries' history in Svalbard. He also underlines that historians agree on various problems to a relatively great extent. The most debated problems have been the discovery of Svalbard, the question of sovereignty, and the speed with which whaling expanded after 1642, but even here drastic reassessment is rarely found. The author believes the reason for this is to be found in the lack of continuity in historical Svalbard research, a limited scientific environment, and consequently a cementation of main views, traditions and even pure myth.

Part 5 is devoted to the present state of historical research. In chapter 1 the author first surveys

the various types of source material employed by the writers of history, and concludes that certain kinds of sources are often lacking, such as price material, sources concerning markets and products, local archives etc. He then proceeds to compare the information given in standard works about Svalbard's history to the latest research results. Building to a great extent on Louwrens Hacquebord's thesis from 1984, he points out that some long-lived «myths» shall have to be revised in the light of modern research. This especially concerns the transition from bay whaling to pelagic whaling. According to Hacquebord, the reasons for this are interrelated with climatic changes in the Arctic. Another «myth» is the size of Smeerenburg, where archaeological investigations now seem to prove that previous conceptions have been vastly exaggerated. Finally, the common belief that whaling was a virtual gold mine must be questioned. As the author points out, already in 1874 Muller moderated the opinions about profits made by the companies. The author concludes that much research remains to be done in this field. At the end of chapter 1 the author tries to sum up the state of international research into the history of Svalbard, and finds that only in the case of the Netherlands a continuous research effort has been made.

Chapter 2 deals with the question of right to the area of Svalbard. The author shows how the geographical concept of the Arctic changed throughout the 16th and 17th centuries, and stresses that Svalbard was commonly regarded as a part of Greenland, although it eventually became clear that it was an archipelago. He then makes a short survey of the development in international law concerning the right to marine territories and newly discovered areas, concluding that during the period 1596—1650 neither the principle of «mare liberum» nor «mare clausum» won a decisive victory over the other. The former principle seems nevertheless to be the progressive one in the 17th century. He also demonstrates that international law concerning land territories was uncertain, and shows how the official attitudes of the main parties in the dispute over Svalbard — England, the Netherlands and Denmark-Norway — shifted. He concludes that although Denmark-Norway officially never seems to have given up the claim for sovereignty over Svalbard, whaling in practice became free for all within the limits of non-intervention. Thus, in every practical sense Svalbard was considered no man's land in the period, and a fundamental change in her status did not arrive until 1920.

Chapter 3 tries to point out how the whaling was geographically distributed in Svalbard. The author also discusses the technological development in whaling and concludes that the basic techniques changed little during the period 1596—1650. Contrary to common belief hunting and flensing in the open sea was introduced at an early stage, although it did not become the prevalent method until later in the 17th century. In chapter 5 the whaling and oil cooking are more closely described, based on contemporary sources.

In chapter 4 the author discusses the different hypotheses about Svalbard's discovery. He finds that although it is not improbable that Norse «vikings» visited Svalbard in the Middle Ages the sources are too few and too problematic to interpret to bring forward positive evidence. The same he believes go for the «Pomor hypothesis». Evidence is not conclusive, and the author puts considerable weight on the absence of reports about Russians from 17th century whalers. He concludes that only the discovery by the Dutch in 1596 can be considered indisputably proven. With regard to the various claims for sovereignty by England and Denmark-Norway, the author maintains that none of the claims were indisputable in relation to the prevalent principles of international law, that no country managed to exercise effective superiority over Svalbard for any period of time, and that in practice the access to Svalbard was free within certain limits. Thus, Svalbard quickly became «terra nullius». The chapter ends with a short survey of the historical development up to the Versailles conference in 1920, when Norway was granted the sovereignty over the archipelago.

In the closing words of chapter 5 the author concludes that the investigation of the 15 standard works and the comparison with modern research do not justify a total reevaluation of Svalbard's history from 1596 to 1650, with the exception of certain details like the size of Smeerenburg. He points out the dominance of national orientation in historical research and finds this to be a paradox, since internationalization is the most conspicuous feature of the history of Svalbard.

